Миомир Ј. Миленковић

ПРЕДЕЈАНЕ

ВАРОШ НА ЦАРСКОМ ДРУМУ

КЊИГА ДРУГА

НАСТАЈАЊЕ
ТРАЈАЊЕ

FILEKS

Aleksandrovac
Rasina
Kseljak
Slatina
Jastrebac
1491
Brus
Lepenac
Jošanica
Prokuplje
Merdare
Žitorađa
Kuršumlija
Koporić
Leposavić
Sečanica
Kuršumlijska Banja
Rudare
Prokuplje
Žitni Potok
Brestovac
Podujevo
Kosovska Mitrovica
Vučitrn
Batlavo jez.
Tutare
Priština
Kosovo Polje
Gračanica
Janjevo
Lipljan
Obilić
Gnjilane
Uroševac
Kosovo
Pozarenje
Vitina
Preševo
Bujanovac
Medveđa
Klisura
Crnoljeva
Štimlje
Suva Reka
Dulje
Studenica
Dobrotin
Ajvalija
Orašac
Belo Brdo
Blaževo
Mece
Žuc
Kopaonik
Ibarski
Ibar
Toplica
Veliki Rzav
Morava
Jablanica
Kosanica
Vranje
Lebane
Kamenica
Gnjilane
Preševo
Bujanovac
Medveđa
Kosovo
Metohija
Kosovska Mitrovica
Priština
Uroševac
Kosovo Polje
Gnjilane
Preševo
Bujanovac
Medveđa

Predejane

2473
908(497.11 Предејане)

Аутор
Миомир Ј. Миленковић

ПРЕДЕЈАНЕ ВАРОШ НА ЦАРСКОМ ДРУМУ
КЊИГА ДРУГА

Миомир Ј. Миленковић

ПРЕДЕЈАНЕ ВАРОШ НА ЦАРСКОМ ДРУМУ КЊИГА ДРУГА

уредник:
Радисав Филиповић

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна Библиотека Србије, Београд

908(497.11 Предејане)
821.163.41-94

Миленковић, Миомир Ј., 1927-
Предејане : варош на царском друму. Књ. 2, Планина као судбина : да ли је Предејане предграђе Црне Траве : злочини без обележја / Миомир Миленковић. - Лесковац : Fileks, 2013 (Лесковац : Fileks). - 437 стр. : илустр.
; 25 см

Ауторова слика . - Тираж 300 - Биографија аутора: стр . 434-437

ISBN 978-86-88395-28-1

а) Предејане
COBISS, SR - ID 199141644

Миомир Ј. Миленковић

ПРЕДЕЈАНЕ ВАРОШ НА ЦАРСКОМ ДРУМУ КЊИГА ДРУГА

Планина као судбина
Дали је Предејане предграђе Црне Траве
Злочини без обележја

Предејане 2013,

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
БИБЛИОТЕКА
ВЛАСОТИНЦЕ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
Десанка Максимовић.
Власотинце
Инв.бр. 2473
Сигнатура 908(497.11 Продавац)

Предговор

Зашто друга књига о Предејану, вароши на царском друму? Да ли је то исувише писања о једној малој вароши и њеном окружењу? Такво би се питање могло поставити можда у објективној конотацији, али, можда из неразумевања или пакости. Аутор је на то хипотетично питање већ одговорио самим чином писања и објављивања друге књиге. Искрено, без претеривања мисли да би се могла написати и трећа.

Вођен аналитичком интуицијом он мисли и каже да у првој и другој није у овој књижевној форми речено све што би било важно већ и интересантно. Постојање и живот једнога места више од једног века, а његовог окружења и пет векова отвара мноштво питања шта, где, када, како? И, ко? На овим, у ужем смислу речи живели су и деловали много векова Турци, али у мањем броју и Грци и Арнаути. За собом су, данашњим генерацијама оставили и материјалне трагове, и (не) културу и многе језичке изразе, можда усадили нешто од менталитета, навика, обичаја. Историја се не ограничава само на један континент, на једну државу, регион, народ него она има материјал и за ужа, малорегионална подручја па и мала места. Свуда живе људи са особеностима које се разликују од других, ближих или даљих, са карактеристикама које не поседују, често чак ни у непосредном суседству. Историју једног народа или државе писали су чак и туђинци јер су у томе видели потребу да будућим генерацијама, у будућим временима које се мере и вековима саопште своја виђења и сазнања о једном народу, једној држави, једном региону.

Аутор не претерује када поставља питање: какав интерес је имао Бечлија Феликс Каниц, архитекта, путописац и историчар да у другој половини деветнаестог века путује по Србији и бележи, па у двема великим књигама објави своје виђење и своја сазнања која и данас после више од једног века имају велики значај.

Професор Владимир Стојанчевић, уз асистенцију своје супруге Виде, написао је књигу „Југоисточна Србија у XIX веку, од 1804. до 1878. године" за љубитеље историје има изванредну сазнајну вредност трајног карактера.

Рудолф Арчибалд Рајс, Немац пореклом а Швајцарац по месту живљења, доктор хемије, патолошки хуманиста, на позив Српске Владе пошто је већ показивао интересовање за судбину Србије на крају Балканског и почетку Првог светског рата долазио у Србију стављајући се на располагању тадашњој Српској влади. Са Српском војском прешао је Албанију са свим страхотама које је, као и војници, на том путу доживљавао, са жељом да се војсци са сваким могућим доприносом буде при руци. Вратио се са Српском војском у Србију 1918. године и до краја живота, који је окончао у Београду 1929. године остао са Србима у Србији. За живота написао је тестамент одредивши да може да се објави након његове смрти јер није желео да за живота, због њега, буде после толико добра која је учинио за Србију, буде изврган мржњи због онога што је у тестаменту написао. А написао је своја запажања, своје анализе, своја мишљења о Србима као народу чија је историја бурна и пуна трагичних догађаја, те заслужује врло значајно место.

Дакле, Арчибалд Рајс, велики добротвор Срба у свом тестаменту изнео је историска запажања међу којима највећи број као да их је у данашњем времену записивао. Тад је, поред осталога, написао после деведесет година, да је корупција највеће зло у Србији, да жудња праћена немилосрдном борбом да се дође на власт није подстакнута жељом да се за народ учини нешто добро већ да се она искористи за богаћење, наводећи у првом реду, као пример, министре.

То је историја. Да се зна, да се упамти.

Предејане има, и писану и још ненаписану и своју историју. Предејане=народ. Отуда потреба да се напише ово што следи али и трећа књига у којој би требало записати оно што у претходној и овој још није записано. А било је. Тамо где људи живе ствара се и историја. Са Предејаном и окружењем то је случај.

Истина је,не љути се човече? И злочин са осмехом

Примедбе и приговори читалаца које сам добијао на први део књиге „Варош на царском друму“ драгоцене су ми и с тога их доживљавам са задовољством, јер ми то даје подстрек за: прво, већ генетски диспонирано размишљање о особинама и карактеристикама људи и огромним разликама у култури и поимању живота и догађаја уопште и друго, уверење да је пут којим сам кренуо у првој наставим у овом додатку тој књизи која није бестселер, али јесте изазвала интересовање и негативно или позитивно реаговање извесног броја људи са легитимитетом интелектуалаца. Свака написана или јавно изговорена реч подложна је оцени и критици јавности. Будући да је тема мога писања и окосница мога размишљања преточеног у писану реч, ЧОВЕК, задовољство ми је да ми и коментари помогну у анализи извора особина и карактера људи. Барем у средини и ширем окружењу у коме сам живео или живим.

Стаде испред мене на улици времешна жена, препречи ми пут, одлучна, спремна, по њеном смркнутом лицу да се са мном обрачуна. Једва и да сам је запазио док ми је ишла као и други људи у сусрет и нисам слутио њену намеру а њено смркнуто лице које једва да сам и приметио, није ми о њеној намери казивало ништа сем да је, ко зна због чега нерасположена. Удовица, остала у својој кући сама такорећи у четири зида и нема баш неког разлога да буде ведра. Некада је била лепушкаста, знам је од раније из млађих дана. Била је слободнија у некој врсти дружења са неким људима, и сама је у шаљивој збиљи говорила како је такво дружење за младе жене и нормално.

Јели, како си могао тако нешто да напишеш, упита ме подбочивши се десном руком о слабини свога сада већ поприлично оронулог и крхког тела? Није ли те ....Речи су јој из уста текле као бујица, некотролисано, емотивно ојачане мојом тренутном затеченошћу и збуњеношћу. Неочекиваним препадом слабијег и нежнијег пола изазвала је у мени необичан духовни колапс у коме је прва мисао била како да реагујем на ову уличну дрскост. Присебност је била нопходна и морао сам да се „издувам“, да јој понестану аргументи, да их све „истресе“ па да некако дођам до речи. А кад сам до ње дошао прво

питање је било ‘’У чему је проблем, шта сам то ја...’’ Иако сам знао шта је узрок оваквом њеном реаговању.

У свету у коме се живи у било којем добу историје људскога рода одигравали су се и одигравају различити догађаји са особинама и карактеристикама зависним од степена развоја цивилизације, културе, елементарног животног стандарда, па чак, али можда и највише од поднебља са свим његовим особинама и карактеристикама. То су оне глобалне разлике. Али још су израженије разлике међу јединкама у једној људској природно ограниченој и означеној средини. Када би неки људски ум успео да попут пет Божијих заповести сачини скалу од пет тих особина које би идеално људско биће требало да има а наука успела да осемењавањем или клонирањем створи идеално људско друштво није за веровати да време и околности не би довели до промена општем понашању, појединаца. Или обрнуто, ако би се сачинила скала пет од лоших до најлошијих особина, околности би морале да доведу до метаморфозе преко које ће се јавити изузеци од пет установљених правила.

Иако овако утопистичко али рационално размишљање упућује на реалност са којом треба ускладити целога себе, догоди се тренутак који ме наведе на питање без или са магловитим одговором: зашто човек, хајд нека то буде и времешна и мени добро позната дама која ме готово својим телом зауставила на улици, не жели да призна стварност, да у тој стварности не види себе комплетног, зашто, прикривајући је бежи од истине обмањујући саму себе да је стварност друкчија него што јасне чињенице говоре? Много пута сам се запитао зашто човек у огледалу види себе друкчијег него што јесте. Једна од многих кинеских мудрости гласи. ‘’Не криви огледало ако ти је лице ружно’’.

Психоаналитичари би можда могли да дају не верујем баш уверљив одговор који ја само претпостављам, да ли човек који чини или учини неко од тешких недела са тешким последицама по другога има грижу савести макар и тада кад стварност свесно негира. Неки ми знани примери упућију на закључак да у мозгу таквих људи постоји нека ћелија која за разлику од већине других који беже од стварности, “чува“ истину и невољно од њеног телесног носиоца често је активира, често и интензивира и чини ршум у психичком стању такве особе. Неко је написао да у сваком човеку чучи ђаво који у неком тренутку искочи да учини зло. Човек је био војник. Борио се кажу у рату, за слободу, за правду за опште добро. Али је убијајући и гледајући

убијене своје саборце, другове, пријатеље или рођаке острвљен. Отупила му осећања хуманости па му убијањем, чак и невиних људи постало рутински посао. Кад је све то прошло, убијени ожаљени или се у свести понели као праведна наплата неког имагинарног дуга, она скривена и потискивана стварност активирала је ћелију истине и стварности. Тада је човек почео у сну да бунца, да напада, да убија, да јуриша да се брани. Снови су потсећали на прошлост, на жртве, на његове жртве, постајали су мора. У свакодневном животу постајао је, тресао главу, разгневљивао се за ситницу, постајао је све више незгодан у друштву које га се прибојавало па избегавало. Живот је завршио како је најмање желео. За њим су остали трагови.

Нашао сам се сам једном случајно за кафанским столом у друштву двојице познаника. Један је био на неким нечасним функцијама, знам, а онда у једном нечасном рату у коме су нечасни људи чинили нечасна дела. Зла дела (у рату се добра дела ретко и чине). Тај рат у коме је мој познаник тако учествовао није био далеко одмакао када смо тако седећи за столом причали и о рату и његовим последицама. Из чисто хуманих побуда у једном тренутку један од нас остале двојице у свом коментару рекао је да све, све некако и може да разуме али да никако не може да разуме ум чија рука може да убије невино дете или да убије децу каквих је не мало било. Мало припит и ослобођен сваке зависности од савести, познаник који је био учесник нечасног рата, без зазора и без да му глас омане каже: „Па, шта има везе, и ја сам убијао децу“. А онда је мало застао, па се као досетио да није изговорио паметну исповест додао: „Али сам морао“. Заљуљало ми се у глави, мој став према таквом делу паралисао ме и онемогућио да било шта кажем. Никад више нисам сео у друштву у коме се он налазио. У пролазу на улици љубазно ме поздрављао и застајкивао са очигледном жељом да онако пријатељски коју прозборимо, али сам ја од оног тренутка у њему видео злочинца који није имао никакву људску вредност сем оне да је храбро, безкрупулозно признао своје злочине. Касније, последице на њему су биле видљиве, тешке. Остао је и без вишечлане породице која га је не знам из којих разлога, могу само да наслутим, напустила.

Много пре тога, у много прилика али тада дефинитивно закључио сам да снага човека није у скелету и мишићима него у сплету и квалитету милијарди ћелија мозга који природа и поред тога што је много учинила у развоју човека није успела да га учини савршеним

или, ако не то, онда способним да буде хуман човек према човеку.

Дама која ме је љутито зауставила на улици утувила је себи у главу да о њој или некоме од њене породице нико нема право ни да говори ни да пише нешто што не иде у корист високе цене и угледа ње или било кога од њене породице иако књига, чији сам аутор, ниједну ружну реч о њима и њеној породици не садржи. Али је она желела да се о њеном супругу напише (неистина) само да нешто у очима читаоца буде интелектуално и стручно вреднијим него што јесте, иако би то била неистина.

Мој истински пријатељ, човек високих моралних, пре свега људских али и интелектуалних вредности подлегао је, не много, једном распрострањеном људском пороку. Није волео ни уважавао кафански сто. Али шанк, како се тај део кафанског намештаја у народу зове, био му је згодно место са кога ће имати добар преглед на окружење али и не упадљиво конзумирање средства за увећање храбрости или ублажавање душевног бола. Знао је да је цењен у средини у којој живи и ради и умео је да конторлише своје понашање да свој углед не би осенчио. Али нико му тај порок није ни приписивао као нешто што штети његовом угледу. Имао је друштвено корисне вредности које су га препоручивале за грађана вредног помена у једној књизи, паланачкој хроници. И добио је место у њој. Било је неизбежно у описивању његових друштвених и личних предности поменути и оно мало љубави према веселој капљици, у толико пре што је иза те љубави стајала и трагедија губитка оца у раној младости, сина у раној младости, и незаслужено робијање због такође недоказане идеолошке опредељености супротне важећој идеологији, али и због ситних неприлика у породици које је он онако осетљив а повређен, тешко психички доживљавао, а та осећања, то тешко бреме пред свима доста вешто прикривао.

Благе нарави, пун прикривених емоција, рањив на неправду и ањаве поступке људи, није могао да издржи дугу борбу са таквим животом. Отишао је али је оставио траг.

Човек је централна тема сваке књиге: као чудак или лудак, као паметан или глуп, као племенита и хумана божија творевина или уврнута наказа, као интелектуалац или биће скромне памети – свеједно какав и којим поводом или циљем, књига се бави њиме. Све друге са њим или око њега, ствари или жива бића друге врсте тиче се њега. Кад сам у току живљења записивао односе према људима (човеку),

са људима, о људима, њиховим особинама, манама, врлинама, вредностима, делатностима трагајући при томе за идеалним човеком који у имагинацији и илузији постоји али га ја нисам упознао. Имао сам нека своја мерила вредности па сам и одређивао свој однос према појединцима или догађајима чији су актери били или појединци или нека скупина, већа или мања. Кад сам учинио покушај да напишем књигу, шта би друго него да у њој уметнем људе који су према неким мојим мерилима завредили пажњу да их неким читаоцима, ако их буде, прикажем. Слика о Предејану не би била вредна пажње ако у њој нема објекта – људи који је чине.

Милан је био део те слике. Требало је рећи о њему и оно што би се сваком човеку могло приписати као мана. И реко сам. Не, написао сам. Али она мала фалинка која квари појам о високој вредности, капљица која весели или гневи, засметала је његовој супрузи. За разлику од оне гневне даме која ми је агресивно стала на пут, ова је скретала са пута у заклон кад ме је приметила да јој случајно идем у сусрет. А у комшилику је изражавала гнев и наговештавала тужбу којом би исправила, како је рекла, лагу коју сам неправедно нанео њеном супругу. Све оно што је о њему написано лепо, није важило. Никад се нисмо срели. И добро је да нисмо. Да јесмо, да ми се љутила не бих јој замерио јер ОН је њен, она је живела са њим три и нешто више деценија, један другоме су у току времена што-шта пребацили, и посвађали се али су били спојени, један другоме су били, а спорови и свађе су већ сутра заборављени. Брачни односи су нешто друго од обичних пријатељских, комшиских или другарских. Њу је, као и ону прећашњу даму вређала истина иако она по свим параметрима којима се мери људска вредност није била увредљива. Различитост међу људима је од непроцењиве вредности. Она је подстицала и продубљивала напоре јединке у људској гломазној заједници да постигне више од комшије, познаника, суграђанина или земљака, да да већи учинак, да начини вредније или запаженије дело, а све то је подизало ниво знањем вредности јединки и људске скупине и заједнице а тиме је живот целе заједнице, уже или шире, обогаћиван.

Долазећи до оваквог закључка и истичући га као универзалну вредност за развој људског друштва у смислу квалитетнијег живљења, сукобљавам се са собом, јер се одмах надовезује питање а у чему другом него у различитостима лежи и она тамна страна у људском уму која да није, не би било злих дела, ратова, помора као последице чињења или нечињења људи. И, поврх свега и питање да ли, како

и у кавим околностим у једном човеку једнаки могу постојати и у једном тренутку се испољити племенитост, хуманост, култура и још неке друштвене цењене вредности а у другом испољити особине и поступци који чине негацију ових предходних, прикажу ту јединку као нехуману, некултурну, као злоделца и убицу.

Као обичан човек у својој свакодневној службено-радној комуникацији а онда и слободним активностима, у току читавог живота осматрао сам људе, појединце, у различитим ступњевима развоја, најчешће нехотице тражећи одговор на сопствено питање квалитета јединки и узрока таквих квалитета. По природи области којима се савремена наука бави на таква питања би могли дати социолози и психолози пре свега. Да ли? Мало сам слушао психологе али социологе и слушао и читао, али из тих и таквих сазнања нисам могао да добијем мени убедљив одговор.

Ходао сам дуго по свету ограниченог дијапазона. Сусретао људе, мимоилазио, по некад обилазио у високом луку. Често су ми нециљано и нехотице скретали пажњу на општи изглед, одевање, понашање, речник којим су се служили у добру и злу али и у општој опуштености, у разговору са мном, са пријатељима, пословним разговорима или случајним сусретима, видио сам ведра или смркнута лица, весела, тужна или безизразна, питоме или бахате и запрепашћујуће много различитих карактера. И, како сам већ склон томе, често тражио у себи и за себе у многим случајевима одговор на питање зашто тако? Тако сам сазнавао ко смо и шта смо.

Различитост људских карактера је природна, навика и обичаја који побуђују интересовање других из других средина и са свим друкчијим карактеристикама. Да није тих разлика путовање из једног у друге крајеве света не би била изазовна и интересантна, једноличност би била досадна, монотона и тада би свет био другачији: историчари, писци, песници, научници, аналитичари, истраживачи готово да не би имали зашто да постоје. Али тада се долази до питања није ли та различитост негација хуманости и племености. Свет је пун контраста и изазова и за најобичније људе. Све је то аутору ових размишљања који и припада овој врсти људи, природно условно, добро и инспиративно за многа дела која глобално обогаћују и науку и културу целога света. Кад се поглед спусти на појединца у било којој средини онда се улази у коловрат дилема са оним пређашњим неизбежним питањем без правог одговора - зашто?

Једно путовање возом, открива још једно у низу сазнања о људима мрачне свести и још мрачније савести који врше убиства и најневернијих и најнемоћнијих људских бића на најмонструознији начин. А кад се ради о масовним неделима такве врсте ова сазнања изазивају делиријум, буру, неверицу са безброј питања без одговора. Човек у купеу вагона брзог воза који је у последњој фази распадања, очигледно не тако блиском али познатом саговорнику са нескривеном дозом задовољства чак и поноса, прича детаље о свом не тако давно завршеном, вероватно не и једином делу. Саговорник слуша, израз на лицу му преозбиљан, смркнут, мрачан. На првој станици силази само са оним уобичајним „здраво“. Њихов сапутник, треће лице из купеа наставља пут погнуте главе, испод снужденог чела, некако кришом „испод очију“ остатак пута осматра лик монструма у човеку, његов израз, цртама његовог лица, образа, очију, косе, ушију, носа, сваког дела главе тражећи одговор на неизбежно питање како изгледа, може ли се и на основу чега закључити како изгледа човек који може да чини таква недела и да то што је чинио, истина не тако давно после тога, у његовом изразу лица, у његовим речима и понашању изражава се понос. Сиже његове приче збуњеном саговорнику био је један стравичан злочин који је учинио на монструозан начин према немоћним људима, женама и деци, злочин од кога се нормалном човеку све длаке подижу а лед прострује у жилама.

Једна времешна жена – опет жена – којој се још могу́ изрицати комплименти за изглед али и питомост, љута је опет на аутора књиге што јој је већ давно покојну мајку „повредио“ приповешћу о неким детаљима из њеног приватног живота. Писац хронике Предејана као паланке у којој свако о свакоме готово све зна па и о оним најинтимнијим стварима, писао је о људима који су је стварали и у њој чинили извесна памтљива дела, о онима који су у разним активностима стављали печат животу паланке и остављали трагове које само генерацискe промене могу да осенче и незаслужено потисну. А када се у глави устоличио наум да о Предејану и животу људи у њему пише, аутору приче о Предејану није било друге него о сваком онако како је било уз допустиве и ненамерне грешке које битно не ремете истину. Само тако представљена са својим бившим и садашњим житељима, ова паланка, оаза у јединственој Грделичкој клисири може да буде садашњим и будућим генерацијама интересантно сведочанство о минулом и садашњем.

О покојној мајци увређене времешне даме написано је оно што је аутору испричао један савременик тога доба, овога места и сведока догађаја. Али та прича није позната само њему већ је била опште позната и свака провера била би дала исти резултат. Добра кћи, која је у то доба била дете, невино и не знајући у каквој је игри уплетено, било је посредно актер једног дела авантура. Добра кћи, за нашу причу дами за комплименте заиста не заслужује да буде изложена непријатности због своје дечје невиности у аферу у коју је невољно уплетена, али драматика ове афере је у време њених догађаја била таква да је мала варош њене драматичности и специфичности била готово цела узнемирена и извесно време биле предмет прича које су ишле од истине до вишеструке трансформације која је погодовала трач – сладокусцима.

У време када се та афера догодила окупационе бугарске снаге стациониране у Предејану биле су на врхунцу напетости и активности у чињењу злочина. Колико има истине утицају те афере у којој је главни јунак била мајка ове узнемирене даме остало је и деценијама касније да се нагађа. Нико није имао смелости ни доказе да је за трагичну смрт њеног оца имала утицаја и та афера. Да ли је узменирена жена знала праву истину, не зна се.

У малим местима, паланкама какво је у суштини Предејане било, где је свако знао свакога и где се очас преносила било каква значајна па и безначајна вест, знао је свако. Пада ми, у вези са овим једна фина, пикантна шала мога сада већ покојног пријатеља који је у шали знао да каже: ако хоћеш да у Предејану сви знају нешто што не би требало, ти само кажи Браци у поверењу ту вест молећи га пријатељски да о томе никоме не прича. Тако ће та „тајна“ најбрже да буде утакнута у уши сваког Предејанчанина.

Тако је, кажу било, и данас је тако у свим малим местима, или потврђују истине или неистине о њиховом животу. Њихови потомци, који су, по правилу, тако је било одувек, последњи били долазили до сазнања о правим истинама које су се односиле на њихове претке не могу да носе на своју душу ничији од предака грех, па с тога, када је њихов стил и начин живота на нивоу сваког поштовања, немају разлога да се љуте због онога што су чинили њихови преци. Част са којом они живе у својим срединама искључује сваку њихову одговорност. Кћи једне, како сам је у књизи означио „шарена“ симпатичне женске особе у одмаклим годинама узбудила се и наговештавала тужбу за увреду

живе мајке. Срела ме убрзо мајка и дословце рекла: „Ма ћути си, нека причају шта хоће, све си је истина што си написао, па волели смо се, па шта, то ли је грeота, све је истина.“

Детињство и у сиромаштву лепше је од богатства у позним годинама

Било је то као у неком сну или бунилу када сам први пут крочио преко „капије“ Предејана. Нисам имао више од десет година. Једне вечери, сада контам да је то било 25. јула једне средње године четврте деценије двадесетог века, када је мој отац, најавивши ту намеру дан раније, затворио своју радњу, изузетно у четири сата по подне и у пет кренуо према Предејану. Као прво од њихово петоро деце због чега и привилеговано а због тога доста самовољно, хтео сам пошто-пото да кренем за њим. Пут је дуг, напоран, летњи, 25 километара требало је прећи до увече а за њихово преваљивање стрмим и уским стазама, истина утабаним и проходним али уским и стрмим, било је потребно бар пет сати пешачења. Врлетима мога села у коме сам до тада растао навикао сам на такве путеве али не и на тако далек пут. Отац није имао другог избора него да ме води.

Данима, мени незнаним, раније, његов старији брат а мој стриц Стојадин, кафеџија у Предејану, на ударном месту, у центру, на углу улице која води према Цркви, од 1925. године држао је кафану. И од тада, до мог првог поласка са оцем за Предејане, за десетак година он није дошао у нашем селу где је рођен и одрастао а, сада знам, ни после, до краја свога живота. Позвао је оца да му помогне у раду у кафани на Горешњак, 26. јула, када се одржавао традиционални вашар-сабор са великим бројем људи. Отац је у нашем селу држао бакалницу, био је вичан раду са муштеријама па је могао да помогне и брату у гужви коју су том дану правили у кафани саборџије и вашарџије. Отац је у сеоској бакалници, без обзира на годишње доба радио до првог мрака. Тада је радњу затворио у 4 поподне и кренуо пут свога брата да помогне у кафани. И ја са њим.

Не знам колико смо дуго путовали. Знам да је један део водио кроз Качарску шуму, густу и високу где је и дању полумрак, али је, лако било и сада проценити да се од Качара до Предејана морала прећи у то време по мраку. Отац је у руци носио фењер, традиционално средсво за кретање ноћу, које је напуњено петролејом, али га по конструкцији

и ветар тешко гасио, што га је чинило погодним за кретање по ноћи. Та ноћ била је осветљена и месечином, богом дано за далеки пут и богом дано хладовином.

У „Варош на царском друму“ ушли смо по ноћи. Наишли смо на пут са чије су леве и десне стране биле тесане тарабе, онакве, сељачке, какве су ограђивале и наше „градине“, горе у мом селу. Али сада је са бандере пут осветљавала сијалица. Прва моја импресија да више нисам у селу у коме је мрак, и на стази и на путу, светиња. И знатижеља. Више гледам лево и десно него преда се. Брзо смо наишли у више него скромним одајама мога стрица и његовој већ увече пуној кафани, али су ме уморног убрзо стрпали у кревет.

Знатижеља детета које се нашло у непознатој и, за појам једног сеоског детета, импресивној средини, била је велика. Све што види необично му је, импресивно. Јер, по критеријумима које ми је отац наговештавао то је варош, то није као оно наше, село, стазице, фењери за ноћ, очи и уске стазе и трновити и каменити путеви за дан, петролејке у кући а отворено огњиште у „кући“ – кухињи, штедња петролеја увече после вечере када је ноћ много дуга за спавање уз титрање пламена кроз мали правоугаони отвор на кубету (фуруни) који је осветљавао мало собе у којој је спавало нас седморо. Е, овде су са тавана сијале сијалице, сијало је тако да се видело све, па и да се чита.

Вашар је прошао како је прошао, моје две сестре од стрица којима сам ја био најближи, најбољи, најлепши шта све не брат, молиле су оца да ме остави к њима „да мало поседим“. Отац оде. Ја осто да уживам у дворењу сестара којима сам био брат каквог свог нису имале. Стриц ми после неколико дана купи оделце и оно што иде испод њега, опанчићи они прави од мајстора направљени. Кад сам све то обукао, а томе су се радовале и сестре и стриц, кришом сам непрестано гледао у себе. И замишљао како ћу ја изгледати важно и лепо кад се вратим у средину из које сам дошао.

Наспрам кафане мога стрица беше, на углу, бакалница угледног предејанског трговца Драгољуба Милчића. Увек лепо одевен газда Драгољуб како су га онда многи ословљавали, иначе личан, леп човек, био је прави узор кога сам у животу срео, за памћење, како је лепо бити елегантан, лепо одевен и лепо се понашати. На вратима његове радње, која су била буквално на углу, на вратима, за понуду купцима, била је о ексерима окачена извесна роба. Пао ми је за око сноп опута од козје

длаке, офарбаних некако у љубичасто плавој боји какве сам виђао на опанцима имућних људи у мом селу. Ах, како су ме привлачиле. Ја сам „горе“ увек носио опанке од свињске коже прављене вештом сељачком руком, али оплетене опутама од кудеље које су сами сељаци, па и моји родитељи правили. Ту врсту биљке звали смо „грснице“ који су сами сељаци топили у топила 21 дан, сушили, “чукали“ и тако производили кудељно влакно, затим га прели у канап. Вртењем га удвостручавали и користили као канап за разне потребе али и за опуте, за сељачке, свињске опанке. Ове, које сам видио у снопу окаченом на вратима трговца Милчића биле су лепе и чинило ми се да би, кад ми их у моје нове свињске опанке, ушију, да ће то изгледати као оне који носе имућнији сељаци, “господске“. Али како да дођем до њих? Чували су ме стриц и његове кћери а моје сестре, али паре ми нису давали, но оно само што би ми они купили. Једном предвече, кад није било много људи на улици, прикрадао сам се и као незаинтересован гледуцкао лево десно и тако доспевши до врата бакалнице, из снопа извукао две опуте. Украо. Ем ме било стид што сам то урадио, ем ми било мило што сам дошао до ове за мене стварчице. Ово друго је превагњивало па сам тако потирао стид што сам учинио нечасно дело. Мислио сам, па није газда Драгољуб баш бројао те лепе опуте пре него их је окачио на врата па ми је такав закључак чинио извесно психолошко оправдање.

Тада сам први пут видео аутомобил.

Никога нисам ништа питао о њему. Као да ми је већ то било знано. А знао сам само по нешто из прича у основној школи коју сам тада још учио и понекад по неки узгредан коментар из разговора мога оца са неким. Али овде сам посматрао, осматрао, размишљао о томе тада за мене чуду, али о људима који су га возили или који су се у њему возили. Најзагонетнији су ми били фарови. Знао сам само за лампу петролејку којом смо увече осветљавали просторије наше куће, за гасарче, минијатурну купасту справицу од плеха уским фитиљем који је црпео петролеј за гориво из те справице која није имала запремину већу од сто грама петролеја, али која је била тада најпростије средство за осветљавање, али и најјефтиније у најсиромашнијим породицама где се са њом штедело, знао сам за фењер који је био средство за осветљавање пута у ваљском кретању, обилазак стоке у штаљама у току ноћи кад је требало пратити јагњење јагањаца, козење, телење крава и можда нахранити стоку. Знао сам само за свећу која је била употребљавана само о светим данима. Знао сам само за отворена

Предејане 2000. године,
снимљено са јужне стране (горе) и са северне стране (доле).

огњишта у којима се у врућем пепелу пекао кромпир најчешће за вечеру породице, загревала црепуља и вршњик за печење раженог или јечменог хлеба јер је пшеничног ретко било, за подметање жара са огњишта испод „сацака“, троножно металне справе испод кога се стављао жар са огњишта а изнад жара на троношки тепсија са ћувечем или црепуље са хлебом, али нисам знао одакле потиче она снажна тајанствена сватлост фарова који осветљавају простор испред кола. Орнаментисана светлост фарова имала су неку продорну светлост која није потицала ни од људи ни са неба, чудио сам се какво је то и шта стоји унутра иза тога светла. Било ме је стид да питам да не бих испао глуп али моја памет није могла да одгонетне ту велику и импресивну загонетку. Са таквим утиском, размишљањем сам се вратио у Брод.

Све што сам овде видео се толико разликовало од онога у селу где живим, те сам из Предејана отишао назад у своје село са таквим утисцима као да сам видео и доживео нешто, колико непознато а величанствено толико и неупоредиво са лепотама села у коме живим. Па нема овде оних путања и путељака поред којих расте папрат од кога смо ми ножевима правили „рогове“ од кукоња да се „бодемо“ где је победио онај ко би успео да пронађе јаче и жилавије стабло и кракове папрати; нема црвених ситних миришљавих јагода у папрату; нема оних потока, бистрих и брзих које смо ми прегрђивали правећи вирове да се као у лед хладној води окупамо или да на њима правимо неке „воденице“; нема оног цвркута птица када кренемо шумском путељцима где се дроздови, славујн, врапчићи, вране и друга ситна перадија као надмећу својим „песмама“; нема ту ни птичијих гнездашца за којима враголасто трагамо по шуми дивећи се лепим ситним јајашцима и престрашеном дежурству птичица носилаца са врха дрвета, која надзире хоћемо ли њен производ и пород однети или уништити што смо понекад пакосно и чинили; нема овде хорског крекета жаба којих су пуна топила за грснице (конопље) који умирује, успављује и усхићује; нема овде оног нашег лоптања крпењачама у равној Луци, поред реке Власине где нам стока пландује док се ми лоптамо или по бистрој води брчкамо; нема овде игре белкамена која се изводи обрађеним од кликера нешто већим, окриглим белим, кварцним камењем од пет комада, нема, нема, нема.

Много година касније, када су тако нам драга родна боравишта опустела, много година сам се питао зашто су све те лепоте људи напустили и слили се овде у паланкама, варошима, градовима и

велеградовима, отишли да живе у стамбеним кутијама, да се гурају по прљавим ходницима, буље у излоге примамљиве робе који не могу да купе, гуше се у смогу и жежопеку? Не буде их петлови, не кокодачу носиље кад јаја сносе, не пијуче отац кад бадњак уноси у кућни у маленој соби засртом сламом, не пада им зрела крушка пред улазним вратима куће, водунац како смо га због сласти звали, не блеји им јагње, не играју се јарићи пред кућом. Молио сам мајку да ми допусти да са стрицем спавам у свежем сену у штали које је мирисом опијало и у дуг и сладак сан уносило. Можда има нека змија да је колима дотерана са сеном, можда неки гуштер - говорила је мајка, али смекшала и стрицу давала кришом знак да ме води на спавање.

Упоређујем и ово и оно. Село и град, детињство, младост и оно друго.

Одем сада у „оно“, кад тамо пустиња. Зарасле стазе. Замро живот. Нема ни птица певачица, гласних дроздова и славуја. Нигде се нечује, нигде да се виде, нема их, и они су хтели само са људима. “Друм“ како смо некад звали пут којим су се кретале упрегнуте краве са саоницама пуних сена, снопова или дрва а који је пролазио кроз густу али не високу шуму једва да се може наћи.

Ту су се јављале прве птице кукавице с пролећа када смо морали да имамо коју металну пару у џепу да нас прва кукавица не би затекла празних џепова што би било предсказање да ће нам година бити сиромаштво. Ту у Мртвици цвркут и песма птица миловала је душу, узносила, подстицала, мотивисала. Сада, гробна тишина. Само се доле чује благи хук потока. Мошине Долине који као да дозива: “Дођи, види како сам бистар, леп, уми се, напиј се, почуј, птица више нема али моја песма је ту, исто тако лепа, али вечита. Сви долазе и опет одлазе, а ја сам ту“. „Стани путниче, уми лице и поклони се сени Милорада Николића који је свој живот дао отаџбини борећи се за њу“ – пише на спомен плочи једне чесме из чије две цеви бистра, питка хладна вода тече, тече... Тамо сунце нема више кога да греје. Тамо се ничија песма више не чује.

Време гази прошлост. Мења свет. Само су моји потоци трајни. Отуда где су били нико их није нити ће скренути ни уништити њихову лепоту и доброту. А птице, жабе, јагањци и јарићи, петлови и кокодакање, утихнули су. Нема их. Ни јагоде нема ко да бере. Ни крушке водунце. Присади смо их звали.

Време гази прошлост али не може да прегази памћење и жал за

„оним“. Ја сам још тамо. Нека сећања у памћењу човековом су болна, нека носталгична али има и оних комичних која изазивају осећај задовољства. Археолошки трагови далеке прошлости провоцирају и подстичу научнике али и обичан свет да реконструишу и претпоставе живот и догађаје у неким нама непознатим временима. Тако се откривају чудесни путеви еволуције и средства којима је та еволуција текла до данашњих дана. Живим „данашње“ време догађаје у једној ужој средини, духовно стање, ниво образовања, културе, обичаје карактеристике људи који су на овим просторима наследили Илире и Дарданце. То је нешто друго. Еволуција је променила у упоређењу са вековима па и деценијама све. Не познају више благост и радост какве су људи неких времена имали и уживали.

Дањи стриц Милан, комшија једновремено, био је зидаро-тесар цењен у том послу иако су му сви прсти скраћени до испод ноката, на десној руци, били савијени и тако укочени до длана, од малена. Успешно је са таквом руком обављао грађевинске послове све до пензионисања.

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
БИБЛИОТЕКА
Власотинце

ОПЕТ САМ ТАМО

До(л)е, до(л)е, у до(л)ину под големи камен-уместо мајке одговарао сам на питање које је с оне стране потока који је био дубоко испод нас који је у домаћем жаргону носио име Грућ дол, уместо Грујин дол и долина уместо поток, мојој мајци постављала стрина Наталија, која је на стрмини испод ње није могла да види где су јој краве. Мајка која је са собом водила мене четворогодишњака могла је са позиције с ове стране долине да види стрина Наталијине краве ако их испод ње има. Уместо мајке одговорио сам јој, из свег гласа, јер смо краве видели доле испод големог камена. Мом речнику недостајало је слово Л.

Из огромног депоа сећања те долине, ова, Грућ дол и многе друге сличне, извлачим често као нешто највредније и носим га као прегршт злата које сам давно, као десетогодишњак, са братом из трећег колена Тозом, потајно да нас нико не види и нико не зна, у полумраку копао испод једне огромне камене плоче коју ми је неко у машти показао. Грућ дол је био мали водоток кога је чинило неколико хладних извора, удаљених не више од пет стотина метара. Од тих извора до утока

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
Десанка Максимовић,
Власотинце
Инв.бр. 2473
Сигнатура 908(497.11)

долине у реку Власину, висинска разлика износила је близу триста метара. Негде на средини га је секао пут којим смо ишли, ако нам се није журило или ако смо хтели, редом, са малим падом, до центра села један скоро цео километар. Тада смо терали и стоку на пашу или је, ређе, враћали са паше. У горњем делу пута који није имао ширину већу од једног метра била је укопана вада која је водила воду Грујь Дола до следеће Милошевске долине одакле су заједно вадом ишле до воденице поточаре мога оца. Само једна, није могла да покреће тежак воденични камен.

Тада сам, у најранијој младости, као дете, заволео воду и та ме љубав од тада некада оптерећује а некад разгаљује касније кроз цео живот.

У машти сам замишљао како ћу кад одрастем направити кућу поред потока да га тик уз њега или са прозора гледам како мили па поскакује, како искри и блиста на сунцу, како пенуша па опет сву ту игру понавља докле видик за њим допире. А ноћу, док спавам, благо хучи или шуми и милује тело и душу. Успављује у благ, дуг и дубик сан. Плач поред такве воде није дозвољена. Ни тога. Само мерак, некакво усхићење и размишљање: куда ли овако весело и жустро и колико

Центар села Брод – најновији снимак, Црнотравско подручје.

далеко путују ове блисставе искре и немиран бисерни ток који као да стално жури негде ка крајњем, али машти непознатом одредишту. Докле ће ићи, да ли ће стићи или нестати. И, одакле долази. Добро је да то не знам јер тако пустам машти на вољу.

Купао сам се у Груњ Долу. Не зато што нисам имао боље услове на реци Власини у коју се спуштао па уливао поток Груњ Дол, него због тога што ме, као и сву осталу децу, нешто вукло ка неком необичном и несвакидашњем доживљају. А доживљај је необичан, нико као деца не би могао да смисли. Тамо где је поток секао пут, мало изнад, где је вода поскакајући са камена на камен, застала на малој равнини, направио сам вир преграђујући поток и заустављајући воду пробраним па поређаним камењем. Вода хладна. Нема дубину ни петнаестак сентиметара, грчим се али лежим у њој на леђа, па се окренем на трбух, па опет обрнуто. Тресем се од хладноће али купам се, уживам у подухвату. Па други пут опет тако. И хвалим се другарима како сам се лепо окупао. Јест хладно, али лепо. Ко то још може?

У Мошиној Долини, са леве стране наше махале (Груњ Дол је био са десне) где је чича Софроније, који није био баш благонаклон деци, јер су крала воће око ове воденице једну испод друге на педесетак метара удаљености, било је лакше направити вирове за купање. Поток је био пуно јачи, стотинак метара изнад воденице ишао је готово по равном, около бејаше ливаде па је сунце грејало и воду и купаче, било је лакше направити и дубљи вир. И, из њега изаћи на сунце па се боље него у Груњ Долу загрејати.

Вода је била и средство којим су се неограничено могли задовољавати дечији хирови и обести. Мајке, кад дознају, грде. Али, нема везе. Проће то, па опет исто.

Десно од Груњ Дола, текла је Милошевска долина. Формирана од извора око махале Милошеве коју су сачињавале само три куће браће Милошевића од којих најмлађи беше коцкар Горча, напајала је воденицу мога оца удружена са водом Груњ Дола која је вадом доведена да се здружи са Милошеском и тако појача капацитет. Изнад наше, сеоски поп Николај Шпаковски направио је резервоар за воду капацитета од око сотина кубика из кога је преко металних цеви великог пречника покретао мини ходроцентралу, стругару и млин. Из њих се вода спуштала у ваду која је онда ишла на уста наше воденице.

Као по неком градитељском пројекту са обе стране реке Власине спуштале су се долине, скоро све исте лепоте и доброте. Између

долина од једне до друге, уздизали су се обли превоји спуштајући се после пар стотина или мање метара до следеће долине. И све тако.

Прихатајући те мање и веће водотокове – долине – потока, тече река Власина формирана некад са Власинске висоравни из невидљивих извора који су сачињавали Власинско блато где се по легенди заглибио и настрадо пук бугарске војске која је походила туда у рат са Србима, мислећи да је тле чврсто. Утока јој је у јужну Мораву негде доле испод Лесковца. Знала је и зна да буде хировита у време великих падавина и да тамо где има простора мења ток. Бескишних дана питомица је права. Вирове за купање је сама направила. Лети, кад и пастири своја стада из ближих махала с леве стране клисуре спустили у већој заравни да се одморе и воде напију, у најбољем случају гумене лопте коју је некоме отац донео из Предејана или Власотинца. Шутиране су по равном терену. Али таква не би дуго трајала од агресивне експлоатације.

У самом селу, скоро на самом улазу са јужне стране, делила се река Власина на два тока. До те деобе дошло је природним путем када су надолазиле воде после јаких и великих киша. Тако је направила тик уз село, једно острво, са чистом ливадом која је била јајастог облика. Ту је велика врба а поред ње грађани су у част Богородице која је била сеоска слава, подигли на бетонском постољу велики дрвени крст. Около, истом облику наређан је камен већег обима и облика који је служио за седење. О Богородици, 28. августа, свако домаћинство из села и махала које је држало до свог угледа а не много сиромашно, донело би пробрана за ту прилику припремана свечана јела и разне ђаконије за јело међу којима је обавезно прво место заузимала баница. Сваки домаћин, ако га је било, и домаћица, или сама домаћица ако домаћин није дошао из печалбе, све што је за јело донела, на простртом платненом чаршаву па на трави изложила је донету храну. Комшије, пријатељи, рођаци, познаници одлазили би код других и носили по нешто од онога што су припремали и донели нудећи и благосиљајући. Претходно би сеоски свештеник прокадио и одржао молитву, пресекао колач који је припремио и за ту прилику донео домаћин славе који је домаћинство излицитирао на претходном сабору.

Тако се јело, пило, а после веселило, играло и славило на најбољи начин до ноћи. После црквене славе Светог Пантелејмона у чију част је црквица подигнута, ово је била једина, али већа од претходне сеоске славе, свечаније и масовније се славила. Игру и весеља приређивале су блех музичке групе, једна из Црне Траве са тада чувеним Јоном,

кларинетистом великог музичког али и мајсторског угледа у изради опанака. Друга група била је из Острозуба са Миланчетом на челу. Понекад су додатак биле и групе дошле из Предејана, Власотинца или села Лопушње.

С једне и друге стране махале од три збијене куће и још четири раштркане два су брза потока журила негде. У махали две су најмање куће имале највећи број људи а трећа највећа имала је најмањи број. Признајем, да је она у којој сам се ја родио и живео најранију младост, била најмања. Имала је једну већу и другу малу собу а у средини кућу. Била је то највећа просторија у коју се улазило директно са улице, из ње су двоја врата водила у речене две собе. Десно уза зид камин за отворену ватру, из њега одозго се на средини спуштају металне вериге са куком на дну за које се каче котлови у којима се кува. Огњиште или отворено ватриште са три стране ограђено је каменим плочама да се пепео не би ширио по кући. У чело нађви. Е, нисам чуо да ли се та сандукована остава за брашно, квасац и хлеб игде другде тако назива. То је уствари био велики сандук са преградом једном мањом а другом већом. У малој је стајало брашно за једно мешење, а у другој прегради стајао је умешен хлеб од најчешће раженог брашна из сопствене производње, покривен месаљем. А месаљ је била нека дебела платнена али увек чиста крпа. Имала их је свака кућа по два, три па и више, јер се месило одједном по два-три хлеба па је мешаљ морао да стоји испод доњег и у средини између и изнад горњег да би одржавали његову свежину.

Веште руке домаћице радиле су то спретно, рутински правећи хлеб какав се после тридесет година није могао замислити а камо ли видети и јести. Са једне стране ватришта бочно уза зид биле наслоњене и до следеће употребе стајале црепуље а са друге вршњици. У суседном селу Дарковцу било је мајстора који је те црепуље правио од глине и продавао и имале су облик тепсије само са дебљим зидовима који су се, када црепуља стави на отвореном на ватру, усијавали, па помоћу кукастих маша скидале и полагале на земљу. У њима је већ стасало „размешено“ тесто на дрвени округ нешто већег пречника црепуље и за њега спуштало у усијану црепуљу. Црепуља би била покривена загрејаним вршњиком преко кога се сипао ужарени пепео и жар како би хлеб црепуља пекла одоздо а вршњик одозго.

Округли у пречнику од око педесет сантиметара хлеб могао се савити тако да се два супротна краја саставе а да хлеб не пукне.

Кућа о којој се могу причати бајке остала је у сећању само као појам за кухињу у које се у другим срединама јело спремало и хлеб пекао прво у шпорету од црног плеха кога су правили лимари а касније већ и емајлираним из индустријске производње. Кућа је увек била патосирана земљаним блатом. Таванице су дрвене а на гредама од таванице окачене дрвене куке на којима су испречкане спуштене букове летве на којима се с јесени качио свињски мрс да се тако полако, деловањем топлоте, понекад и дима са отвореног огњишта, сушио за целозимску употребу у сушеном или куваном стању. Стајало је ту тако, на отвореном, висило, све до последњег парчета које је с пролећа нестало. То је био идеалан начин конзервирања.

Тако припремљеном и трајном месу у току зиме није сметала метла која је бар једном дневно стругала по земљаном поду. Е, што је прашина коју је метла дизала слегала и на окаченом месу није марило. Пре употребе било би опрано. На ексеру пободеном на празном делу зида куће била је окачена совра (софра) на канапу који је био покриван са њене унутрашње стране.

Код нас се само празнични обед постављао на столу у соби где се спавало. Или у неким другим изузетним приликама. Редовно је посатвљан на средини куће, на соври. Неки су совру називали тањур. То је била округла направа од тврдог и лепо обрађеног дрвета пречника око једног метра и нешто веће са широким ногарама, висине око тридесет сантиметара од пода. На њој се постаљао обед за целу породицу. На средини већа паница (чорбалук) са куваним, најчешће чорбастим јелом. Колико год чланова породице било за обедом сви су кусали из те панице. Или је, уместо панице, зависно од врсте јела на средини стављена са ћувечом, подварком или неким другим јелом. Седело се на ниским троношкама, складним са висином совре.

Јело се кувало у земљаним грнцима без унутрашње а понекад са спољном глазуром и само једном дршком. Грне, величине зависне од броја чланова породице, стављано је у врућем пепелу помешаном са жаром а кување се одвијало топлотном енергијом од отворене ватре која је горела са предње стране грнета, супротно од дршке. Тешко је и замислити разлику у квалитету тако припремљеног јела и онога које смо касније „цивилизовано“ припремали на шпорету. Земљана посуда му је накако давала посебан, специфичан укус, драж, а том укусу додавао је хлеб испечен у црепуљи. Кашике и виљушке стајале су на, или у једној правоугаоној дасци, косо избушеној па окаченој на

На месту родне спаљене куће у с. Броду

зиду. Ни њима није сметала прашина које је била неминовна приликом метења земљаног пода иако је он увек пре метења био попрскан водом.

Кућа са огњиштем је, у кући као грађевини била центар дневног живљења. Ту се месило, пекло, кувало, грејало, обедовало, ту су се по смирају дана причале приче, договарало, грдило, смејало, певало.

Ту се и рађало.

Прво од петоро деце и мајке рођен сам на слами простртој поред огњишта на коме је једног октобарског дана горела ватра, прекривеној шареном чергом. Бабица беше стрина Наталија којој сам ја после пар година без слова Л показивао где су јој краве. Свима нама она је била бабица. Успешна у том послу. Порођаји се нису смели догађати у кревету јер би се огадио. Она је имала смао једно дете до краја живота који јој се одужио до деведесете. А сем нас петоро и мајке порађала их је и другој, рођеној јетрви. ‘’Иди тамо, напоље, играј се и немој да улазиш овде“ – рекла ми је када сам већ имао тринаест година а мајка рађала уз игњиште последњег од нас петоро.

Живот се тако одвијао у свим кућама.

Ватра на отвореном огњишту у кући била је и да скува и да се испече и да се огреје и да се осветли простор ноћу када се ту седело. У

врућем пепелу пекли су се или котлу окаченом на вериге изнад ватре кували су се, најчешће за вечеру, кромпири. Јели смо их са изванредним апетитом само посољене, или са сиром или са расоницом из купуса у коју би био ситно удробљен црни лук па би смо сви кашикама расоницу кусали као какво јело и јели врућ печен или куван кромпир.

А тај кропмпир је тек био нека врста посластице и незаобилазног јела у разним варијантама. Био је то "гољак", розе коже, са пупицама, а ако се на време не извади из пепела или не скине са ватре сав би се расцветао, у пепелу пуцао као нека мала каписла. Сипкав као гриз. Увек га је био пун подрум. Никада и скоро ником мање од хиљаде килограма. Онај ситан је одвајан и куван за свиње или сечен на ситне комаде, мешан са трицем или кукурузном крупицом за краве, овце, козе.

У нашем селу воденичари нису били баш такви. Колико је трговаца било, толико је било и кафеџија и воденичара. Сви су имали све. Сем мога оца који није био тако комплетан. Имао је само трговину и воденицу. Али, то само они из центра села. Остали, по долинама били су само воденичари, они као из бајке. Мој даљи стриц Софроније имао је две воденице, једну испод друге, стално су радиле, стално је Софроније био брашњав, стално је дочекивао и испраћао своје муштерије лепом речју и још по нечем. Код воденичара мушке муштерије долазиле су мање. Мало их је било у селу од раног пролећа до касне јесени. Долазили су они и на ћаскање о сеоском, породичном и по неки и политичким догађањима. Амбијент је био као створен за такву врсту уживања. Шум воде, тандркање воденице, по које верно пашче, по нешто воћа на гранама у шуми около. Ако је зима на плехано фурунче.

Блажени мир воденичара реметили су два проблема. Један када је лети било најврелије и зими када је било најхладније. Када се погонска поточна вода од врелине загреје, макар и да није мања, њена покретачка моћ ослаби па се воденични камен спорије окреће, спорије меље, понекад и стане док се вода не охлади. Зими, по јаком мразу доле, пераја преко којих вода горе покреће воденични камен замрзну. Тада воденичар мора доле, у воду, у најбољем случају у чизмама, пошто претходну воду одврати од улаза, да разбије лед и тако ослободи коло са перајима препреке.

Бити воденичар на потоку у моме селу било је заиста нешто лепо. А тако је у сваком. Нису воденичари записивали ко је колико

донео на млевење. Само су на џаку стављали име власника ако су знали бар толио написати. А уместо потврде о пријему на млевење давали су власнику рабош. То је било парче дрвета од даске, десетак сантиметара дужене, засечено на једном месту па подељено – расечено на пола. Једна половина је ишла власнику када је жито на млевење донео а друга остајала код воденичара. Кад власник дође по брашно он је морао да донесе рабош који би воденичар спојио са делом који је код њега остао и поклапање за резаног дела кад се они споје, показивало је да је воденичар тој муштерији стварно дужан да испоручи брашно. Воденичари су и добро познавали своје муштерије па и без рабоша или других ознака власништва није могло бити неспоразума.

Код испоруке брашна, воденичар је узимао, за услугу, уместо пара, ујам (тако су такву врсту наплате звали) или ушур, од тога брашна и имао посебан брашњеник у коме је узето брашно остављао, мешујући га са претходно узетим од друге муштерије. Но, ако би у току млевења воденичар приметио а у томе су били врло вешти, да је од неког муштерија жито било лоше, или са већом уродицом, или нечисто, ујам је издвајао, није га мешао са претходно узетим. Ујмом су воденичари хранили своје породице, понешто и продавали.

Воденице су увек грађене и постајале саставни део природе. Окружене воћњаком, шумом, ливадама и другим природним творевинама, а цео амбијент је употпуњавала кристално бистра и хладнија или хладна вода, која је начином на који је обављала свој „посао“ као печатом оверавала све оно остало што су други природни чиниоци компоновали. Усред лета кад је вода била најтоплија, воденичари су знали да уђу у гаћама или голишави, у витришњак да их воденични точак са перајима истушира тако да томе није било равно никакво друго купање. Често би на излазу воде из витришњака постављали жичану мрежу кроз коју би вода пролазила али не и рибе, углавном пастрмке чије је станиште била бистра, чиста и брза вода, а такво је било место доле. Воденичар би зауставио доток воде, заустављао рад воденице и у плићаку рукама хватао рибу која би тако остајала без воде и тражила излаз који је спречавала постављење мрежа.

Ни воденице којих више нема јер никоме и не требају. Њихове се више ни зидине, као подсетник на њихово романтично тандркање, не препознају. Време их је уништило. Брашњави воденичари су као по неком божјем правилу били добри људи. Код њих је муштерија, кад

донесе за млевење или млевено однесе, долазили и на чашицу ракије, папир и крцу, у бољем случају дуван из паклице „Саве“ или „Драве“, да завије од њих цигарету и заједно са брашњавим домаћином исчури уз „чашицу“ причица о животу и смрти, о болестима, женидбама и удадбама, о добрим и лошим људима, женама које пате или греше због мужева који по белом свету од пролећа до касне јесени печале.

Сета и чежња за тим и таквим сеоским животом је необична. И није осећај свих људи који су већ давно напустили те просторе у тежњи за бољим, лагоднијим, лакшим урбаним животом. Они који га са собом носе као узвишени део живота, обнављају стара станишта или граде нова за нова уживања или одлазе тамо, обилазе, мере разлике настале у једном за историју кратког временског раздобља, жалосни што су зарасле стазе, путељци па и путеви, што је усахнуо живот и утихнуо чак и пој птица. Једино је ветар туда вија и царство и змија остало непромењено. Даљи брат Станча кад сам га док је још био жив посетио озбиљно упозорио: овуда не треба ходати без штапа у рукама. На своме је, каже, одоздо уградио ексер који својим оштријим делом штрчи. Уместо људи могу се „срести“ змије. Па и оне су некакав знак да овде још има некога или нечега живог. Ово претеривање је близу стварности.

На својој цветној ливади у с. Броду

Недавно сретох једног „делију“ кога је мајка носила у утроби када је био рат. Однео је његовог оца кога је сада могао да види само на слици. Сада је бизнисмен. Мали, али бизнисмен, живи уљудно. Снашао се. То му је омогућило да у беспућу, техником и крампом гради по врлети кривудави пут којим се може колима до адаптиране куће у којој му је живот зачет. Она је последња при врху наше мале бивше махале. Мало је, као дете, у тој кући живео али га она и та, сада пустара која је окружује, привлачи магнетном снагом. Помало помаже крампом машину која вибрационим пнеуматским чекићем разбија камен на траси. Гради својим парама пут до куће у којој не живи. Али он стане испоред ње, гледа око ње, па у даљини и гробној тишини замишља невиђеног оца и уцвељену мајку. Туга му даје снагу да се у мислима игра са несташним јариће̂има чија га мајка и посном сурутком храни.

Туга човеку некада даје снагу, а сигурно чешће одизима моћ. Не ретко и тихо убија. Човек, кад апстрахује све што је доживео, видео, чуо, може да се запита може ли зрео човек, снажан и свестан свега што живот носи, доноси и односи да пусти сузама на вољу. Може. И кад их пусти чини му се да њима одужује дуг према некоме или да окајава неучињени грех. Те, такве сузе су најдрагоцениј̂е.

Сузе заслужује све што је било лепо, а прошло.

Пролазим поред места где је било кућа у којој сам рођен, одрастао и живео. И поред оне суседне Наталијине, бабичине, и оне друге Наталије и Миланове. “Беленце, ћемо ли ја и ти да замотамо нешто и да зачуримо“. Беленце – то му је била замена за име малог или великог саговорника, из милоште.

„Ћемо, ћемо“! И Беленце вади из џепа већ олињалог клашњеног капута металну табакеру, подиже поклопац на коме притиска цигарет-папир израђен тамо у некој фабрици у Ријеци, у Хрватској, ставља га између савијених и тако сраслих палца и кажипрста, полако, ритуално, из табакере вади ситно изрезан дуван, крцу или „драву“ или „саву“,ставља на папир, завија га, олиже језиком ивицу папира и залепи. То је, кажем, за мене, а сад ћу и за тебе. Али, пази да неко не наиђе кад запалиш. И даје ми ону другу. Палимо, вуче он па издувава делом кроз нос, а делом на уста. Покушавам да га имитирам, али се загрцнем, па кашљем, кашљем, а он ће: „не, не, не бој се, ништа, научићеш па ћеш видети како је то фино. Ево, видиш како ја, тако ћеш и ти“. Тако Беленце учи мушку децу и ужива у томе. Требају му партнери за ту врсту уживања. Касније су ствар узели моји

другари. Хтели смо да имитирамо озбиљне људе, да будемо озбиљни пушачи, па су ме наговарали а ја прихватио да из очеве радње узимам цигарете и да пушимо. Било је и трагикомичних ситуација, али смо ми били упорни. Чича Милан ме научи а Ставра Бугарин из Трна ме одучи од пушења. Тада, после тог догађаја сам се стидео самога себе, од оца који је чамио у неком затвору тамо негде далеко у неком месту мени необичног имена, застидео сам се чињенице да ми је оставио поверење да као најстарији син чувам и сачувам му бедан иметак, застидео сам се на помен моје мајке и великих оскудица у које смо већ запали, а што је све, овај бугарски Ставра преко оног нашег Ставру дознао и знао. Не много касније схватио сам колико су били у праву Ставра Ранђеловић и Ставра Миленков и колико су они од мене више жалили положај мога оца и моје мајке. Био је то наук за многе ситуације касније кроз живот и поимање колико и добро дете без контроле родитеља може да залута у пороке, када ствар у своје руке узму лоши „другари“. Мој „другар“ Никола Стојковић који ме наивног гурао у авантуре учествујући и сам у њима, имао је ту, у кући, неокрњену породицу – и оца и мајку, али је био такав.

Сада се од тих кућа једва понегде појављује још по неки камен од подрумског зида. Гледам и видим слику где пламти ватра, грне уз ватру крчка а хлеб тек готов у црепуљи мирише. Видим као Мајка Гена, или нечија Мајка, Наталија, Манасија, Калина, Роска на Бадњи дан рано ујутру из црепуље вади коледарке, посебно обликовану врсту пецива које се спрема за тај свечани дан. Напољу снег до колена, али ја ћипам носећи из Грујњ Дол шумку. Још је мрак, петлови пију, али се зора још не помаља. „Добро јутро, дошло Бадње вече - улазим у кућу и поздрављам Мајку која срти око коледарки и другог блага које се спрема за ове благдане.

Јесени и зиме најлепша су годишња доба на селу. У свакој махали, мањој или већој, постоји по једна или више казаница. Горе у брдима где су зиме дуге а остала три годишња доба кратка, шљива џанарика готово је једина сировина за производњу ракије. Кад се летина прикупи а последњи њен део је кромпир, почиње печење ракије у казанима. У тамошњим сеоским домаћинствима готово да постоји строга подела рада. Овај треба да подмири стоку, онај са кладенца да донесе воду у тестијама, и котловима, онај има да насече дрва са дрвника, онај да умеси хлеб и спреми оброк за породицу, онај да пече ракију ако му је ред у казаници, онај да спастри стоку и живину. У казаници се окупе мераклије за приче, вицеве, оговарања и наравно

пијуцкања свеже брље. Док ватра гори испод казана и домаћин прати контролише јачину и количину јаког млаза, друштво му још помаже да се у врућем пеплу пече кромпир гољак, испече по неки клас кукуруза који горе с јесени таман стизао за печење, јер му је хладноћа ретко допуштала да сазри. Седи се на троношчицама, џара ватра и прича. Завија се крџа, дими и наклапа. То је слика у коју би свако пожелео да се уклопи. Мераклије, а у то доба и у том амбијенту они су ту, засвирају и тамбурицу направљену вештим рукама неимара који су могли све, и знали све, и умели све, запева се песма, она сељачка, брдска.

Тадашње песме, а посебно те које нису срицали и писали касније назови композитори, које у себи нису имале „безобразне“ речи, него су славиле душу сељака, чобана, орача, жетелаца, поља, горе, цвеће, долине, реке, ливаде и историјске јунаке из легенди и буквара и читанки за основне школе имале су душу.

Јесени и зиме су горе, у брдима где се мешају фијук ветрова и завијање вукова, најлепше годишње доба. Тада се, оно што се радом у пољу, стајама, појатама, амбарима и печалби по свету у току пролећа, лета и ране јесени приходило, сада се трошило и уживало. Завршна „операција“ припрема за љуту планинску зиму било је печење ракије од једине воћке – шљиве џанарике које је овде у изобиљу успевала, углавном самоникла коју су власинци само заштитили од сваке врсте пакости да одрасте и доноси плодове и по неком божијем правилу сваке године богатим родом. Оне су биле и воће за јело у свежем стању. Можда још по нека крушка или касно зрела али ретко укусна јабука.

Ча (чика) Данилова кућа, највећа, у средини од трију кућа у том делу махала, била је најбогатија простором. Ча Данил(о) беше врхунски грађевински мајстор па и палир (пословођа) на градњи. Зарађиваше добро а имаше само сина Драгутина. Такав, могао је и да направи највећу и најбољу кућу у махали. Испод куће, а баш поред ње, беше прометна „улица“ и за друге, мало даље куће али и ове мале махале. А опет баш испод пута и куће једна шљива џанарика, мало погурена наваљена, кад сазри жито ко лимун, беше најслађа од свих и најраније сазреваше па је од првих знакова зрења мамила наше дечје очи. И нашу глад за било каквим воћем. Кидали смо кад год би нам се учинило да стрина Наталија не види. Нама за велико задовољство а њој за безмало никакву штету. Али је била њена и ча Данилова. Џаба. Док потпуно ништа од ње није остајало.

А, испод Ча Миланове куће, али у оквиру ограде крајем јула сазреваше једна јабука „петровка“ која по правилу у низини сазрева о

Петровдану, дванаестог јула. Али лето овде касни. МИ деца чежњиво смо тада гледали у крошњу тога дрвета, али наша несрећа је била што су два прозора ча Миланове куће директно гледала у крошњу те петровке. Због тога нам је била потребна прилична храброст да прескачемо огараду и ћипимо по коју јабуку, али најчешће би били праћени повикама "марш, проклети били, срам вас било .Е, ћу кажем ја Гени а уватим ли те ја видећеш ти свога бога" викала би стрина Наталија, ча Миланова жена која је сама, са мање заинтересованом снајом морала да се бори за сав иметак. Четири сина и „човек", ча Милан, "Беленце", били су, кад би јабука сазревала у печалбу по белом свету. Нисмо ми деца имали ного обзира према њеним претњама јер смо већ огуглали на претњу две стрине Наталије које су браниле једна рану шљиву џанарику, а друга петровку јабуку.

Када се касно јесени печалбари врате својим кућама и породицама живот се овде мења. Село са својим махалама и засеоцима добија много на живости, на садржају живљења, активности али друге врсте од оне дотадашње летње и ранојесење. Печалбари, расејани дотле по градовима бавећи се искључиво грађевинским пословима, долазе својим породицама пуних новчаника уштеђевине потребне за зимско преживљавање, до новог циклуса печалбарења с раног пролећа. Тада се састају пријатељи, рођаци, комшије, сељаци, припремају се и славе крсне славе, жене се и удају.

Поред удатих жена и девојака удавача, повратку печалбара својим домовима највише су се радовали кафеџије Таса, Ставра и Гмитар, јер су од тада њиховог поновног одласка у свет печалбара, сусрете и виђења, неимари-мајстори у њиховим кафанама остављали добар део печаловине. Људи су били жељни опуштања, виђења са пријатељима, рођацима и земљацима, размени искуства у протеклом печалбарском периоду, где је ко, код кога и са ким радио, какав је био однос газда новоградњи, каква је била зарада па и где би у новој печалбарској сезони. Познати предузимачи (људи који су за њихов рачун), већ афирмисани палири (пословође) који су контролисали и стручно усмеравали радове, били су у току зиме најпопуларнији људи у кафанским гужвама о празницима, светковинама, нарочито саборима. Они су боље од сталних познавали тражњу тржишта грађевиснких мајстора, па су мајстори грађевинари, ако већ нису имали обезбеђен ангажман за наредну сезону преко ових за следећу.

Два живота су имали грађевински печалбари. Летњи са десеточасовним арбајтовањем са бедном мензашком исхраном и

становањем по шупама, таванима, мансардама, у најбољем случају баракама без и минимума хигијенских услова.

Зимске седељке су биле посебно место. Дуге зимске ноћи у топлини породичног гнезда терале су људе да буду домишљати и тражењу начина да их проведу у пријатним забавама.

Жене су биле организатори ноћних седељки. Пошто су

Планинке из села Бајинца, црнотравски крај у вековној ношњи која више не постоји, сем у етно музејима.

спастриле стоку и у постељу сместиле ситнију дечицу, скупљале су се у договореној кући, сад у једној, следећи пут у другој са ручним радом. Прела се вуна, штрикале вунене чарапе и џемпери, ручно шила или крпила одећа. Причале су се приче, доживљаји, вицеви, оговарало се оних којих ту или у комшилуку нема, па понекад, ако није била дубока ноћ и запевало. Мушкарци су често у посебном одељењу уз мезе пијуцкали, играли карте, домине или цицу-мицу. Бистрила се и политика, оговарали зле печалбарске газде, предузимаче или палире. Скоро да није било куће која није имала неки аматерски направљен музички инструмент: гајде, гусле, тамбуре, дудуци(фруле), двојанке.

Тамо где је било младежи и коло се играло.

Дуге зимске ноћи, у планини снеговитој од новембра до априла, природно су наметале тражење начина да се лакше прогурају, налазећи

га у забавама разне врсте. Жене су посебно имале пуно смисла да се организују. У томе су им помогла осећања обавеза да члановима породице, а оне су увек биле бројне, обезбеде топлу одећу и обућу, да прераде до финалних производа вуну коју су од оваца остригле обично у мају, да испреду и уврте (а било је у томе невероватног умећа и вештине) у опуту или што друго козју длаку, да у потребне финалне производе прераде кудељу, да украшавају вуте, да вежу ћенар за рукаве и доњи руб дугих женских кошуља измишљајући шаре и дезене да би биле друкчије и лепше него што их нека жена или девојка већ носи, па и да ткају ћилиме и тканице. Већ тридесетак година касније нове генерације нису могле да се чудом начуде како је женска рука онога времена могла тако вешто нешто да направи руком, без икакве технике сем обичног ткачког разбоја, који су опет сами смислили и направили вешти у свему, па и у овом послу печалбари, преслица, вретена или шиваће или плетеће игле. Ћилиме (черге су их звали) ткале су са таквим шарама да су се могли многи упоређивати са фабричким најлепшим ћилимима. (Женидбени обичаји)

Све алатке једној сеоској кући тамо правили су мушкарци у току зиме док нису били у печалбу. Чутуре у којима је туцана со која се добијала преко трговине у грумену каква је изашла из рудника соли, или алева паприка осушена с јесени нанизана на канапу и окачена испод стреја, преслице за вуну и кудељу, држала за секире, мотику или неку другу алатку, бучке у којима се тукло млеко и тако производило масло (маслац), санке (саонице) за довоз летине са ливада и њива и дрва, јараме за краве које су једине биле и запрежна и музна стока, обрамице за ношење воде.

Чика Данило, из средње од трију поређаних у једној линији кућа у махали, беше направио и гусле и гудаше гудалом од струна коњскога репа, уз песме које су славиле ратове, победе и поразе, копља и сабље, јуначке погибије Краљевића Марка, Кнеза Лазара, Мусу Кесеџију и Југовиће. Ми деца слушали смо често замишљено о догађајима које су песме опевале, о бојевима и јунацима.

„Кориту брзе реке Власине, на путу између Брода и Црне Траве, беше један огроман камен самотњак. Неправилног облика, вековима испиран и водом углачан, имаше и нека улегнућа.Причало се да је то камен који је Краљевић Марко однекуд, док је војевао, гађајући неког Турчина, бацио са планине. Увек кад сам стазом пролазио поред тог камена погледао бих га и замишљао какав је то јунак морао бити када је оволику каменчину могао бацити. И увек сам песму коју сам од

чика Данила слушао уз гусле, али и у читанкама основне школе читао, повезивао са тим каменом.

За мене у дечијем добу чика Данила (звали смо га ча Данила) је био посебано интереснтан човек. Чинило ми се да је већи ауторитет од многих старих (за нас децу то су били људи четрдесетак или неку годину више живота) људи од оних које сам познавао. Некад је био стамен, стабилизован, озбиљан, непорочан. Прошао је као припадник Српске војске Албаније, патио, гладовао, посртао и замало остао негде поред пута ходајући задњим атомима снаге албанским гудурама. Са Крфа отишао је у Бизерту на двомесечно лечење и отуда се вратио да би у последњи поход опорављене Српске војске као окупираној домовини прешао преко Кајмакчалана па све дубље у своју Србију. Кући се вратио да би у секвенцама саговорницима, па понекад и нама деци, причао детаље. Прошао тежак и трновит далеки пут, тукао се, ратовао и читав вратио кући. А онда је, једнога дана 1944.године, бежећи испред бугарске потере низ врлетну и у делу беспутне Мошине долине, један куршум, ратника у бекству, довршио.

Био је неписмен. Тада беше мало писмених људи. Школа у Броду беше формирана тек 1910. године, или тако нешто, и мој отац Јордан се у својој једанаестој години уписао у први разред. После је био један од ретко писмених људи у селу. Већина неписмених је знала само да се потпише и понешто више,и да прочита, али су као мајстори изводили компликоване радове и на великим грађевинама и многи умели и да читају планове. Тежак живот и вишегодишње ратовање и патње подучили су Ча Данила да се интересује и за текуће политичке догађаје у свету. Често би код мога Оца дошао увече, пошто овај дође с посла и увек донесе лист "Политику" да је мало натенане чита. Морао је ча Данилу наглас да чита политичке вести. А овај је све са дубоком посвећеношћу и пажњом упијао, да би после појединих вести заједно коментарисали. Приближавао се Други светски рат, вести су биле злослутније, а њихово тумачење политике све озбиљније.

Ти, за нас децу тада стари људи, некако су били специфичан ауторитет. А свако од њих, у мом окружењу, имао је неку особину на коју се лепила наша пажња. Имали смо и ми своје критеријуме за оцењивање важности и вредности тих карактеристика па смо своју пажњу усмеравали према њима. Њихове зимске седељке сам пратио често са уживањем упијајући као благу дрогу њихове приче о разним доживљајима и догодовштинама. То су били светски људи. Као печалбари послом су боравили у многе крајеве и места, у разним

срединама из којих су доносили чувено, виђено, доживљено.

Док је отац ча Данилу ишчитавао „Политику“ па после коментарисали текстове, буљио сам час у једног час у другог, мало разумевајући оно о чему су причали, али су у толико те приче биле за мене неки посебан, непознат, па с тога и интересантан свет у коме сам некако и себе замишљао. “Француски председник владе господин Пјер Даладје, дакле, изјавио је да Француска, насупрот тврдњама Хитлера да Француска припрема, дакле, напад на Немачку градећи због тога Мажиновљеву линију на граници између двеју држава, дакле, нема никаквог основа јер је Француска до сада и више прилика показала, дакле, да је мирољубива земља“. Тако је отац Јордан читао, убацивајући често у реченицама узречицу „дакле“ што је требало да буде нагласак важности онога што чита. Ча Данило је са нарочитом пажњом слушао такве вести, а посебно када је било речи о Француској која је пред избијање Другог светског рата била прва на удару ако Немачка крене. Због тога је и интензивно градила Мажино линију дугу више стотина километара начичкану бункерима и масовним бетонским препрекама за тенкове. Немци су оптуживали, дакле, Француску због градње утврђења док су и сами градили насупрот, Зигфридову линију. Французи су ча Данила лечили у Бизерти која је била њихов колонијани посед, као солунског ратника српске војске.

Од мале скупине од трију кућа у нашој малој у трећој беше ча Милан, старији рођени брат Данилов, али сушта супротност од млађег брата, и брата од стрица мога Јордана. Није био заинтересован за политику. Гледао је своја посла грађевинског мајстора коме за обављање грађевинских радова није сметало што му је од детињства десна шака на руци била скупљена као да је припремљена за бокс, али тако урасла. И таква све послове обављала, а нарочито је била погодна за савијање дуван-цигарете. Пио је и пушио, а ча Данило је једва понекад о празнику или са гостом у кући. Имао је петоро деце, живе, не рачинајући оне која су нестајала брзо по рођењу, а ча Данил једно. Од новорођенчади која су неких петнаестак година долазила скоро сваке године по једно, жена му је по имену Наталија, као и млађа јој јетрва од ча Данила. Бранила се тако што је сваком после троје давала име чија је основа била „стој“ – Станча, Стојанча, Стојанка. Немоћне да зауставе даље рађање бројне деце које сиромашне породице никад нису могле макар како ваљано да издржавају, давали су им имена са основом „стој“. Понекад али само понекад та заблуда је давала резултат тако што је природни процес оплодње отказао, па би тако

изузетан случај био прихваћен као правило за даљу употребу код жена. Знање за планинарње породице није недостајало, али је природа вршила селекцију тако што су многа новорођена деца, због незнања и лоших хигијенских и материјалиних услова једва досезала до пар година живота.

Моја мајка није имала ту несрећу, то је било мало и чудно ја знам како смо се нас петоро рађали и како смо чувани. Жене су живеле и рађале у заблуди да новорођенче и лети, по највећој врућини, мора да буде увијено у више слојном повојју пелена, са рукама и ногама, од грла до ногу увезано. Говорило се да само тако деца чувана могу да буду здрава. Ништа им није говорило то што су деца тако у повојју нестајала или у најбољем случају живела пар година. Та заблуда и пракса одржала се и дуго после рата у примитивним срединама, иако се здравствена служба на селу већ убрзано побољшавала. Тај се процес превентиве врло споро развијао. Али се развијао. Пре рата никако. Није ни могао јер је подручије Црне Траве и околних села Брода, Доброг Поља, Дарковца, Рупља, Бајинца и Млачишта са преко десет хиљада људи, лечио само један лекар са седиштем у Црној Трави, доктор Пархоменко, Рус, емигрант.

Од три домаћина у трију кућа, поређаних у истој линији, иако браћа, два рођена и трећи од стрица, ни један нису били налик ни по којој особини или карактеру. Исте су им биле само невоље и тежак живот у коме су живели, два рођена печалбара са мало мршаве обрадиве земље коју су углавном обрађивале домаћице, њихове жене, а један скромни бакалин веденичар и сеоски, како су тада општинске службе називали – ћата, писар или деловођа. Те три куће биле су део махале Мађари. У истој равни, две стотине метара даље бејаху још две, а опет двестотинак метара изнад њих, поређано једна изнад друге на раздаљини од по стотинак метара још три. Они тамо и горе беху род рођени по многим особинама и карактеру. Беху оштри на реч, на односе између себе и према другима. Софроније, најстарији, беше веденичар. Имаше две воденице у Мошиној долини, казаницу за печење ракије и поред воденице обрађиваше пар мршавих њивица и повремено по који месец оћаше у печалбу. Глас му се чујаше и кад прича, а још више кад се свађа на далеко. А такав већ, мора се знати беше добар пијач. Али и не лош човек.

Велим, беше, али такав какав је био жао ми је што више није. Вредни и предозумљиви то људи беху, макар да су имали и по коју маницу, али, јел било некад људи без мане? Имаше пет кћери и три сина. Свако

као да је био од неке друге мајке и другог од далеког оца. Најстарији, Димирије, бистар ко она водица шумећа и искричава што покреташе очеве му воденице. Заврши ону мали грађевинску школу, а онда и вишу, па у печалбу постаде и остаде чувен. После ратно Црногорско руководство са тадашњим председником Блажом Јовановићем повери му извођење најделикатнијих грађевина. Непосредно је руководио изградњом касније и за чувеног и у стручном туристичком свету признатог град-хотела „Свети Стефан“, тада и деценијама од тада највећег и најлуксузнијег хотела у Црној Гори, у Подгорици, Хотел „Црна Гора“, па је стручно руководио изградњом такође чувеног моста од пренапрегнутог бетона, првог по тој технологији у тадашњој Југославији, по пројекту и надзор пројектанта Бранка Жежеља. И још много објекта у Црној Гори, значајних, специфичних и за извођење тешких. Уби га пијани шофер на тераси једног хотела у Будви када је досегао врхунац успеха и признања.

Кад ми је отац био у заробљеништву, 1941. године, а ми, петоро деце, мајка и стриц, младић од двадесет и две године, полугладни. Стриц ме са тринаест и по година поведе у печалбу да са њим радим на изградњи саобраћајнице око и у новоотвореном руднику Мачкатица. Одмах по окупацији рудник молибдена, важног састојка за оплемењивање челика за израду оружја. Убрзано се тамо у руднику зидаше стамбене зграде за раднике, градише се саобраћајнице, а ја, у тим годинама, крамп па на копање, са стрицем.

Не могаше дуго. Тежак рад, мала плата, ужасно бедна и лоша храна. После месец дана, како дошли пешке преко Чемерника тако се и вратили. А онда после месец дана пођосмо за Београд. Тамо је Димитрије изводио радове на петоспартници за рачун неког богаташа. Памтим: Скендербегова улица. Стан у поткровљу малене кућице, на слами, у далекој Чубури.

Лето је. У мрак на посао пођосмо, у мрак с посла се враћамо. Пешке, окупација, нема шетње. Носих малтер на трагачу на првом, другом... петом спрату. Плата сваке суботе по завршетку посла. Не иде у мој џеп. Код стрица, па кад он после паде са петог спрата низ трепне и оде у болницу, код старије браће Станчу, Владу, оног Станчу што им стрина Наталија даде име да заустави рађање.

Много касније, после рата, Димитрије беше главни извођач грађевинских радова у Црној Гори. Ја нисам имао сталан посао у Предејану, мало овде, мало онде, а нигде стално. Писмом замолих Димитрију за радно место. И одмах добих одговор: дођи! До Скопља

возом, од Скопља до Пећи другим, а од Пећи до тадашњег Титограда на отвореној каросерији теретног камиона са још петнаест таквих јадника. 178 километара преко Чакора. На циљу од прашине нисмо се познавали као људи. Постави ме Димитрије за благајника на изградњи огромног четвороспратног дуванског магацина у три километра удаљеног Љешком Пољу. Када требаше да исплатим око двеста педесет мајстора – радника, питах Димитрија коју ће ми плату одредити да и себе унесем у платни списак. Рече, стави колико хоћеш. Збуњен, гледам га а он ће опет: "Кажем ти, стави колико хоћеш". За мајсторе и раднике се знало, он је одређивао, знао је колико ко вреди као мајсор или као радник. Највећа плата најбољег мајстора беше тадашњих око девет хиљада динара. Ја себи ставих толико колико је најбољи мајстор имао. Могао сам више, али био сам „скроман", било ме стид.

Млад, такорећи жутокљунац, са неким малим радним искуством на пословима администрације у општини и трговини у Предејану, једне вечери, касно, у сумрак у подгоричкој банци подигох за раднике плату око тадашњих четири и по милиона динара. Први пут у животу нађе ми се у рукама гомила новца. Поносан, јер нисам такав какав сам почашћен таквим поверењем у мене. Од банке до мога радног места имаше три километара. Ноћ, месечина ја сам, треба до тамо да пренесем толике паре. Непуних двадесет година. Готово непознат крај. Први пут такво искушење, па страх јачи од поноса. Идем брзо. Могу, млад сам, али немам храброст да се сукобим са било ким а не знам ни да ли реално постоји истинска опасност. Очи ми иду час право, час лево и десно.

Огромна зграда у изгрдањи само је подигнута. Бетон и цигла, бочно шупља са свих страна, на дрвеним и сламнатим креветима на другом спрату спавам ја са радницима. Лето је па може. Али куда са парама. Не смем да кажем никоме. Последњи лежем у кревет, у мраку, по месечини, једва сам се дошуњао до њега, велику кесу са парама ставим испод сламеног јастука и ћутим, слутим, мање стрепим али стрепим, људи и знају да данас треба да буде плата и да ја треба да је донесем и поделим. То ме чини неспокојним. Узбуђен сам, страх ме, не спавам, дуго. У неко доба, ко зна кад, савладао ме сан. Кад сам се пробудио сви су радници већ отишли на посао, ја сам остао. Прво пружим руку испод јастука. Ту су, добро је. Однео сам прву победу на послу. Обрадоваћу раднике кад им будем делио зараду и имао сам утисак да је то што им дајем, моја заслуга.

На том градилишту сам доживео још један „тријумф". Градио

се чувени мост од пренапрегнутог бетона преко Мораче. Стручни руководилац радова брат ми од стица, Димитрије. Мост великим луком „прескаче“ велику, брзу, зелену, хладну дивљу реку. Огромни бочни бетонски ослони испод високих и стрмих обала се непрекидно 24 сата бетонирају. Ноћу импозантан призор. На стотине сијалица осветљава градилиште а на радилишту радници као мрави, све напето, жури се, граби се време, инжињер Жежељ, пројектант бди са обала, час са једне, час са друге, даје инструкције. Димитрије са чизмама, доле у реку са радницима и лопатом у рукама, ради, радницима даје пример и елан. Сви радници су са мог градилишта повучени. Остао сам сам. Испред градилишта зауставља се тешка до тада мојим очима не-виђена лимузина. Из ње излази Блажо Јовановић, председник Републике. Снажан, црн човек са великим црним брковима. Познајем га преко слика из новина. Да ли да се кријем или да идем пред њим? Нећу да будем кукавица. Излазим, а он ми први пружа руку и пита шта ту радим, па кад сам му рек`о пита где је Димитрије. Рекох да је са свим овдашњим радницима на мосту. “Хајд` ме проведи кроз градилиште момче, да видим“. И ја идем, али не знам шта да кажем. Чекам да он пита, а он једва по нешто, колико да не буде непријатно глуво. Лакну ми кад ме поздрави и оде. Али у мени радост, ej, ја сам се руковао и разговарао са председником Републике. А касније, и сада, сећам се и мислим какав је то доживљај, како се памти до детаља. За мене, онда, бог сишао с неба.

Да је само он.

За памћење је све што сам тамо видио, доживео и несувисло тако је морам то поменути. У непосредној близини грађен је још један исти такав и исто толики објекат за дуванску индустрију Црне Горе. И тамо беше пар стотине радника. А благајник три године старији од мене муслиман Фадил Аливодић. Титограђанин, фин момак. А певач?! Имао је чудесно снажну и лепу гласину. Канцеларија нам је једна. А ја сам волео прво песму, па све друго. Хајде Фадиле, хајде, богати, запевај, кажем, кад видим да то никоме на градилишту неће да засмета. А Фадил запева и ја се „топим“ од милине. Одведе ме једне вечери код своје куће на свој рођендан. А друштво се његово скупило подоста, ја као уљез међу њима. Јест он фин, представља ме и хвали, али мени то још више смета. Ма три године је тек како сам дошао са села са свом мојом сеоском културом и манирима које ме нису баш препоручивали за градско друштво младих. Али, то је што је. Тако се калио челик.

Димитрије беше не само изузетан стручњак, са врхунским угледом у Црној Гори, због чега му је поверено извођење највећих и најзначајнијих објеката у тој републици и због чега је уживао велико поверење тадашњег председника републике са којим је остваривао честе личне и целе владе контакте, већ је уживао велико поштовање међу радницима који су код њега радили. Нема, није га било, радника који би имао неки проблем а да му он није притекао у помоћ каква би му била потребна. Ако би коме за потребе породице требале паре, до плате, он би из свог џепа вадио и давао. И то, често. Али, ако је за некога знао да их тражи за пиће или што друго од порока или луксуза, није их добијао. Млади му брат Владимир –Влада беше код њега радник – мајстор али често пијан па лако упадаше и у кавге до туче, иако је био мален, жгољав. Ни по физичком изгледу ни по чему ни најмање налик на старијег и тако угледног брата. Због тога се они међусобно виђаше ређе него што је то био случај са многим другим радницима које је Димитрије примао или се сусретао случајно са њима као рођеним.

Нисам хтео да уграђујем своју будућност у грађевинарство и печалбарење идући од града до града или од места до места. Тамо су ме отерале околности, али је добро што су, јер сам на прагу активног живота стекао нека мала, кратка, али драгоцена исуства. Живот човека има више лица. Више фаза кроз које мора да прође, често и нежељено. Копање за пут, улицу, па мешање и ношење малтера на грађевини уз глад, па ношење пуне торбе туђих пара, сам километрима по мраку, па опет копање по радним акцијама, уз дружење и песме као гласовни продукт младости, све то јесте обогаћивање духа и спознаја о томе како се може и мора живети. То је залог за будућност младог човека.

Уживање у лагодности и благостању од малена осиромашује дух, ограничава видике, потире хуманост и племенитност као највредније и најузвишеније вредности.

Непроцењиве су животне вредности које се стичу искуством.

Од уживања треба издвојити ова из раног детињства када се живи од брига и помоћи родитеља. Тада је, по правилу, и кад није – све лепо. И кад није! А није кад сам ишао бос по врлетима и доловима чувајући стоку. Свака је породица у селу чувала свињу или две да би као од давнина за зиму и пролеће обезбедила мрс и обућу за чланове. Привилегију да имају индустријску или занатску обућу имали су само ређе младожење, девојке пристигле за удају и боље стојећи печалбари међу којима грађевинске пословође, палири и предузимачи. Они би из печалбе донели ципеле, за зиму цокуле. Свињска кожа би после клања

била очишћена од масноће, добро разапета у кући где је неизбежно било отворено огњиште које беше намењено кувању и печењу али и грејању просторије, у којој се на плафону на за то направљене дрвене пречаге сушило окачено месо а на зидовима разапела свињска кожа, понекад и телећа која, кад се исуши, по потреби кројено сече за опанке. Вешто су домаћини и домаћице знали да то искроје по величини одговарајућој за поједине чланове породице, то би по ободима било избушено, прстеним опутама од конопља опшило и тако, одозго преко опута по ободу канапом затегло, као пертлама ципеле. Одозго би била остављена свињска длака која би, док траје, била добра заштита против клизања по снегу и леду. Кад сам такве нове опанке добијао, радовао сам се. Али, није их било увек. Лети, за стоком често сам ишао бос. Табани одебљају па није било нарочито тешко ходати по земљи. Али, кад се крене преко грмља, трња, камења онда се често из тако одебљале коже на стопалима вади трн или какав оштар предмет који се и у тако одебљалу кожу лако забије. А онда бол, шепање и триста мука док се стигне до куће навечер са стоком да се рана испере и неком крпом отцепаном од старе одеће завеже.

Мајке су већ морале знати како се лечи повреда. Испирање ракијом, цеђење на рану сока од биљке серуша који је био снажно средство за дезифенкцију, ако је загнојило сипањем воде на жар изнад кога се што ближе држи рана тако да врела пара добро ожеже тај део ноге. За гнојну рану која се обично дешавала када се у ногу забије у ходу трн, користио се лист жиловлака како се у народу звала боквица, која се загреје, па на тако загрејану стави сунцокретово уље и наложи се на рану. Тако кожа поткожну инфекцију омекне, гној исцури, истиска се руком а онда увеже крпом. Тако су маме и баке лечиле, тако су и моје разне ране и повреде на ногама „зарађене“ у ходу са стоком или у игри са децом лечили моји родитељи. Па и после много година носим у сећању као нешто узвишено, можда и лепо.

Не само ране од повреда, мајке и баке лечиле су многе болести на искуствени начин „рецептима“ старим вековима. Средствима које је сама природа дала. Беше и зубара. Са неиздрживим вишедневним болом зуба одведе ме мајка код „зубара“ Совјанке Ђокић у суседној махали Дећеве. Обичним кљештима уз мој јаук, извади ми Совјанка зуб. Није више болело.

Те успутне невоље покривало је уживање у чарима природе. И дечијим играријама и маштањима. И забавама које су нам и стари приређивали.

На детињство и дечаштво незаборав ме обавезује. Огромне су наслаге сећања из тога периода и имају посебну вредност која стоји у првом реду. Сваки детаљ из детињства и дечаштва, имам осећај је незабораван. И кад је (оно) било у сиромаштву до беде, а било је, и кад је било у страху до суза, и кад је било у бегу од људи – звери, некако је, сада, било лепо, понос на издржљивост, храброст. Кад прође „олуја“ настаје игра, радост у простору и нежност у крилу мајке и оца.

А ја памтим још,
оне ливаде,оне реке,
оне шуме и путељке,
стару мајку што се смеје
и огњиште док ме греје.

Али памтим још,
жубор воде у потоку,
пој птичица у долини,
лавеж паса у даљини,
граје деце у сокаку,
Али,памтим још.

Стовне воде из Падине,
товар сена из планине,
блеј јагњића и јарића,
рику крава и телића,
срећну мајку како музе,
и лакоме,моје,дечје сузе,
Али,памтим још.

На много начина се песмом милозвучно могу описти осећања и доживљања дечијих времена. И истинским причама и причицама, дечјим несташлуцима и дугодовштинама које утискују снажан неизбрисив печат у свести до краја живота. Све оне добијају на замах и сликом оживљавају у свести када се почну сводити рачуни у време које наметну биолошке законитности. Тада се, разумљиво, дефинитивно спознаје она стара истина да је у животу најлепши онај део који се одвијао у детињству, дечаштву, раној младости. Тада се у оновременским ситним доживљајима и догодовштинама налази задовољство и радост.

Може и одрастао (стар) човек да се поигра, понекад глупо, понекад умерено банално, понекад духовито, да се понесе као дете враћајући се за који тренутак у детињство, освежавајући тако своје духовно задовољење које се црпи из детињства и младости.

Касније ми је симпатично и када је и како ме је мој далеки рођак Душан Станковић намамљивао да се са њим коцкам, варајући ме при томе најпростијим триковима који мени као дванаестогодишњаку нису били познати.

Отац ме је остављао у радњу да га заменим кад је морао да заврши послове у пољопривреди, као што су косидба, вршидба, дотеривање сена из стрмих ливада по лошим путевима. Душко није као остали печалбари био целе грађевинске сезоне у печалбу. Делио је себе на пола-пола. Добар део лета био је код куће, а хоби му беше коцка. Као да је био на стражи, увек би знао кад сам ја сам у радњи. Дошао би код мене, лепо се другарски улагујући да би ме у почетку, као равноправном, предложио да се мало забављамо. Да играмо карте. Он их је стално носио у џепу. Видео је моје колебање, мешано са заинтересованошћу и резервом да се ја опустим у картање са пуно старијим од мене. Извадио је из џепа шпил карата и показивао ми. У први мах сам његов предлог схватио као стварну забаву таблићем који је и мој отац играо са попом Шпаковским и другим пријатељима. Али, Душко ми је предложио мени непознату игру - ањц. А онда ми показао. Најјача победничка комбинација је двадесет и један. Десетка и кец као јединица. У народу се каже дођеш ми као кец на десетку.

Ја нисам располагао великим парама. Душко је то знао, али му и ситниш био добар ћар. У почетку би ме, пошто ме упути у технику играња, пустио и да добијем да би ме тако охрабрио, а онда ме систематски и вешто пељешио, варајући ме триковима мени непознатим. Тако ме остављао без и оно мало пазара који сам направио док је отац био одсутан. Отац је у почетку говорио како нема пазара јер неће људи код мене детета да пазаре. Ја сам ћутао чиме сам његову констатацију потврђивао. Али сам био узнемирен зашто лажем и злоупотребљавам очево поверење. Годило ми је што сам ја већ равноправан партнер у коцкању са старијим од мене. Душко беше дрзак и безобзиран на чињеницу да вара дете. Све док отац није приметио да нешто није у реду, посумњао је али ми то никад није рекао. То је платила моја мајка, па и ја мало, јер је отац избегавао, сем у изузетним случајевима, да напушта радњу и мене оставља, јер

„неће људи да пазаре код мене“. Оне послове које је обављао отац кад је радњу напуштао, сада је морала мајка, ја као већ одрастао момчић. Било је и мало свађе око тога између оца и мајке али отац је остајао при своме. Вероватно је мајци објаснио разлоге. Не знам да ли је знао истину или ју је само наслућивао.

Тако је рођак Душко «пељешио» мене а ја мога оца.

Кад би, по завршетку игре одлазио од мене узевши ми што се могло и имало узети, тешио би ме: “па, добро, ти си добио три, ја шест туре, па не секирај се, други пут ћеш ти да добијеш“. Тако ми је заказивао нову његову игру.

Романи пишу други људи који могу да измишљају приче. Причам о људима поред којих сам се родио, уз које сам одрастао и живео, који су ми, далеко од тога оба, у визуру по лику и стасу, особинама, карактеристикама делима. Време гази прошлост, али не може да прегази памћење. Када се у мени оно покрене искрсну ликови, крећу се, делају по оним брдима, која таласају као велико наборано платно која се геометрисјки не могу дефинисати. Уздижу се, спуштају, шире, сужавају, шарају се њивама, ливадама, шумама и шумарицама, више путељцима но путевима по којима стално мрда нешто живо. Између њих у долине, бистри и хладни потоци, извори хладне воде само да клекнеш и напијеш се.

Ја сам још тамо.

Причам, да се зна ко сам и шта сам, ко су и шта су, ко смо и шта смо. Нека сећања у памћењу човека су болна. Нека носталгична, али има много и оних који изазивају осећај задовољства.

Рано, са првим петловима будила ме мајка. “Ајде, ајде сине – шапутала је гласно да не би пробудила осталу браћу и сестру – чича ти је устао и спреман је да пођете“. Договор је пре спавања био да са првим петловима устанемо и ја и стриц ми Стеван идемо у шуму за бадњак и шумке. Ноћ тамна осватљава је само белина дубоког снега. Али не мари. Бадњак је морао да дође испред куће док је још ноћ. А шума није баш тако близу. Мраз штипа образе а и у шуму треба заћи. Пронаћи дан пре тога одабрано дрво за бадњак посећи га и донети до куће.

Петлови су били непогрешиви будилници, на селу имала их је свака кућа, најмање једног. И сви би, и они комшијски, запевали у три сати по поноћи. К у к у р и к у у у у у у у у. Домаћини би знали колико је сати. Други пут су се, као други петлови који су опет били временски

оријентир, запојали у четри сати. Између, била је тишина. Кад су трећи у шест сати зими а раније лети запевали то је био позив на устајање домаћина и домаћице. Свако појење петлова није било једнократно. Свако од три појења понављано је по неколико пута.

Кад сам устајао у кући је било некао идилично. Топло. Отворена ватра је пламтела, црепуље и вршњици се наизменично загрејали до усијања, а онда у црепуљи испод вршњика стављали да се испеку коледарке још нека обичајна свечана пецива којима смо, ми деца посебно, придавали велику неку мистичну вредност. И атмосфера у којој је ватра, жар, руч пепео и зајапур на послу, мати, била је некако свечана. Коледарке су обичан хлеб али спремљен од најбољег брашна и у облицима који су, барем психолошки, придавали свечани значај празничној светковини Божића чији је почетак овим чином био у рано још не свануло јутро Бадње вечери. Родитељи су „програм“ светковине водили тако да деци приреде што веће задовољство. Они су као написано штиво изванредно познавали обредни редослед на сваком од верских празника. Рекао бих да ту није било паганства јер су обреди били само достојанствено реторичко призивање Божије помоћи за добро здравље, за материјалну благодет, за богат принос стоке и живине, за богат род жита и доста хлеба, плодне њиве, ливаде, шуме и кише које изобиље воде доносе од којих живот зависи.

Највећи зимски сабор у селу био је на Бадњи дан. Печалбари су били кући, породице на окупу најсвечаније слављен празник, Божић узносио је људе у неко блаженство, па су на Бадњи дан сви хрлили сем по једна домаћица која је морала остати код куће и припремати пред Божићну богату вечеру, у село на сабор. Вију се кола на сред села кафане пуне, пуши се врућа ракија и дувански дим, састају се пријатељи и рођаци, прича гласно, весело, пева се и весели. То је један од више сабора који се одржавају у току године са кога се не „краде“ вољена девојка, јер где ће млада у нову кућу на Бадње вече. И једини на коме се обесни младићи из супростављених табора не потуку. А тукли су се често без озбиљних последица, низашта. Тек да се потуку, тек да се види ко је у тучи вештији. И увек би једна од двеју сукобљених група извукла дебљи крај и разбежали би се. До следеће прилике тако би се „боље“ организовали и вратили мило за драго. Често су девојке биле повод.

Минуле године се нерадо броје. Али се сећања на њих просто намећу. Некад са сетом, некад са носталгијом, некад са тугом а

најчешће са неким помешаним осећањем из кога се бира оно што узноси у понос и самозадовољство. У проживљеним годинама, човек ће у тренуцима сете вршити селекцију догађаја у којима је вољно и невољно учествовао често за неке покушавајући да дође до одговора која је то раскрсница била са које је кренуо у погрешном правцу. Или је изабрао прави правац. Или чинио нешто чега се може стидети или нешто чега се може, за своје задовољство, поносити. За период детињства може само ово друго.

Кад ме сећања у мислима одведу у далеку прошлост, видим све ми је било цветно, баршунасто, лепо.

Шапа, снажан сури мршавко који беше више него веран, свакоме ко је живео у нашој старој кући, узалуд је гладан често чекао испред улазних врата не би ли му неко бацио неки одпадак од хране ретко је имао срећу да добије нешто њему ваљано. Некако чудно, волели смо га због његових најфинијих псећих особина али нисмо појма имали да је и он живо биће, тако смерно, тако питомо, тако верно. Мислили су наши стари да од њега нема ни млека, ни меса, ни коже, никакве вајде нема, па ето, нема ни потребе да се чува ваљано. А сем коња, он чак и мање, човеку вернije живо биће животињске врсте никад није постојало. Ишао сам рано ујутру низ врљак у школу, Шапа ме је пратио до улаза у школско двориште. А кад се из школе вратим затицао сам га пред кућом. Чинио је тако и са оцем или неким другим чланом породице. Једина брига наших родитеља о Шапи била је да се увече, пред спавање, мали комадић хлеба баци пред њим што је њему било довољно за један гутљај. Стар и гладан, кад сам уз брдо узлазио једва се кретао за мном. Једног дана нестало га је. Кажу да псето никад не умире у близини куће где је живело. Оде што даље, сакрије се чак и тамо угине.

Често се отац из своје бакалнице и воденице поточаре касно увече враћао кући удаљенијој, у голу стрмину нешто мало преко једног километра. Пут је водио две-три стотине метара поред реке Власине, а онда уз брдо. Уз такву голу стрмину да се чак и добро истренирани организам морао добро задихати. Зато се ишло около, кривином, дуже али лакше. Пролазило се тик поред сеоског гробља. Оном стрмом пречицом ишли смо силазићи, обрнуто заобилазно, крај гробља, косо, до једне кривине која је скретала лево и даље, опет стрмина, благо, до куће. Одатле, са места стотинак метара удаљеног од куће пуцао је поглед на проширено дно клисуре где је, поред реке у утоку

Милошевске долине била радња и воденица мога оца. Са тог места, често је мајка из свег гласа дозивала оца . ООО, Ј о р д а н е е е е е е. И чуо би отац тај зов, одазивајући се да је примио поруку.

Морао је Јордан, увече, а био је свакодневно од јутра до мрака на послу, пред полазак кући да заспе тако што ће житом напунити кош из кога чекеталька, ударајући ритмично о камену који се окреће равномерно истрисала зрна жита другог власника самеље, па онда насипе ново и тако воденицу до доласка ујутру, воденицу запосли.

Мерећи рутинским искуством време потребно да се кош испразни, утврђивао је колико му је време слободно да би са попом Николајем Шпаковским чија је кућа била на двадесетак метара далеко од радње и воденице, одиграо партију таблића. Често им је ортак био и сеоски шнајдер и повремени, писменошћу обдарен, општински деловођа Рада Стојковић.

Отац је волео ту врсту која није имала карактер коцке већ забаве. Поп Шпаковски је имао и радио–апарат, па су вести и још неке емисије забавног карактера биле још додатни предмет интересовања ове групе пријатеља. Али, ту сам био и ја. Наравно, права, пришипетља, али сам често са Оцем био ту. Чекајући оца да засипе воденицу отишао би са њим у попову кућу. Оцу је то сигурно било непријатно, мада ми никада то није рекао. Јер би ја тамо, пошто је попово четворо деце у девет увече, по неким правилима војне дисциплине, морало у кревет, а ја остајао сам. У мени је увек тињила нека жеља да прислушкујем разговоре старих јер сам од њих сазнавао много што – шта што по природи не припада сфери дечјег занимања.

Кад се све завршило одлазили смо кући. Некад нешто раније, некад доста касно. Кад-тад по месечини, често по мраку, све је зависило од „диктата“ воденице. Мука то беше. Наша бројна породица није могла да живи од зараде у радњи. Зарада је била мала, промет се увече бројао новцем у металу. Да би муштерије имао отац је давао вересију. Велики део скромне зараде био је заробљен у вересији. Дужнике једва да је опоминьао, толерантан и трепљив према свакој врсти неправде коју би му неко учинио. Рат је затекао у радњи књигу, абецедник, са именом стотине дужника са дугом од око осамдесет хиљаде динара. Остало је мало робе коју су делом однели бугарски војници убрзо по доласку, а део који је однет и похрањен у једном дрвеном сандуку у кући, касније, када су бугарски војници претрисали куће, наводно трагајући за партизанима или доказима о учешћу кућевласника у

помагању партизана, однели су и остатак. После рата, отац није смео никоме од дужника да помене дуг јер су, поред осталих, и чак ситни трговци сматрани припадницима експлоататорске, буржујске класе.

На месту некадашње очеве воденице
сада воденица брвнара.

Воденицу је отац држао остварајући приход у брашну од ујама за прехрањивање породице. На сто килограма самлевеног жита, узимао је, као и остали воденичари, седам килограма брашна. Приход у житу из сопствене производње трајао је до неко доба зиме, а онда се морало ослонити на приход брашна из воденице. Онда се, често за свако мешање, у торби доносило брашно из ујама. Како су самлевена жита била различитог квалитета, а било је брашна и од јечма и кукуруза, то се јео хлеб час добар, час лош, толико лош да смо га нерадо јели.

Често је, кад смо се враћали увече, па и касно кући, отац морао да понесе торбу брашна из воденице да би мајка могла ујутру да умеси хлеб.

То је био живот једног ондашњег „сеоског бизнисмена“.

Идући по ноћи кући, прво смо пролазили поред топила са грсницима. Било их је четри једно поред другог, напајајући се водом једно од другог, иако правог напајања текућом водом и није било, јер

су се топила налазила у равном дну једне окомите баруштине где је вода невиђено тињила на доста великој површини, па је и напајала та топила. Грснице (сирова конопља) с ране јесени када је зрела, повезану у снопове, доносиле су сељанке из ближњих махала да их затопе, слажући такве снопове унакрст у два-три реда, притискајући их на крају камењем да их вода не би избацила на површину, на суво. Стајаћа, врло споро из баруштина мењана вода, била је топла, грснице су стајале три недеље и тако сазревале, неким нама непознатим процесом. Извађене, слагане су у куповима, оцеђене, потпуно осушене, а онда су на просто смишљеној дрвеној справи млаћене. Отпадали су крти делови, влакна остајала потпуно очишћена, у повесмо. Од тог веома јаког, текстилног материјала, жене су предењем добијале јаке конце, па их подвргавале белењу опет простим али њима знаним и вештим поступком, дуго их испирајући и млатећи дрвеним лопатама. Ткале су се од тога тканине, веома јаке, трајне, за кошуље, гаће и друге потребе. Или су их увијале у вишеструка па правиле канапе од којих су правиле опуте за свињске или говеђе опанке, за конопце и друге потребе.

Пролазак поред тих топила било је својеврсни доживљај за уживање. Биле су пуне жаба које су оркестрирано крекетале, певале своју песму. Гласови су били различитих тонова па су чиниле један гласовни склоп који је у мртвој ноћној тишини било са дивљењем слушати. Оне су, поготово биле орне за песму ако је ноћ обасјана месечином.

Већ и сама гробна тишина која је владала ноћу, већ после првог мрака, у којој се у својој или некој удаљеној махали чуо сам по неки лавеж паса, била је непријатна. И кад је месечином осветљена, а још више када је сабласно мрачна. Пролазили смо поред саме ограде сеоског гробља. Пут смо, по мраку, ногама препознавали. Кад човек много пута прође туда упозна сваку стопу, сваку кривину, успон, равнину, камен. Никад нисам смео да идем иза оца. Замишљао сам, ако би то чинио, сваког тренутка може неко да ми заскочи иза леђа, да ме дограби, ко зна зашто. Из гробља су штрчали с+поменици. За село не тако густо чинило ми се да неко жив или какав вампир тамо стоји и вреба. Док смо га пролазили гледао сам преда се и често се осврћући иза себе је ли отац близу мене. Само би по који тренутак погледао ка гробљу да видим да ли се неко креће. Приче о вампирима у овој и другим примитивним и конзервативним срединама биле су у служби

тумачења разних природних и неприродних појава, стална тема и у њима конструисала мистика према којима много људи није могло да буде равнодушно. Деца су, посебно, те приче прихватала као истину. Ја сам био дете.

У тим причама које су нарочито жене неговале и тумачиле, биле су и оне о скривеном благу које су некада Турци, на разним местима закопавали и које чека веште налазаче.

Тамо где је било њива, ливада, воћњака или шума био је папрат. То је чудесна биљка која покрива све што није покривено другом врстом зеленог плода земље. И успева на висинама, ређи је и жгољав у низине, ако га уопште и има. У поље га нема. Зна да буде густ, висок, гранат често до груди одраслог човека, да скрива дивље јагоде, печурке или гмизавце. Цео наш пут од гробља до куће покрива с лева и десна па и помаже да у мрклом мраку не погрешимо стазу. Идемо десно, косо, ноћу као и дању, могао би човек везаних очију кад, као ми туда прође стотинама и стотинама пута.

На пар стотина метара од гробља, стаза прави лакат и скреће лево. Од стазиног лакта, десно, право, у папрату, стоји вековима једна велика каменчина, дебела камена плоча која једним делом као надстрешница покрива део земље испод које се овце скривају у хладовини када им руно и јако сунце лети засметају. Кад год сам са оцем ноћу туда пролазио бацио сам поглед према том камену, иако се он ноћу не види јер је од лакта удаљен стотинак метара. Те ноћи сам видео како пламен избија из камена. Ухвати ме блага језа. Оцу ништа не казујем, иако „знам“ шта је то. Механички се крећем испред оца, а мисли су ми тамо, код камена. Шта сада, питам се, али све ми даје одговор: мораш да копаш.

Ту ноћ једва сам заспао. Притиска ме дилема – како?

Причало се, и та је прича сигурно преношена с колена на колено, да су Турци, гоњени хајдучијом српском, туда пролазили па товаре блага закопавали да им га хајдуци не би отели. С намером да се кад буде прилике врате по њега. А закопавали су га на лако препознатљивим местима. Жене су у нас, нарочито, често распредале о разним мистеријама и тајнама, па и о скривеном али неоткривеном благу. Тај камен, означаван је као једно од сигурних скривалишта блага. Али, причали су, да се то може открити само тако што треба видети како ноћу, у глуво доба, када нико не види, на месту закопаног блага сукне пламен.

Ето, ја видех тај пламен. Мислим, ваљда ми је баш мени, намењено скривено благо. Злато, причало се. Сада знам, сигурно, где је. Треба само ископати. Али како? Ја сам тек прешао једанаесту годинуса сведочанством о завршеној основној школи. Нити могу сам, нити знам како и да ли уопште смем да покушам, јер, говорило се још да на тако закопано благо лежи велика љута змија, Чувар. Али, и прилика је за богатство које ми циганка прорече.

Тоза старији ми је био брат од стрица. Старији и мало јачи, можда и смелији. Са њим ћу. После колебања откријем му тајну коју, рекао сам само нас двојица можемо знати, и нико други, никако! Неколико дана смишљасмо план и смислимо. Кад се светина смири, предвече из села у махале људи повуку, пастири са стоком буду кућама, силазимо са будаком, пијуком и лопатом. Један копа, други осматра. Па тако на смену. Нема ништа. И онда наиђемо на један нови камен, личи на широку плочу и ми се већ радујемо.

Па, наравно да је благо каменом плочом покривено. Не да се лако открити, могле би га, да није, овце копањем открити. Копамо ли копамао. А мраз нас покри, мало месечине иза ретких облака помаже нам да наставимо. А камена плоча није плоча него ко зна колика каменчина. Откопамо је около не би ли открили где јој је друга страна. Јок. Иде и даље у дубину. То више није била плоча, виде смо коначно.

Мало разочарано, више постиђени сами пред собом, готово смо се уверили да смо наивни. А ја сам се тек сад сетио да сам после оне ноћи када сам пламен видио више пута са оцем пролазио туда и, иако сам гледао, никад више пламен нисам видо.

Кад је већ опасност прошла, све сам оцу испричао. А он, смејући се рече ми: "Е, будало једна, окупиран женским причама о сакривеном благу на том месту ти си у том тренутку себи сугерисао пламен, никаквог пламена није било нити га је могло бити". И заиста је то виђење реконструишем и стварно закључим да никакав пламен ја видео нисам.

Тако пропаде мој план о богатству. И циганкина прича, иако сам ја још веровао да ће ми се од њено пророчанство остварити. Нарочито оно о богатој женидби лепом девојком.

Те приче о тајанственим силама, о сотонама и вампирима, мит су који је био дубоко урезан у главама, многих, жена нарочито и највише. Отац је многе ноћи сам тим путем долазио кући па му та невидљива створења нису ништа учинила. Митове је било лако

усадити у главама примитвних жена које не знају ни да читају ни да пишу, могле су само слушкиње својих мужева и добре мајке својој деци да буду, али о стварности у свету нису баш ништа знале. Зато су оне, када би им мужеви дошли из печалбе гледале у њих као неке свеце, угађале им, прале им ноге у лавору, пажљиво слушале њихове захтеве и наредбе и без поговора извршавале, а кад су са њима ишле у друштво гледале би упадљиво у њих као у свеца. А кад би на сабор ишле, на повезаној марами на глави, са десне стране, иглом заденуле црвени цвет мушкатле коју је свака кућа на прозору топле собе преко целе зиме и лета у саксијама неговала.

Деца су живела са мајкама. Мало беше очева домаћина који су целу годину проводили са породицом. А мајкама су, као и деци, били пријемчиви митови и бајке. А ко би више од деце волео бајке и бајковите приче о невидљивим силама. Циганка врачара је свакако доста кумовала мојој уверености да сам пронашао благо јер ми је обећавала богатство.

Радовао сам се ја једнога дана када сам у Луку, поред реке Власине, сместио говеда која сам чувао, да се ту напоје водом, прилегну на зеленој трави и одморе. Доле, при дну Луке, како се звала поширока зараван између два брда која су се одатле на једну и другу страну дизала све до височине од хиљаду метара, видех разапет шатор и неколико мусаве деце која су се око шатора играла.

Необична појава која би привукла пажњу свакога. Прилазим полако, опрезно, као да се нечега плашим. Пошто сам се шатору приближио, из њега изађе и пође ми у сусрет млада циганка шарене раскошне сукње и блузе, скоро лепушкастог израза лица, лепа за разлику од мусаве деце која се попут мајке им, брзо окупише око мене.

Одмах је прешла на ствар. "Ћеш ли да ти врачам. Све ћу ти кажем колко ће живиш, како ћеш да се ожениш, колко ћеш децу да имаш, све ћу ти кажем тачно" – рече, гледајући ме хипнотички право у очи. Чуо сам од жена и за врачаре и за гатаре којима су оне веровале када су им лепе ствари причале, а презриво говориле о њима када су им прорицале лошу будућност. Али, како је жеља да се будућност чује била велика, она је била јача од подозрења или презира према врачарама и гатарама. Знала је то и ова циганка врачара па је ко зна од куда дошла овде у планине, поставивши шатор на упадљиво место.

Гледам је са неврицом. Понуда је била привлачна, али је по глави лутало питање како, откуда је могла знати оно што обећава.

Лаже? Можда јесте, можда и није. «Само пола динара ти треба» – охрабривала ме, вероватно знајући да у мени не може да препозна парајлију. "Немам паре" – кажем. Е, али кад своју „услугу" наплаћује њено обећање у веродостојност њенога знања било ми је охрабрујуће.

«Немам», кажем поново.

«Набави», - каже и пита кога имаш од родитеља"?

«Оца и мајку», - кажем.

„А шта ти ради отац"?

„Држи радњу, продаје свашта".

„Е, он има паре, тражи да ти да, само пола динар. Ја ћу и сутра да будем овде, па дођи, све ћу лепо да ти кажем, да знаш".

Одох ја. Оптерећен питањем како да дођем до оних пола динара. За дете је то била вредна пара. Педесет гроша који су важили до преласка на динар почетком века. Често су трговци, па и мој отац, употребљавали у неком неодређеном износу израз грош или марјаш. Мислио сам да је то нека симболика.

Да од Оца тражим пола динара не смем јер треба да му кажем за шта ће ми. Мајка већ, никад код себе није имала ни пару, то сам знао. Да Оцу кажем истину, не би ми дао, можда би ме чак изгрдио. Никоме нисам смео да кажем, али ме је жеља да чујем своју будућност вукла и размишљање оптерећивало.

Сутрадан сам намерно, неколико крава које сам чувао, усмерио према радњи, одакле би уобичајно ту завијали лево низ Власину, у Луку на пландовање стоке. Док су краве пасле по ливади изнад чесме у близини радње, одох до радње и рекох: „Треба ми пола динар".

Пола динар и није била нека велика пара али је толико уважавана и није лако излазила из џепа једног малог трговца и воденичара. Погледао ме, за тренутак посматрао а онда упитао: "Шта ће ти"? Нисам смео да му кажем, мање из неког другог обзира а највише од стида због намене, јер знам да ми не би дао. Тада је у народу, поготову селу, владало мишљење да су цигани лажови, просјаци, чергари скитнице и да их се треба клонити. Мутио сам, врдао изговарајући се да ми треба да са другарима скупимо паре да купимо лопту. Сумњиво је вртео главом, очигледно ми не верујући, али је попустио и дао ми.

Са пола динара у џепу одмах сам усмерио стоку према месту у чијој се близини налазио шатор. Чим сам се појавио циганка ме препознала као већ наговештену муштерију, дала ми троношку да седнем. Тада се испод шатора извукао бркати циганин чији су мустаћи

покривали усне а коса разбашурена указивала на сву раскалашност црног човека. Мрко ме добро погледа као да је у мени видео највећег непријатеља, па се обрати дечурлији језиком који ја нисам разумео а онда љутито нешто одбруси и мојој врачари која ни тренутак није обратила пажњу на то.

Пружи леву руку. Пружих. Отвори шаку. Значајно се загледа у шаку, значајно заврте главом па поче.

„Е е е е, видиш се овде велики човек. Господин. Срећа ти се смеши. Богату лепу девојку ће ожениш, голем мираз има да ти донесе и богат човек ће станеш. Па ми прстом показује како иду црте на длану и све ми тепа големом срећом као да се ја разумем у те црте што ми она показује. И пуне деце ће имаш. Причам ти истину, све се види овде“. Па нешто за себе на мени неразумљивом језику прича, па ће ц.ц.ц.ц.ц. овако срећног човека до сада нисам видела. Узбуђен, гледам у њу, па гледам у длан и путању њеног прста.

Одох као ошамућен. Од среће. Већ гледам себе као газду, богатог човека, замишљам лепу жену, маштам. Вратих се тамо где је крај реке на камену седеше Марица чобаница. Моја вршњакиња. С друге стране реке била је уцењена од једне бездетне породице да им од пролећа до јесени чува овце за храну, нешто одеће и нешто мало пара. Та махала беше прва изнад реке уз брдо, а од махале до реке чистина, као ливада, пашњак. Сирото женско дете од оца печалбара са Маркове Чуке, само што је завршило основну школу дато је у најам да буде слуга. Свакога дана са стадом оваца силазила је о подневу у Луку, где су овце у сенци велике врбе одмарале, Марица се уз реку досађивала. Мене су неки задиркивали да ми је то девојка, што сам ја некако озбиљно схватио па сам неке дане пре овог догађаја, док сам ја са кравама полако ишао уз брдо са ове, она са овцама ишла са друге стране уз брдо полако. С ове стране ја јој вичем: „Сутра дођи доле опет. Пази, ако не дођеш више те не сматрам за моју девојку“. Озбиљно то ја.

Кад се од циганке вратих, дођох к Марици крај реке. Пратила је она и видела где сам био па ће: „ А шта ћеш тамо код цигана“? „Ништа, одговрам тек тако, да видим какви су“. Али сада Марицу другачије гледам. Ма не може Марица да ми буде жена. Сирота је она а циганка рече нешто друго. “Ма, лажу цигани, ти си будала, шта ћеш код њих, да ти врача циганка, а“? Промућурнија од мене Марица, досетила се шта ћу ја код цигана под шатором. Опсенила ме врчара. “Имаћеш... имаћеш, имаћеш“. Ни једном не рече нећеш имати. Уверила ме да је

све истина што ми је рекла. То што Марица каже злоба је, можда је некако осетила да испада из игре. Ја сам већ био срећан. Као да све што ми је пророковала већ сада је стварност. Маштам како ће све то да изгеда. Шта је за мене пола динара које једва треба да искамчим од сиромашног оца својој деци ја ћу...

Од тада почех мало боље да и знатижељније да загледам девојчице око мене процењивао њихову лепоту и ослушкивао да ли се и шта прича о богатству њихових родитеља.

Те јесени пошао сам четврти разред основне школе. Чудно је како дете у тим годинама може да размишља о девојкама, љубави, женидби. Делом, то је дело инстикта а делом и прислушкивање женских разговора које, нарочито у току зимских седељки, када се о свему и свачему па и о женидбама и удадбама, о момцима и девојкама и љубави прича.

У разреду са мном била је и мала Ружа Богдановић из најдаље Бродске махале Кокарци. Лепо, румено, дискретно пегама попрскано лице, привлачило је моју пажњу. Али, удаљеност махале, тамо негде иза брда није видела, па се Ружа могла погледати стидљиво и дискретно само када је била у школи. Из суседне махале, тамо иза брда, на којој се ишло путем као и за Кокарци, беше махала Пецари а из ње Цветко, колега из разреда. Уз то, са мном и Николом Николићем из центра села, сином Тасе Николића, трговца, кафеџије и сеоског угледника и политичара који беше и председник општине, најбољи ђак у овим и свим предходним разредима основне школе. Никола и ја смо још били и другови. Учили смо често заједно, пропитивали се, међусобно помагали. Једне би ноћи спавали заједно у његовој кући у махали. Били смо тако у прилици не само да учимо него и да разговарамо о свакојаким догодовштинама о дечјем животу, па и о девијчицама. Тада смо открили да нам се обојици свиђа Ружа Богдановић. И чешће смо о њој разговарали са низом будалаштина. Како би деца друкчије?

Ружа је имала, знали смо то, оца Ђуру, угледног грађевинара, какви су били на цени, па и добро зарађивали, па по тада важећим критеријумима припадали слоју богатијих људи. Када смо са Николом закључивали да је Ружа обојици најлепша у нашем разреду, дошли смо на идеју да јој напишемо писма. Свако са своје стране и за свој рачун. Из вечери у вечер договарали смо се како да то изведемо. Али, да спремимо, сваки са своје стране, неки поклон уз писмо. Он из радње његовог, а ја из радње мога оца.

Једне ноћи, пошто смо по домаћем задатку исцртали, међусобно се помажући, карте Краљевине Југославије и у њеном оквиру све бановине значајних градова у њима, прешли смо на писање писама. Један није смео да зна шта други пише. Ту смо себи оставили слободу да свако пише шта уме. Украдене ђинђуве својих очева, свако је спаковао сам а други не зна тачно шта је. У једној малој кутији спаковали смо поклоне, означене чији је који, ставили унутра писма, замотали писма, и залепили све то.

Али, тек је настао проблем. Како то нашој симпатији уручити. Било нам је непријатно и стид да то сами непосредно учинимо. Досетили смо се Цветка, нашег заједничког друга из разреда који са Ружом иде заједно до махале по завршетку школског часа. Обећасмо неки поклон и за Цветка како би сачувао то у тајности. И припремили смо, пошто је Цветко без резерве пристао да то понесе и на путу искористи прилику кад су сами да јој ово уручи. Заклео се у мајку да ће тајну чувати. Цела операција, наивно замишљена, чудна и смешна. Двојица „заљубљених“ једновремено у једну исту „девојчицу“, шаљу љубавне поруке и поклоне. Али, бива. Лепо, барем за сећање.

Очекивали смо сутрашњи дан, са страхом, да чујемо и видимо Ружину реакцију. Долазећи сутрадан у школу, узбуђење је расло. Нисмо ништа лоше очекивали од Цветка јер је добио поклон, био нам друг, и заветовао се уверљиво. Кад смо свако од нас посебно улазили у школско двориште, где је већ доста деце пристигло и играло се до школског звона, очи многе деце биле су упрте у нас. Деца су се погуркавала и смешила, дошаптавала, а нека и гласно добацивала пошале на наш рачун. Знали смо „колико је сати“. Доле тврдо, горе високо. Морало се напред у учионице. Цветко и сам, подсмешљиво, али избегавајући свакога од нас двојице, повремено би погледао према нама. И сам се дошаптавао с децом и смејуљио се. Нисмо могли ни смели ништа да учинимо да ту ситуацију изменимо. Било је јасно шта се догодило, а касније сазнали смо све детаље. Наш повереник је готово једва чекао да крене из школе, брзо је друштву све открио.

Били смо страшно поражени. Лакше ми је било кад сам се сам удаљио од школе, мало лакше, али ми је тај пораз притискао савест десетину дана после тога. И питао сам се, како сам себи мо́гао дозволити такву наивност, такву будалаштину, па смо се чак и са Николом, један од другога некако стидели, свако је мислио да га је на то онај други насукао. Пакет је Цветко чим су се мало удаљили из школе

Девојачка по лепоти и незаменљивој црнотравској ношњи, из с. Банковци

пред друштвом отворио, показао, прочитао писма. Ружа плакала и бежала од друштва, а он се наслађивао комедијом. Бранила се она да нема везе са тим, што је била истина. Сва брука је била на нас двојицу наивних, комичних „љубавника“. Смешна дечија играрија.

Пуно година касније, и пре њих и после њих, та ми је епизода колико била смешна толико и симпатична. Тада сам се питао како је могуће да се код деце тог узраста може развити љубав према супротном полу. У то време није се, као касније, у такозваном савременом друштву јавно говорило о љубави па и тада међу децом тога узраста. То је, ваљда произилазило из саме природе људскога бића, чак и од малена по неком урођеном инстикту. Ружу после завршетка школе нигде нисам видео. Чуо сам да се породица после рата негде преселила у Лесковац па смо идући тамо често, инстиктивно обраћао пажњу да је видим, али нисам. Да видим да ли је заиста била лепа и да је чак подсетим на тај догађај, можда и да јој се извиним што смо јој приредили ону непријатност. Можда би нам рекла каква су јој осећања према нама или некоме од нас тада била. Било ми то занимљиво.

О циганкином пророчанству никад после тога нисам размишљао, јер сам, уз ширење спознаја живота уопште, појмио колика је то заблуда, иако међу људима, посебно код жена никад нису престајале приче како су жене одлазиле разним варчарама и гаталицама када би наишле на неку животну недаћу. Невоље су их терале да открију оно што је било или шта ће бити уз помоћ врачара и гаталица и ако никад ни саме нису биле убедљиво сигурне да је истина оно што чују. Веровање у невидљиве силе и натприродне моћи чинило се, било је јако развијено. Штета је била велика, често и немерљива, јер је веровање

такве природе одвраћало људе да решење за невоље потраже тамо где га могу наћи.

Ваљало ми се често сетити колико је таква заблуда владала међу људима,нарочито код женског рода у то доба. Причало се о вампирима, злим дусима, ђаволима, врацбинама, лечење помоћу бајања и многих других чини. Причало се како се то невидљиве силе и зла јављају само ноћу како их народ не би могао открити. Ко би у такве приче више могао веровати него деца која су такве приче слушала од старијих, а сама нису могла логички да расуђују о реалности таквих прича.

Уставши из широког кревета у коме је спавало нас четворо браће, својој сам мајци испричао, са узбуђењем, шта сам чуо ноћас. Неко је ту, напољу, недалеко од нашег прозора необичним гласом викао: „Ej... изађите, изађите да се видимо, устаните ако смете, дошао сам по вас... у.у.у.у.у., аха, аха, аха, ха.“ Био сам уверљив у причи јер сам и сам у њу веровао. Мајка је то у току дана дословце пренела женама у комшилуку. То је била вест. Морали су сви да знају. Јер, то је била потврда њихових уверења. У ствари, касније, размишљајући о томе, схватио сам да сам то само сањао, а сан пренео у јаву, ваљда у уверењу да је тако добро јер тако доприносим већ знаном „знању“.

Док је отац био у заробљеништву у Немачкој, у Нојесбраденбургу, тамо негде на северу Немачке, близу Балтика, првога лета, 1941. године, требало је пожњети њиву засејану ражи. Дању, Мајка је била превише заузета пословима у домаћинству и са стоком, крпљење, прање одеће, спремањем јела, а понешто и због врућине, није у току дана изашла да жање. Знала је да је ноћ мирна, да је месец обасјава, па је планирала да жито жање по месечини кад падне ноћ а она „смири“ малу децу. Њива се налазила близу, испод наше плевње. Жела је брзо како је већ, сад као глава куће, без оца, морала, а беше млада, тек јој је 36 година. Оно „знање“ о вампирима и другим свакојаким ноћним утварама њену главу није напустало. Оно није било само њено, заједничко, свих жена па и по неког залупаног мушкарца.

Ноћ глува. Месечина је обасјава али је то не ослобађа страха. Около празнина, њиве, ливаде, прошаране шумарцима. Испод нас, жеталице и њеног чувара, мене, кога је повела да јој чува страх. Само, је доле, на самом крају благо стрме њиве било једно високо дрво кога су звали габар. Његова зелена шума била је врло погодна сировина за фарбање клашњи тканих на разбоју у скоро свакој кући од сопствене вуне. Ваљда је ретко дрво тих особина, судим, јер су долазили људи

и из удаљенијих махала да питају могу ли да наберу шуму што су и учинили. Иако сјајна, гробна тишина ноћи чини се идеална за вампире и друге невидљиве али опасне силе. Само се, понегде у даљини, повремено чује лавеж паса. Наш Шапа је са нама, ако одневидљивих ни он не може да нас одбрани.

Док Мајка жање, и ја жањем, али не као она, али жањем српом. Све слутим и гледам около, неће ли се што појавити. Мајка жање, ћути и слути. Проговори по коју реч да и од себе одагна страх. У неко доба, на оном високом дрвету испод нас почиње: у.у.у.у.у. Мајка погледа на ту страну, па опет настави. Али настављало је и оно у.у.у.у.у.у. Једини глас који се чује у гробној тишини екстремно осветљене и тихе ноћи. Страх ме. Страх и њу, али као за лек страх проговори по коју колико и мене да охрабри. А онда прекида и каже ми: "Ајде, ајдемо дома, доста је, па ћемо сутра". Неће да каже да морамо да идемо из страха. Уствари, била је то ноћна птица, сова коју су људи овде звали урулејка баш због оног њеног у.у.у.у. На „песму" је инспирисала наша близина, наше друштво. То је човек онога времена морао знати, али од разума је јачи био страх од невидљивих ноћних сила често препричаваних у разним варијантама са измишљеним догађајима.

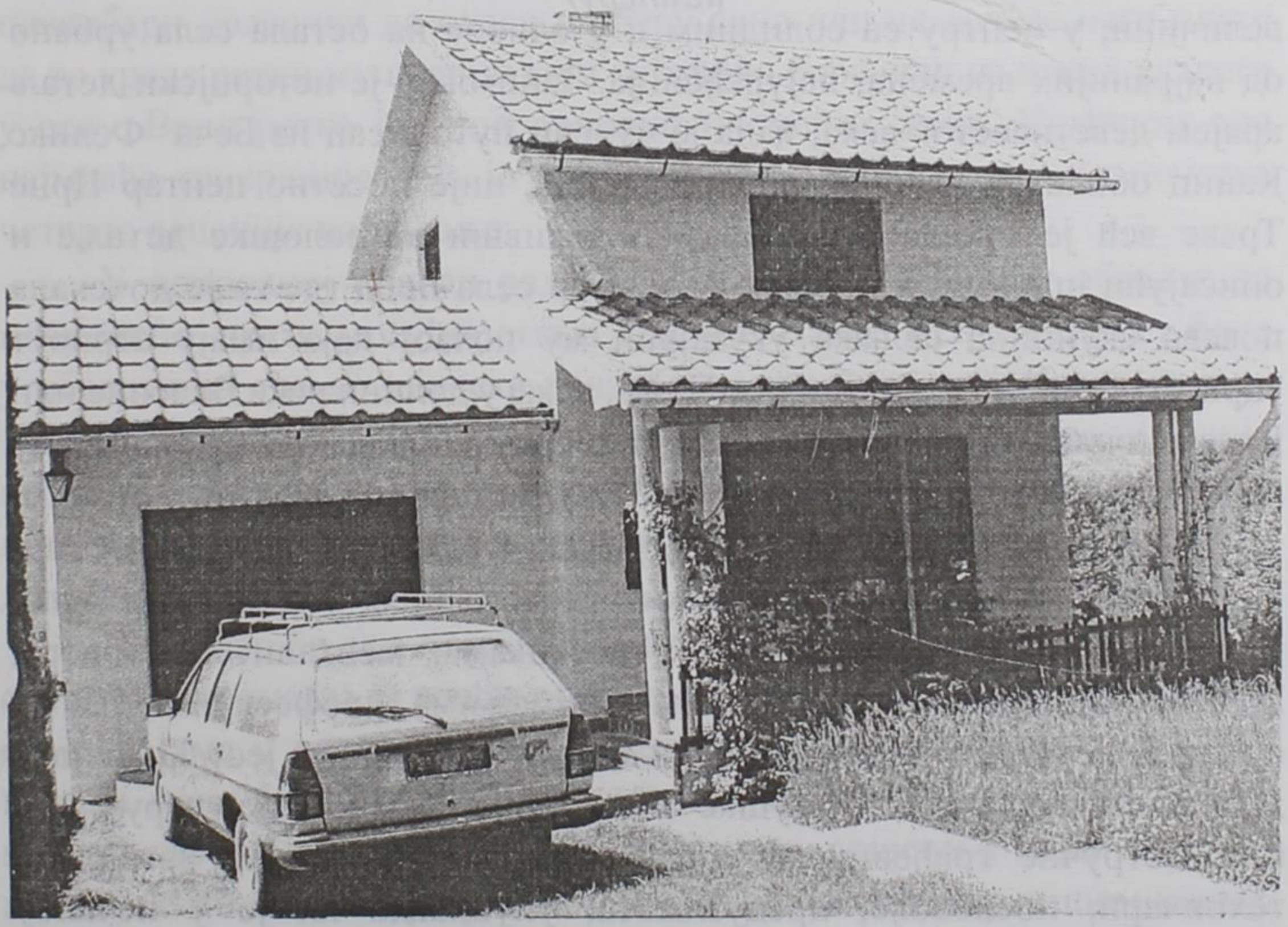
Човек се не роди да ужива. Па и Бог који га је створио, како вера проповеда па и многи верују, није му живот уредио тако. Пре ће бити да му је он, или каква природна сила одредио да се вечно бори. Меша Селимовић у свом роману „Дервиш и смрт" цитирајући дијалог главног јунака романа дервиша Ахмета Нуредина и његовог потрона Талиб Ефендије у Смирни, наводи примедбу Ефендије дервишу да се изменио. "Да, изменио сам се – одговара Ефендији дервиш Нуредин. Веровао сам у све што и ти, као и ти, можда и тврђе". Талиб Ефендија му саветује „Кад видиш да млад човек стреми у небо, ухвати га за ногу и свуци на земљу. Одређен си да живиш овде – изгрдио ме – е, па живи! И живи што лепше, али тако да те није стид. И радије пристани да те Бог упита зашто ниси то учинио. Него да ти каже зашто си то учинио".

Мени је живот подарио много тренутака уживања и среће,ситних али благотворних и за памћење. Али ме је много и намучио. Пребирање по њему и овај потањи део ме узноси јер се осећам срећним и поносним што никад нисам био на страни зла. Мој судија, једини кога потпуно и без резерве признајем, јесте моја савест. А знам, памтим многе који су скрнавили моје достојанство, понижавали ме у мери која је задовољавала њихову сујету о сопственој величини и моћи.

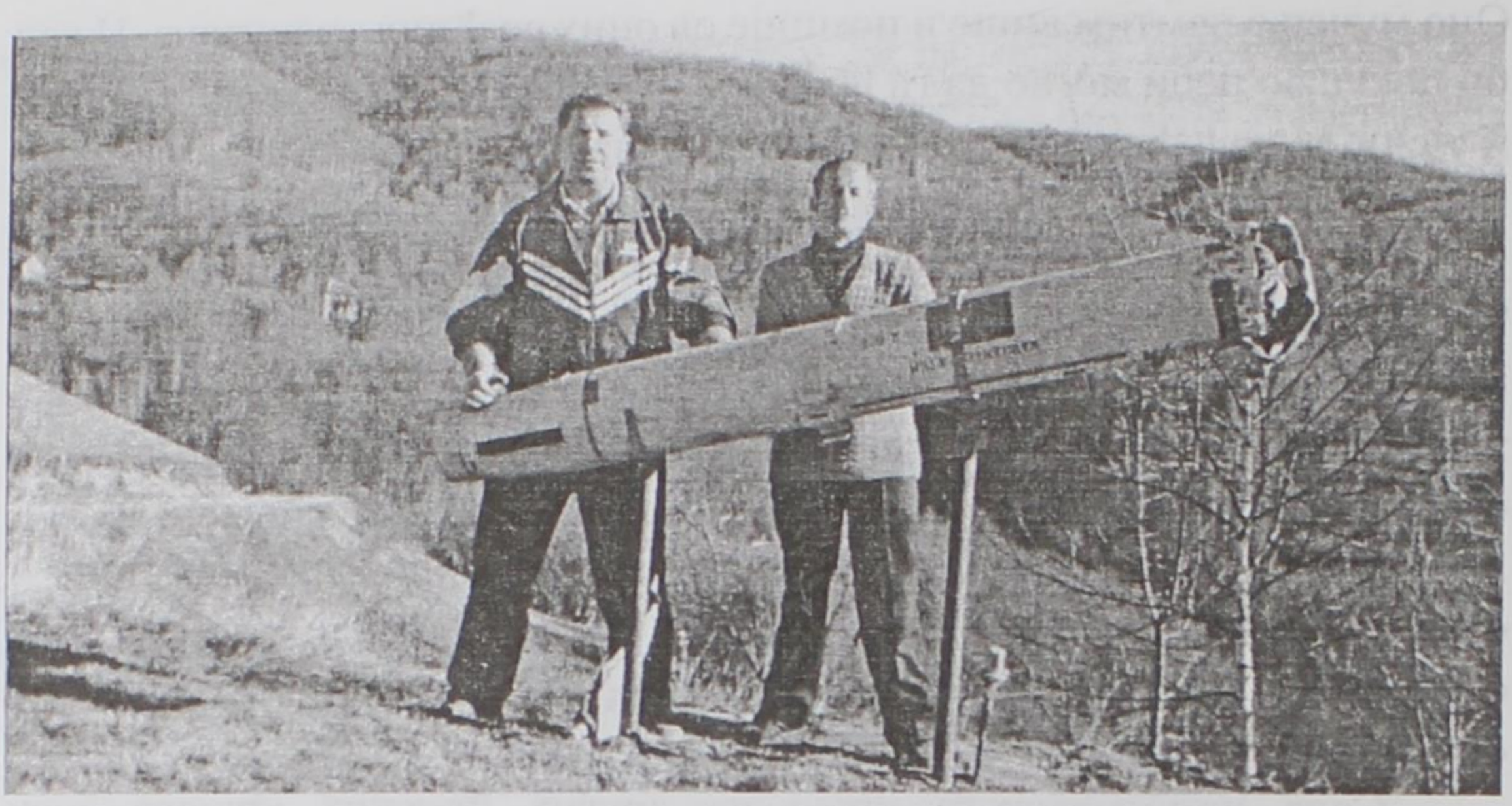
Оно мучење памтим више и помније од оних срећних тренутака. И кад би покушао неби могао да га избацим из себе. Често је у мени и у јави и у сну. Моја сећања увек почињу од краја, не онако како сад причам, зато је можда по нешто непрецизно, али овако ће се боље разумети.

Много је људи у овом великом и шароликом свету које би неки Талиб Ефендија могао да саветује. Јер су, на планети, у великој већини они који се за живот боре тако што настоје, и у томе успевају, да свој живот учине лепшим и богатијим тако што ће другоме или другима отети, украсти, подвалити, слагати и учинити какву пакост и зло, па и убити. Отуда борба за живот код већине није часна, поштена и стваралачка, већ нечасна и непоштена. Потпуно срећан може да буде само човек који је имао мало, тек довољно за живот, али поштено стечено. Који је ценио туђи живот колико и свој.

Села црнотравскога краја из других блиских крајева зову "планинска у планини" а њихове становнике "планинци". Црна Трава није центар „планинских села" али је највеће, са највећим бројем махала, са највећим бројем писмених људи сразмерно њеној

За повремено носталгично уживање,
нова лепа кућа у махали Банковци, с. Рупље, сада новосађанина
Векослава Николића

„Риба“, велика, коју су савезници за време бомбардовања Србије у априлу 1999. године бацили из авиона у близини села Банковца – Рупље, у рукама Векослава Николића из Банковца (у шареном џемперу)

величини, у центру са солидним и у односу на остала села урбано од најранијих времена, најуређенија. Занимљив је историјски детаљ крајем деветнаестог века, када је чувени путописац из Беча Феликс Каниц обилазио источне делове Србије, није посетио центар Црне Траве већ је прошао по ободу бележивши археолошке детаље и описајући природу, а посетио је центар села Брод где га је дочекала повећа скупнина сељака укузајући му почаст која имају атрибут “црнотравска“, сва сем Доброг Поља, леже у долини реке Власине или Рупске а њихове махале по ободу и побрђу. На надморској висини су од 780 до 880 м. Махале 820 до чак 1200 метара (Острозуб).

Планинци нису само географски одвојени од двадесетак километара удаљених најближих такозваних моравских села. Разликују се по многим карактеристикама, менталитету, говору, ношњи, обичајима, надпросечним занимањима, професијама, као да су барем пет пута удаљенији једни од других него што јесу. Околност да је деведесет од сто мушке популације у занимању стручне и високостручне грађевинске професије: зидари, тесери, армирачи, техничари, пословође, предузимачи, упућивала их је у печалбу (печалбари) по целој држави, нарочито у градовима где су се одвијали најмасовнији грађевински радови, стварала је од њих људе посебних карактеристика. Напустили су своје домове у планини у марту а враћали

им се са првим снегом крајем октобра, најраније. Крећући се по осам, неки и више месеци по мањим и већим градским срединама, изводећи грађевинске радове, они су стицали, и у себи уграђивали много знања из свих области живота, подизали ниво сопствене културе и много тога преносили и у пракси примењивали у својој домицилној средини, када су у њој проводили остатак године. Тако су носили одећу и обућу грађанских средина, своје домове уређивали и опремали боље, себи куће подизали од квалитетнијег материјала, међусобно комуницирали на квалитетнији и културнији начин.У типично планински, доносили су и уносили елементе грађанског речника, иако се онај планински, упорно бранио од „уродице“.

Тамо су жене биле у далеко неповољнијем положају. Пошто је извршена природна подела рада, у време док су мушкарци били у печалби, њихове жене, мајке, сестре биле су стубови породице, одговорне за све, и узгој и одгој стоке, и једним добрим делом орање, сејање, садњу, жетву, одгој деце са школовањем, скупљање летине, исхрану породице. Само су у току лета, на по две – три недеље печалбари долазили да окосе и уберу сено или не долазе него плате да то ураде ретки мушкарци који су трајно боравили из неких разлога у селу. Врло ретко је било основно писмених жена. Углавном оне најмлађе генерације која је завршавала основну школу од почетка четврте деценије па надаље.

У природној подели рада, мушка страна је била у обавези да повремено, према могућностима или потребама, женама које су биле у обавези да све до доласка печалбара, пошаље паре. Често је и ту запињало, јер је бивало да печалбар не добије на време зараду, или је не добије све и на време. А било је и оних који нису умели да зараде или нису умели зарађено да сачувају, што је за жене домаћице био додатни проблем.

Печалбар би се с посла јављао повременим писмом које је често садржало и упуства за решавање „домаћих задатака“ женама и питања о догађајима и породици. Неписменим женама писма су по диктату писали мали ђаци, ретко писмене девојке, још ређе мушкарци ако их је и где их је било. Као дете, ђак, или свршени ученик основне школе, често сам био у прилици да женама по диктату пишем писма, која би им на крају прочитао да би се са садржајем које су диктирале сагласиле. Често сам им и читао писма која су добијале. Писма би обично почињала: “Ми смо здраво и добро што и теби желим.

Примила сам твоје писмо и све сам добро разумела...“ А онда би ишле информације о стању у породици, обављеним радовима или необављеним радовима, проблемима, деци, њиховом здрављу, учењу, како су деца. А кад би девојка своме момку писла, или одговарала на његово писмо, исто би почињало, али се завршавало „Вита јела зелен бор, чекам брзи одговор: “У њему би често било невештом руком нацртано срце, напарфемисани лист хартије или стављена латица неког лепог цвета.

Кад печаловник с јесени дође кући, био је то прави празник. Радовале су се жене што су им домаћини дошли кући, јер ће тако преузети од ње део одговорности за породицу који је она до тада носила, радовала су се деца, али и други блиски рођаци. Печаловник би у дом унео сигурност, донео са собом дебљи новчаник од вишемесечне печалбарске уштеђевине које је породицу обезбеђивала материјално у току зиме. Од новембра, почињале су крсне славе којих је највише било у току зиме па је требало ићи и дочекивати. Нико се из печалбе није враћао без разних поклона за чланове породице, најчешће у одећи и обући, многи су долазили са натовареним кириџиским коњима брашном, житом, сољу и другим потребштинама.

Село Рупље ближе Предејану имало је кириџије. Са својим коњима оне су печалбаре из Рупља и Брода дочековали код њиховог повратка, у Предејану и робу коју би печалбари покуповали у Предејану, односили на коњима њиховим кућама, често са њима самим. Било је кириџија и из села Предејана који су коњима у току целог лета, а посбено кад се печалбари враћају с касне јесени, од предејанских трговаца преузимали наручену робу која се састојала од намирница и односили у планину, наплаћијући ту врсту услуге по некој уобичајној тарифи. Али, носили су они и из Рупља и путем Млачишта, Бајинца, Црне Траве. Предејански трговци знали су шта „планини“ треба. И живели су од промета са планином. А кириџије професионалци били су целогодишња спона између печалбара, било да су их користили по повратку из печалбе, било да су трговцима писмима наручивали шта треба да отпреме њиховим породицама, у планини. У Црнотравским селима живело је више хиљада породица, мало која испод седам чланова. Имала су црнотравска села – Црна Трава, Брод, Рупље, Добро Поље, Дарковце своје општине, у њима изабране представнике власти, али је Црна Трава ипак имала неки доминантан положај: јачу администрацију, јаче политичаре међу којима једно време и посланика

у Скупштини Србије, централну пошту из које су дистрибуиране пошиљке у другим општинама или у унутрашњости земље, јачу трговину, међу којима је Васко Миладиновић поред трговине на мало држао и велетрговину. Пошта је за сва црнотравска села, преко дистрибутивног центра у Црној Трави, ишла свакодневно за Црну Траву из Предејана, преношена коњима. Послужитељи општински из других села преузимали су пошту за њихове грађане из Црне Траве и носили их у општине одакле је дељена грађанима, сем пакета за које су грађани морали да одлазе и преузимају их у Црној Трави. Свака општина имала је један, општински телефон са везом која је ишла преко Црне Траве и даље до других општина одржавао је, до Другог светског рата телефониста Пера једна добричина од човека кога су сви, кад дође, поштовали као рођеног, али и као неку важну личност.

Живот у тим колико питомим толико и дивљим врлетима „планинским“ па и мога Брода о чијем пореклу имена се само нагађало и нагађа, био је збир и мешавина чудних правила и особина која су се битно разликовале у односу на даље окружење сеоског карактера.

Најпре читаво богаство било је у великом и познатом и признатом грађевинском мајторству мушке популације које је почињало да се учи од тринајесте, најдаље четрнаесте године када су синови већ прекаљених мајтора са шареном торбицом преко рамена и мало пробрано припремљене хране са очевима кретали широм земље да прво мајсторима додају циглу, цреп, малтер, алат, па полако улазили у све финесе заната, а мањи број одлазио и на школовање за пословође и предузимаче, преко којих су израстали у предузетнике, који су изводили радове и на данас најчувенијим и најлепшим грађевинама у Београду и другим великим градовима. Други светски рат је за две –три деценије у њиховом животу увео велике промене. Сразмерно величини подручја највећи се број млађе популације одао школовању, одакле је изашло много високо образовних инжињера, лекара, доктора наука, економиста, предузетника на гласу. Али, то је имало и тамнију страну медаље: опустошило је црнотравска села. И моје, мени тако драго, моје село.

Ако је неко, у време привремене миграције мушке популације, остајао код куће, то је био или ментално фелерична особа, или физички неспособан, или срећник који је ухлебљење нашао у некој од малобројних општинских службеника – послужитељ у општини, послужитељ у школи, кириџија, пољак (чувар поља), воденичар. То су

били и четри бродска трговца од којих тројица са својим комплетним породицама и кафеџије али и воденичари Гмитар Миленковић, Таса Николић, Ставра Ранђеловић и Јордан Миленковић. Било је и шнајдера- кројача, шивача народног одела, у селу два Рада Стојковић и Стојанча Миловановић, у селу Бричевљу два брата Стојковића Велимир и Мика и у махали Рашине један, Драшко Петровић. Шили су мушку одећу већим делом од клашњи, дебелој вуненој тканини коју су од црне вуне домаће производње на разбојима ткале жене домаћице, пошто су вуну претходно опрану па осушену влачиле у влачари, па ваљале у ваљавици у Црној Трави и бојиле анилинским бојама немачке производње коју су држале и продавале све радње. Шили су и кошуље од купљеног шифона или американа, гаће од фланелске тканине, али и женске кошуље и вуте. Погрешно је у једној књизи о животу мога села написано да су женске вуте шивене од клашњи. Прављене су од специјалне вунене тканине, од тањег, чврстог, црно обојеног предива, тврдо тканог од женских руку. Егзотична женска вута тражила је веште руке у комбиновању материјала од срме, шика, ласки, манистара и разнобојне вунице при дну вуте и око врата. Важан део женске одеће поред вуте била је кошуља на којој је одмах испод доњег руба вуте вирио широк сплетен ћенар (чипка) који је красио и женски врат и доњи крај рукава на кошуљи. За шивење мушког грађанског одела најбољи мајстор у мом селу беше Рада, а у Црној Трави Љуба Ристић.

У преради вуне, козине, конопног влакна, изради предмета од те сировине, од њене примарне до финалне производње жене су биле веома веште. Ручно шивење, плетење, везење, женска чељад учила су од мајки од малена. Није се могла замислити удаја ако женско чељаде није савладало све те вештине и учествовало у припремању рукотворених дарова за удају. Младожења, посебно његова околина, родитељи у првом реду, пре женидбе сина морали су знати колико је удавача спремна за вођење домаћинства, колико је умејатна и вредна. Колико дарова има спремљено. А мајка је за женско чељаде о томе морала да се стара од његовог детињства. На свадби, уз сватове, ишла су посебна сточна кола на којима је изложен дар који је млада са мајком годинама за ту прилику припремала: ћилими, комплете везенине, одећа, чипке, стољнаци, прекривачи. Свадба и народ куда је пролазила требало је да види богатство и лепоту дарова. Али и умеће вредноћу удаваче. Пошто је мушки свет већи део године проводио ван породице, у печалбу, жена је морала бити оспособљена да води

домаћинство и да обавља све послове у одгајању деце, већи део послова у пољопривреди, чувању стоке, живине, преради сировине за обућу и одећу, кувању, мешању хлеба.

Кад млада невеста дође у кућу младожење, најчешће, она млађе блиске рођаке младожење није позивала и називала по имену, већ је измишљала титуле. Једнога би позивала писаре, другога официре, трећега капетане, некога возаре, лађаре и тако даље, зависно од тога колико је таквих које треба титулисати било. Протоком времена, које године, титуле би биле замењене са Бајо, Бато или сејо, секо. Тако је вероватно с колена на колено преношен обичај да се на тај начин гаји и учвршћује међусобно поштовање, посебно мушкарца који је по неком природном закону сматран надређеним.

На свадбе се није позивало по неком одабиру, сем кума и старога свата који су посебно ритуално позивани, што је важило и за удаљене блиске рођаке. Све остало је позивано окићеним кондиром са ракијом у махали и суседним махалама, све фуртом. И све би и дошло, и старо и младо, па ко нађе место да седне добро, ко не, биће негде нужно послужен. Точила се ракија, мека, често, чувана по пар година специјално за женидбу или удадбу. Ређе вино, за ужи, уваженији круг сватова и гостију.

Тако се одвијао живот на селу. У планинским селима где су инциденти међу људима били врло ретки. Било их је само на саборима где би, често две групе младића супротних табора намерно се потукли док она која је јача не нагне ону другу слабију да се разбежи, извукавши претходно дебљи крај, са доста модрица али никад са тежим последицама.

У мом селу, у коме је у току године одржавано десетак сабора на којима се сјатило такорећи цело село, где се играло по неколико кола, веселило по кафанама, нарочито о великим светковинама када би и један део печалбара долазио због тога на по недељу или нешто више дана, долазио је Стојан Буда из села Гаре. Кавгација. Кавге су му биле хоби. Имао беше доброг и брзог коња. Дође на сабор на њему, покуша да уђе и у кафану, а онда вреба и чика себи противнике. Намерачи се на неког и почне провоцирати. Кад би му овај почео претити он би само десном ногом ударио о земљу и рекао „т р р р р т т т т т т“. Организовала би се често група млађих људи да га бије. Он прихвати борбу, али кад види да ће битку изгубити, узјаше коња и зажди у бекство, често извукавши дебљи крај, али га то никад неби

опаметило да не зачиње кавгу. То би углавном увеселљивало публику давши јој материјал за приче ко је како прошао. Неки озбиљни људи из околине сматрали су Буду лудим, па су интервенисали код власти. Психијатри су у току испитивања ставили испод Буде кацу без дна и тражили од њега да је напуни. Буда погледа, па ће присутнима: „Јесте ли ви луди? Како може да се водом пуни каца која нема дно?“ Видеше тада психијатри да нема ништа од Будиног лудила и ослободише га.

ВРАТА ПАКЛА СЕ ОТВАРАЈУ

Рат је опустошио село. Некролог није био потребан. Попаљене куће, штале, трле, амбари, све. Оно што је остало није пружало могућност живљења. Много људи што настрадали у борбама, што побили Бугари, што партизани. Свако је био некоме на нишану. Долазе партизани – беже Бугари. Долазе Бугари – беже партизани. После сваких испитивања од супростављене стране: “Где су били, шта су радили, с ким су разговарали, о чему су разговарали, где су отишли...“ Ухавтили су старог чича Милана што нас учеше пушењу, пребили, пребијали и питали: „Где су ти синови мамка ти шумкарска..., казувај?“ Ноћу су из куће партизани извели Ивка Динчића, коме је син Драго већ био командир у партизане и убили га покрај пута к`о псето. Само зато што је негде проговорио против њихових поступака. Милана Динчића из исте махале такође. Гмитра Миленковића, трговца и кафеџију убили су јер је у првим годинама окупације покушао да настави свој посао у трговинској радњи снабдевајући је робом из Трна у Бугарској. Многи су тако за трен или реч погрешну изгубили главу. Главе којих је нестало од руке бугарских окупатора у селу броје се на десетине. Патње, гладовање, болести без лекова и лечења, збегови. Помор маса. Акције великих бугарских јединица које су становници тога подручја називали бугарским казненим експедицијама, најчешће су ишле од Предејана где су искрцаване са железнице. Пут их је водио преко Црвеног Брега, одакле су и преко веза долазиле горе информације о њиховом кретању према циљу. Друго још важније насеље преко кога их је пут водио било је село Рупље и махале Банковци у њему. А где су они, у време јада се приближавао њихов дефинитиван пораз, они су остављали трагове паљевинама и убиствима. Тако је и најлепша махала у рупској општини, паљевинама и жртвима плаћало данак свог

положаја на путу ка Броду и Црној Трави као њиховом крајњем циљу. Али, банковчани нису плаћали данак само Бугарима. И партизанске вође на том подручју погубили су банковачког најпознатијег партизана, команданта партизанског батаљона Драгутина – Гутета Милосављевића. Брзо се пробијао, својом храброшћу ка високим командним положајима, али су га, тада по положају виши партизански команданти, а банковчани многи мисле из зависти стрељали. А изговор је био да је Гуте, командант, од неке количине клашњи које су планинке у домаћој радиности ткале за топлу зимску одећу, он, наводно, пре него су добили борци из њихове јединице, себи сашио панталоне, опет код сеоских шнајдера. Старији, оновремени банковчани и они који су наследили готово легендарну причу о Гутету, говорили су да је био изузетно интелигентан али и храбар борац и командант. Данас је Банковце још једно од махала у којој се задржало највише породица или њихових остатака, а већ одсељени су, за повремени боравак, изградили и неколико лепих кућа.

Од Банковца излазило се на „коњско седло“ Дел и у околину чувену Вучју Рупу. Ту је и онај бугарски официр овом аутору стављао пиштољ на слепоочници као шеснаестогодишњаку.

Приче о неким селима, махалама, људима, саткане су од низа интересантних детаља те их је немогуће у пуној и правој мери бележити.

У разним варијантама писали су разни писци-аутори хронике или историју после рата догађаја у локалним или регионалним размерама овога краја. И сви су описивали о борбама партизана са окупаторима Бугарима, о организацији устанака, о изгинулим у борбама као борци или од окупатора као невине жртве. Али нико, дали из страха или патриотских обзира није описао и именовао невине жртве које су починили партизани. У таквом рату није било тешко наћи „кривца“. Довољно је било да неко поверљив прстом укаже на жртву. Људски живот тада није значио ништа. Историја не сме да буде пристрасна. Једном жртвоване жртве не смеју да буду и жртве историографа или хроничара. Истина, ма како била тешка или ружна по правди Бога морала би да буде ИСТИНА. Само таква она има историску и људску вредност. Једна од таквих књига је она са насловом „Свитање над Моравом“ и поднасловом „Врање у НОБ 1941-1944.“ Аутора који је био један од првобораца и високих регионалних партискох руководилаца у региону од Врања до Лесковца. Окружног комитета КПЈ Врање, један

дужи период са седиштем у Црној Трави. На том подручју Црна Трава је била центар ораганизације НОБ али и центар где се најчешће, највише и најбројније боравили организатори и касније највиши руководиоци државе. Књига садржи мноштво докумената – поруке, писма, извештаје, наредбе, анализе и друго, која пружају комплетну слику о улози одређених људи у организацији и вођењу борби, о учесницима и карактеру тих борби. У њеном садржају и начину третирања се види пуна истина оног давно познатог аксиома да „победници пишу историју“. Не само у тој већ и свим другим књигама које су писали учесници НОБ-а величају се циљеви, организације, поступци и исход борби. Грешака и грехова нема. Суровост се преписује само непријатељу а патриотизам и врлине сопственој борби. Објективне анализе почели се да пишу идеолошки неоптерећени аналитичари и историчари тек педестак година касније. То је разумљиво за период док су вођене борбе, јер је то могло служити пропаганди која је требала да оправда све методе и значај тих борби, али није и када се то писало после завршетка рата када је било потребно чинити и критички осврт на неке методе и поступке зарад истине.

У извештају штаба II јужноморавског одреда поднетог Главном штабу Србије 15. јануара 1944. године каже да је 14.10.1943. године непријатељ (Бугари) напустио Дејићеву (треба Дећевску) махалу када је једна „наша група“ запленила у Дејићеву 12.000 килограма вуне која је употребљена „за потребе другова...“ Та огромна количина вуне није могла да се нађе у тој махали никако, па ни двадесети део ње, јер Бугари који су у махали Дећеве имали свој најјачи логор на црнотравском подручју, нису ни могли ни имали потребе да било какву већу количину вуне ту донесу. Живео сам у то време сасвим близу Дечевске махале и знам да тога није могло бити (Стр.144). 23.априла 1944.године Окружни комитет КПЈ за Врање, подноси извешај Покрајинском комитету КПЈ за Србију у коме се наводи да у Врању има 3000 бугарскох војника, 28 тешких топова и две топовне батерија, у близини Врања 800 коњаника и око 350 пешака у Владичином Хану и Сурдулици 450 коњаника, у Прибоју 500 војника, у Врањској Бањи 300 и у Предејану 580 војника. Може се веровати да је у једном тренутку кроз Предејане прошло толико бугарских војника, али да их је ту било никако није тачно (Стр.160). 24.августа 1944.године, десетак дана пре коначног ослобођења ових крајева, Штаб Команде Врањанског округа издаје наређење да се сруши железнички мост на

железничкој прузи код Предејана, железничка станица, три пропуста, а 25.августа да се поруши железничка станица у Предејану, пропуст на предејанској реци, пруга, скретница и други објекти. А у извештају о учињеном наводи се да је порушена јужно од Предејана у дужини од 1500 и северно од Предејана у дужини од 500 метара (Стр 198, 202 и 206). Може се поставити питање чему толика рушења на десетак дана пре коначног ослобођења када је већ одмах после ослобођења то требало да прави ова држава и народ?

Био сам непосредни сведок догађаја, у гротлу тога вулкана од дана када је први окупаторски бугарски војник ступио на подручје Црне Траве до дана када је последњи са тог подручја нестао. А нестао је два месеца пошто су мојој породици Бугари спалили радњу, кућу, шталу и све друге помоћне просторије када смо мати наша и нас петоро деце остали, крајем марта 1944. године на ледини. Бугари су се у почетку понашали мирољубиво и представљали су се као наши „Ослободиоци" иако смо сви знали какви су они ослободиоци. Тада су допустили, чак се и постарали за солидно снабдевање основним животним намерницама, иако смо за брашно морали да идемо у Стрезимировце удаљено 25 километра од моје махале у Броду. Трговци су скромно почели да снабдевају своје трговине из Трна у Бугарској, одакле су коњима допремали робу, у чему је предњачио Гмитар Миленковић, који је то касније платио главом. Страдање је почело када су партизани почели да изводе прве оружане акције. Појаву и акције партизана ни мештани нису дочекали са одушевљењем јер није тешко било претпоставити шта ће се догодити када Бугари буду почели да нападају. Због тога су првог партизана у Броду али и у целом црнотравском крају, по неким изворима кад се појавио, Бугари одвелу у Скопље и тамо му путем редовног суда судили. Љуба Костић из махале Главшине, предратни комуниста који је у партију учлањен још у Београду као грађевински радник, дошао је и био кући и ту се задржао таман толико да тада Бугари у селу буду обавештени о његовом присуству, да оду, опколе кућу и ухвате га. Гледао сам када су га везаних руку као припадника комуниста дотерали у село али није било доказа да је било какво дело учинио. Осуђен је на 15 година затвора у Скопљу али кад је из њега после ослобођен изашао, његове колеге, у ослобођеној земљи су га оптужили за издају па је био одбачен као отпад. Суђен је у Скопљу и тамо је издржао затвор до ослобођења Скопља.

Један од истакнутих бораца партизана и руководилаца НОБ у

црнотравском крају, иначе власотинчанин, Синиша Јањић одржао је 24. фебруара 1942. године у махали Главшине, Брод, у ноћи, састанак са активистима, илеглацима, дао је налог за хапшење бродског свештеника Николаја Шпаховског, интелектуалца, марљивог ствараоца који је уз помоћ и сарднју са Русима из Предејана, Георгија Писменог поготово, у Броду изградио мини хидроцентралу која је село снабдевала струјом, електрични млин и стругару. Лажни су били наводи да је био сарадник окупатора и мајора Јована Филиповића (?!). Исте ноћи он је дао налог да се поп Шпаховски ухапси „али и још неки бројани".

„У акцији је учествовала илегална бродска десетина". О томе, касније генерал Чедомир Станковић – Урош каже да је „партија дала налог за хапшење на основу „претходног сазнања..." Поп Шпаховски је стрељан већ 29. фебруара.

Крајем 1941. године у средини у којој сам живео, сећам се, слушао сам коментаре међу људима како су се поп Шпаховски и један бродски младожења из махале оштро замерали око венчања овог другог, наводно због наплате венчања од стране попа. Аутори који су после рата бележили догађаје на том подручју у току рата, открили су податак да је баш у махали Главшине ноћу донета „одлука партије" да се поп Шпаховски ухавати и ликвидира под изговором да је био сарадник окупатора и неког (није нигде откривено ко је тај, одакле је и где је деловао) мајора Јована Филиповића. И да је у делу писца хронике тога краја Срећка Станковића под насловом „Брод, село код Црне Траве" стоји један број грађана села Брода, сматра да су партија и Синиша Јањић погрешно дали налог за хапшење попа Шпаховског „јер је партија тада сматрала да су попови и богати трговци непријатељски расположени и да су били представници буржоазије". То јесте индикатор зашто су ликвидирани многи виђени људи, углавном пословни и интелектулаци који се нису јасно и гласно определили за НОБ.

Пуковник Стојанча Стојичић – наставља овај аутор причу о попу Николају Шпаковском из истог села па каже: „Можда је била грешка што је поп Шпаковски одмах ухапшен и стрељан, требало је с њим да се разговара претходно и да се на сваки начин придобије за покрет где би био од велике користи, а нарочито за обавештајни рад". А учитељ Андрија Божин, управник основне школе у Броду непосредно пред Други светски рат, пише у својим сећањима за попа Шпаковског: „Био

је интелигентан и веома економски напредан (направио је електричну централу, спровео струју и телефон, направио електрични млин и стругару, прим. М. М), волео је новац и карте. Није имао изоштрени њух за политику... После рата општина је могла слободно да му да да води комуналану политику. Његов нестанак осуђујем".

Посебну пажњу поклањам случају Николаја Шпаковског због тога што сам га лично познавао као ученик основне школе где је он предавао веронауку, што сам често био у цркви где је он вршио богослужење, што је био врло присан пријатељ мога оца чија је трговонска радња од куће попа Шпаковског била удаљена двадесетак метара и што су врло често били заједно, што је мој отац врло често одлазио увече, по завршетку посла у радњу код попа на картање (а играли су таблић „у по ништа") и што сам врло често са оцем одлазио и боравио у његовој кући са његовом децом, слушајући радио који је поп једини у селу имао, познавао и његовог старог оца и стару мајку и све његове у кући. Тада сам доживљавао и видео оно што памтим целог живота. Имали су он и супруга Олга, из Власотинца, четворо деце: најстарију Даницу која је била мојих година, синове Косту, Мишу и Игора. Пошто сам ја са оцем остајо док и он код попа, док су играли карте, слушали вести и разговарали о свему и свачему – просто дружили су се – видео сам како деца морају у 9 сати увече, сваке вечери обавезно, да поједу по домаћи кекс који је попадија правила и држала у двема великим финим металним кутијама које никад нису биле празне, попију са колачима чај и у 9 сати иду у кревет. То је за децу и његову супругу одговорну за тај и такав ред, био закон. Ја бих после тога остајао без друштва, док отац не заврши картање, слушајући радио или прегледајући новине које је поп увек имао. Никад нисам запазио да су са мојим оцем озбиљно разговарали о политици, јер је претпостављам, он био свестан да је туђинац, свестан под којим условима је дошао у ову земљу, да он има профитабилну професију која му је обезбеђивала егзистенцију уз напомену да је имао 40 кошница пчела, велики воћњак, електричну централу, млин, стругару.

Још један детаљ из његовог понашања је мени тада као детету, али прилично одраслом и разумном, коме је и Андрија Божин био учитељ, остао дубоко урезан у моме сећању. Мој отац, као трговац, чија је трговина била близу попове куће, редовно је добијао из тадашње (као и садашње) фабрике чоколаде „Банат" из Вршца две врсте лутрије за децу. У једној су згодици били разне фигуре од чоколаде, од великих

до најмањих, од 30 до 500 грама. Мали намотаји на фином папиру били су смештени у једној свиленој кеси плаве боје, која је имала само један мали отвор пречника 2-3 мм, кроз који је купац могао да истресе један намотај папира на коме је писало дали добија ишта или ништа, а плаћао га пола динара. Друга лутрија била је правоугаона чоколадица од 20 грама, запакована у финој малој кутијици. Купац је за пола динара изабрао и узео једну кутијицу са чоколадицом, отварао је и унутра је уз чоколадицу имао мали папир на коме је писало шта од згодитака који су се све састајали такође је од чоколада у разним фигурама или некој играчки у којој је опет било нешто чоколаде, или је хартија празна, па је купац за оно пола динара имао само оно мало чоколаде коју је добио у кутијици. Поп Шпаковски је са мојим оцем имао договор да отац никад не продаје нову туру лутрије коју је добио од фабрике док поп не доведе целу своју породицу да сви по коју „срећку“ узму. Тако је он све чланове своје породице частио, стављао их у равноправан положај што је послужило и за оцену ко је када најсрећнији.

Мој отац је био трговац, али ја сам ипак био сељачко дете јер сам одрастао у сеоској средини. Вероватно баш због тога је мене за памћење до краја живота импресионирало све што је било код и око попа Шпаковског: Коректност, огромна радна енергија, стваралачки дух и увек беспрекоран ред у кући и око куће његове и цркви и око цркве.

У животу човека има догађаја и ствари које га обрадују, разочарају, импресионирају, наљуте, науче. У толико више у колико му је живот дужи. Ма ко и шта мислио, будући да је ЧОВЕК у средишту целокупне моје пажње свуда и свагда а посебно у писаној речи. Због тога је у свему што сам до сада учинио и написао одређивао сам се и своје понашање усмеравао према појединцима који су били добри или лоши, зли или племенити и доброчинитељи, поштени или лопови, лажови или искрени, културни или некултурни, способни или неспособни, вредни или лењи.

Један од оних који ми је трајно у позитивном смислу остао у сећању јесте поп Николај Шпаковски,парох цркве Светог Пантелејмона у с.Броду у коме сам ја живео својих првих шеснаест година живота и стицао прве појмове о људима, појединцима и њиховом вредностима.

Поп Николај Шпаковски који је у Србију преко Грчке као Белогардијски официр избегао од Октобарске револуције односно

доласка на власт комуниста у Русији, рођен 1883. године и у Србију дошао са својих 26 година. Један добар број руских белогардејаца, углавном интелектуалаца – официра са завршеном војном академијом, определио се по доласку за верску службу завршавајући овде курсеве богослужења, као што је био случај и са Шпаковским. Стицајем околности дошао је из Власотинца. Ту се оженио Олгом из угледне породице Динкић из Власотинца, из које потиче један Министар у влади Србије. Прво је био на служби као парох цркве у Црвеној Јабуци, затим у Добром Пољу и на крају у Броду. Са собом је из Русије довео и свога оца Игора и мајку Марију који су непосредно пред рат умрли и сахрањени у Броду. Веома је присно сарађивао и одржавао пријатељске односе са Русима који су такође дошли тада и живели у Предејану, попом Василијем, геометром Харламовим, машинским електротехничарем, писменим и младим службеником Предејанске банке Димитријевићем т.ј. Димитровом. Сви ови су и у овој средини били веома цењени и оставили видне и трајне трагове.

Идући траговима и бавећи се судбинама тих руских емиграната уочава се чињеница да су из Русије побегли, тада, интелектуалци, мањи трговци и индустријалци којих у то време и није било много тамо и да су они били на мети често идеолошко-утопистичке револуције која се, истина с правом била окомила и на сиромаштво и неједнакост. Подстакнути и инспирисани с те стране, комунисти су и у Југославији на нишан узели индустријалце, трговце, виђене интелектулаце и попове као да су они били кривци за један режим, једно друштвено уређење које су створиле околности на које је снажно утицала политика и развој догађаја из европског окружења. Због тога је и суровост према људима тог сталежа и у Југославији за и непосредно после рата била у нескладу са објективном потребом за њом. Ти људи, Руси, емигранти који су из страха за своје животе побегли из своје земље и дошли у земљама у широм смислу словенске националности и ужем православне вере, поред осталога и Србији, живели су стручно и интелектуално активно као лојални грађани земље у којој су уживали гостопримство.Многи од њих су, ипак, страдали од оне исте идеолошке руке од које су побегли из своје земље. То се догодило и свештенику Николају Шпаковском, чију су егзекуцију као грешку стидљиво признали и неки посредни актери много година касније.

Кад је дошло до окупације 1941. године, први се одважио да активира своју трговину Гмитар. Са коњима које је имао из

приграничног бугарског града Трна доносио је робу. Нешто касније и друга два трговца, Ставра Ранђеловић и Таса Николић кренули у снабдевење становништва робом. Али, није дуго трајало. Партизани и њихови симпатизери су трговце и све друге приватне привредне активности иначе гледали као капиталисте, па су почели приговори и упозорења. Није им било важно снабдевање становништва. Идеолошко занесењаштво било је јаче од свега. Гмитар је први морао и да одустане, а онда и остали. О алтернативи за снабдевање становништва, комунисти нису размишљали. И да јесу, нису је могли наћи, јер је није било.

За идеалисте постојао је само један правац кретања и тумачења правде. За њих је мислио други. Нису Гмитру заборавили оно почетно залетање за успостављањем трговинских веза са Бугарима. Нису разумели да је то његов занат, професија, живот који он није хтео ни, по њему, могао да заустави. Мислио је да својим професионалним послом никоме не наноси никакво зло као и до тада. Али, други неки нису тако мислили.

Једне ноћи су га извели из кревета и недалеко од њега, убили. Послали су другима поруку: "Маните се ћорава посла". Порука се могла тумачити и овако: да бисте живели боље и у праведнијем друштву, морате сада трпети и борити се. Закон је био у „топузу". И морао се поштовати. Ако не, оде глава. На миг, или покрет кажипрста. Свако ко је покушао да се бави неким профитабилним послом био је непријатељ народа и морао је богу на истину.

Мика молер из махле Златанци у Црној Трави био је грађевинар. Предузимљив човек. Кад је рат ставио црту на грађевинску предузимљивост, он је смислио да се бави трговином. Видео је да народ нема оно без чега, сматрало се одувек, не може: гас, шећер, со, зејтин. И отворио радњу. Из бугарске, из Трна, на коњима је доносио робу, највише ону која је народу најпотребнија.

Мајка моја, продавши најбољи енглески штоф који је отац годинама раније купио да би себи сашио лепо грађанско одело, Ђури Станковићу – Црвењаку, смогла је неку пару, па се запутила, а и ја са њом, у Златанце у трговину Мике молера да купи со, шећер и гас за петролејку, једино место где је то могла да купи. И, то је била својеврсна срећа, да то може да нађе и да кућу опскрби, барем за кратко време.

Али, Мику Молера су једне ноћи извели из кревета. Он им је успут некако успео да побегне. Не задуго. Поставили су му заседу

око куће а он се, наивно верујући да барем за тренутак може доћи до куће безбедно,упао у кљешта. И ту је био крај. И њему, и његовој породици, и могућности да се људи из околине могу нечим неопходним снабдети. После су, а то је написано и у неким књигама, скројли причу како је Мика отишао у Сурдулицу, обукао униформу припадника Бугарске војске и уз пратњу наоружаних Бугара вратио кући где су га ухватили. Па, кад тако кажу, треба веровати!

Италија напала Албанију, Шпанија тражи слободан пролаз својих ратних бродова кроз Гибралтар, Француска и Немачка граде гранична утврђења Мажино и Сигфридову Линију, Немачка тражи коридор према Данцигу – Гдањску од Пољске, Италија окупирала Албанију. Од 1937.године сваких пар месеци нови инциденти са мирисом барута. Ратни пожар, потпаљиван од Немачке и Италије захвата део по део Европе,прелази и Средоземље. Све чешће Отац одлази код попа Шпаковског да слушају радио, вести које су сваким даном све злослутније. Доноси „политику“ сваке вечери а стриц Данило долази да читају наглас новости које најављује зло.

А онда тројни пакт – Немачка, Италија, Јапан. Русија, Стаљин, склапа са Немачком пакт о ненападању. Они који се мало разумеју у политику и који су видели шта се до тог тренутка догодило, знају шта то значи. Тројном пакту придружују се Мађарска, Бугарска, Румунија. Југославија се комеша, мечка куца и на њена врата. Ако јој се врата не отворе – разбија и упада. Потписује се приступање, али народ 27. марта 1941. године излази на улице: “Боље рат него пакт, боље....“ Влада која је потписала пакт пада, Немци у таласима авионима нападају Београд, упадају у Југославију са савезницима са свих страна, сем из Грчке. Италија напада Грчку, ова се жестоко бори али не одолева. Почетком априла 1941. године, отац добија позив за мобилизацију и хитно одлази, мени оставља трговину, радњу у којој још по нешто од робе има. Ја, самостални трговац, са 13 година и пар месеци. О, зар се то може? 12.априла 1941.године, ја у радњи. „Радим“. Са Плане са Бугарске границе, у село силази велика, глибава колона српске војске, са комором, коњима натовареним опремом и оружјем, по неким и болесним војницима. Широки плато окружен кућама, на коме се до тада водила кола о саборима био је мали да прими хиљаде збуњених, беспомоћних, деморалисаних, покислих, гладних војника. Као најгори завереник мешавина кише и снега бије их. Поседали на земљу, заогрнути шаторским крилима, официри обилазе око војника,

са по неким проговоре коју реч и унезверено гледају у небо, ваљда молећи Бога да их бар он остави на миру.

Дођоше у радњу и код мене, да пазаре оно мало још кекса, бомбона и других стварчица што се појести могу, али мало. Побрали и у другим сеоским радњама што је било. Одмор ту трајаше неколико сати, мало се одморише, па почеше више да се крећу, а неко време колона од хиљаде војника покислих и промрзлих крену ка Добром Пољу, па, вероватно даље, према Власотинцу и ко зна докле.

У лето претходне, четрдесете године, однекуд, мислим из правца Предејана, можда и из Власотинца, дође у село човек који је био прешао тридесету годину. Средњег раста, сив, панталоне крем боје и нешто тамнијег сакоа, са шеширом малог обода, и сам плаве пути, са малим ранцем на леђим, приметно тешко изговараше речи на српском. Првог у центру села кога је срео питао га је за пут према бугарској граници, представивши се као путник истраживач. Необичан путник, необичног интересовања окупио беше неколико заинересованих мештана, општинских челника, трговаца и кафеџија који су се предусретљиво скоро такмичили ко ће му боље објаснити којим све правцем, а којим од тих најближим, може да дође до бугарске границе. Захвали се човек и оде уз брдо, према махали Рашине и даље према Плани преко које пут води према Стрезимировцима у Бугарској.

Кад светски путник оде, кад је већ добро подмакао, разви се међу оним мештанима, који су му давали објашњење, дискусија ко то може овим врлетима да тражи пут према Бугарској. И прође доста времена док се сложише да ово мора бити неки шпијун. То их узбуди тако да су жустрије расправљали како да се томе не досете док је он био ту, сада када су дефинитивно знали да је реч о шпијуну, али нису знали шта да раде. Овај беше отишао и ко зна где је већ био док су се они сетили јаду.

Тим путем, а путем из Црне Траве други део, прође само пар дана када у село стиже бугарска војска са собом водећи и натоварене коње. Разместише се, већ према принудном договору са општинским челницима, а и кафеџијама. Како дођоше, тако код мене у радњу пристигоше два војника. Као да пазаре. Гледали су шта овај трговац има у радњи, гледали, а онда покупили неке стварчице, па хтедоше „поштено“ и да ми плате. Рачун беше око 100 динара, а они ми дадоше две мале металне жуте парице на којима сам разбрао да пише 50 стотинки. А они ми рекоше да је то исто сто, али бугарских, што је

противувредност за 100 динара. Појма нисам имао шта је ту истина. Дан касније, срете ме насред села Ставра Ранђеловић, трговац и кафеџија бродски, очев веома близак пријатељ, познавајући какав ја трговац могу да будем, упита ме да ли су код мене долазили Бугарски војници. Пошто му одговорих потврдно, дода питање да ли су нешто узимали, а ја објасних. Па, рече, преварили су те, то што су ти дали то је укупно један лев а то што на тим новчићима стоји педесет стотинки то је као код нас педесет пара, то значи половина од једног лева. Убудуће, рече, да знаш. Добро, и да сам знао, ако су они тако хтели ја им се не бих смео супроставити.

Онда се све смирило. Мали број војника који је ту био смештен био је коректан према свима. Прошло је извесно време, нисам га ни мерио ни добро упамтио, али је прошло око два месеца када је у село дошао бугарски кмет, што је био наш председник општине. Наоко припрост човек средњих година али се око њега, бар за мене и моје уши ништа није догађало, само је организована власт. Кмет је бугарски назив за сеоског или општинског старешину, а код нас се и до тада био у приличној мери одомаћио. Кмет Ставра Миленков беше се настанио код свог имењака кафеџије Ставре Ранђеловића.

Схватили смо: ми смо под окупацијом. Само тишина. Гледај своја посла, језик за зубе. Отац отишао у рат, мене оставио да распродајем то што је још остало у радњи, а ја одмах застранио. Све до јуна, преко два месеца нисмо знали да ли је жив и ако јесте где се налази. Тек је мајка тада на своје име добила кратко писмо са печатом цензуре. Садржај је био кратак и приближно је гласао да је жив и здрав, да се налази у логору крај града Нојесбранденбурга, на северу источног дела Немачке у логору који је носио ознаку XXII (сталаг, како се званично на немачком звао логор), да не бринемо за њега, да мајка чува децу и то што имамо да бисмо могли да живимо. Дао је адресу на коју можемо да му пишемо и обећао да ће се опет јавити, а било је дозвољено да се једном месечно јављају.

Дакле, жив је! То нам је у целој тузи било најважније и нека искра наде да ће некад опет бити са нама.

Дотле, мени је нераздвојни друг био Никола Николић, син кафеџије и трговца Тасе Николића, побратима мога оца, који га је венчао, па смо се некако осећали као своји. Други Никола, Никола Стојковић, годину дана млађи и док смо у школу ишли у разреду, ниже је био, па нисмо имали ништа заједничко, али, када је дошла

окупација, паметни родитељи Николе Николића некако га склонише, повукоше, а мене под своје узе други Никола, онај млађи.

Рат је отишао даље. Код нас, ситуација би мирна. Нова власт бугарска изврши попис становништва и даде бонове за брашно па смо морали преко Плане у Стрезимировцима, око двадесет километара од нас да идемо за њега и донесемо га на леђима. Трговци бродски полако почеше да се открављују, да из Трна у Бугарској на коњима доносе по нешто робе, у чему је предњачио наш даљи рођак Гмитар Миленковић. Остали су били врло уздржани ишчекујући даљи развој ситуације. Гмитар беше добро снабдео радњу. То га је касније коштало главе.

Никола Стојковић постао је мој „друг“. Схватио је да може да уђари понешто од мене као „трговца“. Па хајд да узмемо и ово, па хајде оно, па хајд да пушимо. Почесмо да купујемо кришом бугарске цигарете „Златну арду“, “Слнце“, “Томасјан“, од свих што је било у радњи да пробамо.

Пролазимо ми усред бела дана, сунце опекло, село мирно, једва да се неко појави некуд и брзо нестаде, пролазимо испод Гмитрове кафане испод које је велики подрум а поред подрума испод кафане пролази пут према неким махалама. На Гмитровом подруму врата отворена. Унутра бурад са вином, ракијом и другим стварима, али ништа интересантно за мене и Николу. Из подрума дрвене степенице које воде горе у кафану. Кафеџија Гмитар подигне дрвени поклопац и степеницама силази у подрум. Уђемо у подрум. Нема ништа за нас. “Хајдемо горе“- предложи он. Подигнемо дашчани поклопац и уђемо у кафану, из кафане у радњу и ту ће већ нешто бити за нас. Е, ко ће први уз степениште и подигне поклопац. Никола каже „ти си старији, јачи, ти иди напред ја ћу за тебом“. Ја, да не будем кукавица, ласка ми атрибут да сам старији и јачи и имам предност. Ја напред, полако подигнем поклопац и промуљим главу сада већ изнад пода у кафани. На један метар од поклопца, кревет. Гмитрова жена Манасија, одмара, спава ли, не знам. Тек што сам подигао поклопац, који ју је већ пробудио ако је спавала, рече: “Куку мене, шта је ово?“ Док сам се ја скотрљао низ дрвене степенице Никола је већ негде побегао, није га било. Манасија није њега ни видела, па остаде да сам ја провалник.

Чуло се то по селу. Неколико дана док та брука, по нашој процени, није спласнула, ми смо се склањали од очију, ја се нисам удаљавао од радње а ишао сам и боравио у махали код куће.

Пролазим ја једног дана кроз село, а на врата Ставрине кафане стоји Ставра, бугарски кмет. Кад ме виде, рече: "Ej момче, ела на сам". („Дођи овамо"). Одох, а он ме уведе у Ставрину кафану. Наш домаћи Ставра се прави незаинтересован, послује нешто. А онај бугарски ме гледа и пита: "Пушиш ли ти, не дej да ме лажеш, верно да ми казваш, пушиш ли?" Гледам ја час у њега час у под и кажем „Ма, не пушим." А опет ће он: "Ма верно ли је тој?" Ја потврђујем да је верно. А он ми опали једну шамарчину, па другу, па трећу, нисам их могао избројати. Е, рече, ти ме лжеш. Башта ти је харесван, у ропство ти је, мајка ти не знаје какво ти тука работиш, а ти што се смуцаш тука, што пушиш те правиш такиве нечасни работи. Да знајеш. Оште еднаш ли слушам да правиш такиве нечасни работи, да пушиш, ма големо чудо сас тебе ке биде. Ајде, оди си, да те виш не видим". То ме спаси. Николу нисам више хтео да чујем са његовим изазовима. Године су прошле, а ја сам себи говорио: Ако, рука му се позлатила што ме памети научи.

У животу је тако: дођеш до неке раскрснице са које воде два, па и три путића, даље судбина ти зависи од кога којим путићем ћеш се одлучити да кренеш. Хоћеш ли послушати своју, прочишћену савест или се препустити вођству неке будале, мангупа, покварењака или пустолова. Нисам ја у току шамарења био довољно паметан да схватим где се налази стрелица мога даљег кретања, али су ме шамари отрзнили толико да размислим, ваљда, савесније о положају у коме се тог тренутка налази мој отац, моја мајка која сада треба да брине о нас петоро деце, а нисам био далеко од знања у каквом су материјалном положају: шта имамо, шта можемо имати и како ћемо живети, кроз главу ми је струјало размишљање да ли ће и када отац и да ли ће уопште некад бити међу нама.

Ставру Миленкова (који би на српском добио само „ић") па да буде мој презимењак, као – рођак, кмета бугарског, нисам ни за тренутак мрзео. Било ми је дакако неправда учињена шамарањем, али сам тренутак касније већ знао да је шамарање заслужено.

Убрзо после тога, из радње смо покупили и однели све што је остало, кући у махали, мене више ништа није везивало за село где се радња налазила па ни за мога другара Николу Стојковића који ми је као добро дошао да допринесе мом јогунастом отржењењу. Чича Милан ме научи пушењу, другар Никола ту навику учврсти, а бугарски кмет Ставра удари црту. Крај.

Кући, у махали, из вечери у вече, када је требало да се руча или

вечера, све се чешће постављало питање: шта? Понестало намирница произведених у скромним количинама (кромпир) на сопственим њивама нема пара, а и да их има готово нема шта купити за њих.

У то време, отворени су радови на руднику молибдена у Мачактици. Многи мештани већ су пошли тамо за послом. Градили се путеве, жичаре за превоз руде до Белог Поља у Сурдулици, градиле се стамбене зграде за оне који ће ту радити. Стриц Стеван, најмлађи очев брат имаше 24 године. Радан као пчелица. Ћутљив, некако утучен, био је сироче од малена па је живео поред мог оца, скроман, послушан пође за Мачактицу, али по договору и уз сагласност Мајке, јер друге није било, поведе и мене. Двадесетак километра преко Дела Чемерника до Мачактице пешке, али за „планинце“ то није био проблем. Тамо ми, као стрицу, утурише крамп, да копам за пут, улицу ли? Кукурузан тврди хлеб, садржајем сиромашна чорбица, чича млад, захтеван организам, ја ништа мање, а копање од јутра до мрака. Изгурасмо нешто око месец дана, а онда назад кући.

Старији брат Димитрије Миленковић, већ је у Богораду као предузимач, са Станчом Цојићем из Црне Траве градио је за приватника једну петоспратницу. Граница између нас – „Бугарске“ и „Србије“ беше Лопушња, негде изнад Власотинца, али је била порозна тако да смо је ја и стриц лако прошли пешке према Власотинцу а одатле у Београд, у печалбу. Имао сам тринаест година. У Скендербеговој улици, цигла, малтер, железо, рукама све до петог спрата. Исплата зараде сваке суботе увече. Чување. Дошли смо да зарадимо за живот целе породице. У мензи свакога дана четвртина кукурузног хлеба за ручак и порција пасуља у коме се зрна очас могу избројити. По мраку полазимо у стан на мансарди, на чувеној Чубури, на слами, покривени неким пре крпама него иоле пристојном постељином, далеко, пешице, ујутру пре сванућа пешице до градилишта. Идемо с посла „кући,“ а гладни. Успут, по неки киоск на коме се продају смо кајзерице (погачице од пецива). Стриц купује мени једну, себи ништа, иако је он гладнији него ја, јер је већи, снажнији, али трпи, мене ради, мада једна кајзерица ни мени не може да помогне.

Једнога дана на градилишту фрка. Стеван пао са петог спрата низ степне, са спрата на спрат, до дна. Сломио ногу. Одвезли га у болницу хитно а да га ја нисам ни видео. Остајем са блиским рођацима, комшијама из махале, Владом и Станчом.

Једно вече, после рада кући, улицом, ја, Станча и Влада. Најједном

испред нас млађи човек саже се и подиже са тротоара нешто. Баш испод бандере са уличном светиљком. Некако то беше, а он је то намерно усмерио, да се то догоди испод уличне светиљке. Као намерно да га подиже, загледа се у њега док ми пристигосмо до њега, гледајући у руци мали новчић. Стаде испред нас, и као намерно нам препречи пут и рече: „Неко изгубио златник. Ви сте старији, можда боље од мене знате, али колико ја видим ово је мали дукат“. Ови моји наивни, али изненада прозвани да заједно процене нађени „златник“, загледаше, нису баш сигурни, али се обрадоваше кад им „налазач“ појасни: „Да, ово је златник, наполеон, видите?“ И настави, после краћег застанка. “Ја нисам тако себичан човек да би га сам присвојио нешто што смо заједно нашли. Него, ја вама предлажем, пошто сте вас двојица а ја сам, па или да ви мени доплатите процењену вредност, или ја вама, како хоћете, али ја би предложио да вас двојица, пошто се знате, ваши сте, мени платите мој део а вама двојици нека остане златник па ћете се ви лакше поделити.“ А онда приступише процени вредности „златника.“ Дођоше до процене и она моја старија браћа пристадоше да „ортаку“ плате тежину процењене вредности а да „златник“ остане њима. И учинише тако не сумњајући ништа. Златник је по њиховој процени вредео пуно више него што су га проценили и ортаку платили. Задовољни, настависмо ка стану. За дан – два, нестрпљиви, одоше до златара да им каже вредност, а овај им рече да је то лажњак, да не вреди ништа. Тек сада су се „налазачи“ досетили јаду каквим их је триком „налазач“ насамарио и узео добре, тешко с муком зарађене паре. По неколико дневница Влади и Станчи одоше из чисте похлепе до лаке зараде. Дуго су срећници боловали због те преваре и никако не могаше ни сами разумети како су тако лаковерни били да таквом трику наседну. Мене као трећег из друштва, нису узимали у обзир у деоби лаке „зараде“ јер нисам био самосталан, били су моји стараоци у одсуству стрица.

То време, тај тежачки посао детета, онога мангупчића од пре неколико месеци кога је зарад његове памети ишамарао бугарски кмет Ставра уз несрећу која је задесила његовог штићеника, стрица Стевана, било је почетак тек онога што нас је очекивало. Псећа глад, тешки трагачи са циглом или малтером, спаваше на слами на далекој Чубури тек је био увод, проба за погану представу која нас је очекивала.

Рањени стриц, са скраћеном ногом, био је неспособан да настави тежак физичаки посао, па смо се по његовом изласку из болнице са

скромном, дотле стеченом зарадом, већ са првим данима јесени вратили кући.

Тако је текао живот. Тако сам истински почео да зарађујем поштено своје прво парче хлеба. Такав, мене је очврснуо, оплеменио, ништа да никоме ничији не зависи само од његове воље. Можда више од његове спремности, психофизичке способности и памети да се бори, да трпи и да и тада буде оптимиста. То је друга страна медаље која је искована дружењем са Николом. Када човек доживи ово и преживи све оно што је тек предстојало, онда има смисла да се, макар само за своје задовољство, собом поноси.

Један високи котирани политичар, предратни комуниста са великом дозом реалисте, рече једном новинару: "Ко није патио, не зна ништа; не познаје ни добро ни зло, не познаје људе, не познаје ни себе. Није испунио смисао живота онај ко је много проживео, него онај ко је много пропатио."

Дође време да по који човек своди рачуне сам са собом и тада му се наметне закључак да има у његовом животу делова којих се са задовољством, чак и поносом, може сећати, али и оних којих се неизбежно сећа или оних које би волео да их никад није било.

Од лета 1942. године, са првом појавом партизана, није се више могло ни преко Немачко-Српске-Бугарске границе у Лопушњи, ићи у печалбу по Србији. Од тада, живело се само од кромпира, пасуља док их има, коприва и разних јестивих трава–биљака и по које шаке брашна које се налазило преко шпекуланата, за високе паре, којих није било или се на посебан начин долазило до неке цркавице. Род ражи коју смо сејали, могао је да подмирује само једну половину године уз строгу штедњу и ослонац на оне друге дивље плодове природе.

Фебруара месеца 1942. године, по подне једнога безснежног дана, Мајка беше пред кућом па јој поглед као неким привиђењем случајно оде навише, уз брдо. Видик чист, нешто грана што их има без шуме су па се добро види. Одједном викну: „Леле, ене га Јордан." У војничком шињелу, отац је низ пут одозго силазио према кући. Неочекиван (очекивано је писмо), ненајављен, Отац је из заробљеништва долазио кући. То је за мене и осталу децу сигурно био један од најсрећнијих дана у нашему животу. Пустили га као бугарског држављанина. Бугарска је, познато је, својатала српску територију до Јужне Мораве, називајући је Блгар Морава. Како је Бугарска била савезник Немачке то су све заробљенике са те територије Немци пустили кућама.

Појава партизана узнемирила је Бугаре којих је у самом центру села било само неколико, а једна чета била је стационирана у махали Дећеве из које су имале веома повољан положај за контролу кретаља у околини али и за сопствену одбрану. Бугари су почели узнемиравати грађане, сељаке, мештане, исказивати неповерење, резервисаност. У току лета, проницљиви Ставра Ранђеловић отишао беше за Скопље и тамо отворио кафану, са циљем да се склони на сигурном. Отац беше узнемиран, не знајући ни шта ће, ни куда ће, јер се осећала напетост. Старо, добро пријатељство са Ставром било је довољно да га Ставра позове да му се у Скопљу придружи. Он тад оде, ми са мајком опет остадосмо сами.

У селу, као и другим селима у црнотравском крају, пре Другог светског рата, сваки трећи мушкарац знао је да свира на једном од самограђених музичких инструмената, многи и у два или три. Дудук (фрула) био је најчешћи. Заденут за појас или уметнут у шарену, изаткану на сеоском разбоју торбицу коју би чувар оваца, крава, коза, носио са собом по цео дан, ем се забављајући, ем се учећи или усавршавајући свирању народних кола тога краја. Други инструмент у масовној употреби био је тамбура коју су са невероватним умећем многи у току зиме правили, а више се звао прим. И учили да свирају на њима. На саборима, свадбама и другим масовним свечаностима свирала је блех музика.

Почев од зиме 1941/42. године у кући стрине Совастије, која је имала једну велику собу из које се само сто и столице склањају у ћошковима, приређивали смо често игранке. Имао сам тада једва четрнаест година, али сам се придружио старијим омладинцима и учествовао на тим забавама. Баш те зиме, поред народних кола која смо већ знали, руку преко руку, играли смо и певали неке тада већ знане партизанске песме о Титу, партизанима и партизанкама: "Хајд` нек се чује, чује, хајд` нек се зна, да је млада партизанка борбу водила," па опет: „Хајд` нек се чује, чује, хајд` нек се зна да је млада партизанка бомбе бацала," и тако даље. Готово ништа нисмо знали о извору и неком поузданом смислу тих песама, сем по нешто површно да оне славе неку борбу неких људи који се зову партизани, који се боре за слободу. Протоком времена све више смо сазнавали, али смо и нове од тих песама учили, играли, певали. То је било нешто ново, нов стил игре, нове песме, борбене, патриотске. Онда су се јавили и по неки партизани, окупљали људе из махале ноћу и причали им

зашто су они пошли у борбу и позивали људе, нарочито младе и оне тек стасале, омладинце, да им се придруже. А храбрили су их тако што су се понашали као да су дошли са и враћају се на неку забаву, весели, добро расположени, елиминишући тако страх потенцијалних кандидата за одлазак у партизане. У почетку, такви скупови по халама били су малобројни, да би били све масовнији и најчешће се завршавали песмом и игом. Ту и тамо чуо се по неки пуцањ, чула се по нека забрињавајућа вест коју су коментари претварали у стрепњу. Страх се брзо ширио, слутње су се претварале у зле вести, партизани су ноћу долазили и одлазили вребајући подобне, храбрили, позивали на борбу, објашњавали циљеве борбе и нестајали.

Долазили би после партизана Бугари и распитивали се ко је био, када је био, шта је тражио, где је отишао. Морали смо се лажима сналазити: "Били су ту неки људи, наоружани, узели нам храну, претили нам ако кажемо да су били и где су отишли, не знамо где, ето, овим путем..." Све тако док Бугари нису почели да пребијају, затварају па и убијају, или одводе. Док и партизани нису почели то исто да чине, истина у далеко мањем обиму, са „шпијунима" и „народним непријатељима." Дању смо осматрали са које стране ће доћи опасност, ноћу ослушкивали лавеж паса и по неки пуцањ, знајући да је сваки ноћни пуцањ значио једну жртву.

Био је то пакао. Сваки преживели дан свакоме је била добит, а сваки следећи страх и слутња.

Једва сам имао четранаест година када су ме једнога дана натоварили да уз једно брдо пар стотина метара носим постоље минобацача. Други пут да из махале Литранци, где се за неколико махала налазио партизански повереник Благоје Ђорђевић, заједно са истогодишњаком Кристом, носим писмо у црнотравску махалу Црвенковци, десетак километра удаљеној. Одневши писмо, нашли смо се пред кућом у којој нас стражар није пустио, око које су се врзмали наоружани људи, неки са нама први пут виђеним униформама и наоружањем, док су у подруму куће брујале неке машине. Писмо су преузели „надлежни" напољу и испратили нас, уз строго упозорење да никоме не смемо да кажемо где смо били, зашто смо били и шта смо видели. Посредно смо сазнали да је ту био неки штаб овога подручја са савезничком мисијом и снажном радио станицом (наводно то је било оно што је у подруму брујало).

Недуго касније, опет сам добио писмо касно поподне, са

задатком да га сада однесем у исту махалу. Писмо сам ставио у задњи џеп од панталона. Али, како је, сутрадан, кад сам требао да кренем, наишла велика колона бугарске војске, ја сам са стрицем Стеваном побегао у шуму. Када сам мислио да је опасност прошла, растављен у току бегства од стрица, враћао сам се касно, већ по ноћи, сам, полако се прикрадајући ка кући. Али заостала група Бугара, која је у махали Маркова Чука претресала по кућама, узимајући што им ваља, ухватила је мене, а после десетак минута и стрица, који је не знајући где сам, после мене кренуо и набасао на Бугаре истим правцем. Стриц је одатле одведен и у Предејане погубљен. Кад су ме ухватили, Бугари ми претресоше капутић и џепове панталона, али се нису сетили да погледају и у задњем џепу где се налазило писмо које сам претходног дана добио са задатком да га однесем у Црвенковцима. Да су га нашли, тада би сигурно био мој крај, а данас негде безимени гроб.

Целу ратну епопеју од 1941. до краја 1944. године живео сам у Броду, једном од црнотравских села у окружењу где су партизани од почетка 1942. године били одлучујући владари ситуације на том подручју. Ту владавину прекидали су Бугарски окупатори у почетку ситнијим, локалиним противакцијама, јер су 1942. године имали своје истурене утврђене пунктове, а после тога масовним походима војске вршећи масовне егзекуције углавном према недужним грађанима или водећи оружане битке са партизанима, који су вешто измицали на добро познатом терену, тако да су у највећем броју случајева били неухватљиви. Цех су плаћали обични грађани, које су Бугари све од реда сматрали партизанским јатацима и помагачима, што није било далеко од истине, само је питање колико је то било драговољно.

Пристутвовао сам многим блиц конференцијама које су држали партизани по махалама где су говорили о праведности борбе окупатора и народних непријатеља и о благодетима које ће народ, пошто се окупатора ослободи, уживати, а са посебним нагласком на равноправности „једнаких стомака“, уз обавезан поклич Комунистичкој партији, Титу, Стаљину, и „славној“ Црвеној армији. Те приче уносиле су народ у сан о лепој будућности за коју се ваља борити.

Партизане је требало хранити. То је морао да учини народ који, поготову 1943 и 1944. године ни за себе није имао онај неопходни минимум, па се морало одвајати од својих уста да би се партизанска нахранила. Али, људи су то чинили. Дошао би у махалу активиста и саопштио да свака кућа тога и тога дана у толико и толико сати треба

да донесе храну за партизане на том и том месту, али ОНО ШТО КО ИМА. Имало је то снажан пропагандни ефекат јер се није одређивало ко ће шта и колико да изнесе, већ само да изнесе КО ШТА ИМА И КОЛИКО МОЖЕ. Тако сам и сам у више наврата носио корпе или „бошче“ (завежљаје са храном у великим крпама или марамама) са хлебом, куваним кромпиром, сиром, неким ћувечом и другим што се имало. Никад нам нико није ставио примедбу зашто нисмо донели више или нешто боље. Они су знали да народ нема и да је у патњи.

Нашавши се у новој средини, после принудног бекства из завичајне, ван домашаја и политике локалног моћника, нашао сам се по природи суровијој, по одговорности много већој, али по слободи самоодлучивања завидној. Нашао сам се између велике реке и великог до неба стеновитог брда у коме су само гаврани и орлови свијали своја гнезда Бог зна како налазећи рупе у тој огромној каменој стени. Тада су ми падале страшне мисли. Гракање и пијукање гаврана и орлова добио сам уместо песме славуја у брдовитој, али питомој, ливадама, шумама, пропланцима и потоцима племеној Црнотравској-Бродско-Власинској долини. Казна каквој се могао радовати само мој прогонитељ. Моје је задовољство било једино што више нисам био докучив за њега.

Био је председник општине.

Био је моћан. Ко год му се није клањао, ко год није видно манифестовао његовом величином, морао је да стрепи и да се удвара.

Ја нисам био такав тип човека. Никад. Ни онда кад сам осећао опасност. Заправо, све до касних година живота, ја сам стално у себи носио неки порив, задовољство да се, борећи се за правду и истину (тако сам бар ја схватио своје принципе) супростављам моћницима којима такви принципи нису били светиња. Одувек сам, понекад и неправедно према конкретним појединцима, гајио презир према политичарима и полицајцима. Првима због тога што су од других тражили више него што имају право а давали мање него што би морали, а према другима зато што сам стекао неки дојам да у сваком човеку виде кривца. Први су и сувише лагали и бавили се свакојаким преварама и подвалама само да би се одржали власти. Другима си могао да будеш сумњив и за поглед или реч. Тај презир није био хир. Имао је дубоке корене у прошлости, оном ратном или поратном детињству. Тада сам слушао, па упамтио, како се обећава једнакост и благостање „када будемо ослободили земљу.“ Тада сам живео у окружењу где се за погрешно изговорену реч или погрешно учињен потез губила

глава. Студен око срца и стална слутња да ће са неке стране куршум доћи. Када је земља ослобођена, истопила су се брзо она обећања о равноправности и „једнаким стомацима“. Плебс је добио Р1, Р2 и друге Р-ове тачкице за шећер, мармеладу, маст, брашно и друге строго ограничене намернице за преживљавање. Ратни говорници посебне карте и такозване дипломатске магацине за слободну куповину свега. Полицајци, то су били удбаши, ознаши и косовци који су били страх и трепет. Ницали су тамо где их ниси сејао ни очекивао. Бранили су земљу од унутрашњих непријатеља. У почетку њиховог нескривеног деловања били су сирови и сурови. Бирани су међу најоданијим и најмање образованим и обзирнијим младим људима. На пословима и дужностима које су обављали морали сте осетити њихов дах за својим вратом.

Од Предејана, преко Црвеног Брега и Рупља према Броду је кренула велика формација Бугарске војске. Оружје и опрема у којој су били смештени у Дећеву, требало је у току ноћи дислоцирати. А била је зима, снега до колена. Имао сам тада шеснаест пуних година. Никога па ни мене у тим годинама, а ни ранијих, није мимоишао било какав задатак. Свим прикупљеним мушкарцима у махали давани су товари оружја и опреме који су у колини под одређеним вођством, требали да буду по снегу „до колена“ пренети на одредишта, али нико сем вођства није знао где и којим путем ће се ићи. Само за вођом или вођама. Мене су мојим више година старијим рођаком Станчом натоварили једним мањим металним буретом ђаволски тешким, који смо носили на дугом дрвету, мотки провученој кроз две алке на врху бурета. Траскало је то као да носите буре напуњено орасима. Рекли су нам да су то ручне бомбе али без упаљача, тако да се не плашимо. По брдовитом, клизавом, снежном терену, уским путевима, носили смо два сата са кратким одморима који су командовали са чела колоне. Кад смо дошли до махале Литранци, удаљене од места утовара око 4-5 километара, само смо добили са чела команду да сви своје товаре спустимо, оставимо на пут докле смо дошли и удаљимо се, вратимо својим кућама, што смо и учинили. Касније смо сазнали да је ту негде у близини спремљено скровиште у које је посебна поверљива група све што смо дотле донели морала да пренесе и смести у склониште, док бугарска експедиција буде овуда прошла и удаљила се.

Још једна епизода од многих ратних из живота у том Црнотравском крају вредна је, по мом уверењу, помена, јер је карактеристична за

однос партизана и њиховог вођства према савезницима са запада који су их, како се из претходне приче види, снабдевали оружјем, опремом, одећом и обућом, па и храном.

Било је при крају лета 1943. године, када су Бугари из свих Црнотравских села били прогнани акцијама партизана, сем што су великим војним јединицама често покушавали да то подручје чисте од партизана са врло озбиљним сукобима и тешким последицама по једне и друге, али највише по народу. Усред дана небо је прекрило огромно јато од више стотина савезничких авиона који су се враћали са акције бомбардивања Софије и других бугарских градова, после кога је Бугарска као савезник сила осовина капитулирала. Са дивљењем и изненађењем сам гледао тај фантастичан призор на небу. Већ при крају тог јата који је преко Плане прелазило, одједном сам приметио да се иза једног авиона вуче велики реп дима и није прошло ни пар секунди тај авион се срушио у шуме изнад махале Кокарци и Пецари. Као по неком сценарију, док је овај падао, иза њега се појавио други авон са димом позади и након неколико секунди и он се срушио. Моју импресију са оноликим бројем авиона допунило је изненађење које сам видео, а тај призор сам посматрао нашавши се на једној ливади у близини куће. После, у махали, ми који смо били ту, коменатрисали смо са чуђењем и мноштвом питања на које нисмо знали одговор, иако смо тога лета често виђали мање групе авиона које су ишле пут Бугарске и враћале се, па смо знали да врше бомбардовање бугарских градова. Али ово је било фантастичо. Видео сам како је из другог авиона искочио један падобран.

Већ при крају дана група бугарских војника, њих петнаестак, кроз махалу путем који води ка Дећевској махали терали су, на леђима везаних руку, младог униформисаног официра, који се женама и деци који смо то посматрали, окрећући се према нама, смешкао, баш као да се ругао својим гонитељима што њега ВЕЗАНОГ онако славодобитно тера толика група војника. Тада смо претпостављали а већ сутрадан сазнали да је то био онај падобранац из једног авиона кога су Бугари ухватили. Нагађали смо да је у тим авионима било још људи и да су они страдали, па се наредних дана о томе причало шта је са њима.

Прошло је неколико дана, не знам тачно колико, тек једнога дана пренешен је позив свима махалама да тога дана дођу испред цркве у селу ради испраћаја авијатичара изгинулих у авионској несрећи. Позвали су партизани. Наравно да је интересовање било потпуно, па

се велики број људи сјатио тамо у одређено време. Испред бродске цркве било је поређано на малим растојањима, девет мртвачких ковчега. Бог зна где су их онако фине у тој ситуацији и набавили. Било је ту пристојно, од савезника добивених војничкох униформи са тада такозваним блузама, униформисаних и наоружаних партизана за свечано одавање почасти, али високих партизанских руководилаца Васе Смајевића, касније генерала, Ристе Антуновића, касније високог републичког руководиоца и, мислим, Славољуба Петровића – Ђере такође касније у врху републике, па амбасадора у неколико земаља. А, било је ту и неколико официра из савезничке војне мисије при партизанима у овом делу земље. Држали су опроштајне говоре од изгинулих савезничких авијатичара у пригодном стилу и бираним речима један од официра виших чланова из савезничке мисије на енглеском, а говор је преводио Васа Смајевић који је течно говорио енглески. Затим Риста Антуновић окупљеном народу, а преводио је члановима мисије на енглеском Васа Смајевић. Оно што је за мене као мало одраслијем детету било чудно, то је да је цео говор био на славу херојске партизанске борбе, Тита, Совјетског Савеза и Стаљина, а против западних капиталиста и империјалиста чији су предводници то слушали у преводу. Није ми била јасна таква почаст војницима изгинулим у борби против кога су се и партизани борили.

Моја скромна памет и тада али и од тада до дана данашњег размишљала је овако: из белог света удаљеног неколико хиљаде (и десетину хиљада) километара од нас дошло (из Енглеске, Америке, Канаде, Новог Зеланда, Аустралије) да се заједно са нама бори и животе даје против истог нам непријатеља, при чему сам имао на уму и оно спуштање из авиона оружја, опреме и хране као помоћ партизанима, а на њиховој сахрани против њих. Није могла да разуме зашто се бар мртвим људима не да пристојна почаст овде, посебно јер се радило о саборцима против истог непријатеља. Идеолошко занесењаштво и индоктрираност коју су према инструкцијама успешно спроводили такозвани политички комесари у одредима од најмлађег до највећег отупело је, потпуно потиснуло у заборав и морал и хуманост. Кажу да у политици морал не важи. Добро, али хуманост, обзир, понос? Све је то било отишло к врагу. Остраšћеност, али поштено, и жеља за слободом поготово кад је она подгревана пропагандом без конкуренције, на сваком кораку, у сваком трену узимала је свој крвави данак. Тумачи тих догађања или као непосредни сведоци или као

истражитељи, касније, у миру, добронамерно и с правом али у многим случајевима и пристрасно, настојали су у својим делима да свету, посебно оном који је туда и около живео, представе детаље из те сада већ прошлости, при чему су, разумљиво, део црпали из сећања, део из информација а део из сопствене реконструције. Грешке су се, у сваком таквом послу морале поткрадати. Али, оно што није смело да се поткрада била је и јесте ИСТИНА. У име ње, вредно је цитирати једнога од највиших државних ратних и послератних руководилаца у послератној Југославији који због својих ставова своју каријеру није славно завршио. Свом биографу новинару Милу Глигоријевићу он каже: „Једнога дана, знам, писаћеш о мени, пази, пиши поштено. Унеси сва моја зла и проклества. Толико мрзим биографије, јер су толико неистините. Погледај само на наше националне величине чији су ликови уништени због лажова и улизица, тих несрећника који мисле да се могу бавити улепшавањем Божјег дела, који стално нешто лицкају, сад овде па онде, у бескрај, тако да се жив човек уопште не може ...Орден за храброст добио сам после рата, као и многи наши бирократи... прави јунаци, прави народни хероји морали су прво да погину па да заслуже то признање... Необележавање гробова, прећуткивање истине о геноцидним радњама, ма где се десиле и ма ко их починио, опасно подрива морал младих људи који ће сутра бити позвани да бране земљу...“

Један мој млађи суграђанин који није био ни рођен у време ових догађаја, написао је „хронику мога села“ на основу прикупљених докумената и сећања, учесника тих ратних и послератних догађаја у селу и око њега, а са задивљујућим бројем података и описа догађаја. У том, ипак изванредно вредном делу, поред осталих које је он свакако добијао од разних сведока тога времена има једна која ми је привукала пажњу због њеног значаја. После Црне Траве као окоснице центра устанка тога краја, махала Дећеве била је место где је био стациониран центар из кога су Бугарски окупатори надзирали, контролисали то велико подручје снажне партизанске активности на коме су се налазили не само штаб Врањског округа, па Покрајински Комитет за Србију, него једно време и штаб бугарских партизанских јединица и Главни штаб НОП –а за Македонију. Аутор је навео да је центар у Дећеву формиран негде 1943.године када су се Бугари повукли са других пунктова на црнотравском подручју.

Централни контролни пункт у махали Дећеве Бугари су формирали

још крајем 1941. или почетком 1942. године. Махала Дећеви која се налази на једној малој висоравни са које се пружа изванредан поглед на ближу и даљу околину али и погодна за одбрану, била је на око 300 метара изнад махале у којој сам живео а пут из центра села где је било седиште општине увек па и за време бугарске окупације, водио је кроз нашу махалу тако да смо имали потпуни увид у кретање бугарске војске између села као центра и махале Дећеве. У то време ја сам због радње коју ми је отац оставио, често био у селу где се радња налазила. Известан број бугарских војника био је у центру села и они су стално били у међусобној телефонској вези са Дећевским пунктом. Једног дана, војник телеграфиста који се самном спријатељио, позвао ме да пођем с њим на узвишици изнад самог центра села, одакле је, касније сам увидео, он могао да успостави бољу чујност бежичним телефоном са телеграфистом у махали Дећеву, телеграфиста је колеги рекао да код себе има једног „другарчета“ и питао га хоће ли са „другарчетом“ мало да поразговара. Дао ми је слушалицу бежичног телефона, а овај ме из Дећева питао како се зовем, колико година имам, шта радим, како ми се зове отац, мајка, кога још све имам и на крају ме поздравио чиме је мој разговор са њим завршен. Али, тада сам коначно, знао шта у Дећеву има, а што-шта ми је рекао бугарски војник са којим сам се „дружио“. Коначно, у Дећеву су Бугари успоставили свој централни контролни пункт за црнотравско подручје, чим су се појавили први партизани и почело о томе да се говори.

1943. и 1944. године, последње две године рата, устанака у црнотравском крају, биле су пакао. Партизани су до краја 1943. године углавном се држали принципа „нападни па бежи“. Бугари су онда организовали акције гоњења, претраге, малтретирање грђана и убијање. Тешко су изнуђивали признања а знали су јер су били и нападани, да партизана има свуда, час овде, час онде, час мање, час веће групе, знали су да партизани не би могли опстајати да немају подршку грађана, а грађани нису признавали или се на разне начине изговарали, као: дођоше, питаше за вас, узеше нам храну, запретише, тукоше и одоше. Било је, не мало случајева да су се грађани тако правдали и пред партизанима када су се ови распитивали код кога су били, с ким су разговарали, шта су питали, шта су рекли Бугари. Тако, да су грађани који су ипак били опредељени за страну, били између две опасне ватре. И било је довољно направити малу грешку, рећи погрешну реч или учинити погрешан потез и олако изгубити главу.

Крајем марта 1944.године били смо код куће ја, моја браћа и сестра и мајка као и стриц Стеван. Није ишао у партизане јер је због пада са скеле на грађевини у Београду средином 1941. године где је сломио ногу и тако остао инвалид. Али је, све једно, имао 25 година и као такав морао је да се склања са очију Бугара. Била је тих дана тотална бугарска офанзива на црнотравско партизанско подручје са свих страна: из правца Трна (Стазимировца), Сурдулице-Мачкатице где су Немци држали рудник, из правца Власотинца, Предејана. Видевши велику колону војске која се са супротне стране реке Власине, преко Плане и махале Пачукове и Рашине спуштала према центру села уз претпоставку да ће из села кренути на другу страну према нама, група мојих комшија одраслих мушкараца дала се у бегство. Склонили су се у једној ували обраслој високом буковом шумом коју смо звали Угар. Налазио се скоро пет стотина метара од наших кућа, а положај је био такав да се са њега, иако у шуми, могло пратити кретање војске у колико се појави у близини. Мени су предложили да останем кући, јер, казали су, ја сам још мали да мене Бугари неће дирати (био сам у шеснаестој години), али, моја мати и жене око ње, када су ови већ отишли а Бугари се у више колона кретала ка нама, рекли су ми да ја ипак треба да се удаљим. Да би ме маскирали, истерали су овце што смо их ту имали да их као веће стадо терам као пастир и тако уз њих прећем чистину која је Бугарима могла бити видљива. Кад сам чистину прешао, ја сам овце оставио и трком се упутио у Угар где су се већ налазили рођаци из комшилука.

Пре него да сам дошао у Угар, ја сам морао да прећем Мошину Долину, а у дилини је било, једна испод друге на кратком растојању две воденице једнога комшије, иначе из фамилије. Журећи према својима, видео сам да из прве воденице која ми је била на путу, на оџаку излази дим, што је у таквој прилици било необично и опасно. Ушао сам уз брдо у воденицу а у њој је отворено огњиште, на њему упаљена ватра сувим дрвима којих је било ту око воденице, а око ватре четири ненаоружаних, распасаних војника у зеленим шињелима, мени до тада непознатој војничкој униформи. Како сам на врата ушао, тако су они у глас запевали „пано, пано, пано“ или тако нешто, гестикулацијом ми показујући уста, а ја сам схватио да траже хлеба. Пре тога се у окружењу чуло да је из Мачкатице Немцима побегао известан број италијанских заробљеника, па сам ја у трену схватио да су ово баш они.

Од њиховог језика нисам знао ни реч, али смо се гестикулацијом споразумели брзо. Из торбице у коју ми је мајка пре поласка у бег ставила веће парче хлеба, да ми се нађе, и нешто сира, ја сам све то извадио и Италијанима пружио, објаснио сам им рукама и гестом да угасе ватру и да остану ту јер долазе Бугари, а онда наставио према Угару и тамо се придружио комшијама - рођацима, међу којима је био и стриц Стеван. Из склонииште смо посматрали терен који нам је био на видику. Преко пута нас на удаљености од 200 метара ваздушном линијом појавила се колона бугарске војске која је ишла према махали Дећеве, и то је била једна од две колоне. Друга је ишла кроз нашу махалу. Ми смо колону могли да пратимо али смо били покривени шумом, а они нас нису могли видети.

Када је последњих неколико војника из колоне замицало високо на нашем видику а ми их у стопу пратили и мислили да је свака опасност прошла, тих неколико војника је стало, окренуло се доле према нама и десетак минута посматрало. А онда смо видели како дају знак да се колона исред њих врати. Тада смо помислили да су на неки начин открили нас и да нам нема друге до да бежимо. Надоле, испод нас био је узан поточић. Моји браћа од стричева, Драгутин, Станча, Влада, па мој стриц Стеван, на размаку од по пар минута кренули су у бег низ поток. Остали смо само ја и стриц Милан, најстарији члан наше групе. Стриц Милан каже: "Дете, ја овако стар нигде нећу да бежим па што буде. Ти како хоћеш! Био сам сам са њим. Мислим он је стар, тешко му је у овим околностима да бежи па нешто може а нешто и мора да ризикује. Ја могу и морам да бежим, јер колона војника се вратила, десно од стазе којом су се уз брдо кретали је густа шума, развили су се у стрелце и ишли према долини на чијем се десном крилу доле, налазила шумовита мала увала Угар. Није било дилема, могућност да нас ухвате била је велика и, сама чињеница да смо се крили није нам много од помоћи да нас убију. Чича Милан остаде а ја почех брзо да се, више пузећи него ходајући, спуштам низ поточић, стотинак метара до већег потока – Мошине Долине која је текла попречно од воденица надоле. Кад сам се спустио морао сам десно, преко чистине, брисаног простора, ако сам хтео да наставим бекство надоле, што даље од колоне, односно војске која се већ спустила у долину изнад нас.

Чим сам изашао на чистину, видио сам да колона војника, један по један иде уз брдо, тик ободом шуме Угара која нас је крила, одакле су могли да осматрају брисани простор на који сам ја изашао. Био

сам на пушкомет. Опасност је била на врхунцу. Али, стекла се једна срећна околност коју ме је сам Бог научио да искористим. Простор преко кога сам требао да пређем да бих дошао до места на коме више нисам њима на видику, био је шарен, мало снега, мало копна. Залепио сма се за блато копна и главом посматрао колону, која би мало кренула па застала и посматрала надоле у правцу где сам се ја налазио низ долину. А имали су добар повод да тако чине јер су Италијани које сам ја „нахранио“ и упозорио на опасност учинили страшну грешку. Изашли су из воденице и појавили се на брисаном простору изнад воденице, који је такође био шарен: мало снега па мало копна и тако су их, они војници, последњи из колоне која само што није замакла, приметили када су застали, заштитница колоне их је вратила, развили су се у стрелце низ шуму, похватали Италијане и онда кренули у колони другим правцем, поред самог обода шуме где смо се ми крили. Начин на који су открили Италијане био им је повод до сада, крећући се уз брдо поред наше шуме, застајкују и осматрају „шарени“ простор на коме сам био ја. Буквално, кретао сам се потрбушке преко копна чим би они кренули уз брдо. Чим би стали и гледали ја бих се зауставио као пуж голаћ за блато и нисам мицао. Само ми је поглед био упрт према њима у очекивању да крену да бих и ја док се крећу, полако пузио. Тако ме нису опазили. Кад сам прешао чистину, дошао сам на обалу потока која је била стрма и само се скотрљао у поток. Нисам више био на видику бугарске колоне. Онда сам се сагао и остатак полузаклоњеног потока прешао погрбљен док нисам видио да сам потпуно безбедан а онда се сјурио до дна потока где се улива у реку Власину. Већ је падао мрак. Власина брза, хучи а мени се у страху све чини да горе негде изнад мене пуца. Стао сам испод једне стене. Тада сам видио да ми на једној нози уопште нема опанка који сам имао на ногама, нисам ни приметио када ми је испао с ногу. Одједном, на стени изнад мене појавила се једна велика мачка. Ем ме уплашила, ем ме ослободила јер сам поред себе имао неког живог створа. Седео сам, чекао дуго, размишљујући где ћу и шта ћу. Мрак. Поток поред мене хучи, Власина испред мене хучи. У ушима лом, пуца у очима страх од мрака, од неизвесности, од буке, од „пуцњаве“. Ипак, после дужег оклевања и размишљања, није било друге, морам да кренем, цео у блату, мокар, бос једном ногом другом у опанку пуном воде. Мачка се изгуби, напусти ме. Кренух десно путањом поред саме реке Власине, једва да сам путању познавао.

Дошао сам уз реку се крећући, до места на коме је опет било дилеме: прегазити Власину и с оне сигурније стране посматрати ову на којој је наша махала и куда су Бугари већ прошли, или одмах кренути десно, уз брдо, ка кући. Одлучио сам се за другу варијанту и полако, уз стрмину ишао. Изашао сам на први попречни пут који је водио ка другим махалама: пресекао сам га, шуњајући се и ослушкујући полако. Нигде никога, ни гласа ни трага. Питао сам се где су они који су из Угара пре мене побегли низ поток. Очекивао сма да ћу на њих наићи или они на мене. Не, нема. Ишао сам право уз брдо, полако, опрезно. Пресекао сам и други попречни пут, прескочио једну од прућа ограду испод самих кућа Маркове чуке (било их је три), у нади да ћу ту доћи до неких информација дали горе, код нас, у махали која је изнад Маркове Чуке, има Бугара. Испод куће Николе Станковића била је башта која је као сасечена при дну. Дошавши дотле, опрезно сам помолио главу преко узвишице која је пресецала башту. И таман што сам помолио главу, чуо смам узвик „стављ“. Нисам смео да макнем јер знам да би уследио пуцањ, да сам се назад ставио у бег, била је млака месечина, видели би ме преко брисаног простора и убили без по муке. Руке сам држао увис док ми је војник прилазио, ухватио ме за врат и гурао са пушком у руци напред. До куће. Ту су се сјатили и дуги војници у можда уверењу да су ухватили „бандита“. Видели су пред собом дечка, жутокљунца. Претресли су ми џепове, узели један ножић који сам имао, неко крпче које је требало да имитира марамицу и посадили ме уза зид, испитујући ме ко сам, где сам по ноћи кренуо и зашто. Покушавао сам да лажем смирено. “Чули смо да иде нека војска која скупља мушкарце, одводи их, убија. Нисмо знали да је то наша војска, да смо знали ја не бих бежао“.

Пошто су ме мало „пропустли кроз руке“ поставили су ме уза зид куће и стражара поред мене. Остали, а било их је десетак, вратили су се поново у тим трима кућама да тресу, узимајући све што су нашли за храну. Тражили су и ракију у подрумима, чуо сам јер су куће једна до друге, а домаћини се правдали и водили их у подрумима да виде, да је бурад празна, да ракију немају. И није прошао ни десетак минута док сам ја прикован уз зид стајао и стражар поред мене, чуо се поново узвик стражара уз хитро скидање пушке „Стављ“! Била је месечина и ја сам одмах видио како мој стриц Стеван, као по договору, на истом месту где и ја, помаља главу испод слога. Стао је, поново су из кућа чувши команду „Стављ“, дотрчали, пришли Стевану и оборили га или

је, мени се учинило из страха, он сам легао. Ја сам као већ „њихов познаник“ стрицу говорио “не бој се, ово је наша војска“. Но, “наша војска“ га ништа није ни питала, видела је да се ради о зрелом младићу, па су га измлатили, ишутирало онако у лежећем ставу, претресли и ставили га пред мене да би свој пут наставили. Стриц Стеван је од куће са собом понео у збегу једну урамљену слику младог Краља Петра II, коју смо имали, е да је Бугари случајно не би нашли кад у кућу дођу, иако она није била на зиду већ у неком ковчегу. Слику је носио у торби, и зачудо, кад је пао или га оборили он је торбицу са сликом и нешто хране што је било понео, одбацио а да Бугари нису то видели нити су нашли јер нису обратили пажњу.

Када су посао након пиљачке завршили прикупљали су се да пођу. Тада сам видио и закључио да су то војници који су се из колоне која се сместила у Дећеву, вратили по ноћи у пљачку путем којим су, заправо овуда, претходно прошли. Чувши шта су узимали и тражили од преплашених жена и деце, ја сам, смишљујући како да се извучемо, мом чувару рекао да код моје куће има хране ово и оно а на питање где ми је кућа ја сам показао прстом и рекао му колико је од прилике далеко одавде. Нисам имао проблема са споразумевањем јер сам, за време њиховог скоро четворогодишњег боравка ту око нас, доста тога бугарски приучио. Стрицу Стевану су везали руке позади. Мени нису. И повели нас пут наше куће. Била је ноћ, али месечина, небо ведро, хладно, да тако тихо и чисто време обасјано месечином није било, не би се они ни вратили у пљачку. Стигли смо до наше куће. Мене су пустили унутра, а ја сам као домаћин кога сам сад имитирао рекао мајци да »нашим војницима» да да једу што има.

Мајка је нама, деци, за вечеру била скувала један мањи котао кромпира. Очекивала је и мене и стрица да се појавимо и ми смо се појавили, али у опакој пратњи. У наћвама је било нешто мало хлеба и они су га узели. Било је нешто јаја јер смо имали кокошке носиље, и то су узели. Тресли су по кући и све што су нашли а учинило им се иоле вредно и употребљиво трпали су у својим торбама укључујући и сав скувани кромпир. А онда један од њих упитао дали имамо кокошке. Имамо, одговорили смо, а он је тражио да га поведемо тамо где су. Мајка ме позвала да пођем са њом и са тим војником, кепецом који није имао више од стотину шездесет сантиметара.

Гурнуо је руку у кокошарник који је био нешто подигнут на неким сојеницана и насумице у мраку извукао једну кокошку. Није му

се допала, била му је мала. Вратио ју је па је тражио другу, опет му се не допада, вратио је и њу. Кад је извукао трећу, пружајући целу руку у унутра да би дохватио, колебао се, није му ни она била по вољи али му је ваљда више досадило да их извлачи, па је ову трећу узео и стрпао је онаку живу, која је кокодакала поспана и вратили смо се кући. Кад су завршили претрес и узели што им је воља спремали су се да крену. У соби је горела форуна. Моја млађа браћа и сестра што се од страха што од хладноће шћућурили су се уз фуруну, а ја им се придружио, правећи се што мањим, да би избегао одвођење. Али, кад смо дошли пред кућу, мене су пустили да уђем, а стрица задржали код једне групе пред кућом. Ту су му, као одвезали и ослободили руке, ваљда у знак некакве добре воље због наше предусетљивости. Мајка моја молила је их је, пошто сам ја већ био унутра и нису инсистирали на мене, речима: "Пустите га молим ви се, он је неспособан, видите, он је као дете бежао од страха а неспособан је за шумкаре партизане". "Е, добре, добре, булка, тој само што те ни малко од тука покаже патот па ште се верне". Стриц који престрашен ћутао дотле реч не проговоривши, поверовао им је и сам мојој мајци рекао: "Добро, ја ћу овде горе само да им покажем пут па ћу да се вратим." Одоше. Чекасмо, чекасмо, стриц се не врати. Прође и ноћ, стриц се не врати.

Комшилук је био од страха на ногама, али у мраку и из мрака посматрао шта се код нас догађа. Кад су отишли, сви смо чекали повратак стрица и коментарисали догађај, а они су нам рекли како су чули да су још неке из близине нашег комшилука похватали по шуми и да су их одвели у Дећеве. Вођена том вешћу и претпоставком да ће га наћи у Дећеву, мајка је поранила, пошто је ноћу од нешто брашна што смо имали умесила хлеб и пошла рано за Дећеве да му однесе хлеб и личну карту која је стрицу била остала код куће. Убрзо се вратила са вешћу да су јој људи у Дећеву рекли да су сви похватани рано отерани према Предејану. И мој стриц Стеван.

Прошло је неколико дана док нисмо чули да су сви побијени у Предејану.

Затим је прошло неколико дана када је наишао нови талас рације. Стуштила се војска са свих страна. Нема се куд, свако је чекао судњи дан. Мушко изнад мојих година што у партизане, што у збегу на местима са којих се колико – толико могло пратити кретање бугарске војске, али која су по мишљењу бегунаца била што даље од комуникација. Једнога дана се сручила једна група од десетак

војника у нашој трокућној махали Мађари. Од њих, једна тројка војника је дошла у нашу кућу, наредили да из њих изнесемо што нам је најпотребније – храну, одећу, обућу и постељину. Мајка и ми деца уз плач и дрхтање од страха од неизвесности шта ће даље са нама учинити, изнели смо за десетак минута што смо могли. Онда су она три војника из наше штале донели по једно наручје сламе, унели у три просторије и запалили.

Наш плач их је омекшао, па су извињавајући се рекли да морају, да ће се одмах склонити а ми да гасимо. Гасити сламом упаљену кућу целу саздану од дрвета било је бесмислено, али морало се покушати. Воде нема. За све потребе њу свакога дана доносимо у тестијама и котловима иза „кладенца“, испод куће стотину метара, што није баш лако. Таквом водом гасити? Око куће било је ту и тамо гомилице снега који у гомиле у току зиме бацан да бисе очистио простор испред куће, прокрчио пут до подрума, до дрвника на коме су била дрва за зиму, до штале где се налазила стока. Ја и мајка, једини што то можемо, неким лопатама смо бацали снег на пламен колико нам снага омогућује, али то није имало никаквог учинка. Пред нашим очима кућа, штала, шупа, амбар – све је за пола сата изгорело. Остали смо на ледини.

Још две куће колико их је било у нашој махали, поред наше, наших блиских рођака на исти начин, у исто време изгореле су. Само је један део чича Миланове некако спашен.

Гореле су махале на све стране. Наша радња у центру села и посебно воденица такође су изгореле. Све. Убијен стриц, спаљено све, остало две краве. Са њима, мајка и нас петоро деце без игде ичега. Само се уз језу, може тешко и замислити осећање које је тада она имала. Ми деца гледали смо у њу, жалећи више њу него себе, али очекујући од ње неко спасоносно решење.

Неких три-четри године пре тога отац је сазидао, изнад ове старе, нову кућу. Она стара сада спаљена, била је заиста стара, грађена почетком века, двострано искована отесаним буковим летвама преко стубова окована, па блатом између летава напуњена, а онда опет споља и изнутра омазана блатом помешаним ситном сламом ради боље везивости. Под изнад подрума, таван изнад просторија, греде и летве на крову, прозори и врата, кревети, столиви, столице, све дрвено, суво, изгорело је као да је све слама. Ову нову, отац је изидао подрум каменом, изнад печеном циглом коју је са професионалним цигларима из Власотинца пекао ту близу, на Марковој Чуки. Кров је

био покривен црепом. Али, све је било као рам. Није било прозора, врата, пода на собама, сем греда. Две, од којих је једна мања и друга већа соба и кућа (кухиња са отвореним огњиштем), али је све то само у првој фази градње. У великој соби уселили смо се ми, мајка и нас петоро деце.У другој пустили смо прве комшије, иначе рођаке, две жене и троје женске деце. Њихова глава куће, стари Данило, солунски борац, погинуо је и у бегу га је стигао бугарски метак. Њихов син, Драгутин је био у бекству, а његови: мајка, жена, кћери су у мањој соби. На прозорима заправо само отворима за прозоре, ставили смо сви неке старе черге, спавали на земљаним подовима. Али, било је почетак априла па надаље, хладно, тешко. У том ужасу, имали смо сви, само једну срећу – били смо здрави. Можда од страха, никоме ништа није било.

Несрећа која се већ неколико година раније уселила овде и изнад наших глава као тмурни, црни облаци из којих се сваки час, сваким даном све јаче и све више тукли громови, сатирала је и нас још живе страхом, глађу, неизвесношћу. Само смо слутили да ће сваког часа неко наоружан, бесан и немилосрдан банути с неке стране и убити ту или одвести неповратно негде.

Опет је прошло неколико дана, а онда, пошто смо посредно добили информације да је стриц у Предејану убијен, на згаришту куће која је баш где је соба лопатама очишћено, мајка је приредила некакав помен стрицу са скуваним чорбастим пасуљем и хлебом од ражи и кромпира. Седели смо ту мајка, ја и моја браћа и сестра стрина Наталија од већ страдалог стрица Данила и ћутећи, уз једва коју проговорену реч у тузи и неизвесностси од већ следећег тренутка и обедовали. Мајка је, по већ устаљеном обичају мало нарицала помињући тежак живот стрица Стевана, његову неспособност, оданост нашој фамилији и сурову смрт. Сутрадан, на том истом месту, на згаришту, стрина Наталија и наша мајка извадиле су нешто из дела подрума који је остао, читав кромпир и ту га пробирањем одвајале за јело а део за садњу чије је време долазило. Тада се из правца Предејана, са запада, преко Дећеве, појавила колона бугарске војске. Текла је, дуго текла. Била је то, рекао бих сада, колона од хиљаде војника са товареним коњима. Пут их је водио кроз средину наше махале. Виделе су згаришта, жене и децу па нису имали шта да траже друго, јер је све било на длану.

Пратили смо страхом колону која је сишла у село а онда се запутила уз брдо на другу страну, ону нама насупрот и вукла се

уз брдо ка Плани, месту Корубе. Изашли су мирни до гробља на једној заравни, неколико стотина метара од Плане-Коруба. Били су на чистини ако се не рачунају надгробни споменици до којих је стигло једно гушће чело колоне. А онда је са врха Плане према њима заштектао пушкомитраљез са једног, па са другог мало удаљенијег, па онда са оног трећег још удаљенијег положаја, тако се стекао утисак да је Плана по целој дужини ка којој су се Бугари кретали била запоседнута. Бугари су полегали. Колона је стала. Настао је тајац. А онда је бугарска колона устала, спремна да крене на напад према Плани и таман су закорачили, пушкомитраљези су опет заштектали. Опет је цела колона, чије је зачеље још било негде близу наше махале била закована за земљу. Тај призор се у више наврата понављао у току два-три сата. А онда је чело колоне, а по команди цела колона, кренула назад путем којим је и дошла.

Истим путем кроз нашу махалу враћала се колона одакле је и дошла. Ја сам се „смањио“ колико год сам могао да што више личим на дете и седео између две жене мајке и стрине Наталије. На двадесет метара од нас пролазили су огорчени због начина на који су враћени, бугарски војници. Видели смо крај колоне. Последњих неколико војника, изнад нас остало је, гледајући доле према нама за тренутак. А онда су гласом и ручним знаком упутили позив према нама. Устале су жене, али војник је викао НЕ, НЕ, “Момче нека дојде тука“. Тражили су мене. Морао сам кренути, али је замном кренула и моја мати. Кад је сва устрептала журила замном према војницима који су стајали и чекали ме била јој је на памети судбина стрица, још више кад су Бугари „објаснили“ разлог због кога ме позивају „да нам моче пут покаже“. Тако су и одводећи мога стрица, рекли – да нам пут покаже. Проклети цинизам: испред њих је минула колона од хиљаде војника, они су на зачељу колоне, последњи, а да им један дечак пут показује. Молбе и плач моје мајке нису помогли. Они су само викали „Ајде, ајде, давај напред.“ Идући замном мајка их је преклињала да ме пусте, па су они, сеирећи се, мајки рекли да иде напред да пита „пуковника“ па ако ме тој „пуска што се врнем дома“. На педесетак корака од нас, напред, у колони је ходао висок, сув официр, са црвеним лампасима на боковима ногу. Вероватно командант целе експедиције, командат пука. Мајка је пожурила к њему, а ја за њом, сустигли смо га у брзом ходу и таман што је изустила да га замоли за моје ослобођење, овај је подигао скијашки штап којим се испомагао у ходу и тресnуо мајку

по раменима, по глави, по леђима а она је бежала од његовог штапа напред, испред њега, у настојању да избегне даље млаћење. Ја са њом. Било је очигледно да је „господин пуковник“ ишавши сам између војника, био напет, разјарен због неуспеха своје мисије и ми смо били само прилика да свом бесу да мало одушка. Ухватила нас је колона и ишли смо напред. Нисмо имали нити смели коме обраћати даље. Ишли смо, ишли и ћутали, претпостављајући шта нас на крају пута чека.

Цела колона изашла је и запосела планински венац Чемерника, Дел, изнад Дећева. Ћутање и озбиљност код војника и официра су одражавали њихове расположење. Однекуд придружли су нам и стрица Милана. Не знамо ни када ни где су га покупили. Свима су нам наредили да седнемо на ливади. А онда нам је пришао један официр и прво напао старог чича Милана: “Каде су ти синови“?, “збори каде су ти синови, у шумкари, а?“ Старина се правдао да му је један син давно одсељен и да живи у Нишу, што је било истина, други је „у Булагарија“ као трудовак како то они кажу обичне раднике, што није било истина јер је овај и још један био у партизанима. Нису му веровали, тукли су га и рикама и ногама. Шутиран чизмама склупчао се био а ударци су пљуштали. А онда је прешао на моју мајку, питајући кога има и где јој је муж и њен одговор га није задовољио, добила је и она неколико ударца чизмом по телу док се склупчана бранила. Мене није тукао. Док је тукао њих ја сам плакао и због њих али из страха да ћу и ја добити исто што и они, а после свега тога и метак. Мени је овај официр ставио пиштољ на слепоочници и благо „родитељски“ ми говорио: „Не дај бре момче да плачеш, немаш за какво, ште пукнем само, ништо нема да те боли, ништо нема да осетиш и с ште се сврши.“ Тако ме је цинични посматрао са пиштољем на челу док сам ја плакао. А онда је уз нас поставио стражара да нас чува и оставио нас. Он стоји са пиштољем у руци, сеирећи се прети док ја плачем. Пролазе године, чини се ни минути. Стојимо тако као метак и циљ.

Онда су кренули. И нас потерали даље. Мајку, стрица Милана и мене. Док смо се спуштали делом Дела према Бистрици, на десној страни под нас видели смо колону која је испод нас ишла истим правцем ка месту где смо требали да се спојимо. То место личило је на коњско седло. У оној колони ишло је међу војницима три или четири жена у које су делимично имале војничку униформу, неку зелену, чини се као италијанску. Очито биле су ту неке партизанке које негде

ухватили. Са „седла“ колона је кренула ка Бистрици преко које пут води за Власотинце и којима су људи из овога краја често ишли према и из Власотинца. Мало узбрдо од „седла“ пут се рачвао. Један део је ишао ублаженим успоном лево, то је био колски, а други уз брдо, преким путем. Колона је ишла овим другим. Ми смо корачали између војника у колони. Нико нас ништа није питао, нико нам ништа није рекао. Учинило ми се да им не предсатвљамо нешто важно па сам почео да отежем у ходу. Мајка и стриц су настојали да држе корак са њима. Почео сам лактом да им скрећем пажњу на себе и да им дошаптавам да корак успоре. Али ме нису схватили. Ја сам упорно отезао, успоравао ход а онда ме је војник тресnуо кундаком у леђа псујући ми мајку и вичући: „Брзај, брзај.“

Инстикт ми је говорио да је успоравање хода можда прилика да се некако извучемо. Али, мајка и стриц нису то разумели. Онда сам ја, да би они али и војници чули почео да вичем да не могу брзо, да ме боле ноге. Кад сам то поновио опет сам добио кундак у леђа и псовку. Да и међу непријатељима има људи осетио сам речима другога војника којој је мојој мајци али и војнику који ме је ударао говорио како „този момче боли крака“ да га не дирају. А онда је дошао пресудан тренутак. Далеко испред нас настала је пуцњава, пушчана и митраљетска паљба. Била је, не знам ни сам како али мени јасно да се чело бугарске колоне сукобило са партизанском заседом негде даље испред нас. Са чела колоне преношена је наредба назад целом дужином колоне војницима да журе напред како би, вероватно помогли у сукобу са партизанима који су их дочекали. Улазило се у борбу и војници који су нас пратили почели су нервозно и усплахирено да журе. Приметио сам да су нас у журби напустали они са којима само дотле ишли као нашим чуварима. Претпоставио сам да нас наредни баш можда и не знају ни ко смо ни зашто смо са њима.

Дошли смо до места на коме се поново спајају путеви – онај који се одвојио лево и онај којим смо довде дошли. Десетак метара испред нас група је журила, а нешто тако, око десетак метара наилазила је нова група војника иза нас. Лево, поред пута, на самом споју путева, бејаше два пања од букава које су можда коју годину раније посечене. Таман висине седишта једне столице. Користећи ону празнину у колони, пришао сам оним пањевима, позивајући мајку и стрица да седну и они. Кад је она група иза нас пристигла, један од војника упитао нас је: „што почивате ли мало.“ То је био знак да њима нисмо били познати

и ми смо радо одговарали да ћемо да одморимо. Сад су они у групама пролазили, журили неки брже други мало спорије. Кад је дошло опет до једне мале празнине између двеју група, ми смо киднули оним супротним путем назад. Са мраком смо стигли кући, срећни што смо још једном, захваљујући срећним околностима, спасили главе. Пар дана касније сазнали смо да је дошло до оштрог сукоба између оне колоне у којој смо ми били и партизана који су колону сачекали негде испред Бистрице и где су до мрака вођене борбе када су се партизани повукли под окриљем ноћи а Бугари будни пробдели ноћ, настављајући сутрадан поход према другим селима, али су жене које су у оној другој колони водили биле одмах након настанка сукоба са партизанима побијене. Да смо наставили пут у колони иста би нас судбина снашла. Инстикт и срећа су нам спасили главу.

Памтим. Ово неколико ратних епизода као и још многе друге, неби се могле заборавити макар се живело хиљаде година. Памћење ме деценијама после тога и нехотице наводило на анлизирање и размишљање. И стално са питањем зашто? И такво питање није несувисло.

Памтим,па ме у том памћењу до неке епизоде наведу и грешне мисли о неким догађајима, о нашим људима који су за моје памћење чинили грешне ствари. А највише о људима којима животи других људи нису ништа значили или у неким тренуцима заноса у који их је увукла или идеологија или пропаганда следбеника ортодоксне идеологије. Нису ми из сећања отишле и моје ситне и глупе настраности које, истина, нису никоме нанели никаво зло већ само мени, макар за сећање, непријатности.

Понекад зажалим што памтим. Доживљавали смо, ми, као и сви људи на тим црнотравским просторима, ужасне ствари у току те четири године ковитлаца када је опасност по живот долазила час са једне час са друге стране па је била потребна готово мађионичарска вештина и срећа сачувати се. У почетку крајем 1941. године или почетком 1942. године, нама младима, било је и забавно да се окупимо и са свирком тамбуре или дудука поиграмо и попевамо и тада већ тамо знане партизанске песме. Тада смо „изводили“ и неке скечеве у великој соби наше рођаке Совастије. Рођак Јова, заправо Миодраг Миленковић гледао је негде то, па нас учио глуми. Окупио нас, одредио улоге и говорио: ајд сад ти кажи ово, па оном другом ти кажи оно, па оном трћем оно и тако смо ми изговарајући речи и реченице из Бог зна кога,

или дали уопште кога позоришног комада изговарали речи које нам ништа нису значиле, али глумили смо. Тако смо убијали зимске ноћи између двеју првих ратних година. Што смо дубље залазили у те ратне године догађаји су се згушњавали, али су то биле и показне вежбе које су народ челичиле, стварала у свакоме неки одбрамбени организам, чврстину и кад су ту, пред очима, људи гинули, када се тукло, отимало, патило, бежало. Ово пишем да се зна ко сам, шта сам био и проживео и одакле долазим.

Памтим мајку која је нас петоро деце уз помоћ полуспособног стрица водила гладне, полуголе, полубосе кроз ватру која је пламтела а да је никад нико од нас није видео да заплаче. Знала је да би њена суза изазвала код нас још већу панику. Најмађи међу нама био је брат са једно три године живота. Коју годину пред рат отац је купио за себе три метара финог енглеског штофа да сашије себи грађанско одело. Он је био скроман човек али угледна и поштована личност. Није га шио, чекао је неке боље дане шта ли, па је отишао у рат и заробљеништво. Кад смо били Мајка, стриц и нас петоро гладни, без хлеба и средстава да га било где купимо, Мајка је ставила у шарену планинску торбу штоф, отишла неколиоко километара даље у махалу Славујеве куће грађевинског предузимача Ђуре Станковића. Молила га да откупи штоф. И продала му га за цену коју је он одредио. Са тим парама послала је стрица Стевана пут Власотинца, да пређе и тадашњу границу између „Бугарске“ и Недићеве Србије и набави нешто жита или брашна. Тек се после четири дана стриц вратио са торбом пуном брашна којим ћемо се нас седморо у кући хранити. Уз помоћ кромпира и коприва, лишћа од кромпира, пасуља, киселька ливадског и разних других јестивих трава.

Не треба од мене очекивати да поштујем редослед догађаја. И данас се у глави све то ковитла, сећања претичу једна друго, горе од горега, немам ни смисла да то поређам, нема ни потребе, јер то се тиче само мене, само мене ова сећања боле и гоне да их преточим у причу, е, неби ли тако бол ублажио.

Као момак који је колико пет-шест година, пре тога полусит и сиротињски одевен живео у свакаквој беди, у сталном страху за свој и живот својих ближњих, као зец који само зло слути јер међу злим намерницима живи, којима ничији па ни сопствени живот није био светиња, кад се такав момак не знам чијом заслугом али свакако, верујем не својом, нађе у граду обасјаном светлостима и раскошном

младошћу, онда бива да је и више него срећан. Свега тога бива свестан много година касније. Када те привилегије ужива чини му се да је то дато својом заслугом и божјом милошћу. Чини му се да ће то трајати дуго, готово вечно.

Много година касније, када му остану само сећања, старост и невоље које је прате, обузима туга и кад сећање буде подстакнуто и споља, кане и суза, загрцне се дах, отвори се видик са Требевића, поглед пређе обалом, Баш Чаршијом, узводним током Миљатске и крајоликом ишараним ливадама и малим шумским скупинама па све тамо до Врела Босне. Ту је, тада знам, остала најлепша младост. Са собом сам понео део Сарајева и никад га нисам изгубио. Половина мене је ово. Друга половина је Марија која ме је украла од Мине.

После паљевине које су и све наше уништиле у почетку априла 1944. године, већ одраслог шеснаестогодишњег сина, Мајка је морала негде да склања ван очију и домашаја партизана, од којих су неки већ и наговарали како бих ја већ могао у партизане, и Бугарских казнених експедиција којима је свако иоле одрасло мушко личило на партизане. У јуну 1944. године, преко неке везе, послала ме за Предејане код стрица Стојадина који је ту живео од 1925. године и имао кафану. Срећа ме је служила, на путу до Предејана нико ми се није испречио. Дочекан сам са радошћу што сам из ратног вулканског гротла дошао као његов иначе омиљени братанац читав, али и са стрепњом што сам уопште дошао „из шуме“ ту, на мети Бугара који су се већ и облака који је са те стране долазио, плашили. Моје очекивање да ћу ту наићи на спокојност брзо се претворило у питање како и одавде побећи. Шапатом су ме упозорили на понашање и учинили како да одговорим ако ме буду питали одакле сам дошао, како сам дошао, зашто сам дошао, шта се све догађа тамо одакле сам дошао. Али су одмах предузели неке мере да издејствују такозвани „открит лист“, неку врсту путне исправе која би ми омогућила да одем у Скопље где ми се већ налазио отац који је у међувремену, 1942. године, пуштен из заробљеништва као бугарски поданик, припадник територије која је под бугарском „нове Блгарије.“

После десетак дана проведених код стрица у Предејану једва се понекад појављујући у, и испред његове кафане, колико да не будем откривен како се кријем, јер су у кафани навраћали и по неки припадници бугарских војника, специјалне железничке полиције која је службовала на и око железничке станице и других службених лица,

али сви некако немирни, улашени, напети. Ја сам добио неки папир којим сам могао да отпутујем за Скопје железницом код оца.

Двадесетак дана после мене, Мајка са осталом млађом браћом и сестром и једном кравом која нам је остала као хранитељица, дошла је у Предејане, где је стриц обезбедио један станчић од два одељења за њих. Најмлађи брат Воја, са три и по година старости, од наших згаришта до Предејана, 25 километара прешао је пешице. За нама, остала су бројна згаришта, пуста кућа без прозора и врата, шљивици, стазе осуђене на зарастање, ливаде без косача и птице без песме и црвкута, друштва злослутној тишини нестајале на просторима где се некад пре неколико година уназад, одвијао живот богате сиротиње. Дошло је ново вучје време.

У Скопљу, у бочној левој тадашње железничке станице стотинак метара удаљеној улици, отац је са ортаком, брођанином, старим кафецијом Ставром Ранђеловићем, држао кафану. То није била нормална пословна операција већ маска, склониште. Кували су чорбаст пасуљ за сиротињу и нудили по нешто алкохолних пића. Привидно је био спокој. Али, ја сам дошао са лошим вестима из подивљале планине. Ту су се већ били склонили неки Предејанчани: Драгољуб – Драги Цекић, Петар Костић, син трговца Драгомира – Драгија Костића, Влајко Стојановић и још неки. Драгољуб – Драги Стојковић био је војник у бугарској униформи. За добар број предејанчана који су хтели да избегну интернацију у Бугарску, склониште су били Пирот и Скопје.

Подземна склоништа од бомбардовања у Скопљу била су са по више улаза испод Калеа на западној, и испод Водна на источној. У последња ратна два месеца скоро свакога дана јурили смо улицом ка склоништима док су већ бомбе падале по граду. Последњих десет дана нисмо ни излазили из њих. Последња три дана, прво су партизани као већ регуларна војска спуштали уз борбу са брда Водне ка центру града, водиле се борбе око Душановог моста а онда су се јавиле и пред нашим склоништем испод Калеа. Сада су, 11.новембра 1944. године, партизанске јединице, са коњицама на челу, у колони, ишле у Скопље из правца Куманова, а ја сам им изашао у сусрет и радостан, стајао на крају улице у колону, важно са песницом на слепоочници, свом снагом поздрављао „Смрт фашизму“. Партизански поздрав сам научио у мом Броду. Они су ми, такође важно и службено одговарали „Слобода народу“. То је био излив мог патриотизма и радости што сам слободу

доживео.

Већ 13. новембра 1944. године са неопходним минимумом личног пртљага кренули смо пешице из Скопља рано ујутру и после 37 километара пешачења стигли у Куманово пред мрак. Била је то већа група, читав караван српских избеглица, на срећу по лепом, сувом и не тако хладном времену. Најбољи и једино могући комфорни лежај за преспавану ноћ у Куманову био је под једне кафанске одаје. Од Куманова није било никаквог јавног превоза. Вође групе док су се мучиле код војне команде града да добију помоћ за даље пребацивање, па смо тек пополдне добили двоја борна кола која су товарила све нас и до вечери пребацили до Врања. У то време железнички саобрћај одвијао се само од Врања до Предејана и назад једним возом дневно, којим смо из Врања кренули 15. новембра у 10 сати, теретним вагонима пут Предејана.

Возећи се борним колима од Куманова до Врања имао сам неко лажно осећање сопствене важности: возе ме, дакле хитно, борна кола, за која сам, истина, онда први пут сазнао и први пут их видео али ми није било тешко да знам каква је њихова улога и важност у војним питањима. Био сам у неком радосном трансу јер, рат се завршио, прошле су све оне страхоте и страховања, а ја, ево, идем кући, Мајци, браћи и сестри. После читири године бићемо сви на окупу. Како ли ће нас они дочекати у Предејану; шта ли су све преживели без мене и Оца за ових неколико месеци колико сам ја од њих био одвојен, а отац четири године; дали ће имати од чега да нам спреме пријатан ручак, па онда вечеру и даље остало? Многа питања, помешана осећања због свега доживљеног и преживљеног али изнад свега радост. Како ли је сад „горе“ на оном око оног згаришта, да ли има још које забрађене у црним марамама жене која нариче, да ли је, док сам ја био вани од одласка одозго до данас, откривен гроб знаног или незнаног, али посве сигурно невиног? Дали ће неко некад некоме рећи ej, ти си убио, зашто си? Колико невиних а колико виних, ко ће то и када пребројити да направи прозивку издавајући оне друге стављањем пред суд савести, ако такав суд у нас још постоји. Ја имам разлога да сумњам.

Зашто?

У сваком личном или колективном сукобу неко је први почео. У сваком оружаном сукобу било је оних који су се убијали и они који су убијени. Ко је судио и пресуђивао ко треба да буде убијен? Ко и зашто треба да пали? Ма то „зашто“ од паликућа би добио одговор, али да

ли је он прави, да ли је живот могао да пружи и друга, боља решења, мање болна а учинковитљива? Да ли убице, када повлаче ороз, знају кога и зашто убијају, али паликуће кога и зашто пале?

Чуо сам како човек или „човек“ мирно каже: „па, и ја сам одозго, са брда, гађао град, али, шта ћеш, то је рат“. А кога си пријатељу, гађао, јеси ли знао ко ти је доле мета, колико је та мета заслужила твој хитац или мину? Питање би га мало збунио да му је постављено, али одговор не би дао који би могао да издржи суд сопствене савести. Рат је, поновио би.

Таква размишљања ме не напуштају док путујем кући својима али сад предност има радост моја и мојих што ћемо поново, у миру, бити заједно, на окупу. Она се остварила после скоро тродневног путовања од Скопља до Предејана. У миру? Која је цена тога мира? Шта смо добили за ту цену, време тек треба да покаже. У тренутку његовог стицања о томе нисмо размишљали, јер за нас обичне људе мир је драгоценији од свега. У време зла и крви које овде у опису тек дотичем, гладовали смо, месецима смо живели од шаке брашна, нешто кромпира и којекаквог јестивог лишћа дневно. Али, то је било мање тешко од живота који су у многим случајевима и масовно губљени. Човек је човеку највећи непријатељ и када зажели да буде власт и уздигне своју моћ над другим људима у њему проради, ако га већ по природи својој поседује, зао дух са жељом да уништи све и свакога ко му макар и привидно стоји на путу ка том циљу. Јован Дучић, песник и дипломата Србин из Требиња, позивајући се на историјске изворе од Старе Грчке и Старога Рима до његових дана, записује: “Појединци су стављали на коцку целу велику отаџбину (сетимо се примера из најновије наше историје из последње деценије двадесетог века), и своје саплеменике само да би они стали на чело других. Агрипина је сазнала од астролога да ће њен син Нерон постати владар али да ће њу убити и на то сазнање одговорила „Нека он само постане краљ, па макар мене и убио.“ Па још каже: “Цар Константин кога је црква прогласила свецем јер је престо направио хришћанским, дао је убити свога сина Христуса и у кључалој бањи угушио своју жену Фаусту да би сачувао власт. А његов син, императрор Констанцијус, уображени теолог, наредио је убојство целе своје породице из бочне линије, своје ујаке и рођаке, осим своје двоје деце“.

Ако је страшна потреба да се избије на власт, још је свирепија потреба да се власт сачува. Још је Платон говорио да ко задобије власт, изгуби памет.

Ја верујем да изгуби и срце.

Идући трагом ових историјских чињеница ја, готово нехотице, не злонамерно, каква је то грабеж за власт нагонила или и данас нагони људе да у борби за власт газе све моралне норме, што је, у крајњој линији мање зло, него газе и по људским животима и главама, све то увек правдајући као неки интерес нације којој припадају. А највећа несрећа тог истог народа или нације је што велики број људи поверује тако конструисаној причи па се тако и понаша. Нико није знао шта га чека када је 1941.-1942. године одлазио са ентузијазмом и одушевљењем у партизане. Брат у трећем колену, две године старији од мене, хтео је у партизане, био је одушевљен причама о благодети будућности за коју ће се борити и изборити кад „победи“ при чему га нико није упозоравао да може бити да ту благодет и не дочека. На брзину окупљеним људима из једне махале неко од партизанских активиста комесарске провинијенсије патетичним стилом „упознао“ је присутне, да је циљ борбе да се успостави равноправност међу људима, равноправност „једнаких стомака“, “пролетерска револуција“ у којој неће бити експлоататора и есплоатисаних, у којој због неплаћене порезе неће сељаку да се истерује из штале крава, јер порезе уопште неће бити, пошто је пореза било, начин да се раднику и сељаку гули кожа, у којој ће главну реч водити радници и сељаци а не кулаци и буржији као до сада.

То су биле примамљиве приче. Људи су, заиста, пре тога, за време владавине „буржоазије“ и „народних непријатеља“ били сиромашни, углавном, и те приче су им биле врло примамљиве. Присуствовао сам многим таквим махалским или већим скуповима на којима су, после победе „револуције“, обећани мед и млеко. И ја сам веровао у те приче. Био сам жутокљунац па то није ни чудо, али су у то веровали и озбиљнији људи. Пропаганда и благогољиве приче су међутим биле таквог садржаја да није ни било тешко људе осоколити на борбу, за много наводно бољи и праведнији живот него што су га до рата имали. Тако сам ја, да би оном брату из трећег колена, од мене старијег две године, дао очеву пушку да би могао да иде у партизане.

Отац је, као сеоски трговац, у поређењу са садашњим био права мизерија, ипак био трговац и, као такав, имао специфични, уваженији од осталих занимања у селу, статус. Због тога је, ваљда у циљу заштите имовине, имао, како су га онда звали француски карабин са дозволом за држање. Била је то, сећам се, фина мала пушкица, кажем пушкица

јер је био некако доста краћи у односу на осталу пушку. Кад је, 1940. године већ било у свету загустило и опасност се приближавала и к нама, отац је у једној малој, али веома лепој баштици поред воденице, добро умотан карабин закопао и једино мени показао где се налази, злу не требао или, ако се он жив из изгледног рата не би вратио да га могу, не знам у коју сврху, узети и користити. Сада сам ја брата довео до места где је карабин био закопан, извадили смо га, заједно са мецима, проверили исправност и ја сам га брату Този с алалом дао да иде. И отишао је у партизане. Мислио сам да тиме дајем и свој допринос борби за слободу. Наивно али искрено добронамерно. При томе ми ни на крај памети није падала мисао ко све може са њим да буде убијен. Докле га је носио и каква је била његова даља судбина, не знам.

Једнога дана, поред наше куће прошла је мања колона партизана. На челу колоне, на белом коњу јахао је један солидно, у некој црној јакни и брич панталонама одевен партизански командант. Звали су га Гуте и рекли да је из махале Банковци у Рупљу. Оставио је на нас импресиван утисак због јахања, због белог коња, због његовог ауторитативног изгледа. Посебно је снажно деловао на мене. Није прошло ни месец дана а ми смо чули да су га партизани стрељали, што је било чудно, али је објашњење било да се у улози ваљда команданта понашао бахато и надмено, да је наређивао сељацима да отклоне грађе с пута где он треба да прође на коњу. То је, испада, било супротно пропаганди о скромности партизана, а по ономе што сам видео кад су мимо наше куће пролазили то и јесте деловало одбојно у односу на одевеност, пешачење и општи изглед обичних бораца.

Тај занос, полет, спремност да се поднесе жртва сваке врсте, па и погине, наравно, код партизана, импресионирали су. То је као нека заразна болест, куга, као лавина носила је те младе људе у борбе, гладовање, ратовање.

Петоро партизана бејаше одређени једне вечери да преспавају код нас у кући. И друге куће су, према расположивом простору биле обавезне да тада приме одређени број, обезбеде им вечеру и спавање. Беше јесен, хладна јесен и нису могли напоље. У соби смо имали два кревета, дрвена, са пртеним сламрицама пуним сламе која свакога јутра после устајања „намести“ тако што се на отвор кроз средину, руком слама растресе, тако подигне ниво, нагута прашина из сламе, утолико већа уколико је слама у дужој употреби, сламеним јастуцима,

такође нас петоро деце и мајка у њима. Између та два дрвена кревета простор таман толики да пет партизана на поду легне добро збијено један уз другога. Подлога – рогожа исплетена такође од дугих ражених сламки, без покривке. Онако обично „лепо“ су се сместили на спавање. Непријатно осећање свих нас у соби због таквог конфора, као програмиран ублажавао је партизан Станоје. Момак из Црне Траве, млад, рапавог лица и ведрих враголастих очију скиде партизанску блузу која је у ствари била један сељачки, планински, сукнени капут (сако), стрже кошуљу и поче да ради. Главе су им биле испод прозора па на прозору стави петролејку лампу да боље види и поче да разгрће рубове пртене кошуље и иште ваши. “Посао“ је пратио вицевима, штосевима, досеткама које су све засмејавале и чинећи целу иначе непријатну атмосферу веселијом. Станоје је своје ратовање успешно привео крају здрав и жив. Тако веселог и враголастог, када је већ био у годинама, сретао сам дуго година у Владичином Хану где се не знам како населио. Када сам га тамо неколико година по завршетку рата срео на једном састанку где смо се више он него ја сада патриотски надгорњавали, ја сам њега препознао али не и он мене, јер сам ја за њега партизана онда био дете. Подсетио сам га на тај догађај. На свој, иначе урођени начин, озбиљно је мало раскопчао, па разгрнуо кошуљу и као почео да тражи оне ратне пратиоце у њеним рубовима, а онда се насмејао па рекао „е, нема више, средили смо Бугаре али и њих и ове су нам, богами, биле гадни непријатељи“.

Одмах, пошто су партизани дефинитивно ушли у Предејане, први гест брига за народ од стране нове још и не формиране власти, био је деоба грађанима џакова брашна и других намирница које окупатори нису могли да однесу или униште. Ово се налазило у пуној кафани Стојадина Миленковића и још неким мањим магацинима у Предејану. Није се баш много водило рачуна о некој праведној деоби тог плена. Народ је био нова власт дарежља према гладнима и сиротињи.

Прва брига оних који су држали неки јавни објекат –кафану, трговинску или занатску радњу, поштанску, железничку и друге јавне службе, била је да набаве велике слике већ знаних највиших партизанских и војних руководилаца, јер државна још нису била комплетирана, била је и да их окаче на зидовима и да набаве нове заставе са црвеном петокраком звездом на средини. Тито и генерал Лајтнант и Александар Ранковић, Коча Поповић, Пеко Дапчевић, Милован Ђилас и без војног чина, политичка личност и највишег

ранга Едвард Кардељ и Моша Пијаде. Касније нешто, прикључен им је и генерал лајтнант Светозар Вукмановић –Темпо. Били су ово генералски чинови – копија руских генералских чинова.Од тада, до 1966. године, велике урамљене слике биле су саставни део амбијента сваке јавне установе. Неколико година касније, склоњене су из кафана јер није било пригодно да се „друже“ са пијанцима. Касније је из разних а најпре политичких разлога вршена редукација те иконографије и сведена на Тита и Кардеља.

Предејане је сада дисало пуним плућима. Ромска блех музика свирала је свакога дана час једним час другим поводом, а сваке вечери је у бившој кафани Томе Ранђеловића приређивана игранка. Играло је и старо и младо. Само су бивши трговци, кафеџије па и занатлије били прикривено резервисани. Знано је да комунисти не воле приватни сектор и да се са новом влашћу нема будућности. Али су се, колико год су и како умели понашали лојално. Шапатом су, међусобно, зависно ко је у кога и колико имао поверења, изражавали своје страховање. Ипак, радост је била општа .Ослобођење је ту. Обичан народ није много размишљао шта ће даље бити. Само они који су рату били ојађени губитком неког члана породице хладније су и тужно гледали на еуфорију слободе јер су они, за разлику од осталих, најскупље платили ту слободу.

Тада ни ми, домаћини, нисмо били имуни од те сиротињске напетости. Ретко је ко од мушкараца носио фабричку кошуљу. Шили су их сеоски шнајдери по мери од шифона ако га је ко имао или могао да набави. Добар део је шио од пртеног платна, у домовима изатканог, али било од чега да су шивене, унутра су имале рубове, подвијене и распеглане па је то било идеално склониште за ваши. Али и други делови одеће су имали исте особине па их је због тога било веома тешко уништити. Чиниле се то жене само прањем одеће у врелој води али човек није могао да остане го да би могао одједном сву одећу коју иначе носи да стави у котао па на ватри. “Семе“ је увек опстајало негде другде. Чак није била реткост да се нека шета по површини одеће која није била скривена од очију људи.

Време у коме ја нисам живео али које историја памти, ма колико и њој све не треба веровати, било је од давнина, време сејања зла које је закоренило па наставило да плодороди на сопствену несрећу и сељаке. Благотворно делују сазнања која је историја забележила али и ми ововремени имали прилике да видимо и дознамо да су и мрзељуди

и злотвори и сами од зла страдали, али никад довољно колоко су га другима нанели. Ту му као потврда те законитности дође она Божја и народна „ко другоме зло чини као сам ће од њега страдати“ или, учини добро - не кај се, учини зло - надај се“.

Генетика ми није подарила нити наука опремила неким значајним степеном психоаналитичара али ме природа опремила смислом и потребом да осматрам карактер, свест и савест, начин и степен могућности расуђивања, схватања ствари у правим бојама и димензијама код људи. И да увек и изнова доживљавам изненађења као првенак са питањем без одговора: ЗАШТО?

Једнога дана када су ме отерали с посла, заправо са скромног положаја у фирми коју сам успешно водио, саветујући ми да се сам удаљим, као да самовољно поднесем оставку, како ме неби компромитовали на опробани начин, сам себи сам поставио питање “зашто се нисам понашао њиховим мерилима вредновања па да ми се ово не догоди?“ Нисам могао на време да схватим с ким и каквим људима имам посла и шта ми могу учинити ако се не понашам по њиховим правилима. А та правила су била “слушај, не прави се паметан, не истеруј правду. Правда, то сам ја“. Немилосрдно су ме отерали у страшну психичку и материјалну кризу. А онда ме пратили. Где год сам се појавио са изгледима за запослење наишао сам на затворена врата, негде са извињењем а негде и грубо. Имали су дугачке пипке и „радарску“ контролу нада мном. Хтели су да ме докрајче. Наводим множину али цео „посао“ је водио један моћник, примитиван а моћан. Али многима после другог рата није ни била потребна памет, већ агресивна привржености владајућој идеологији. И ако сам се и сам кретао у том друштву, са либералнијим схватањима и понашањем, али и принципима који су моћнима могли сметати морао сам да платим високу цену тих принципа. Докопао сам се посла, важног и уважаваног, али ђаволски тешког и ван сфере његовог утицаја. Он је и даље трајао и моћио а ја патио и анализирао шта сам и зашто грешио у примени мојих принципа. Тада сам рекао себи: ма гледај своја посла, повинуј се јачима, не обазири се на њихов квалитет, баш те брига за резултате рада твога, он ће увек бити цењен и подржан ако си подвижник, држиш линију. То су била правила игре. Много је таквих који су руководећи фирмама довели ове до пропасти па су пребачени у другим бољим и сугурнијим фирмама или положајима у власти.

Прва власт у Предејану била је: Милетије Крстић “Кашљица“

из села Сушевља који је био постављен до избора, секретар општине Влајко Љубеновић трговац који је већ у децембру 1944. године дошао кући Јордана Миленковића, за кога је било знано да је пре рата био и деловођа општине Брод. Позивао га да дође и води администрацију општине, без икакве гаранције да ће добити било какву плату, али да ће нова власт настојати да му се на неки начин, путем неких ствари и намерницама рад наградити. Тако је добио нешто брашна, нешто других намирница чији је промет био строго контролисан, плански дистрибуиран најугроженијима, али и један кухињски креденац, кухињски сто и столице и један кревет као непотребни тамо донети из неке школе у Палојцу. Отац Јордан у шупљем стану није имао ни елементарну опрему и то му је било добро дошло.

Но, Отац је требао да издржава седмочлану породицу. Од такве милостиње она није могла да живи. Пошто званично још није био забрањен рад приватним занатлијима, трговцима и кафеџијама у ортаклуку са предратним предејанским трговцем Радомиром Петровићем отворио приватну трговинску радњу, тамо где ју је Радомир држао у ортаклуку са својим шураком Томом Ранђеловићем и који се 1937. године доселио из Брода и ту са Радомиром започео приватну делатност угоститеља и трговаца. Општина опет није имала писара.

Неко је из привремене власти, однекуд за учитеља у основној школи у Предејану, за почетак довео Добросава Недељковића, учитеља по професији, али до рата полицијског писара у Зејачару који се благовремено афирмисао као присталица нове идеологије и власти. Као бивши полициски писар био је солидан познавалац администрације, а као учитељ и писмен човек, па је позван да једновремено уз учитељски посао обавља и нужне послове администрације у општини.

Као физичка појава али и човек знања и умећа био је наметљив. Стасит, изразито црномањаст, са црном коврџавом косом, за тадашње прилике елегантно одевен, одмереног и култивисаног понашања, строг и прецизан, деловао је врло ауторитативно. За нас двоје посебно, мене и Стојана Данковића, годину дана млађег од мене, из Бричевља, бистрог и за те прилике писменог. За писменог човека тад се сматрао онај ко, пре свега, има леп рукопис. Нас двоје смо, примљени тако писмени, са задатком да под контролом и по инструкцијама Добросава Недељковића, док је он радио, обављамо споредне административне послове. Ми смо се више забављали на разне начине, прескачући

чак и преко радних столова него што смо нешто озбиљно радили. Наравно да никакве плате није било, али нама је годило, били смо, ето, општински писари у очима средине у којој живимо. А то није мала ствар. То је потрајало, не знам тачно колико, али доста кратко, тек неколико месеци док се власт полако консолидовала и док Добросав из Предејана није отишао. А новој власти је био потребан човек који стварно уме да ради посао администрације па су поново звали оца Јордана да део дневне активности, поред рада у приватној трговинској радњи проведе и на раду у општини.

Кратко време је он могао да буде подељен па је уследио захтев да се савим посвети раду у општини, уз плату коју није могао да бира. Није могло бити дилеме да ли приватна трговина или државна служба јер је било јасно да је овом првом одбројавано време. Уз то тада је, али и после тога важило правило: ако ниси уз нас ти си против нас.

То је било време када се рат настављао, на други начин и другим суптилнијим средтвима, за многе. Новој власти били су најпотребнији доушници. Са њима се ишло у лов на вештице, ко је шта до сада, у време рата радио, ко се с ким дружио, ко се бавио пословном сарадњом са окупаторима, ко је шта говорио, а сада, по завршетку рата ко шта ради, ко шта говори о новој власти.

Доушнике није било тешко наћи. Млади људи, понети задовољством што су дочекали слободу, што их уз дочекану слободу нова власт засипа обећањима благостања, равноправности и једнакости уз непрекидно подсећање на то ко им је изборио слободу, били су спремни да изврше сваки задатак. А многима је патриотски задатак био да цинкаре и тако откривају непријатеље. Они најпатриотскији добили су и кожне мантиле и пиштоље који би на месту стајања подигли сако или мантил као упозорење. Да се зна ко је ко. И ко шта може и ко шта сме. Највишу цену имали су најгрлатији и шаптачи. Средњаци нису уживали ни велико поверење ни велико подозрење власти .Они су углавном гледали своја посла и чували своју главу. Све што су чинили то је да о новој власти на неко питање одговоре позитивно или да на усклик „живео“ и они придруже свој глас, колко да се зна да нису против. Или да на неки заказани збор или митинг каквих је било често, скуп „увеличају“ својим присуством.

Будне очи ОЗНЕ и УДБЕ мотриле су на сваког и на сваком месту. Била је створена атмосфера „и гора има уши“. Нарочито су на злу гласу били они из ОЗНЕ (одељење заштите народа). Где год би се неко

од њих појавио људи су стрепели. А они су имали стила: преозбиљни, скоро намргођени, са прострелним погледом, у кожним капутима као легитимацијом, често и на снажним моторима заплењеним од окупатора. Они нису били ту да би само хватали, хапсили и „сређивали“ сумњиве. Они су једноставно имали улогу плашитеља, утеривача страха, одбране и чувара новог поретка и од нај безазленијих или потенцијалних незадовољника. У то време, у годинама које су следиле завршетку рата, овде у Предејану, то није било потребно, али ни било где другде, сем тамо где су била језгра четника које су партизани сматрали већим непријатељима од окупатора, јер је доживљена слобода била далеко важнија и драгоценија него било какво друго политичко закерање ко је на власти и какву ће политику тај водити. Од овога су стрепели само пословни људи – трговци, кафеџије, занатлије па и чиновници при предратној власти. То што су до тада чули о комунизму није им обећавало лагодну будућност. Требало је прилагођавати се, тражити и поставити себе у нове околности. И они су у томе успевали. Брзо су и умно схватили игру: посећивали политичке зборове и митинге, аплаудирали говорницима, на „живео“ смерно су давали свој глас што гласније у упадљивије. А митинзи су били често, час у месту, час у општини, час у срезу, округу и многи су имали обавезу да свуда стигну

Ни на конгрес омладине није се могло без УДБ-е или ОЗН-е.
Висок, у шеширу десно

и да буду запажени. Тако се бранила привржености и оданост новој власти. Тако се одагињало подозрење патриота.

Једнога дана, у пролеће 1947. године, у Сурдулицу је долазио да одржи митинг Петар Стамболић, тада најистакнутија личност српске политичке елите у Србији као саставном делу Федеративне народне републике Југославије (ФНРЈ). Предејану је упућен један камион "Прага", ратни трофеј или помоћ браће Руса да предејанске митингаше одвезе у Бело Поље крај Сурдулице на митинг где ће Стамболић одржати говор. Отворена каросерија „праге" била је крцата омладином у стојећем ставу. Возач је возио пажљиво до уласка у круг фабрике у коме се одржавао митинг. У самом кругу, пре него што стане, одједном је направио скретање за четрдесет и пет степени. Стојећа маса се нагло заљуљала, десна страна каросерије се под притиском отворила и све, око 30 углавном младих људи сручило се доле, уз кукњаву, лелек и лом. Беше угњечених, повређених руку, ногу, леђа. Седео сам у току вожње на кабини и када се све срушило доле занемео од чуда, нисам знао шта ћу, једини сам остао у каросерији захваљујући месту на коме сам био.

На митинге које су често у месту и окружењу држали људи „одозго" а локални им стајали уз бок као знак подршке те је одатле најчешће иницира аплауз који је преузиман од масе и настављен, било је мноштво транспарената са актуелним паролама. Свака група из сваког места од главних из места или чак и датих из неког центра, морала је да припреми транспаренте, мање или веће са одговарајућом садржином. А тада су биле: "живео маршал Тито", "Живео нам велики народни херој и наш маршал Тито", „Живео велики вођа Совјетске социјалистичке револуције друг Стаљин", „Живело братсво СССР-а и Југославије", "Живело братство и јединство народа Југославије на челу са маршалом Титом", „Пролетери свих земаља уједините се", "Доле капитализам и империјализам" итд. Правац је дат у почетку. Знало се ко треба да буде „живео" а ко треба да буде „доле" и писци парола, а обично су то били људи који су умели то лепо да напишу, нису морали много да мозгају да пароле напишу. Посебна група или појединци били би задужени да направе рамове за пароле, одређивани су и они који ће их носити али често и они који ће их у маси извикивати а остали подржати. Била је то уходана иконографија, све је шаблонизирано, али по потреби и прилагођавано неком важном догађају.

Много их је, поготово младих људи који су се утркавали да се

истакну, докажу своју привржености, прокламованим социјалистичким (коминистичким) идеалима, да буду запажени и добију на значају, јер им је тако светла будућност и перспектива за лични напредак и афирмација била изгледнија. Они квалитети који су много година и деценија касније добили на значају, тада нису значајно вредновани, сем ако није било у питању неки интелектуалац или макар полуобразован човек који је уз те своје атрибуте био и активан у промовисању нове идеологије и власти.

За промоцију нове власти и идеологије, колико је хваљена и до небеса уздизана њихова вредност и светла перспектива“ у заједници слободољубивих народа целога света“, толико, можда још и више, изрицане су и у говорима и паролама против бивших “ненародних“ режима, “краљева издајника“, колаборациониста и народних непријатеља сваке врсте међу којима су најистакнутије, као крвопије народа добијали капиталисти, буржују, експлоататори, империјалисти, кулаци који су били највећи непријатељи народа. И народ је прихватао вољно или невољно као истину. На нивоу Централног комитета комунистичке партије Југославије, Републике па и на нижим нивоима били су формирани посебни апарати за агитацију и пропаганду. На челу Агитпропа Централног комитета био је Милован Ђилас. Задатак свих њих био је индоктринације народа идејама комунизма и социјализма толико колико и, да би ефекат пропаганде био што учинковитији, оптужбе на рачун бившег режима, и окупатора наравно, и капиталистичког (и империјалистичког) система као највећег непријатеља овога нашег, највреднијег, најнапредније и најбољег, социјалистичког система са перспективом да се, кад се он пуним капацитетом изгради, пређе у комунистички у коме неће бити експлоататора и екплоатисаних већ само равноправних.

Као недораслом омладинцу, препоручено ми је, да поред осталих књига из којих ћу моћи да спознам све о благодети комунистичког система власти, купим и Марксов „Капитал“, једну дебелу књижурину чијом куповином сам и сам хтео да докажем колико ми је стало до сопствене надградње у датом правцу и тако добијем који поен више у обезбеђењу сопствене светле будућности. Дао сам се на читање „Капитала“. Мучио сам се, мучио, али ништа нисам разумео. Али сам ту велику књижурину држао кући на истакнутом месту поред мене, злу не требало, ако би ми неко дошао да види ко сам ја и куда идем. Од читања сам дигао руке. Разумљива ми је била “Сеоска учитељица!

Или „Тихи дон“. И то су биле задате теме али мени прихватљиве јер су ми таква штива била разумљивија и занимљивија. То није био случај само са мном.

У организацији агитације и пропаганде, како се тај систем испирања мозгова звао званично, учествовао је велико број људи од којих су неки били специјално обучавани за тај посао а други који су тај посао прихватали спонтано као вихором захваћени готово немајући времена да размишљају о сврсходности покрета иницираног планski из врха и далекосежним последицама учинка таквог покрета.

Минуле године се нерадо броје кад их прође ех, ех, ејјј. Али се сећања на неке од њих просто намећу. Некад са сетом, некад са носталгијом, некад са тугом а најчешће са неким помешаним осећањем из кога се бира оно што узноси у понос за самозадоволно умеће и храбрости у којима је вољно или невољно учествовао.Често за неке покушавајући да дође до одговора која је то раскрсница животних путева била са које је пошао у погрешном правцу. Или чинио нешто чега се може стидети. И за то је потребна храброст. Под условом да се то тражи у детињству.

Кад мене сећања пошаљу далеко у прошлост, детињство, а то се често догађа и у томе ни један човек није изузетак, сем оних који су у том период имали породину несрећу или материјалну беду, навру носталгичне емоције.

Има у животу човека делова који се памте и у пригодним приликама у глави преврћу се са детаљима и честим анализама. Мени су у жижи сећања најрадије они делови када сам, упркос опасности које сам био свестан, улазио у „битке“ за које нисам био сигуран да ћу их добити, али ме је нешто вукло у конфронтације увек када сам имао сигурне аргументе за моје ставове, иако је уопште познато да у животу аргументи не побеђују увек. Напротив, у моме је било прилика или периода када је друштвена клима била таква да је од снаге аргумената и чињеница јача била сила власти моћника и интерес јачега. Често сам из таквих борби излазио рањен али увек поносан на смелост да упркос опасностима се упустим у „борбу“.

Околности у којима смо живели, политичко, друштвено уређење које је имало тврду идеолошку подлогу наметнуло је строга правила понашања, заснована мање на законима а далеко више и тврђе на директивама, воље владајуће класе са врха према доле и самовољи појединаца који су за своју моћ и самовољу нашли упориште у

стеченим идеолошким позицијама. А најтежа и најопаснија је била самовоља и методи спровођења директива доле од оних и хијерархији најнижих, који су имали најнужнију жељу да се докопају што веће моћи и да својим поступцима нападно докажу своју привржености. Реч је о једној политици и друштвеном уређењу из прошлости којим се можемо поносити исто толико колико и да се стидимо. Да се стидимо

Предејане 1935. године

у име оних који су га креирали, одржавали и иновирали у догму до перфекције.

Упуштање у борбу снагом аргумената против снаге власти и силе много пута у животу коштало ме је много. Мене, хајд и некако, но моју породицу. Иако је упуштање морало бити дозирано. Размишљајући о низу таквих искустава и догађаја, сетих се, и то случајно, како је један опет од високо котираних политичара онога времена свој нагон за борбу против неправде пригодно описао.

„Имао сам годину и девет месеци кад је отац 1915. године дошао да се журно са нама опрости и да крене с војском у Албанију. Корачасмо, моја мајка, отац, старији брат Стеван и ја. Наиђе један гусан од кога се брат Стеван препадне. Ја узмем, тако су ми касније причали, неки штапић и кренем према гусану. Страх је био у мојим очима, био сам се расплакао. Плачем, али једнако машем оним штапићем и идем према

гусану. Видевши то, мој отац ме добро ошину. Има у мени, заиста, неки ђаво који ме тера у битку и онда када нисам сигуран да ћу је добити. Има страха, наравно, страха који нема снагу кочнице, чак бих рекао да ме је страх понекад и терао напред, да идем све даље, машући, као некад у раном детињству каквим – таквим оружјем.

Нисам знао, јер раније о томе нисам размишљао, био сам преокупиран великим обавезама, бригама, борба да на послу опстанем, останем и успем, да сећања на прошлост могу тако да разгале душу и измаме дубоки уздах, па да као Митке из Коштане викне: "Свирајте ми чалгијите... а ти Коштана певај, певај севдах нека бидне".

Док сам још био зелен и улазио у идеолошку форму нисам их знао али сам за њих из шапата чуо. Онда су ме, кад сам стекао извесне такође младе пријатеље, они шапатом у датим приликама питали: "Познајеш ли онога?" Е, то је тај и тај из ОЗН-е, или онога, тај из УДБ-е, рекао би ми бољи познавалац - опасна је зверка. Полако сам сазнавао ко је ко и шта ко од њих ради, кога је све саслушавао, кога је хапсио, кога је тукао.

Како је време одмицало од рата тако су се многи од њих трансформисали у „фине" људе, пријатне саговорнике. Прво сам са њима имао посла у војсци када сам служио кадар.

До рата 1941-1945. године, Предејане је 54 година било седиште општине. Од 1887. године, од ослобођење од Турака. Од завршетка рата само још 15 година. До рата варош је расла, развијала се, за ближу и 30 километара дубоку позадину на истоку, била је „центар света". Године највећег процвата биле су 1930-1940. У то време и села у непосредној околини су расла. Имала су при руци општинску администрацију, развијену саобраћајну везу са светом преко железице и „царског друма", магистралног карактера, школу, полицију, центар за газдовање шумама, банку, веома развијену трговину, угоститељство и занатске радње, тако разноврсне и бројне да су могле да задовоље све потребе и варошана и околних сељака и развијене пословне везе са источном позадином од око десет хиљада становника. Цео тај корпус бројних насеља у сваком тренутку био је упућен на Предејане. Цео тај комплет, са многим оштећењима, паљевинама, рушевинама и губитком многих људских живота преживео је рат.

Имала је ова варош у време које је највредније за сећање и описивање, са собом и својим окружењем карактеристике и особине које га могу сврстити у ред насеља дугиних боја.Ту су се свакодневно

укрштали људи за предратно и послератно доба. Људи грађанских особина који су долазили у краће или дуже посете, боравили из градова као излетничком месту полуграђанска сталеж формирана у специфичним околностима у месту. Сељаци из непосредне околине који нису имали неко претежно професионално занимање и, коначно позадинци са источне стране,скоро до бугарске границе, који су били белосветски људи –дунђери, грађевински мајстори са занимањем: зидар, армирач, палир, предузимач.

Између свих тих постојала је само једна заједничка особина-мирољубивост и дружељубље коју је покривала вера са својом догмом.

Варош све до 1960.године, административни центар, повезан све до 1952. године са вишим, нивом срезом, прво пољаначким а онда Јужноморавским у Владичином Хану, имаше само једну, главну улицу и неколико кућа у малој бочној уз реку. Свака кућа, било спратна или приземна имала је пословни локол према улици, баш свака - трговину, кафану или занатску радњу. Сем једне једине куће попа Василија која је била прва са јужне стране, Еснафски удружени и повезани међусобно су се допуњавали и помагали иако су у једној струци били конкуренти.

Други светски рат дочекало је 48 кућа са десне стране улице идући правцем југ-север и 15 кућа са леве стране истим правцем. Уз реку, било је са десне стране девет, а са леве пет кућа. Све не рачунајући установе, школу, општину, железничку станицу, жандармерију, надзорништво пруге и хотел. Редукција је настала 26. јуна 1948. године када је икад забележена али упамћена поплава Предејанске реке која је срушила све куће које су се налазиле уз реку са леве стране, али и део куће Стојанче Митровића поред реке у главној улици и кућу Петронија Стаменковића са леве стране главне улице која се налазила на удару изливене реке.

ВОЈСКА

У Билећи је пре рата био чувени по злу затвор за политичке осуђенике. Тамо ме је запало да служим. Камење самотњаци за регруте на обавезној шестомесечној обуци у руковању оружјем и начину извођења борбене вештине у замишљеном рату, били су као од привиђења посејани на терену за заклон. Са обуке сам, после ручка морао одмах у батаљонску канцеларију. Ретки су били дани када ми

у канцеларију није улазио онизак црњомасти поручник, увек благо насмејан. Никада ми није рекао зашто долази. Кад бих ја покушао да са столице устанем и поздравим га као официра, благо ме је спречио. Не, не, ради си ти, немој да устајеш. А онда би ме питао како сам, како иде посао, има ли проблема, сналазим ли се, како се према мени односи мој командант батаљона, шта ја то радим само да би оправдао свој долазак. У почетку ме као пријатељски питао одакле сам, каковог сам порекла, кога имам у породици, шта сам радио пре доласка у војску, какве сам другове имао, дописујем ли се са родитељима, шта они раде, каквог су образовања, порекла, нациоалности, старости и све тако док за извесно време, данас о једноме, сутра о другоме, прекосутра о трећем није сазнао о мени све, о месту у коме живим, колико становника има и тако редом. Касније је прелазио на друге теме, увек се понашајући као пријатељ. Кад већ неко ради спискове војника, морало је то бити под добром контролом. После шест месеци обуке ишао сам даље: Требиње, Даниловград, Титоград и увек сам за петама имао неке „пријатеље“, официре, јер ми је свуда западало да радим неке послове који су третирани поверљивим и важним. Та стална провера кандидовала ме је за одлазак у шесту војну област у Сарајеву у КОС-у (Контраобавештајна служба) за целу војну област, на административним пословима строго поверљиве природе. У истој згради нас петоро, прикупљених из целе војне области смо спавали. На спрату велике зграде, школа за официре КОС-а. У истој њихова спавоница и учионице. Старешина наш, капетан Кнежевић, КОС-овац ради са нама у канцеларији. Ми нисмо размишљали о томе шта то значи. Као обични чиновници радили смо задати посао и тачка. Није нам било важно што о послу који радимо не смемо никоме ништа да причамо. То нам је, некако, било нормално. У то време, нисмо само ми били поверљива лица, њутолози. Било је то неко правило. Конспиративност је била принцип који је наметнут спонтано почев од партијских ћелија где су чланови Комунистичке партије расправљали о најважнијим, најповерљивим догађајима и пословима па су они, будући да су били такође спонтано инсталирани у све поре друштвеног живота, где се и о најобичнијим државним стварима (а све је то државно) није смело јавно лајати.

У Сарајеву, али и у другим гарнизонима, војник после десет сати није смео да се нађе на улицу. Ни старешина његов није смео да му изда дозволу за излазак у град која важи после 10 сати увече. Ми смо били

толико привилеговани да смо имали веће војничке плате него остали војници, које су нам обезбеђивале џепарац за излазак у град, недељно једанпут неко од нас петоро добијао је од нашег патрона капетана Кнежевића, према списку нас пушача, новац да оде и у град набави за недељу дана цигарете за све пушаче. Добили смо бланко дозволе за излазак у град по више комада, потписане од капетана Кнежевића, на којима смо за сваки дан када смо хтели у град да уносимо време изласка и време повратка, због војних патрола које су крстариле градом и контролисале кретање и понашање војника. А ми смо, као прави чиновници, свакога дана излазили по завршетку канцеларијског посла који је трајао ујутру од 6 до 14 по подне. Убијали смо време по граду, шетали, по неко са неком девојком, обилазили биоскопе којих је тада било седам у граду, игранке којих је било на више места свакога дана увече, често смо се, по неки од нас, у касарну на једној од три капија, враћали после поноћи. Војне патроле које су нас заустављале у граду или на капији када смо после десет сати увече улазили у логор, стражари на капијама који би у другим случајевима морали да пријаве дежурном официру и да га позову да лично контролише случај, чим би видели број војне поште у којој смо на служби давали би знак да смо слободни. Знали су да војна лица из те војне поште немају ограничења.

У приземљу велике двоспратне зграде у којој смо становали и радили а официри учили да хватају шпијуне и народне непријатеље, био је клуб са библотеком, шаховским таблама и радио апаратом. Из радио апарата водили су каблови до звучника инсталираних на свим деловима зграде и спратова, тако да се, све што се доле у клубу пусти, може и у целој згради чути. Ми смо то знали.

Једнога дана, после глуварења по граду, по подне, навратио сам прво у клуб. Тамо никога није било. Пришао сам радио апарату који је био постављен на постољу нешто више од моје главе, укључио апарат и почео да вртим скалу тражећи што интересантно. Наишао сам на говорну емисију на чистом српском језику, али пре него што сам уопште чуо о чему је прича, врата клуба отворио је мој колега Милован Малуцков, Лала, школовани отправник возова из Зрењанина, лепушкаст момак округле главе, по мало али подношљиво уображен, кога, иако градски момак довољно култивисан за живот у градским срединама, филмовима и биоскопима, игранке, корзои нису много интересовале, пре него ја, ослушнуо је за тренутак шта онај на радију прича. А на радију је скала стала на Москву из које је грмело

о Титовој банди, Титовој клики највећем непријатељу пролетеријата и социјализма, о највећем непријатељу Совјетског савеза. То је било време када се навршавала друга годишњица од изласка Резолуције информбироа, време највећег непријатељства између Југославије и Совјетског савеза чије су трупе, како смо сазнали, концентрисане, мотале дуж источних и северних граница Југославије.

Док сам ја окренуо главу и питао Малуцкова „Где си био, шта си радио“, не обазирајући се на радио тираду Радио Москве, он узвикну: “Ej бре, шта си то пустио, слушај“, и таман што је он изговорио низ степениште је са спрата сјурио један од официра КОС-а и у клуб сав зајапурен пуним гласом викао: “Шта радиш то, бре, гаси то“, викао је као луд колико га је грло носило. Тек тад сам схватио какву сам „разоноду“ пружио горе на спрату официрима КОС-а који су управо учили како се борити против присталица Инфомбироа.

Би што, би. Схватио сам на мах шта сам урадио. Ко мађем по глави да ме неко тресnуо. Ја, толико поверња, толико тетошења, привилегија, ја официрима КОС-а подметно под нос тираду Москве против Тита и Југославије! На мах сам схватио да ћу колико за који час бити у затвору. Није могло да буде другачије. Тада је било тако или никако.

Покушао сам да објасним официру који је први стигао да интервенише, али и онима који су очас за њим дошли, како сам нехотице направио грешку, али они су били забезекнути, у први мах су помислили да сам се ја ту, мечки на рупу сада намерно, жртвујући се, ставио у улози провокатора пар екселанс. Било ми је ђаволски тешко да докажем ненамеру, случајну грешку.

Те ноћи нисам спавао. Нико ме није дирао. Тамо, међу надлежнима се сигурно расправљало да ли сам намерно или грешком учинио то што сам учинио. Шта са мном да учине. До тада стечено поверење било је без фелера и сенке.

Сутрадан, само што сам, после непреспаване ноћи сав у страху и стрепњи и претпоставкама шта ме чека дошао у канцеларију, курир ме позвао да се јавим у суседној згради мајору том и том. Заборавио сам му име. Нисам ни смео много да се распитујем о њему. Стао сам у пространој канцеларији мирно пред младим, лепим, углађеним са наочарима на руменом лицу, мајором. Професионалац прави. Посматрао сам мало, видео је страх у мојим очима, а онда ме питао за све оно што је добро знао, одакле сам, ко сам, шта сам у цивилу био,

јесам ли организовао партију, од када, где сам и како, ко ме је примио и све тако, потанко, подробно, смирено, продорно ме посамтрајући док сам одговарао. А онда је тражио подробан одговор како је било и зашто је било и због чега сам пред њим стајао у ставу мирно. Питао ме дали сам свестан шта сам учинио, да ли ми је јасно шта то значи, да ли знам која је ово установа у којој поверљиво радим.

Ја, пре него што сам стао мирно да одговарам на деликантна питања мајора који је по хијерархији у тој служби био изнад свих које сам пре тога познавао, нисам знао да је на детаљно саслушање био позиван да каже како је он цео догађај видео и доживео, Милован Малуцков. Он није смео да ме о томе обавести, али су моји другови из спаваће собе и канцеларије били забринути, избегавали су са мном уобичајне присне контакте док се ствар не реши, бојећи се да се не манифестује сарадња са „инфомбировцем“. Још једном ме, следећег дана, позвао мајор и готово у свему поновио питања из претходног дана, мотрећи да ли ће исказ о опису догађаја бити потпуно истоветан са претходним, што је принцип код свих ислеђивања и дали ће се у свим сложити са исказом Малуцкова и официра који су у критичном тренутку интервенисали да се прекине даље емитовање програма Радио Москве. На крају другог дана саслушавања, мајор ме је очински укорио за неопрезност, упозоравајући ме на последице таквог постипка и рекао да ће овај пут опростити тако грубу грешку али да пазим да ми се нешто слично убудуће не догоди, потсећајући ме да имам на уму у каквој установи радим и колика је одговорност за то што тамо видим и чујем, посебно за оно што радим.

Ништа ме није усрећило, али ја сам био срећан што сам прошао без последица које су могле стићи да ми нису поверовали и да ми Малуцков поштеном интерпретацијом догађаја није помагао.

Радио сам даље без подозрења и сумњи у моју политичку подобност. На два месеца пред доспелу демобилизацију, када смо већ добили замене на местима на којима смо радили, када смо свакога дана очекивали пресвлачење у цивилна одела, стигла је вест да се демобилизација одлаже на неодређено време. У то време, избила је и криза око Трста и то је био разлог одлагања. Нас петоро другара, са највећим могућим поверењем у нас, једнособних цимера, сакупљених на том поверљивом послу, да ли случајно или намерно пореклом из целе Србије, били смо потпуно спремни за одлазак кући када је дошло наређење о одлагању. На радним местима већ су нас били

заменили такође одабрани војници из целе војне области. Иако смо и до сада после осмочасовног радног времена били слободни да идемо где хоћемо, сада смо били ослобођени и тих осам сати, али смо били обавезни да будемо ту, у униформи. Лутали смо по лепом граду Сарајеву или се досађивали у клубу, а и лешкарили по травњаку испред зграде где смо радили, вани, према главној улици која је водила из центра града према Новом Сарајеву, Илици и Врелу Босне, том рају природе, који смо ми већ доживљавали као нешто баш своје. Да би ипак за то време били у нечијој надлежности, за одложено време били смо привремено додељени батаљону позадинаца из кога су војници распоређивани на помоћним пословима кувара, сервира, хигијеничара, курира у гарнизону. И некако баш када смо ми привремено тамо пребачени на место команданта тог батаљона дошао је мајор Милан Грбић, Србин негде из Шумадије. Снажан, корпулетан, глават, црне коврџаве косе, округлог и некако непријатног лица. Обешењачки, као нека већ опробана и поверљива сила и снага, ценили смо да је то неки неотесани сељак који се још некако одржавао у војсци са чином који је стекао што у партизанском војевању а што послератне оданости, сељак кога још није захватио филтер који је већ много вратио у цивилу. Тако смо се и почели понашати према њему. Као да нас је штитио некакав имунитет стечен на пословима које смо до тада обављали.

Колегу Стојана Ђорђевића, једног од нас петоро „на белом хлебу“ расподелише да буде бифеџија. У суседној од оних у којој смо пре тога радили згради, био је формиран бифе у коме су по нешто могли попити подофицири, официри и војници слободњаци, па је он ту богами зарађивао по који динар од бакшиша. Али, ту привилегију морао је да плаћа тако што га је мајор Грбић експлоатисао за разне ситније услуге њему. Тако му је морао доносити воду у лавору да опере ноге увече пред спавање, а још није имао стан већ је спавао у једној соби у самој касарни, па је чак ишао дотле да је Ђорђевића терао да му лечи чир на задњици некаквим мастима када би скинуо и гаће са себе. Наш колега се жалио, али је захтеве мајора извршавао.

Мајор Грбић је морао да тражи породични стан у граду Сарајеву. Због тога је пратио огласе у сарајевском „Ослобођењу”, тада најтираженијем листу Босне и Херцеговине који је био и нека врста признатог службеног гласника. Нашавши оглас у новини, мајор ме позва и постави задатак. Да идеш, рече, у улицу Максима Горког број тај и тај, на том и том спрату, стан број тај и тај, да видиш какав је то

стан, какав је распоред просторија, колике су просторије и тако, све остало, набрајајући ми на шта све да обратим пажњу, па када све лепо погледам и власнике упитам за цену и остале услове, да дођем и да га обавестим за годину ипо дана боравка до тада у Сарајеву, а будуће да сам имао доста слободног времена да га добро упознам, није ми било тешко да пођем, јер ме је тај задатак мало и запослио, да трајним залудно време. Ишао сам, лутао, тражио, леньо и опуштено као да ми је то последња брига, па ми досадило. Реших да одустанем од тражења и да мајора слажем. Вративши се у касарну, јавих се Мајору Грбићу да му реферишем. Био сам и дуго лутао док сам нашао, рекох му а слагах, звонио сам на врата, лупао али се из стана нико није јављао, тако да нисам могао да видим све оно што треба. Е, али се мајор показао промућурнијим него што смо ми мислили да је. Почео ме испитивати где је та улица, како изгледа зграда у којој је стан, на ком је спрату, какав је улаз и још нека питања што све ја нисам очекивао јер сам мислио да ће моја лагарија на припростог мајора лако накалемити и да ћу тако посао завршити. Кад ме све испитао гледајући ме у очи, мајор одједном цикну: „Ти ме лажеш! Ниси ти био тамо, ниси ти видио ништа, лажеш!“ Покушао сам да потврђујем мој „извештај“ али бадава. Мајор је грмео, а онда ми саопштио да се губим испред његових очију. Добро, мени је и више одговарало него да ме шаље у нову мисију. Са другарима смо догађај коментарисали и смејали се, они мени и мајору а ја целом догађају, али смо се сложили да је та мисија добро обављена јер ће таква научити мајора Грбића да нас не малтретира. Ми смо, забога, стара војска, отслужила своје и сада не можемо да дозволимо једној сировици која је некако дошла до оних чварака како смо ми у жаргону назвали оне звездице на официрским еполетама. Мајор је релативно брзо схватио да са нама не може као са обичним, још боље младим војницима па је потпуно дигао руке од нас а ми, све што смо у односу према њему чинили то је, да га у мимоходу војнички поздравимо, што смо морали по правилима војничке службе.

Кад смо, крајем новембра, коначно скинули војничку униформу, пошли смо у команду шесте војне области на десној обали Миљацке, чији је командант тада био генерал пуковник Михајло Апостолски, Македонац, да се са претпостављенима поздравимо и опростимо, морали смо у дугом широком ходнику, са масивним клупама, седећи сачекати пријем у одређеној канцеларији. Личило је на наше ликовање када је туда дошао мајор Грбић и од њему претпостављених

тражио додељивање извесног броја војника ради попуњавања систематизованог броја, а при команди је постојало одељење из кога се црпело попуњавање. Када су осетили, а чули су о карактеру мајора Грбића од нас, да мајор тражи да известан број пође са њим, сви су се некако посакривали. Он их је са неким водником тражио туда и, сетивши се шта се догађа, у чему му је помогло наше присуство ту, у ходнику је љут викао: "Е, неће ме више нико зајебавати као ови мангупи овде", показујући на нас. Ми смо се благо смешили, али већ смо били у цивилним оделима и ликовали у његовој немоћи да нам се на било који начин освети. Посебно је поменуо моје име јер му је, веровали смо, најтеже пало она епизода са станом.

Кад се растаје једна таква дружина које је годину ипо дана радила у истој канцеларији исте послове у истом радном режиму, спавала у истој соби, користила исте привилегије које је ретко који војник имао служећи редован војни рок, а наш је номинално био две године а трајао је два месеца дуже, емоције нарасту до нивоа када се растају за свагда најрођенији. Тада се евоцирају успомене на годину и месеце проведене овде у граду на Миљацки који се лако заволи, у кога се лако заљуби, који угради трајно своје место у срцу сваког ко му се лепотама и благодетима природе у окружењу у свим његовим урбаним садржајима, преда, укључујући ту и мултиетнично дружељубље и специфичности менталитета, говора, међуетничких односа утопљених у један спонтани, природни принцип „сви смо једно". Требало је тамо провести само неколико месеци па неколико деценија касније без дилеме схватити колики су грех учинили они који су сарајлије завадили, још и више који су тај лепи град месецима и годинама засипали ватром сејући по његовим улицама смрт.

Оставио сам, одлазећи из њега, тамо део себе. Деценијама сам у контакту са тим делом. Воде ме сећања обалама Миљацке до баште на Бембашу, па оближњу Баш-чаршије, стрмином од ње нагоре до једне од сарајевских касарни Јајцу, где ми беше на служби војничкој комшија Жика Трајковић да се питамо ко шта новога зна из наше „вароши на царском друму". Води ме памет вијугавим путем узбрдо до Требевића са кога се, чини се, види свака сарајевска кућа и где се љубав најлепше доживљава. Са те висине крећете погледом лево, десно, горе, доле и свуда ћете погледом наћи део где сте нешто лепо видели, доживели, руком ћете показивати сваком саговорнику на детаље који су утиснути на души.

Са тог трагичног брда са најлепшим погледом на све делове града, лево, у даљини, назире се Бања Илица сред које су веште руке формирале колоплет дивних цветних аранжмана, допуњених фонтаном у чијем средишту фигуру дечака умивају искричаве капи воде. Морате на путу за Врело Босне проћи поред те очаравајуће слике а онда проћи километарским тунелом који чини дрворед платана чије се крошње спајају горе високо изнад глава шетача пешака или путника удобних витких фијакера. Колима без посебне дозволе није допуштено да ремете идиличну слику. А та идилична слика зарања у фасцинацији кад уђете у мрежу каналисаних водотокова које премошћавају полукружни шарени мостићи. Све то саздаје врело из кога куља кристално бистра вода реке Босне, мало заграђено јатом пастрмки које се слободно шепуре, навикле на радознале гледаоце.

Враћате се оданде са сликом из снова коју да ће тешко дочарати и највећи мајстор наиве.

Сећање на овај диван и нападно памтљив град одвлаче ме од приче о ОЗНИ, УДБ-и и КОС-у, без каквих ни једна држава не може, али које су овде излазиле из колосека који нужно води ка заштити државе, својом ароганцијом, дрскошћу па и више од тога нарочито после Другог светског рата.

У суштини живот сваког човека би вешта рука и маштовитост спаситеља могла да уобличи и добар аутобиографски роман. Ја не припадам том сoју ретких људи, али својим казивањем и описивању извесних истинитих догађаја из живота, карактеристика, обичаја и навика појединих људи, скупина организација и државне заједнице из различитих периода, па и свога живота, желим да побудим интересовање макар мањег броја људи и анимирам на објективно размишљање шта је ваљано а шта лоше или зло чињене. Други део књиге ће се, опет, позабавити тим феноменом.

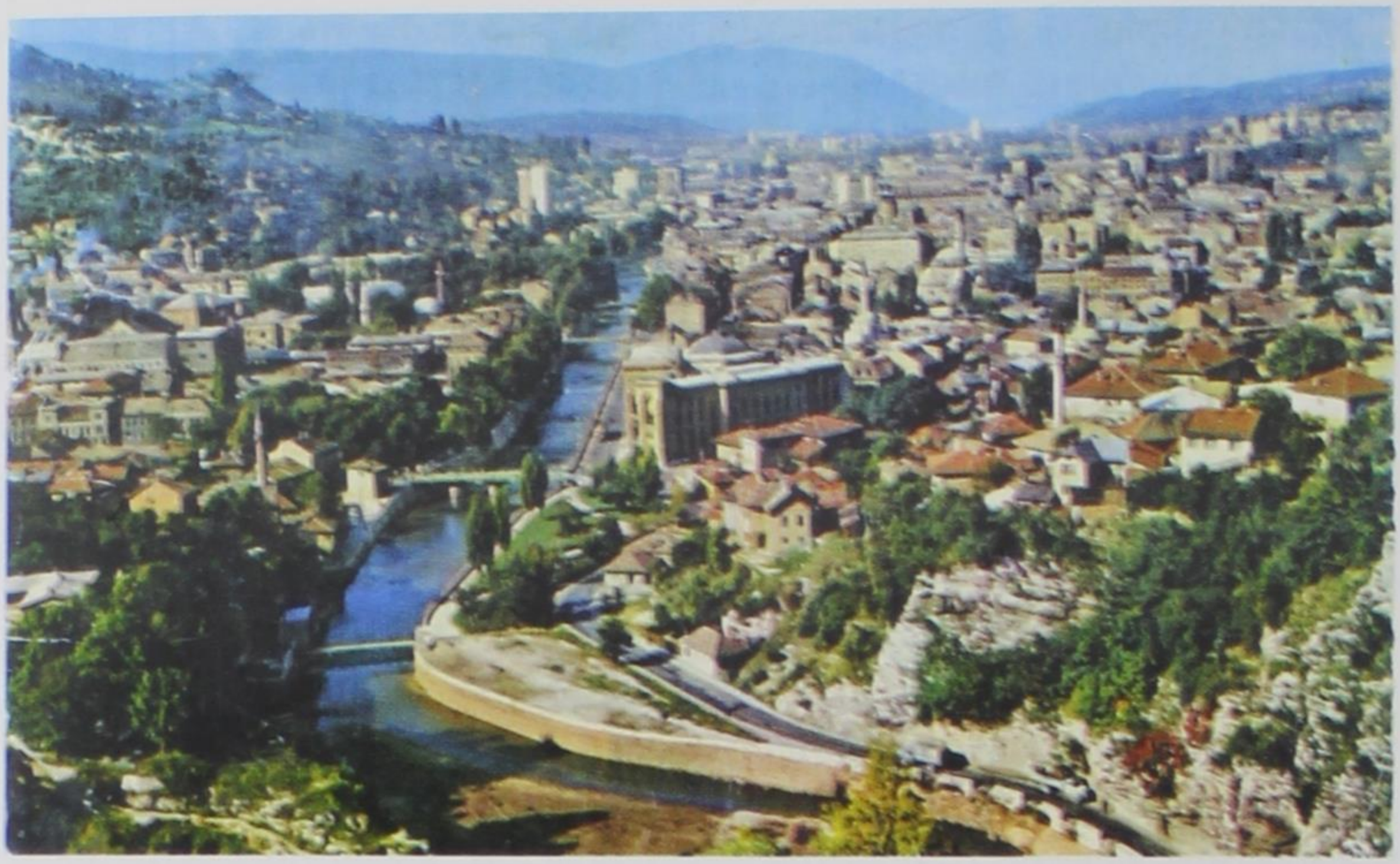
Наша дружина која је, после правог чиновничког времена била слободна до миле воље и морала је да тражи начина да га траћи. А град је био богом дан за то. Седам биоскопа је било у њему – Дубровник, Романија, Радник, Тесла, Партизан, Сутјеска и Локомотива. Сви су били у центру града ни један више удаљен од сто метара од другог. Само је „Локомотива“ била у Новом Сарајеву. Велико лепо позориште на обали Миљацке и игранки колико желиш: у једној од сала Народне банке у центру, у Дому културе IV Рејона, у Дому милиције, у Дому армије, у Подофицирском дому, у Радничком дому, у Плесној школи, а

у летњем периоду у Железничкој башти и башти Фабрике дувана. Све смо их обилазили, неко мање а неко више, моја жеља за игром коју сам од малена гајио дошла је до пуног изражаја. Све сам их обилазио. Мало ређе колега Сава Драгићевић, један весели и шармантни момак из Кучева, још мало ређе колега Стојан Ђорђевић, по професији отправник возова из Врањске Бање и момак исте професије Милован Малуцков из Зрењанина. Никад се за њих није интересовао имењак и презимењак војводе Степе Степановића, општинског писара из Куршумлијске Бање, кога смо сви звали Стари јер је међу нама био најстарији – 26 година. Али засигурно се није видело нити ће се икада моћи видити невероватно леп рукопис, каквог нисам ни пре а ни до сада видео. Сув, вижљаст, "стар", висок, скроман, добродушан више сељачки него урбани тип трајао је време у ретким шетњама по граду и тумарањима по стану и клубу где смо имали библиотеку са шпијунским романима и књигама истинитим шпијунским активностима најчувенијих шпијуна и детектива у свету. То је истовремено била и белетристика али и нека врста стручне литературе за официре који су на спрату изнад нас учили шпијунажи и контрашпијунажи. Ту је био и радио апарат, па је наш Степа умео, не као ја, паметно да га користи.

Ја сам готово увек последњи улазио у касарни касније или чак и касно ноћу. На пропусницама је био број војне поште којој смо припадали и свака војна патрола у граду нас је само поздрављала после прегледа, јер им је била позната. Била је Дванаеста управа армиске области а сва војна лица знала су шта је то.

Прва нова година коју смо дичекивали у овом граду била је 1950. Сем нашег Степе сви остали били смо решени да лутајући по граду покушамо да се умувамо на неки дочек. Наивно зар не? Приближно смо по плакатама знали где се организује, па смо пошли од места до места где се главна улица рачва у два крака према Баш Чаршији и десно према обали реке па према Новом Сарајеву. Избегли смо, иако је била зима, али без снега и леда, да носимо шињеле, јер би грубо изгледали. Ишли смо само у војничком оделу, панталона испегланих ноћу испод доњег чаршава преко којих смо спавали, при чему се од наше телесне топлоте одлично испеглале. Опасаче нисмо носили јер би нас и то мало ружило. Били смо слободни стрелци. На која год смо се врата појавили били смо са индигнацијом одбијани, негде чак и грубо.

Кад смо већ изгубили сваку наду да ћемо успети да се уопште

Сарајево на улазу са Пала, са мостовима на реци Миљацки.

негде утуримо, почела је међу нама расправа да ли да се враћамо у касарну или да наставимо пут ка Новом Сарајеву. На једној страни била је већина за касарну, јер је по мишљењу узалудно било даље лутати и доживљавати понижења. Био сам у мањини. Тада сам колегама рекао, да ја нову годину нећу дочекати у касарни, макар је на улици дочекао. Трамвајем сам продужио до прве станице а та је била преко пута старе железничке станице у Сарајеву са којим се са «ћиром» одлазило преко Вишеграда и Ужица даље. Ту је била ниска дугачка зграда више налик на бараку, сва у стаклу према улици кроз које се чула музика и видело весело друштво. Била је то велика менза железничара у којој су њени припадници са својим припадницима дочекивали нову годину.

На вратима је стајао униформисани железничар и контролисао право уласка. Стао сам сам, онако помало јадно, молећи га да ме пусти унутра. Културно ми је саопштио да не сме да ме пусти, али сам видео да се колеба. Стајао сам, упорно, а он би повремено погледао у мене, видео мој молећиви израз лица и после петнаестак минута колебања отворио врата и рекао: «Хајде, уђи, склони се мало у неком ћошку». Али, ја нисам могао да бирам ћошак него слободно место да седнем. И нашао међу неким младићима који су ми радо допустили да седим са њима. Убрзо сам видео да они одлазе у друга њима блиска друштва, па сам најчешће седео сам за столом. Али, мени је то тако добро дошло.

Имао сам у џепу тринаест динара. Вечера је, опет је то била срећна околност, већ била завршена па у том правцу нисам морао да долазим у искушење. Једноставно могао сам да са својих 13 динара, како ми је драго. Али нисам знао како и шта, јер се за те паре није могло бог зна шта наручити. Када ми је конобар пришао, изнебуха сам издиктирао: дајте ми једну ракију и један ратлук. Не знам ни сам како ми је то прво пало на памет. Конобар је ваљда знао да од таквог госта не може да очекује ништа боље. И донео ми. Нисам седео ни 15 минута, када је уследило весело оглашавање пристигле 1950. године. Гасила се светла, палила, устали су људи углавном млади, грлили се, љубили, ја нисам имао с ким, али сам стајао и мало пљескао рукама, а после се ухватио и у коло.

Било ми је доста да сам ту, да славобитно својим колегама сутрадан испричам како сам упркос њиховом песимизму био на дочеку нове године.

У младости ништа нисам више волео него песму и игру. И што сам више сазревао у својим размишљањима о себи као зрелом, озбиљном и ожењеном човеку, уколико сам уопште умео озбиљно и без предрасуда да размишљам, на површини мојих жеља за обликовање живота избила је жеља да се оженим са женом која лепо пева. Чинило ми се да је то најважније и да би ми таква женска особа учинила живот најлепшим.

Седео сам сада у једној скупини младих људи, момака и девојака, ређе озбиљних, па сам зато због непријатности седео за столом углавном сам. Није било пријатно јер сам се у неким тренуцима осећао као окужен, без друштва кога је помало било а више није, јер се могло закључити да беже од мене. Био сам бела врана, у војничком оделу у окружењу свечано одевених младих људи који су се веселили, певали, играли. Повремено сам морао да запазим како по неко друштво зури у мене и вероватно се пита како ли је овај војничић залутао овде овако усамљен у новогодишњој ноћи, кад се већ знало докле је војницима дозвољен боравак ван касарни и ко зна како су већ коментарисали.

Да би ублажио подозрење о мени као о неком припростом војничићу који је ко зна како овде упао, кужио сам слободну девојку да је ангажујем за плес како би „публику“ уверио да ја нисам баш неки припрости војничић који ту блеји невин без заштите. Успело ми је пар пута са различитим особама. Био сам заиста мали уметник у плесу и то није промакло извесном броју људи, али и код мојих партнерки је то

изазвало мало подозрења, мало понижења што плешу са непознатим војником, али мало и изненађења како лепо умем плесати, нисам неки простачић.

На импровизованом подијуму стално је, сем нормалних пауза, излазила и певала једна лепушкаста млада девојка која је у паузама седела са друштвом. Певала је сама, али тако да сам ја, и поред осећања нелагодности био одушевљен. Чини ми се да ми је срце мало јаче лупало, али ако сам у лудој жељи, да напустивши своје колеге на дочеку нове године било где и било са ким, морао сам да идем до краја. Сада је једна потмула жеља да нека девојка лепо пева буде у мом наручју за плес, наметала размишљање како да је ограбим када је готово стално била у неком веселом друштву или на подијуму. Вребао сам прилику и она ми се некако половично указала када сам, извинивши се њеном друштву, њу замолио за плес пристојно се претходно поклонивши како је већ тада каваљерско правило важило. И да је на крају плеса, отпратим до њеног седишта и друштва и учтиво се у знак захвалности поклоним па на своје место удаљим. Плес ми је успео утолико пре што је њено друштво мало запазило како лако плешем. Тако су се, барем, одвијала моја размишљања, запажења, ваљда произилазила из неизбежних ауто сугестија. Још једном ми је то успело. Желео сам да уживам али да оставим утисак и још више да имам о чему да причам мојим колегама када се после новогодишње ноћи будемо видели.

Мало сам уживао, мало сам мучио своју психу, али сам дочекао четири сата ујутру, наслушао се лепих песама, заиграо мало, плесао мало, али са највећим задовољством са девојком певачицом. У некој далекој машти замишљао сам како би ово била прилика да ми се оствари сан о женидби са девојком која лепо пева. Враћајући се после четири сата ујутру ка касарни, непрестано сам о томе размишљао.

Са дочека већ је почело разилажење. Ја сам размишљао како да одем а да оставим неки траг. Из џепа сам извадио комад чистог папира. И на њему написао: "Молим вас упамтите једног војника који је вечарас био присутан и са којим сте, на његово задовољство, плесали. Било би ми драго ако би ми се указала прилика да се сретнемо". Али, како јој то писамце уручити? Да то учиним сам, није долазило у обзир. Испао бих глуп, јер био резон да сам јој то могао и лично на неки начин рећи а не да јој писмо уручујем. Спреман да пођем, стајао сам размишљајући крај излазних врата и вребао неку погодну особу преко које бих јој писамце послао.

Један млади брачни пар са синчићем од десетак-дванаест година полазио је кући. Замолио сам, уз извињење, супружнике да мали однесе ово писмо дами која је певала показујући је очима малом и њеним родитељима где седи. Дозволили су и мали је отишао к њој, а ја, да не бих изазвао погледе њенога друштва према мени и можда мало ироније, пре него што је мали пришао њима, шмугнуо сам преко врата.

Колеге ме мало зафркавале, смејали се мојој улози Дон Кихота и његовој Дунчињели, али сам ја имао више разлога и аргумената да провоцирам њихов кукавичлук.

Пролазили су месеци, обилазио сам игранке што сам, што са неким од колега. Највише увек са веселим и враголастим Савом Драгићевићем, али певачицу нигде нисам срео. У јуну сам једне вечери сам отишао на игранку у летњој башти Фабрике дувана у Сарајеву. Била је то лепа башта са подијумом за плес, около је било племенитог растиња и цвећа, амбијент пријатан, кога истина не посећујем први пут али не ни тако често. Плесао сам са случајним избором слободних девојака. У једном тренутку, преко плесног подијума, видим, стоји моја певачица са неким девојачким друштвом. Не варам се, добро сам упамтио њен лик, стас, изглед, јер је она била моја машта. Први плес и ја се пред њом поклоним са молбом за плес. И она је лако и лепо плесала. После пар минута плеса и устезања уз размишљање како да почнем, питао сам је: „Да ли се можда сећате да сте на дочеку ове нове године, горе, код старе железничке станице, примили писмо од једног војника?“ Погледала ме је, зарумењела, мало се збунила, па одговорила: “Да, сећам се“.

„Јесам ли вам нанео непријатност таквим поступком, то сам заправо био ја“? За тренутак се се замислила, тражила је ваљда прави одговор, можда да би сачувала своје достојанство, али да мене не увреди. “Не, нисам, само сам размушљала шта вас је мотивисало да тако поступите. Па, колико се добро сећам ми смо плесали, могли сте ми тада рећи шта сте написали“. Резоновала је нормално.

„Имали сте солидно, пријатно друштво, ја сам тамо био једини војник, најпростије војно лице, можда су многи у мени видели загонетку, па ми је било непријатно да вам лично кажем, јер сам могао да претпоставим Вашу неповољну реакцију, што би ми чинило још већу непријатност“. Разумела је, а ја сам понављао своје одушевљење њеном песмом и њеним изгедом. Већ сам јој у каснијој фази говорио

о својој давној маштарији да се оженим девојком која лепо пева, извињавајући се и молећи да ме погрешно не схвати, говорећи да свако има право на машту и неке жеље. Смешила се, није ни који начин изразила ни своје чуђење али ни направила неку алузију на моју машту. Само се насмешила. Пре растанка, питао сам: "Можемо ли се опет видети"?

„Ја ћу, вероватно, сутра опет доћи овде, ако желите можемо се видети". Није ме питала ни ко сам, ни шта сам, ни где радим, мада се, с обзиром да је било опште позната дисциплина у кретању војника градом, а поготово овако по ингранкама примаћивало уважавање јер је сигурно размишљала како сам ја ипак неко и нешто чим сам тако привилегован. Званично, као што је ред, упознали смо се, свако од нас саопштавајући своје име. У таквим тренуцима влада извесна доза узбуђења па се у том првом тренутку и не упамти. Са њом се, прве вечери дружила и, како сам касније сазнао, њена мало старија сестра. Из њиховог међусобног ословљавања чуо сам да је зове Мина, а онда да јој је право име Емина, што је тренутно асоцирало на песму „Емина" коју је тако дирљиво певао босански певач, муслиман, Химзо Половина. Дакле, и ово је муслиманка. То ме је још више пријатно очарало, јер сам, сада и ја, имао „Лијепу Емину". То што сам већ на неки начин стекао девојку муслиманку није ми нимало сметало. Напротив. За годину ипо војничког живота у Сарајеву нисам приметио никакво подозрење припадика једне према другој националности, ако је у тој мешовитој средини било Муслимана, Срба и Хрвата, али и неких других ређих националности. Напротив.

Наставили смо са састанцима, прво по ингранкама, онда на излетима где сам ја највише злоупотребљавао њен певачки таленат. Усамљени, на неком пропланку у подножју Требевића или уз Миљацку ван града где је идилу употпуњавао жубор брзе речице легао бих на траву раширених ногу и руку, седела би она поред мене испружене десне руке и из свег гласа певала. Никад до тада нисам био срећнији. Тако су пролазили срећни летњи дани средине 1950. године. Ти дивни дани оставили су најдубљи траг у мојим сећањима. Али, људи који верују у мит судбине рекли би „Судбина је друкчије кројила живот". Никад је у току тога времена нисам питао шта ради, бојећи се да је не доведем у неприлику да се постиди неког свог простијег посла. Мени је било важно да има сасвим пристојни ниво културе, да је стасита, лепушкаста и да изнад свега лепо пева па ми је то било некако важније него што јесте била лепа.

Незаказани састанак искористио сам да једне вечери са колегом Савом одем на игранку у летњу башту коју су звали Железничка башта. Био је то веома леп простор за игранку. Углавном плес. Ретко су се тамо играла кола.

Оркестар који је тамо сваке вечери свирао звао се Доган. А Доган је стварно било име гитаристе који је феноменално свирао хавајку гитару, која је својим завијајућим гласом тицала до дна срца. А певали су чувене босанске севдалинке чувена Нада Мамула и исти тако чувени Заим Имамовић.

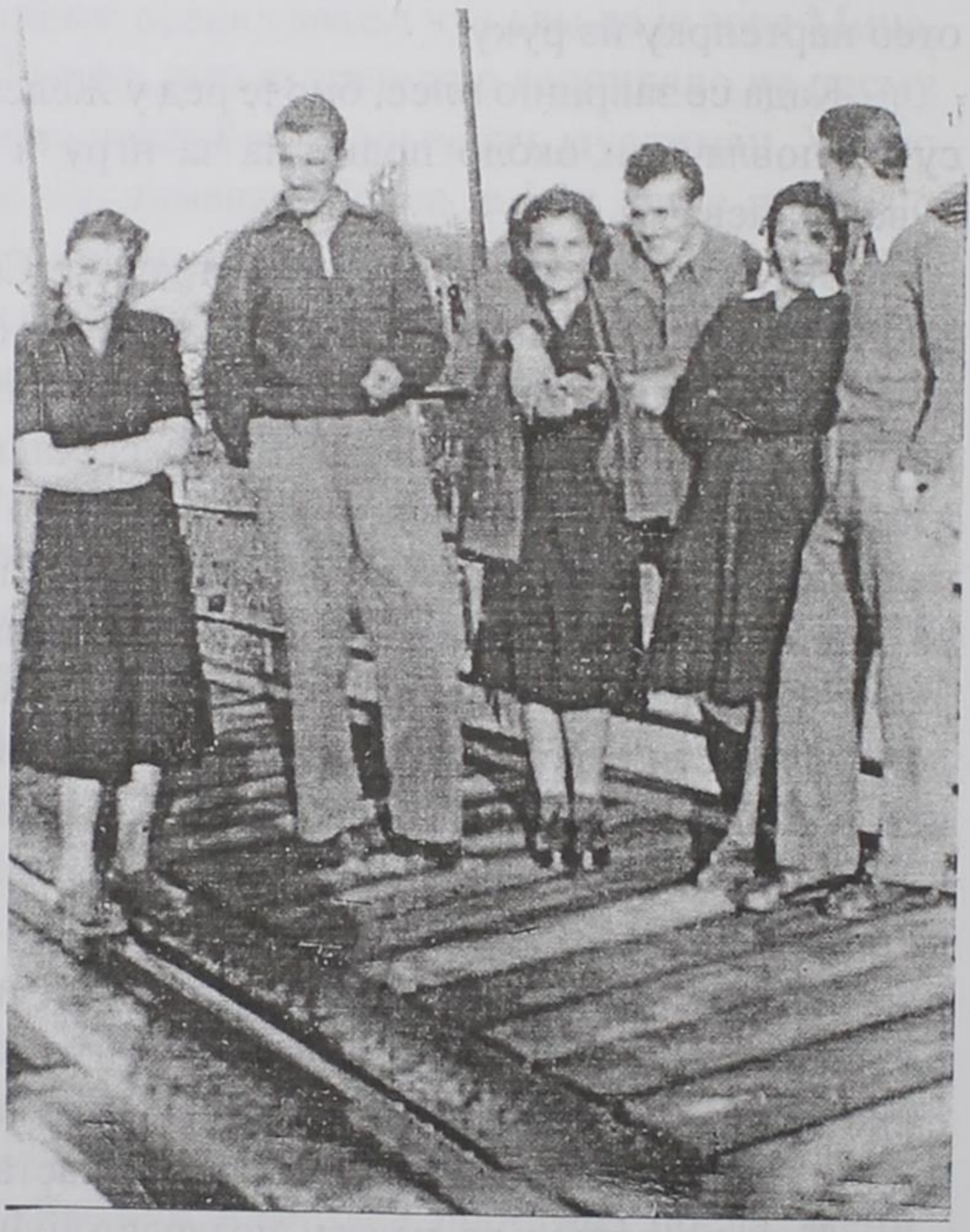
То је био најбољи музички и певачки састав од свих игранки у то време у граду. После њега био је у Дому Кутуре IV Рејона у Новом Сарајеву где су често учествовали или се виђали у публици најбољи тадашњи али и за сва времена певачи босанских севдалинки, међу њима и Исмет Алајбеговић – Шербо који је тада важио за најбољег босанског хармоникаша, који ми је једном у размени дама у плесу отео партенрку из руку.

Када се завршио плес, био је ред у Железничкој башти, присутни су се повлачили около подијума за игру и ту тада слушали песме чувених певача.

У том кругу, насупрот мене и колеге Саве стајаху и приметили смо гледаху ка нама две девојке. Смејуриле су се и било је приметно да причају о нама двојици. Није нам то било нарочито интересантно јер се и тако дешавало и то је био саставни део игри осматрања, изазивања. Када је музички састав објавио нову плесну нумеру уз напомену да «даме бирају» једна од девојака се створила преда мном са благим поклоном што је значило молба за партнерство у плесу, друга је исто учинила према колеги Сави. Било је мало уводних напомена о допадљивости извођења музике, пријатности амбијента, шармантним девојкама. Уобичајно. И на крају испраћај до полазног места, поклон и враћање на своја претходна стајалишта. Али, сада је мало порасло интересовање за ближе познанство. Њихови погледи према нама али и наши према њима појачани су. Први плес и ми смо узвратили позив на плес. После њега остали смо са њима, сопштавајући међусобно своја имена и настављали са уобичајним пријатним за ту прилику досеткама и примедбама. И плесање се наставило.

Кад су пошле ка излазу поздрављајући се и правдајући се да морају да иду кући, чак уз напомену да им је из куће орочено време задржавања, ми смо се нашли пред дилемом: ватра је била упаљена,

сигнали су били охрабрујући. Намах смо решили да пођемо за њима. На извесном одстојању ишли смо за њима што им није промакло. Оне су се тад правиле да од нас беже, али са очигледном жељом да такво бекство омогуће да их стигнемо јер смо и ми убрзали кораке. Стигавши до Марин Двора стале су. Она Савина, очигледно, становала је негде у близини па су стале да се растану и можда нешто договоре али и са жељом да их сустигнемо. Опет смо били заједно а ми смо имитирали неку случајност јер, као, ми смо имали обавезу да пожуримо а касније да не би било евентуалних санкција због закашњења. Ма, какави, било је то само међусобно варање, а нама се учинило, жеља да се дружење настави. Ја сам са мојом, није, али рецимо да се звала Марија, уз њено допуштење, пошао да је отпратим до њеног стана у Новом Сарајеву. Њихово дружење, сазнали смо убрзо, зачело се на заједничкој служби и заједничкој канцеларији управе Железничког грађевинског предузећа број 1 које се налазило у већ опремљеном делу велике нове Железничке станице које је путнике отпремала новоизграђеном пругом Шамац – Сарајево до Београда. Трамвајем смо се возили до у близини њеног стана, испред велике капије која је затварала круг већег броја станова старе градње у оријанталном стилу. Пре поздрава на мој предлог, а као невољно је пристала на ново виђење на истом месту које смо обоје оценили као најпријатније због свега његовог садржаја. Тако је прошла читава недеља дана а да се ја са Мином нисам виђао иако смо имали

На дан венчања у војничкој униформи у Сарајеву 21. октобра 1950. године. Трећи и четврта с десна.

уговорено виђање. Указала се нова привлачна снага и прилика, а ја сам сада добио неко осећање повлашћеног и цењеног момка. Ова звана Марија није ме питала ни ко сам, ни одакле сам, ни шта радим и где радим, као и Мина. Привилеговани војник који може на игранке кад му се прохте легитимисало као квалитетног момка из неке културније средине. То им је обема ваљда за почетак било довољно.

После неколико, можда и недељу дана, кад смо ја и Сава стајали у железничкој башти, на једном крају већ формираног круга, са нашим новим партнеркама, прилази ми момак, личан, фин, и културно ме ословљавајући по имену каже: ''Зове вас она девојка тамо, Мина, да дођете до ње''. Окренуо сам се и видео Мину како гледа ка мени и очекује одговор. Збуњен, изненађен оваквим развојем догађаја, одан и заљубљен у Мину, али ова нова прилика ме је толико ошамутила да сам непрестано, нетактично и мало чак грубо одговорио: »Кажите јој да сам тренутно заузет, да не могу да дођем, видећемо се неки други пут». У очима моје нове партнерке то је значило пораст моје цене, јер ево, пред њеним очима за мене је заинтересована и друга девојка.

Никад више, никад, ни потоњих пет месеци боравка у Сарајеву Мину нисам срео. Врло ретко сам одлазио у башти Фабрике дувана, али ни тада је није било. Мислио сам да сам је разочарао, представио се као мангуп авантуриста, па је избегава појављивање на месту нашег првог упознавања које се развило у праву љубав. Био сам у дилеми: певачица је била пријатна, градски култивисана особа, спајала нас је већ обострано изражена љубав, али ова нова, која није била певачица али је била лепа, култивисана, крајње пажљива, уз то и цењена, значи ситуирана службеница. Те чињенице су имале друге, не мању вредност. Ех, кад би само и она умела лепо да пева. Био би то пун погодак.

Тај погодак се завршио браком. На срећу дуготрајним. Али од ње никад нисам крио колико ми је била, пре тога, драга и вољена Мина, коју сам ненадано у највећем жару љубави и уживања у њој тако нечасно одбацио. И трајно остао без песме.

Лепо је кад човек има чега да се сећа. Не знам да ли је то неко рекао или је таква мисао мени однекуд пала. И када то сећање води у неке делове живота који обасјавају велики минули простор као сунчеви зраци који деценијама зраче, осветљавајући чак и оне делове живота који имају тамнију страну. За људски век много година касније не могу да верујем да су неки људи жарили, палили и убијали у том дивном граду који је својим чарима сваког човека, макар колико времена у

њему провео, освајао. Део себе оставио сам тамо и тај се део отуда никада неће извући.

Мало веза са таквим осећањем имају Мина и Марија. Има везе поглед са Требевића који ми град остављао на длан као победнику који под својом «чизмом» држи рају она која попут мрава мили дубоко доле обалама Миљацке или дугом улицом која почиње на Баш Чаршији или код Беледије па се километарски пружа и залази тамо негде близу Илице. Има везе са Врелом Босне где вијуга воденим токовима које се заједно са својим галебовима врте у круг и никако да изађу из њега. Прелазе само бројном параболичним тачкицама по телу. Има везе са романтичним «ћиром» који је дахћући уз брдо све до Пала одвозио и довозио рају из централне и западне Србије у град у коме нико никога није питао које је вере и нације, да ли је Зија, Сели ,Заим, да ли је Мика, Петар, или Срђан или је Давор, Крешимир и Зимоња. Има везе и са оном чувеном сарајевском маглом која је са јесењих вечери погледу није дозвољаво даље од десетак метара. Трамвајџије су морале возећи непрестано да лупају она њихова карактеристична звона, да не би какав куршум или белај направили. Има везе са животом који се одвијео у граду а пружао осећај да се живи у дивном природном амбијенту.

Има везе што се можеш заљубити а да цуру не питаш а ни она тебе које си вере, националности и памети. Много везе има. Има везе и са севдалинкама које уносе у занос у транс, и са хавајкама које као ни један инструмент милозвуче разгаљујући душе и срце заљубљених и оних који су за љубав зрели и траже га.

ЗАРАСЛЕ СУ СТАЗЕ МОЈЕ

Пут који је водио из спаљених и опустошеног станишта према Предејану био је валовит. Пео се до висине малог планинског венца на чијем превоју сам седео на трави згрчен у страху од чизме бугарског официра који је немилосрдно ударао по телима моје мајке и стрица а мени држао пиштољ на слепоочници. Одатле се спустио до дна преко тока Рупске реке а онда опет путељком кроз густу качарску шуму где су лети жириле питоме свиње околних села да се тако хране и тове за јесењу пастрму. Кад из густе, са високим дрвећем шуме, изађоше на раскршће Милијине ливаде, пукне поглед у даљину на

Лесковачко поље десно и такође шумовиту планину Кукавицу. Између вас и све доле дубоке вечне Мораве и као гњездашце у дну клисуре на мало проширеном платоу Предејане. Младог човека коме једва да почетна појава браде показује да је мушко, фасцинира. Други свет, говор, ношња, куће, улица, писак фу-фу локомотиве, низ поређаних дућана, кафана, занатских радњи, врева. Прва станица на путу у свет из географије какву су некад цртала два ученика четвртог разреда Бродске основне школе пишући истовремено писмо лепој рошавој Ружи Богдановић.

Пут те не води. Вуче те, хајде, иди, јесу ово око тебе у овој средини лепо обучени, имају и ципеле а не опанке као ти, веселији су, причају на „где“ а не као ти“куде“, на оно а не као ти „на оној“, на ћилим а не черга, а сељанке немају вуте него вутаре. Гле, гле, загрлили се па играју а не као ми горе за тканином и каиш па друсај чачак. Шетају се овде и смеју се момци и девојке а не као горе код нас да се кришом гледају лажљиво. Исто, а другачије.

Кад сам тим високим горе-доле превојима последњи пут усред лета путовао према Предејану, знао сам да немам где да се вратим. Пратила ме сенка мајке, браћа, сестре и патрљци згаришта куће која је некад била кућа а у мислима непрестално дефиловали ликови.

Ићи тако праћен сенком зла и слутити оно што чека на крају тога пута после пакла кроз који си прошао корачаш познатим путем у непознато сутра, јер чуо сам, рекли су ти „пази се“, и тако где те невоља и зло терају или оних чији живот значи колико и једна заповест власника зла. Иди доле, иди, не окрећи се можеш бити сумњив иако си још мали, не упири поглед у било кога непознатога а најмање униформисаних, наоружаних или сумњивих, који може да буде изласланик несреће а да ти то не знаш. Сам, следећи упуства седам у црнослутни воз који као и сам под теретом страха хоће ли му путем који иде неко подметнути испод шина, фу-фу-фу-фу возећи и оне који су у страху и оне који сеју страх до прве несреће.

Однесе ме кад на скопској железничкој станици угледа лик свога оца са осмехом и тугом на лицу што види мене живог у здравог изашлог из пакла али не види осталих петоро који су остали у гротлу вулкана из кога се само уз више среће а мање полети живо излази. Али, живот оних који су живи мора да тече колико у страху толико у нади. Један од очеве браће колико добар толико и несрећан у борби за сопствени живот, кријући се од окупаторских злотвора по шумама и долинама

Бродским, ухваћен је са осталом сабраћом и који дан касније нашао се у колони похватаних несретника која се под стражом кретала улицом Предејана. Тај најмађи, најраднији а најнесрећнији Стеван видевши најстаријег брата који стоји на вратима своје кафене јавио се подизањем везаних руку колико је могао подићи и благим осмехом наде да ће му то вићање и јављање помоћи да му брат помогне избављењу из канџи звери. Узалуд, то је било последње вићање, последњи зрачак наде који се већ следеће ноћи на северној падини "Росуље" угасио.

Рекао сам то оцу одмах када смо се после сусрета пешице упутили његовом станишту. Рекао му да су остали наши тамо горе у тами, на срећу покривени зиданама нове куће коју је он, отац до крова саградио у нади и намери да му то буде, поред старе коју му је још отац градио, буде нови, већи, бољи дом за бројну дотле срећну породицу. Остали су тамо, чекајући да неман несреће и крви заврши свој пир а они добијају прилику да се извуку у баир којим је једино могуће отићи до трајног избављења. У подруму који пуним подом изнад, није покривен рикале су две краве хранитељке са којима на крају неће знати шта ће.

Туга која је одавала немоћ оцу, главе породице, била је драматична и једва да ју је кротио пред пристиглим најстаријим сином.

Кад је воз са два коњска вагона који је два пута дневно саобраћао између Врања и Предејана колико га је било случајно ту када су даље и на једној и другој страни биле везе прекинуте, око два сата по подне лепог новембарског дана, самоорганизована блех музика дочекала га је као да је у питању била бог зна каква свечаност на коју су долазиле званице. Данима је она тај воз дочекивала и испраћивала изражавајући тако свенародну радост што је тада није у слободи почињао нови живот. Као новорођени. Дошли и остали чланови породице, дошла и једна крава на поводац превалivши многе километре од села до овде. Сусрет је био дирљив, радостан. Сви смо ту. Само је добри и несрећни стриц у необележеној вечној кући ту негде у „Росуљи". У свим породицама сада су се главе пребројавале. Живи радовали животу, мртви оплакивани.

Живот је морао да тече, за живе.

Овде, онде и тако, свуда, живот се политички, економски и друштвени драстично променио. Рата је било и прошло. Ко страдао, страдао, ту се ништа није могло променити, ко остао жив морао је сада да хитно себи утуви у главу да ништа није као пре и да се мора учити нова лекција о понашању и добро се пазити шта нова власт смера, шта

Аутор у селу рођења са црквом десно и школом лево

жели, шта јој је по вољи а зашто се може зарадити невоља. Из мог села према Предејану или обрнуто.

Није се путовало равнодушно. Увек са тугом или радошћу. Са тугом када се са шареном торбицом коју је домаћица напунила најсигурније баницом а онда и још по нечим што је породица најлепше имала за јело а уз то зидаро тесарским алатом, прво да се печалбару хранитељу породице омогући да поједе најбољу домаћу од домаћице спремљену храну док не буде морао са плеханим тањиром или мањерком у мензи за неку чорбицу, а друго да би имао са чим да започне печалбу са којом би, враћајући се после месеци проведених у арбајтовање вратити истим путем сада са радошћу што ће поново у загрљај мучене супруге и деце. Ако је имао и једно и друго или макар само једно.

Догађало се, причало, мало са истином а више шеретски, да су неки са пуном торбом хране, посебно банице ишли до Предејана док би појели најбоље спремано за печалбаре а онда се вратили истим путем кући. Нашли би неки разлог да пред домаћина оправда свој повратак пре него што је руке упрљао малтером.

Мој стриц Стеван, најмлађи очев брат, један је од ређих људи који је са тугом овим путем према Предејану одлазио, са тугом се и враћао. Испраћала га у печалбу није ни мајка ни супруга, ни деца.

Није их имао ни кад се враћао из печалбе доносећи из торбе са собом танак новчаник од највећег броја својих печалбарских колега. Кад је рат почео имао је само 24 године. За чудо нису га мобилисали за рат. Можда је разлог томе био и његов социјални статус, можда нешто друго, ко би га знао, тек он је рат дочекао кући. Био је четврто дете најмлађе и две мајке једнога оца.

У убога сиромашној породици, после смрти мајке убрзо, после навршене четири године, остао је и без оца умрлог од туберколозе, а зашто би него од сиромаштине. Никад сит. Два старија брата, такође препуштана сама себи нису могли да му, најмлађем, поклоне довољно пажње. Тамо су деца од своје тринаесте или четраесте године одлазила у печалбу са оцем, дедом или старијим братом. И од почетка учила печалбарски зидарски тесарски – армирачки занат. И већ у двадесетој постајали само стални мајстори. Стрица Стевана браћа нису водила у печалбу јер ни сами се нису бавили тим послом. Одлазио је са стричевима и браћом из друге или треће побочне линије али су се ови према њему односили незаинтересовано да и њега уводе у мајсторије заната него су га све гурали на споредне послове и теже и слабо плаћене, па је и са 24 година када га је рат затекао, остао прост физички радник у грађевинарству. Живећи од раног детињства у породици без вође породице препуштен сам себи и својој злохудној судбини постао је, и до краја остао људска фигура која не уме, чак и не сме ни на кога да се наљути, ни од кога ништа тражи као свој своме. Скроман, без речи, примао је наређења, потцењивања и понижења. Никоме стоп, свакоме по сили несреће, на услузи.

И он је, Стеван, прошао последњи пут од нашег села до Предејана чији је, и данас, на необележеном месту подземни становник, несрећном се родио у крилу своје предсмртно болесне мајке, несрећно живео нечујно и тешко и тако и несрећно завршио, мени за тужно сећање, сада га поштујем. За живота нисам како доликује од стрица вољеног синовца.

Срећа је слепа за оне који се несрећно роде. Али и људи, лативши се пушака и других справа за убијање, не размишљају, а ни за то када су невини људи страдали, и шта и зашто се све то морало догађати.

Није умео ни да игра, ни да пева, ни да се весели. Био је стуб наше куће који држи, подупире шталу са разном стоком, рало је само њега знало, секира, мотика, будак највише су жуљале његове руке, осмех је његов био празник. Понекад и сркбе коју су измамивали

неслане ироничне шале неког од другоразредних рођака из махале. У таквим приликама осмехнуо би се погледом доле преда се крио праву садржину осмеха. И данас га видим таквог.

У Предејане се тих септембарских дана 1944. године силазило са неба. Из облака разних боја и намера. Неко са радошћу, неко са зебњом а сви заједно са неизвесношћу. Неки су били у журби са паролама у гласу журећи да заузму што боље позиције и постигну власт, други су шапутали да их и зидови не чују и стрепећи од наредних догађаја, али су се привидно радовали и они придружили и свој глас у извикивању пароле.

Хлеба беше довољно за почетак. Бугари нису стигли а ни могли да понесу брашно из пар пуних магацина па је ова власт брзо поделила гладном народу да успокоји стомаке.

Не знам где сам у причи која је завршена претходном реченицом стао. Не могу да проверим јер сам за писмо слеп. Ништа да прочитам па ни оно што сам до сада написао. Пишем насумице, али пишем јер желим то, јер сам цео живот већим делом читао и писао записивао све и свашта. Свако би ми, ако би до тога дошло, ко прочита ово, опростио за прескок, неповезаност и друге грешке и пропусте. 14. или 15. новембра 1944. године мој и очев повратак из добровољног изгнанства из Скопља у Предејану требало је да значи скуп породице, који и јесте и није, јер нам је онај који је сада недостајао док смо били у старој кући чатмари у Броду, Стеван. И он је ту, у Предејану, али под земљом са својим такође невиним другарима, на „дну“ Предејана. Враћам се њему јер је његов траг у мени, чувао ме је много више него што сам ја заслуживао. Знао сам као одраслије дете да се понекад недолично понашам према њему и да ми он никад није грубо узвратио. Сада ме то оптерећује. Због тог карактера размишљајући о људима, о човеку и његовим особинама, каракеристикама које га чине мање или више, знам с правом. Био је то типичан примерак, за разлику од свих, чини ми се, свих других па и мене, човек кога је судбина обрађивала на суров начин. Рођен у несрећи док је још трајао I светски рат живео је несрећно и живот у најбољим годинама завршио несрећно а да за свога кратког живота никоме ништа нажао није учинио, засвирао није, запевао није, заиграо није, радовати се није имао чему. И на грубе шале на његов рачун кисело би се насмешио и оборио поглед као какав кривац. Домаћа марва била му је увек најбоље друштво. Хранио, појио, чистио, тетошио, дежурао јагњењу када су се овце

јагњиле, козе јариле, краве телиле, пилићи (пилишта) из јаје испод квочке извлачила и свему томе се радовао као да је то његова породица које се беритетно умножава.

Кад смо се без њега задњи пут окупили, нас осморо у стану који није имао више од двадесет квадрата, он је био празан. Стари трошни кревет и кломферски прегорео шпорет однекуд је са пар расклиманих столица скупио стриц који је избеглице прихватио док смо ја и отац још били у Скопљу. Општина је брзо оцу притекла у помоћ, обезбедивши му основни, најпотребнији инвентар у кући.

Пијачни дан у Предејану

НОВИ ЖИВОТ У ПРЕДЕЈАНУ

Предејане у еуфорији. Слобода. Сваке ноћи у кафани Томе Ранђеловића игранка. Свира блех музика – бесплатно. На неким зградама заставе на брзину у њиховој средини пришивена црвена звезда. По зидовима пароле, живео..., живео. Прво је требало да живи Стаљин, па братски Совејтски савез, па Маршал друг Тито, па тако редом али и пароле са «доле» а доле су били крајни издајници народа, буржујн, кулаци, трули капитализам, а за доле их је било много. Таман све толико да су скоро сви зидови били излепљени паролама, неки и изшарани. Био је то страховит излив радости и среће али и мржње и препирке. Омладина је била барјактар радости, старији скривени чувари стрепње и резерве. То је била слика тадашње дуге свакодневнице која је само усавршавана.

Блех музика је и даље свирала, ова варош беше Варош? Да! Нема везе што је главна улица била макадамска (па и много веће вароши су имале такве улице), били су њени жители грађански одевени, за грађане жене који су овде силазили грађански (другчије од њих) се понашали, електриком су неке куће и радње осветљене као и улице. Куће мале, ниске, ретко која на спрат али готово ни једна, од почетка до краја без кафане, радње или каквог занатлије. Поређење са неким улицама у већим градовима није третирано. Била је ово варош са пословним светом, снабдевачко и услужно стециште не баш мало окружено непосредном околином и до тридесетак километара источно. Ни једно парче одеће ни обуће на мени није приличило овој средини. Нисам био закрпен, као док сам био у селу, али све једно, било ме је стид са оним што сам на себи имао. Отац и мати су саосећали са мном. Сестра Рада ми нешто набавила, гланцала, чистила, пеглала да макар колико толико будем упристојен и да се са њом, најбољим другом нађем на улици међу пуно пристојније одевеном омладином.

Отац оде једнога дана убрзо возом за Скопље. Не знам ни сада а ни тада одакле му паре, али се истога дана увече врати с једним лепим оделом сиве боје са нитима црвене боје, одела које, кад сам видео, није могло да буде веће и срећнији родитељски дар а као да је по мојим мерама кројено. Тада сам већ могао да будем елегантнији од неких младих предејанчанина са којима сам се поредио. Могао сам се већ по мало правити важан да сам имао и ципеле. Није их било да се купе па

су ми купили опанчарске опанке који су одударали од лепог одела. Но, сестра Рада се преко познатих предејанских обућара снашла за неке ципеле које су изгланцане, солидно пристајале уз „ново“ одело.

Тако сам и ја постао млади предејански грађанин. Хтео сам и ја да будем као они.

Одевен сам пустио први корак.

Около и даље на исток код вароши и стари и млади знали су да играју „чачак“, “у шест“, “стару правку“, власинку или бугарку, сврљишки чачак и још неке, али плесати нико није знао јер у мом селу нико није знао плесати. За сељака је чак било непристојно да се мушко и женско „загрле“ па да играју (плешу). Овде се плесао танго, валцер, енглиш валцер, фолксторт, полка. И музичари су знали све то свирати. Даље уходавање захтевало је од мене да научим што пре да плешем. Сестра Рада би пустила неку музику у њеној спаваћој соби и учила ме, често и сама имитирајући текст за плес, учила ме, а ја бејах добар ученик. Водила ме на игранке, није ме се стидела што још нисам добар плесач и била је упорна да тако плешем са њом. Почео сам да плешем са другим девојкама, да се дружим са мени равним по годинама, момцима, да са њима излазим и идем у извршавање омладинских задатака. Брзо сам учио и научио понашти као и ови који су овде рођени и одрасли.

У време мог основног школовања у селу као посебан предмет у првом разреду било је и лепо писање. Прво на табли са писаљком која се брише па онда у свесци морало се учити лепо писање. А мени се чинило као неки узвишени циљ, па сам без обзира на захтев и контролу од страха од учитеља, вежбао лепо писање и у школи увек загледао у свеске других ученика не би ли приметио да неко лепше пише од мене. Био бих љубоморан ако би приметио да је неко уз мене или испред мене, што нисам дозвољавао, и наравно увек имао одличне оцене.

Не знам ко је ни како приметио (вероватно моја два најближа друга) да лепо пишем, па сам се са Стојаном Данковићем нашао у општини да радим. По инстукцијама и под надзором Добросава Недељковића који је био учитељ у школи предејанској, али и главни администратор општине која је тек била у формирању, пискарали смо по нешто у једној канцеларији на два стара стола. Често, кад нас нико не види, прескако столове, јурцали се по канцеларији као деца па и рвали. Обећаше нам плаћање тог „рада“, али ништа од плаћања не би, па сам ја већ био љут на власт. А власт? Каква власт?!

Секретар општине османестогодишњи Томислав Тома Љубеновић, изданак чувеног имењака, деде Томе Љубеновића је дуго година био најважнија политичка власт у Предејану. "Службеници" његови вршњаци и другари а председник општине Милетија Крстић „кашљица" из Сушевља, типичан представник сељачког демагога, али неког погуреног за нас голобраде „старац" од шездесетак година, који је знао како се власт врши, он је имитирао вршење власти.

Иза њега власт су вршили много поверљивији партијски функционери. Како смо се ја и мој колега забављали са неким на уредно растуреним хартијама по столовима, нагло се отворише врата. На вратима председник, строга израза лица, не ушавши неколико тренутака посматраше нас, тренутно уозбиљен у радној пози па упита: "Шта бре вас двојица радите овде?" Као да није знао ни ко смо ни шта смо ни шта радимо овде. Тачније, шта треба да радимо. "Друже председниче, ми треба да радимо!", огласи се један од нас. "Ма, шта друже председниче, зар смо ми другари..." Па брзо застаде сетивши се да сада другови нема господине, већ равноправност, угризе се за језик хтевши да нас укори за то друже, па оштро: "Ма шта ви радите, продајете зјала? Какви су вам то папири, шта је то, кам да видим ја". Па приђе узе један папир и као да гледа, чита а једва зна да се потпише. Да се не би обрукао рече: "Добро, добро, радите ви сте овде на важном послу, радите како треба, а и омладинци сте". И оде, а ми почесмо да се препиремо ко је од нас више крив за неред у коме нас је затекао председник. Не прође много дана а нама двојици Добросав Недељковић, административни старешина општине рече да нема више потребе да радимо овде, да смо слободни.

Никад од користи само правите штету. Док је окупација трајала а отац био у Скопљу пре две године, на тротоару отац нађе упакован нов новцат ручни сат. Како је он имао џепни сат, ручни га није интересовао. А мој захтев да ми нађени сат да, није могао да одбије, па се ја са његовим лепим ручним сатом какав у Предејану од омладинаца па и старијих нико није имао. Још сам се хвалио како имам најбољи ручни сат „шафхаузен". Иако нисам знао да ли је то нека добра марка, али сам чуо да су марке „шафхаузен" најбоље. У тој играрији по канцеларији, мој ме колега нехотице удари по руци баш на месту где је био сат. Поклопац одлете на једну страну, машинерије излетеле из лежишта на другу, на руци остаде само лежиште везано каишем. Скуписмо делове, али сат не ради. Никакви покушаји да га покренемо нису

успели. Сајџије у Предејану не беше а и у Лесковцу се не нађе сајџија који би га оправио. Тако „шафхаузен“ оде како је и дошао.

Ручни сат, ретко поседован, није ми био важан као мерач времена јер у то време, нарочито ми млади нисмо имали осећај дужности пажње према границама које је у било ком послу време постављало, били смо стално у некој задатој и од нас очекиваној активности. Много ми је више значило да га, као један од ретких власника ручног сата, поседовао у редовима омладине. Важније ми је било да у свакој прилици кад ми је могуће показујем и да наглашавам да је то најбољи и најскупљи ручни сат никад не откривајући како се он нашао на мојој руци, што је требало да значи да сам га ја или мој отац купио што је требало да повећа моју личну вредност. У то време и пре рата у моди је и у практичној употреби био џепни сат. Њега су преко златног или сребрног ланчића, везаног за рупицу на реверу сакоа, носили у џепчићу од прслука богатији људи – трговци, хотелијери, индустријалци, високи чиновници као знак престижа. Имали су га и обични људи са неким важнијим статусом у друштву али са обичним ланчићем. Ретко су било какав сат имали сељаци сем кућног по негде зидног или будилника. Најбољи џепни сатови каквих на крају века није ни било, били су „лонжин“. Знан као сат железничара кога су морали имати сви железнички чиновници који је имао поклопац на бројчанику а на поклопцу изгравирану парну локомотиву и по коме су се сви железничари равнали, па, „омега“ и „зенит“. Били су то сатови дуготрајне вредности и дуговечни.

Пуно година касније, 1971. године, био сам на једној вишедневној колективној ексурзији кроз више земаља - Мађарску, Аустрију, Немачку, Швајцарску и Италију. 10. јуна те године, по подне, аутобус је стао на обали Боденског језера које је делио Аустрију и Швајцарску. Лепоте, фантастична атрактивност тог пејзажа зауставила нас је да га на кратко доживимо посматрајући ту поред језера, тик уз обалу. Зграда са рестораном на спрату, у стаклу, са погледом на језеро. Лево у углу мале продавнице пуне стварчица и сувенира за успомену којима није било лако одолети. Десно, уз обалу одвајао се од онога лево, којим смо ми требали да наставимо, стоји путоказна стрелица на којој се на немачком пише “шафхаузен“. То ме је подсетило на мој сат па смо једног мештанина питали које је и какво то место на коме путника упућује путоказ и има ли то некакве везе са ручним сатовима марке „шафхаузен“. „Да, рекао је, то је једно мало место (нисмо баш разумели

шта значи она одредница, мало. Где се производе најквалитетнији ручни сатови, мала варош у којој се, по њему, производе најбољи сатови у Швајцарској, као познатој држави. Мала варош која је је своје име уградила у најквалитетније сатове. Би ми жао што не могу да одем до тог десетак километра удаљеног места који је произвео онај мој бивши сат. Да ли је то уопште био сат марке „шафхаузен“ или сам ја ту причу о марки измислио да би се хвалио.

Кад неповезано са претходним редоследом и текстом уђете преко сата у Швајцарску, не можете је прекинути да не кажете да Швајцарску, ако вам се неда да је пређете и видите, да је лепо да је макар сањате.

Свесно или несвесно, пролазећи кроз Алпски део у коме се спуштају обронци Алпа и још више кад уђете у Швајцарску, ви не можете да одвојите очи од онога што видите, а тек грабите у пролазу да што више видите. Ви упијате у својој свести, у памћењу пејзаж, тај колорит рељефа комбинован са језерима, планинама, ливадама, шумама, кућама на којима доминира дрво и велике терасе пуне цвећа, апотекарска чистоћа, уређење до сликарског савршенства сваког кутка те земље. Та лепота, дивота, озарење, задржавало нас је па нисмо могли стићи у резервисани хотел у Цирих у заказаних 8 сати увече. У бојазни да хотел због нашег кашњења не изда другим гостима резервисане собе, два возача која су очигледно добро познавала и пут и ред који у овој земљи влада, стали су на једном паркингу када је већ пао мрак а до Цириха смо имали још око осамдесет километра. На пространом паркингу лепа зграда а наша знатижеља уводи нас у све њене просторије. По две кабине са тоалетима за оба пола, по две кабине за туширање, топла вода и посебна просторија у којој је преко инокс жице наденуто можда и тридесетак телефонских именика као јуче изашлих из штампарије. Један који је интересовао наше возаче био је за Цирих. У свеску пронађоше број телефона нашег хотела, позваше га телефоном који је уз именике стајао и хотелу јавише за наше закашњење, али да долазимо. Замислите Балканца који у својој земљи у рођеном граду, ни у пошти за рођени град не може да добије телефонски именик а ако га не нађе, тешко да ће се снаћи у подераним страницама именика, замислите Балканца који је на ово зинуо од чуда и са неверицом се пита шта је ово? Неки други свет, нека друга правила живота и понашања. Или је ово као сан? Идући даље по дану стали смо по случајном избору на једном другом паркингу да обедујемо изневши наше торбе и прво из њих флаша, имали смо ново

и јаче доживљавање ове за нас земље чуда и снова. Паркинг је опет био поред језера, зелене површине на којој се белесао снег, високој планини с оне стране језера која је била до неке висине зелена а одатле до врха бела спуштајући на површину зелене боје језерске воде са чије десне стране, некако у углу бејаху неколико лепих кућа које су својом лепотом употпуњавале пејзаж за уживање, за уздахе. Помислих како је чудо овде у овим кућама, живети. А од паркинга и пута одмах се, са наше стране језера, терен пео, обрастао питомим растињем. А уз њега са две стране путићи који воде до неколико складно распоређених дрвених клупа и столова спремљених да путници могу ту застати, одморити се, јести и пити, или макар само до миле воље уживати у слици која се у природној величини пред њим простире. Били смо раздражени амбијентом у коме тело хранимо биолошки и психолошки. Више гледајући у даљине но јести, показујући једни другима детаље из близине или даљине испред нас или бочно лево и десно од нас.

Свака даља прича о виђеном у и кроз земљу било би налик на ово до сада испричано.

Ту где смо јели и пили није било ни труна неког остатка и немара од оних који су пре нас боравили ту. Са тим детаљем престаје потреба за причом, о култури у смислу за ред и лепоту, за улепшавање онога што је већ Богом дато, лепота што људи умеју да сачувају и оплемене.

Кад станете на било ком квадратном метру овог пространог и људски са укусом и смислом за потребе људи, погледате у даљини на све стране света и у близини на сваки детаљ, па се сетите свега оног што сте видели на оном, описаном, предходном паркингу и нехотице ће вам се у свести и фатоморганичној визури појавити слика средине у којој живите, видећете неке од многих детаља и упитаћете се, онако како сам се ја већ упитао овуда кроз текст, зашто? Зашто је код нас, ето, један наш близак сугрђанин, пре неку годину самоиницајативно, прикупио или направио грађу, па уз ову нашу Предејанску реку, на неком произвољном растојању, али одабраним местима, направио четири клупице на којима би путник или шетач могао да се или одмори, или просто пожели да мало ужива у природи уз благодејствујући жубор реке. Наше домаће делије су те клупе за непуна три месеца разбуцале а дрвену грађу са њих однели да се огреју или за било шта употребе, или чак баце? У најмању руку!

Хипотетички, али речено Бог створи човека, али одмах и природу и планине, брда, поља, шуму, реке, потоке, изворе, ливаде, сунце

да их грејe и загрева и рече: "Ево вам, па живите, живите заједно, чувајте се, волите се, допуњујте се, помажите се, тако ће вам бити лепо и благотворено". Зашто га неки послушасмо па уживамо а други му у инат пркосимо, на сопствену штету. Зашто точкове на еколошко добро нам поставише контејнере да у њима истришамо отпад и ђубре сваке врсте, да га небисмо разбацивали на све стране правећи неред и ружећи околину, а ми, уместо благословене захвалности, са неких поскидасмо точкове, не би ли што год макар уђарили на ономе што малчице свој труд и иметак нисмо уложили?

На постојећим паркинзима нема униформисаних ни неуниформисаних чувара ни стражара, нема ни електронских кућепазитеља, они су ипак у свести корисника.

Богом дана грађа од које смо састављени нам је иста, а ипак толико различита!

Природа је од постанка света, а до сада највећи умови света нису утврдили када је тло било највећи и најбољи пријатељ човеку. Ако је, кад је и где је умео то пријатељство да искористи а да је не „увреди". Она је знала и може сурово да казни ако се не поштује и не чува. Она има неограничену моћ и да богато дарује али и да сурово казни. Она се да благо и нежно потчинити али и љутито одбранити. Мајка даде млађаном сину стомну и нареди му да јој са кладенца донесе воду и онда му удари не тако благу шамарчину. Збуњен зашто му мати удари шамар упита: "Зашто ме, мајко, удари"!? "Зато, да пазиш, чуваш стовну и воду у њој. Ако је непажњом разбијеш после ни десет шамара не могу сачувати стовну и воду од које се живи".

"Шафхаузен" од кога и онако није било вајде оде а за њим и неплаћена служба у новој општини. Једино на шта је свако могао да рачуна је нова власт. Да ухлеби или да даје бесплатно од онога што нам са запада дарују и допремају бродовима и авионима. Негде далеко изношену одећу и обућу, сува јаја, млеко, сир, конзерве. Да би и то добио мораш да доказујеш оданост, активност и сиромаштво а уз све то да ниси био кулак или трули богаташ и да си имао чисту политичку прошлост.

Моја породица ништа од тога није морала да доказује. Дошли смо из осињег гнезда, попаљени и дотетурали до овде гладни, голаћи никоме ништа дужни ни материјално ни политички, прихватали смо милостињу да би преживели. Брига нове власти била је да утоли насушним хлебом глад а упоредо с тим, можда и да се испред тога

митинзима, паролама и акцијама идеолошки наоружа му ватрене, углавном младе присталице а истим средствима уњуткују они који су имали симпатије или видно сужили пред ратном монархистичком и капиталистичком режиму. Омладинци, награђивани смо похвалама за испољену љубав према новом поретку и његовим творцима почев од друга Стаљина, па код оне преко Тита и оним код нас зујалицама који од било каквих црвених тканина секоше звезде петокраке на капама или реверима. После хероја рата сада су стваралоци хероја рада. Политички.

Послаше ме као хваљеног омладинца да са Станком Рајковићем, сељачким омладинцем из Крагујевца, десет дана у Владичином Хану са још њих педесетак на предавањима изучавамо задругарство. Тамо смо у Дуванској Станици по вас цели дан слушали предавања о облицима и карактеру задруга, натукнуше нам нека четри типа задруге, па то смо сви морали записати. Хранили су нас тамо на брзину у импровизованој мензи а спавасмо у празним халама дуванске станице на неким сламарицама на поду. Шта нам је то требало никад нам није било јасно. Нико нас после тога није ни питао шта смо научили ни како, ни где да применимо ту науку. Ми смо ипак били поносни што смо баш ми били одабрани за ту важну мисију.

Пролазећи оним горе–доле огромним стазицама, последњи пут напуштајући згариште са огњиштем поред кога сам рођен, носио сам са собом огромно бреме успомена, много за још малолетног момчића. Онај терет бремена из четири године у паклу и глади. А од кад сам се са једним, коњским вагоном вратио из Скопља у Предејане, ништа од тог терета. Усхићење! Нада! Нада чији је корен зачет горе у планини где су партизани на малим и већим скуповима, често на блиц говорили о циљевима наше борбе од којих је најпријемчивији било оно о демократији у слободној земљи, о равноправности, послу за све, једнаким стомацима, о томе да неће више бити експлататора и експлатисаних, неће бити више богаташа и тако редом све што је измамљивало аплаузе и „живео“!

Овде, сада, како ме ентузијазам није напуштао, почело је не што другачије да бива.

Радио сам извесно време у општини, рекоше да ће платити, па ништа. Послаше ме десет дана да учим о задругама па ништа. Сем оног што тамо једосмо и спавасмо. А онда ме послаше да у селу Предејану будем учитељ. Мог годину дана млађег друга у Лимчишту,

Предејанској махали лево од цркве, а мене десно из неколико махала окупише двадесетак младих, неписмених, углавном девојака и младих жена, у великој соби куће Живојина Младеновића, у центру села, држао сам, по задатку аналфабетски течај са циљем да их, њих двадесетак, научим писати и читати. Мени већи део четири дана у недељи, цела три летња месеца да идем да их учим писати слова и читати из неког првог после ратног буквара за основце. Обећаше да ће тај рад платити. И, ништа. По природи осетљив на неправде и лажи, поче црв сумње да нагриза у глави успомене и наде. Биће да сам ја обећања највише нерезонски буквално схватио.

Не знам шта то пуче у мени. Изби у мени неки бунт. Ваљда је сиромаштво уз неиспуњена обећања и нада био болан који је у једном тренутку тукао, иако сам тај бунт баш добро скривао настављајући свестрану активност као проверени новом идеологијом оплемењени омладинац.

Тачно у центру, бивша кафана мог бројанина Томе Ранђеловића, била је импровизована у омладински дом. Сваке вечери игранке после разних састанака политичко – акцијашке природе. У челу, на зиду, биле су окачене слике чланова полит бироа КПЈ, а највећа у средини слика Маршала Тита. Како би се састанак или игранка завршила, Дом је остајао отворен, без закључавања. Вратих се једне вечери са неког састанка и игранке око поноћи, кући.

Дођох кући кад су сви моји већ спавали. Навикли на моје готово даноноћно одсуствовање нису ни обраћали пажњу ни када одлазим од куће ни када долазим. Те ноћи мало је онај балон надула и реторика са тог моралног политичког састанка па сам одлучио да не легнем. Да сачекам да се сви разиђу својим кућама и Предејанска улица очисти од људи.

Полако сам изашао низ улицу. Осмотрио, нема нигде живе душе. Светиљке са бандера осветљавају макадамски коловоз а месечина додатно као дан. Стојим у сенци, посматрам. Очекујем да ли ће се улицом кретати неко. Нема никога. Гробна тишина. Овде нема ни паса да залају па би се и свако кретање по макадаму чуло као шкрипа. Кад сам се уверио у потпуни мир, полако прилазим дому, отварам врата, опет се осврћем уз и низ улицу и уверавам да сам једини који туда шуња. Прилазим, пењем се полако на столицу, скидам са зида Титову слику и спустам на под. Опет прилазим вратима, осматрам лево и десно, видик чист, тишина. Враћам се, станем обема ногама на слику,

кврцну стакло под ногама. Згазим слику и наставим тако, прињох вратима, опет нема никог нигде, изађох па уза зид, у сенци и неких багремових кршњи које ми беху даље на путу и дођох кући.

Осветих се, лакше ми је, али ме је страх, да ме ипак неко није видео кад сам тамо улазио или излазио, или да се није чула шкрипа поломљеног стакла на слици. Горе, на спрату, где људи спавају. Тек сам сада био успаничен. У Предејану је тада било баш доста стационираних милиционера.

Дуго, дуго нисам заспао а у кућу сам се ушуњао тако полако да ме нико од мојих неби чуо и питао ме где сам до сад био, или сутра кад се чује шта се догодило да се они не питају нисам ли можда ја то учинио. Размишљао сам нису ли моје ципеле на стаклу оставиле неки траг. Није ли, ипак, неко, из неког прикрајка или прозора посматрао моје шуњање ту око дана. Преко пута је била активна железничка станица. Смењивале су се у глави разне претпоставке како бих могао бити откривен. Кад сам полазио и на задатак ништа о томе нисам баш тако размишљао. Претпостављао сам да је операција тако једноставна како је то било детињски непромишљено. Тек сам после био свестан како би ме чак и на стрељање извели да су открили ко је то учинио. Кад сам то смислио и чинио, нисам био свестан какву лудост чиним.

Сутрадан и надаље сам слутио хоћу ли чути шта се догодило и нагађао страшну осуду тог чина. Мук. Нико ништа. Ћутало се. Брука би, за власт, за идеологију. Трагало се сигурно, трагало, сумњичило, али није откривено ни шта се догодило ни ко је то учинио. Строго сам пазио да се према слици на зиду не окренем, да се понашам као пре тога. Испод ока сам видио да је одмах постављена друга слика и сугурно је дуго тај простор био под присмотром УДБЕ и милиције, неће ли се поново појавити тај да радњу понови. Али није било, никад после тога, могућности да се открије ко је то учинио. Кајао сам се после због своје будалаштине највише због тога што тог тренутка ни пре тога, кад сам то смислио, нисам био свестан каквој се страшној опасности излажем.

Срећа ме је заштитила.

Ја сам, ипак, ту срећу платио тако што нисам имао мира дуже време, живео сам у страху да будем ухваћен а тада то ме је могло коштати големе робије па и „живота“, тој слављеничкој еуфорији која је трајала дуго, у којој је сваки говор, сваки митинг или мањи скуп представљао прилику да се кличе или аплаудира на сваки помен Титовог имена као

стратега ослобођења. Слутио сам, страховао, ослушкивао хоће ли неко поменути случај. Добро сам знао шта се шапатом говори о методама ОЗНЕ и УДБЕ у обрачуну са „непријатељима“. А јел` могао неко да буде већи непријатељ од једног омладинца од кога се највише очекује да он стави под ноге највећег сина нашег народа како су му тепали сви па и ја. ОЗНА беше страх и трепет за свакога. И за оне који баш ни због чега нису имали да се боје. Сваки помен те службе доносио је немир. Са титовком на глави и петокраком звездом у кожним дугим мантилима, на јаким моторима заплењених од народа, кружили су, појављивали се свуда ненадано, а сви су знали где се и кад се појаве, да некога траже, хватају. Могли су пребити или убити без икакве одговорности. Кад год би неко од њих кроз Предејане у време мог „злочина“ пролазио и дуго после њега, ја сам, макар да сам само чуо да су ту били, помишљао како се зло врти око мене. Замишљао сам како су ме затворили, како ме туку и стављају на разне муке тражећи да признам којој непријатељској организацији припадам, коме је инструисао, какви су ми планови били, како плачем, браним, како ми ништа не верују, како су ми родитеље и браћу стављали на муку, како ће због мене гладовати и тај страх ме дуго није напуштао.

Кајао сам се. Не због самог дела. Ја сам за њега имао своје оправдање. Кајао сам се јер сам тек после таквог размишљања себе корио због тога што нисам био потпуно свестан и промишљен да тим чином ништа нећу постићи, сем што могу уништити сопствени живот или живот породице. Ја сам више него сви моји вршњаци, и они млађи и они старији од мене, несрећно преживео у протеклом рату и имао сам више разлога да се радујем слободи. Али ја сам и знао да сам сва та зла доживео због њих, Титових партизана, да смо спаљени и уништени због њих, да су обећавали много тога лажног што се убрзо после ослобођење показало.

Овај чин био је само мој револт и освета и коначно, непромишљена будалаштина.

Због тог кајања настојао сам да се својом активношћу што више истичем са оним „живео“ на састанцима, конференцијама и митинзима. Истицао сам се у говоранцијама где се хвалио поредак. Слобода “Тито“ у писању парола којима ме је подучио један млади учитељски пар из околине Пожаревца чије сам симпатије уживао. Научили су ме како се изоштри па изрезбари један крај малог чамовог дрвета које се такво уметне у туш и повлачењем преко хартије пишу пароле. Писао

сам чланке за зидне новине које су прављене сваке недеље. Чланци су на великом белом пак –папиру асиметрично лепљени и постављени на великој табли са рамом и стаклом, осветљеној ноћу, да би мешатни могли читати. У чланцима смо писали славопојке слободи,новим властима Титу, иза Стаљина хвалио активности омладине, АФЖ-у, позивале на активност сваке врсте. Често је испод тих чланака био мој потпис.

Био сам хваљен због свакојаке позитивне активности, ослобођен страха за онај непромишљени чин иако сам у себи носио, али притајено известан унутрашњи, добро скривен, маскиран отпор.

Било је то време раскршћа. Светла будућност могла ограбити само готово агресивним доказивањем потпуне оданости новом поретку. Или пасивности и резервисаности. Раскршћа су увек представљала ризик.

Прво раскршће великог, судбинског карактера на коме сам се нашо са дилемом којим путем од два у датом тренутку било је ничим изазвана самостална одлука о женидби. Мушка посла незрелог момка који је све друго од значаја за будућност решио, само му је потребно оженити се. Али је тај наум разрешен на општу корист моју и мајке родитеља туђом заслугом.

Момчић дошао у варош из села у свињским опанцима коме је отац у сву своју немаштину отишао у Скопљу купити лепо половно грађанско одело да би га упристојио за нову средину пожелео да има девојку. Гледао сам на корзоу, на игранкама девојчице. Чинило ми се која је од коју лепша. Али ми се исто тако чинило да ни једна није достојна и да све у њему гледају сељачког претендента на варошку углађеност и лепоту. Чежњиви погледи нису наилазили на одзив. Иако сам се брзо уклапао у друштвену активност омладине, преузимајући чак и водећу улогу, за девојке сам био нека врста беле вране. Све тадашње девојке биле су кћери или трговаца или кафеџија или занатлија. Сви ти еснафлије сматрали су себе домаћинима са солидним позицијама па су и под њиховим утицајем и њихове кћери држале тај ниво. Варошки скоројевић са сељачким педигреом није долазио у обзир на цени су били официри. Свеједно што су и они били сељачког порекла, колико пре пар година из свињских опанка упали у гланцане чизме, еполете са позлаћеним звездицама, али они су били и садашњост јер су били добро плаћени и са низом других привилегија па су због тог били и лепа будућност. У другом реду били су варошки момци чији су оци имали дућан радњу, кафану. Ја сам био безперспективни пролетерчић.

Родитељи и браћа једне девојке, кад су осетили да се ја мотам око ње, звали су моју породицу, а тако и мене – слепцима. Нисмо имали ништа. Ни кућу своју. То ме је вређало али и не одбијало од ње.

Беше скромна, у много чему ограничена. Својим природним даром није могла да полети ни на мале висине. Мало роше по лицу и дуга коса у плетеницама које су висиле низ рамена било је оно што ме је привлачило, што ју је чинило лепом било је све што сам нашао као оправдање за моје симпатије, што је у тој немоћи према нечем бољем чинило да што даш.

Никад се састао са њом нисам. Била је увек под будним оком својих, посебно браће, који су мотрили да се насамо не састанем него ни да коју реч проговори са слепцем. Ја сам чекао. И надао се. Само су нам се погледи састајли а тада би она свој поглед брзо скретала на другу страну. Чинило ми се тада, да су ти сусрети очију забрањени али речити. Били су љубав.

Састали смо се, уз посредовање, само једном и последњи пут. Ту је био крај.

Са двадесетчетворомесечног одслуженог војног рока, чим сам ступио у војску, преко посредника писао сам јој. Онако како се пишу љубавна писма, умерено, ограничено. Дуго сам чекао на одговор. У строју пред ручак читала се војницима пристигла пошта. Дочеках ја једнога дана прозивку и мене са писмом. На њему на адреси није био рукопис мога оца, препознатљив. Обрадовао сам се. Али, за кратко. У писму није било више од десетак готово конвенционалних реченица. Ни речи о љубави, чежњи, стиховима, о цвећу, сунцу, очекивању. Неће, не уме, не сме, шта ли? Размишљам. Глупо, мислим, глупа је она, не мисли и не жели она тако. Не мучим се, тешим себе јер ми је ипак драго да ми је одговорила. Ослободиће се знам, правдам се пред собом. Касније писма, ретка, унела су у мени нешто више расположења. Ипак ме воли – мислио сам. Могао сам тако мислити зато што сам ја желео да је тако, потврду у ретким и кратким писмима њеним нисам имао. На првом војничком одсуству била је под потпуном контролом, пратили су је у стопу али ни она није ништа учинила да ту блокаду пробије. На другом, моја заблуда је о недореченој, шупљој, лажној љубави окончана.

Беше касно пролеће, све у цвећу. Само је један цвет саздан од лажних латица. Заливам је мојом заблудом. Моја пријатељица, на мој предлог да организује састанак учинила је то брзо на моје изненађење

јер сам мислио да Деса неће, или не сме пристати. У договорени минут нашли смо се у соби моје пријатељице један наспрам другога седећи на креветима. Дошао сам први. Кад је ушла у собу на спрату, била је ужарена у лицу. Није ми пружила руку, само је села а на мој смешак који је она могла да тумачи и као подсмех, час спустила поглед на под, па опет тако наизменично неколико тренутака док ја нисам рекао „Здраво“. Добих суво „Здраво“. А онда су, док сам ја пратио и ценио њено врлудање очима увиђајући да је у гадном сосу јер се први пут састаје са мном насамо лицем у лице. Оптерећена је и приметим и с правом као прогоњена звер.

„Како си?“ – питао сам тек да направим неки увод.

„Добро сам“.

„Зашто си тако узнемирена? Ако ти је ово непријатно ниси морала да дођеш“.

“Нисам морала али сам хтела“.

„Зашто ми тако ретко и мало пишеш, могла си да знаш да ја желим више“.

„Па ти знаш шта моји раде са мном, бојим се да ће сазнати да се дописујемо“.

„Хоћеш ли да то прогањање твојих прекинемо“?

„Како“?

„Идеш са мном“!

„Где, па ти си још у војску“?

„Где, то је мој проблем, твоје је да ми кажеш хоћеш ли са мном сада одмах“?

То сам изговорио ни сам не знајући зашто, јер на неко питање где, нисам имао одговор, нисам размишљао у том смислу нити ми је пре овог састанка падало на ум да јој тако нешто понудим. Нисам био свестан шта чиним али је стихијска позну да је ослободим прогона и да је имам. Ћутала је, погледавши час у мене час у под испред себе.

„Хоћеш ли“? Поново сам питао.

„Ако ме одведеш и оставиш кући код твојих, мојима неће бити тешко да ме ухвате и врате кући“.

„Водићу те са мном у Сарајево“.

Зинула је од чуда. А ја као у бунилу нисам био свестан шта тачно понуђено решење значи. Лудило. Лудило је било јаче од разума и рационалности.

У том тренутку неко закуца на закључена врата. “Десо, Десо“!

Разабрали смо глас њеног брата прогонитеља. Тајац, зауставимо и дисање. Лупање се понови: „Десо, Десо“! Трајало је то читаву вечност, позиви са лупањем су настављени. Како су открили да је овде и да је са мном. Упорно лупање и позиви показивали су да прогонитељ зна да је његова сестра овде са мном. Али и наше ћутање било је упорно а у Десиним очима и покретима видео се страх.

Трајао је тај лов читаву вечност док нисмо чули бат корака низ степениште којим се пригонитељ удаљио. Ћутали смо и даље, ја гледао у њу очекујући реакцију а она је слушала неће ли се прогонитељ вратити. Онда је одједном, без речи устала, окренула кључ на вратима и брзо изашла.

Тада ми је пао камен са срца. И сам сам био изненађен са каквом сам равнодушношћу остао неколико тренутака сам у соби. Готово да сам је једновремено и жалио и мрзео. Био сам још у том тренутку у благом бунилу и мржњи свестан да је то крај једне заблуде о љубави која у ствари то и није била. Начин једне заблуде која је, да је она у оном магновању и преиспитивању осећања и околности побегла, срећа да није рекла „да“ и „идемо“, јер би се нашао у чуду. Брзо сам размишљајући о догађају и расплету дошао до закључка да сам могао на том раскршћу да кренем у посве погрешном правцу.

Никад нисам зажалио што се та наречена љубав тако окончала.

Кроз живот сам је касније сретао више пута. Увек би окретала главу на другу страну или у друштву баш тада водила разговор. Никад ни реч више нисмо проговорили нити ту везу танану као нит паучине коментарисали.

Она је била паметнија од мене. Могла ми је приредити невоље целог животног века.

Многе су године пролазиле а ја у свима често обнављао сећање на ту епизоду. Покушавао сам себи да објасним свој поступак и у тренутку упутим девојци са кикама и рошавим лицем несемислени позив да пође са мном. Да је први корак учинила уз мене, не бих знао, зрела и експлозивна мушкост и незрела памет увалила би ме у незамилсиве невоље. Само њеној неодређеној љубави према јединоm кандитату за њено оделотворење спасила ме великих невоља које би за цео живот усмериле у другом правцу. Све што се касније догађало показало је да јој могу бити захвалан. Никад нисам ни покушавао да продрем у њена размишљања. По њеном понашању закључио сам да ме презире. Очекивала је после бекства из собе да ћу тражити и пружати

нову прилику да је поведем уза се. Није се срећно удала, избор није био њен него њених родитеља које је снажно опсенила патријархална заосталост обичаја да родитељи одлучују о удаји.

Била је то само још једна љубавна прича налик оној са Ружом Богдановић из ђачких дана у основној школи у Броду.

Седим, по поноћи – прошло је 12 сати, мука ми, писао бих али не могу да повежем са оним што сам до сада написао.Мука та свакога дана ме гризе, одгриза, болно, део по део мене, мога тела, моје душе опкољава ме, просто ме затрпала, на столчићу поред кревета, на столу трпезарском! На витрини, полицама, код телефона, затрпава ме хрпа хартија од којих свака нешто значи, нешто казује, неки је документ, ја не могу да препознам, да идентификујем ни један а неки ми требају, нужно треба да ми разреше неке проблеме али како. Очи немам, имам али неће, ничему да ми помогну. Лане у ово време читао сам и писао, знао сам где шта треба да урадим, коју хартију где да одложим, да сложим, шта са њом треба да урадим. Боже, ако постојиш, како си ме казнио, страшно казнио. Шта сам згрешио, који сам грех учинио? Или је мој највећи грех што сам ове очи које сада не виде те ово насумице записују, видевши само некако да писмом не зајашем редом ред. Злоупотребио сам очи. Јесам, кад год сам био ослобођен других обавеза или сам их одложио, читао сам, читао, писао сам писао, и дању и, као сада, слеп, ноћу. Нисам штедео вид, нисам могао ни помислити да ћу због тих, толико написаних или прочитаних речи или реченица, изгубити нешто најдрагоцениje – вид. Ако сам га због тога изгубио. Сасвим могуће.

Пре него што сам ово, ове ноћи када је око мене потпун мир, док само чујем дубоко дисање супруге која попије таблету опијатика и спава, лежао сам у свом кревету из суседне просторије, кухиње, светло које још није угашено јер се нисам још распремио за спавање, и док ми поред главе ноћна лампа усмерена на суседну витрину па јој је тако ускраћена могућност да јаче осветљава спаваћу собу, у полумраку зурим у плафон. Као да горе на тој белини читам нешто, а уствари, јесте као да читам, јер кад човек гледа у празно биолошка је принуда да о нечему мисли. Мисао случајно пада на памет ако није споља наметнута. И тако ми гледајући у плафон паде на ум како је некад било ово, како оно, а како је сада. Какав сам ја био онда, некада, а какав сам сада, па сам већ много пута са десне стране мога кревета где сада лежим нетремице гледајући у плафон, на зиду у скромном раму

стоји, прошле године увеличана слика па ту не знам због чега важног окачена и коју видим као силуету, а знам је „напамет“, представља ме у мојој 27-ој или 28-ој години са лепом таласастом косом и црним брковима. Ту су и друге породичне, мањег формата слике које као и моје подсећају на неке срећне дане и лепе ликове. На плафону “читам“ како је 1952. године на дотадашњој Макадамској улици постављена камена коцка прављена па довожена из Моминог камена. То нам је било нека револуционарна промена ка бољем, лепшем. Нисмо више улицом у кишним данима газили блато и ноћу шљапкали по барама, јер је некако исте године Предејане и струју добило, пре тога је две године није имало. Додатни напредак беше и долазак електро Србије у Предејану да гради далековод. Та је година и за мене лично била година прекрајања живота, па ми у овој ноћи зурећи у плафон све то поређах у глави заједно са још нечим. Тих година су се догађале многе ствари у Предејану, које ми сада, далеко од тих година, са погледом немоћних очију у плафон изгледају чудно значајне.

Та, али и година пре и после све, биле су године стабилизације свих прилика, почев од оних почетних у којима је постојала она жестока хајка на државне непријатеље и свих боја и свела се на тајно цинкарење, праћење, одржавање тензија на скоро свакодневним састанцима до тада формирана укључених у неку од многих политичких организација: организације пионира, АФЖ-а, антифашистичког фронта, све жене су биле укључене добровољно, организације народног фронта у којој су такође укључени сви грађани, добровољно. Од18 године па до краја живота, Организација народне омладине са свим омладинцима наводно до 28 године, Савез бораца НОРА. Тако је сваки жив човек од детета које је навршило 7 година живота па надаље, без ограничења био је члан нечега. Сви су добили чланске карте, а руководства, као што је председник, секретар и благајник у свакој организацији, морали су да, идући од куће до куће, од члана до члана, убирају одређену чланарину, да организују састанке чланова и на њима расправљају и одлучују о организационим питањима, политичким активностима које су укључивале сталну борбу против домаћих и спољних непријатеља, о извођењу разних акција, о спровођењу директива „одозго“, проради говора највиших државних руководилаца и друге активности. Тако се преко масивних организација све дало на узди и, политички хтело не хтело, деловало на „линији партије“. Био сам неке од тих година председник омладинске организације и као човек

„друге фазе одрастања“. После пионира одлазио сам пар пута да у школи, на посебном часу, у присуству ученика и учитељице. Ја држим предавање о важности пионирске организације, важности доброг учења и владања и другим принципима и кучинама, стављајући себе у улогу неког важног чиниоца, политичког, али и моралног васпитача попут учитеља. Касније сам себи био смешан и будаласт. Али, то је било време општег испирања мозга и уздење којим је одређиван правац којим морамо сви да се крећемо.

Већ 1946. године формирано је културно друштво утицајем политике али и омладинаца, ученика средњих школа и студената. То су, заправо били почеци недовољно артикулисани и више него астеризовани, како је то било од грађана са задовољством прихваћено, а игране приредбе драмских карактера биле су радо и масовно прихваћене. Људи су били жељни некакве разоноде јер друге није било а на „сцени“ су углавном били Нушић, највише Сремац.

Између 1947. и 1952. године била је то дибро организована група младих људи под именом културно – просветно друштво Светозар Љубеновић – “Тоза” које је имало четири секције: драмску, фолклорну, рецитаторску и хорску секцију које су, нарочито о државним празницима али и ван њих оганизовали приредбе пре ове добро организоване групе неке приредбе даване су у бившој кафани Томе Ранђеловића – Броћанина, у центру Предејана али је она брзо активирана као гостионица (кафана) а имала је ограничени простор, касније у својству друштвене просторије у којој су одржаване конференције грађана и приредбе овог друштва у пространој бившој кафани Боре Петровића која је још средином деветнаестог века сграђена као тада модеран је дуж турске Џаде а касније и „Царског друма“ кроз Грделичку клисуру било, према историским подацима на десетине.

Како су се полако, млади људи који су се у друштву аматерски али с великим ентузијазмом радили, разилазили, неки одлазећи на школовање, неки запосливши се у месту или ван Предејана, неки се „уозбиљили„ улазећи у брак и формирајући породице, активност је јењавала да би се већ средином шесте деценије угасила свака активност, а учесници у себи понели лепе успомене о једном интересантном забављању и друштвено корисном раду, како су се у политичком животу називале активности. То је био у неку руку и политички рад јер су певане песме у славу актуелне политике и вођа,

рецитовале рецитације које су славиле борбу, јунаке, хероје попут оне, «Титов напред“ од Владимира Назора: “Друг Тито јаше на челу колоне уз уску стазу планинску...“ То су биле године снажног политичког, друштвеног и привредног покрета и активности који је ангажовао све до оних којима није нови режим био по вољи али су врло опрезно строго пазили да привидно барем, учествују у тој активности.

Те године(1945.-1950.) биле су и године пуне консолидације и организације власти, овде општинских а изнад њих вишем нивоу, организације власти која је у великој мери имала готово туторски однос према општинама, иако су у низу послова општине имале доста широка овлашћења.

Политичко коло у Предејанској општини до 1955. године, са запаженим слабљењем у задњим од тих година, водили су млади активисти са села (предејанска општина, потпредседник, секретар партије, директор задруге и др). Били су из Бричевља старији омладинци Ратко Стојановић и Влада Петровић, из села Предејана Сава Илић и Владимир – Лаки Стојановић из Корађевца Љуба Станковић и Станко Рајковић из Граова, Милорад Вељковић из вароши, у почетку значајну улогу имао је Томислав Љубеновић, потомак чувеног именњака који је у историји предејанске општине за сва времена био и остао најзначајнија политичка личност. Међутим, овај млади Томислав – Тома релативно брзо је потиснут јер је био меке нарави и клонио се политичке агресивности у акцијама какви су у то време, па и касније, били потребни. Постао је обичан општински службеник али је значајно што за собом није оставио негативан политички траг. Из вароши се нико посебно није истицао, иако је посебно своју активност, привржености новој власти истицао Алекса Милчић, кафеџија и трговац који ни у једној власти до тада није био пасиван. Покушавао је да се наметне Граовац Драгољуб Стојковић звани „Струја“, који је неколико месеци раније, пре ослобођења носио униформу бугарског војника у Скопљу. Једини из овога краја па је сада у новој власти активнијим учешћем настојао да оно некако покрије и успео је у томе мада је због многих ограничења био трећа виолина. Срба Митровић, омладинац, у првим данима ослобођења налепио се, иако је био више маневриста него личност са озбиљним претензијама политици на дуже стазе. Отишао је на дошколавање где је постао геометар у војсци, дошавши и до официрског чина али политички само формално опредељен колико га је припадност војци обавезивала. Стеван Илић “палашчија“, старији

омалдинац укључио се у политику само онолко колико му је требало да се запосли као књиговођа у неком предузећу за експлатацију шума, да би убрзо отишао у књиговодству ново формиране трговинске фирме „Нама“ у Нишу.

Све оне политичке активности са села послужиле су за једнократну политичку употребу. После пар година, већ после 1950. године, Милорад Филиповић отишао је у конобаре, Сава Илић у шумаре, Влада Петровић у месаре, Влада Стојковић-звер за директора задруге, а онда у шнајдере, Станко Рајковић и Милорад Вељковић из Граова, који се највише истицао у принудном откупу, омрзнут због посла, повукао се у село. Једино је напредовао Ратко Стојановић.

Споро се развијало све до краја првог светског рата. Трагови политичког кошмара у коме се, како под турском окупацијом водила час створена час потпуна борба за политичку превласт неслободну Србију између, почев од првог српског устанка под Карађорђем и другом под Милошем, па надаље између Карађорђевским и Милошевским присталицама, настављена је, истим интезитетом све до 1903. године. Чак и после ослобођења од Турака, тај политички кошмар производио је и жртве у народу, а после ослобођења и жртве изазване борбом двеју династија. Градови су се у то време, али треба нагласити и после доласка на власт Петра Карађорђевића 1903. године, све до краја Првог светског рата, слабо развијали. Људи су се радије задржавали у селима, у време турске владавине, у оним мање приступачним, јер им је лакше било склањати се по шумама и теже приступачним забитима. Радије су се људи селили из једног у друго село, из једног у други крај, него што су се насељавали у урбаним насељима које условно можемо назвати градским и полу урбаним насељима, таква и каква су, била су мала са становницима који су се у њима рађали и одрастали, а не са досељеницима са села, што ће се масовно догађати у следећем веку.

Варош Предејане у то време, просто није постојала. То што је било неколико кућа, биле су саставни део села Предејана и ту их је везивало само пољопривредно земљиште које су као и свако друго сеоско, обрађивали. Лоза Љубеновића из Бричевља ту је ухватила корен, јавивши се касније један од њих као родоначелник, имала је овде велико имање и била је везана за његову обраду, док један од њих, Петар Љубеновић, није ту, на имању, подигао хан још у првој половини деветнаестог века, који је брзо прерастао у „савремени“ угоститељски објекат - механу, средином тог века. Има дела истине у тврдњи коју је,

из уста црнотраваца пренео у Лесковачком гласнику 1927. године да је Предејане предграђе Црне Траве. Теза је изнета поводом откривања у Црној Трави споменика борцима Црнотравцима изгинулим у првом светском рату. Она се заснива на чињеници да су одмах по завршетку тога рата, у наредних десет година, црнотравци, трговци, кафеџије и банкари формирали у Предејану пословни амбијент који је био основа и покретачка снага даљег снажног економског развоја.

Та теза показује дубља, некомликована анализа, да је делимично тачна. Супроставља јој се чињеница да је темељ настанка вароши поставила породица Љубеновић, заправо Петар, један од синова Љубенових, Петра, који је рођен у селу Бричевљу 1835. године, а умро 1912. године. И његов син Тома Љубеновић, рођен 1875. такође у Бричевљу, а умро у Предејану 1935. године.

Петар је како се из оригиналних архивских докумената види, објављених у првој књизи, да је одмах по ослобођењу од Турака затражио да му се дозволи категорисање у вишу категорију механе коју је имао и која је више од једне деценије одолевала зубу времена и тек у првој деценији новога, двадесет првог века потпуно урушена, а да је при подношењу тога захтева начелству у Сурдулици навео да та механа ради још од 1851. године и да је она била, према томе, први привредни (како се то данас назива) објекат у Предејану. Нема сумње да је то био хан каквих је било кроз Грделичку клисуру и пре изградње тзв. "царског друма", па га је Петар хтео подићи на виши, у то време савременији ниво, због чега је од власти и тражио бољу категоризацију. Тај хан илити касније механа, поред неких већ постојећих сеоских на крајњем северу садашње вароши или уз реку, био окосница стварања вароши. У то време то насеље словило је као село Предејане. Има штурих података да је при северном дну вароши некакву трговину држао Тома Влах. У 18. веку Грци нису као пословни људи били реткост на овим просторима а неосновано су их називали власима, па је такав случај вероватно и са Томам Влахом.

Но, у даљем, почетном формирању вароши, преузима и даје за свега живота највећи допринос формирању вароши Петров син и Тома Љубеновић. Била је то изузетна личност. Писмен за она времена, он прво даје велики плац и иницира изградњу железничке станице 1907. године, која онда омогућује великом броју црнотравских печалбара да у свет у печалбу крећу и враћају се преко Предејана, што опет по завршетку Првог светког рата привлачи потенцијалне пословне људе

из црнотравског краја да се насељавају у Предејане и ту реализују своје пословне амбиције и способности и тако, на основу тога су црнотравци

Тома Љубеновић, дугогодишњи председник предејанске Општине и Окружног одбора у Врању.
Родоначелник и легенда Предејана

у једном тренутку утврдили да је Предејане предграђе Црне Траве.

Тома Љубеновић постаје ауторитет број један за Предејане као центар и његову околину. Својом предузимљивошћу држи сам и преко својих потомака и трговину и механу али не напушта ни пољопривреду. Потпуно се ангажује политички, постаје у више мандата председник предејанске општине, што му је био и отац Петар први председник прве општине формиране 1878. године одмах по ослобођењеу од Турака. Својим снажним ауторитетом, Тома се намеће и за председника Округа Врањског. Моји стари саговорници који су га знали, причали су да је Тома пленио својим понашањем, активношћу за опште добро и ауторитетом, што је запажено и у тадашњој Србији која му је омогућила трон председника округа.

Нажалост умро је релативно млад, 1935. године у својој шездесетој години живота, оставивши Предејану, за његову историју, трајање његове улоге у Предејану.

Његово име и допринос дају му за право да у даљем

180386

Ч

76

Пресуда на Суду

Заступник општег државног правобранилаштва, који заступа тужиоца општину Ђуринац, против општег одбора, у којем заступа г. Јован Ђ. Јанић адвокат, ради утврђења, да је одлука тужене општине од 5 јануара 1914 године, којом је одређено, да се у општини Ђуринац не може подизати ни једна механа, ништава, по усменој расправи одржаној дана 30 Јуна 1914 године, у присуству заступника тужиоца, а у одсуству заступника тужене општине, који је уредно позван, пресудио је:

1. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

2. Одлука општег одбора општине Ђуринац од 5 јануара 1914 године, којом је одређено, да се у општини Ђуринац не може подизати ни једна механа, ништава је.

Тужена општина дужна је тужиоцу накнадити трошкове парнице у износу од (600) шестотина динара у року од 15 дана, под извршењем.

Из разлога:

Што је тужена општина својом одлуком од 5 јануара 1914 године, којом је одређено, да се у општини Ђуринац не може подизати ни једна механа, прекорачила границе своје надлежности, јер по § 3 закона о уређењу варошица од 1 јануара 1912 године, у варошицама се може подизати онолико механа, колико је у њима било 1 јануара 1912 године, а у Ђуринцу је било 3400 становника, а по § 4 истог закона, у варошицама са мање од 5000 становника, може се подизати по једна механа на сваких 1000 становника, па како је тужена општина одлуком својом ограничила број механа, то је одлука њена ништава.

30 Јуна 1914 године
Ђуринац.

Чланови:
Председник: Ђ. Арбанашић с.р.
Чланови:
Јаша Јовић с.р.
Милија Савић с.р.
Самоуправан писмен
Јован Ђ. Јанић

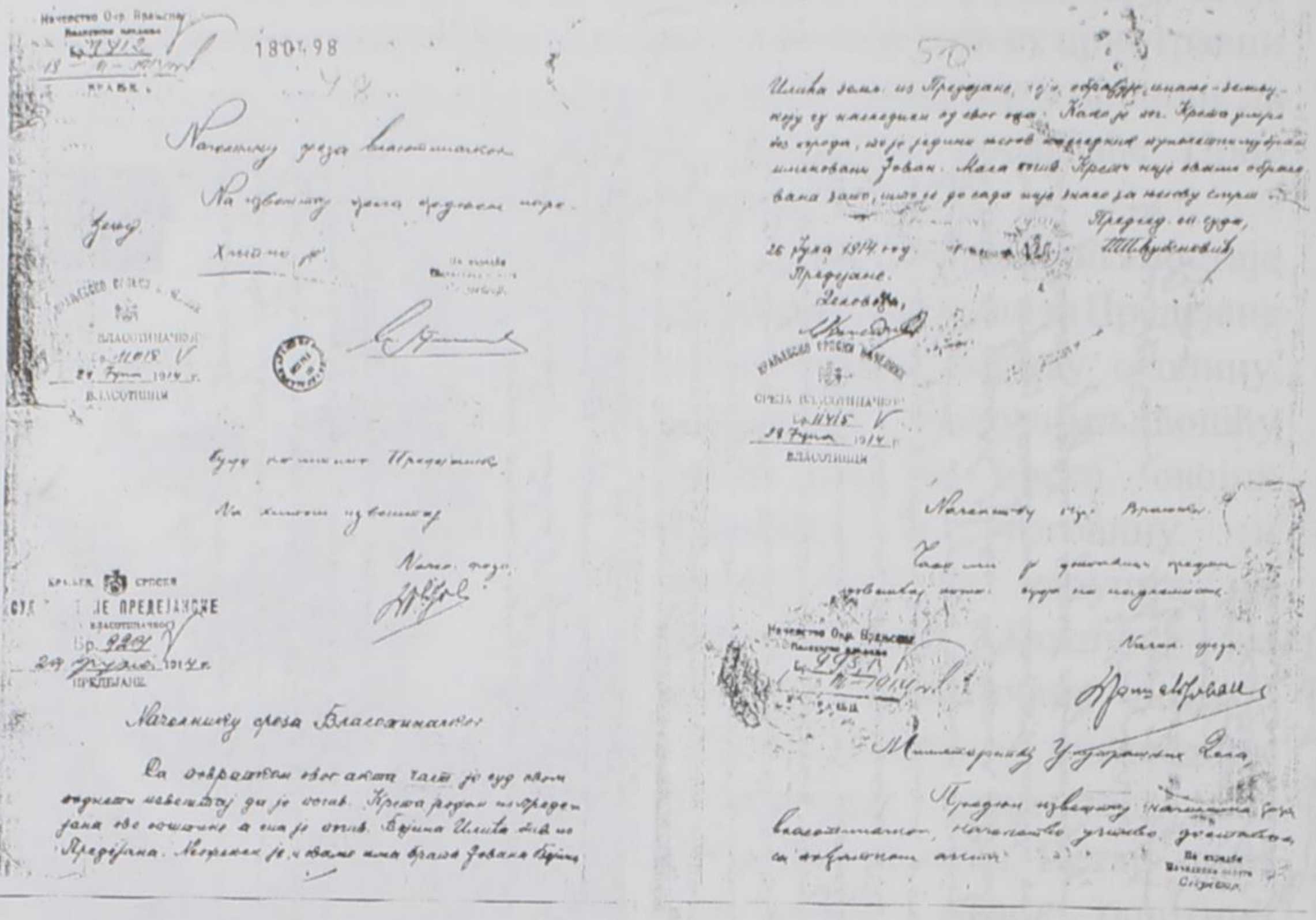
76

Да је овај пресуда ваљана г. тужиоцу
Бојан Вучковић јемац

5-VII-1914
Ђуринац.

Јован Ђ. Јанић
с. пр. адвокат

173

Документи са потписом Томе Љубеновића, председника Окружног одбора у Врању

развоју Предејана, од његовог основиња до данашњих дана речју сликам сваког ко је у досадашњем трајању за постанак и опстанак Предејана дао значајан допринос.

О Љубеновићима као родоначелницима Предејана, Петру па његовом сину Томи, те Велину и другим у проширеној породици њиховој, доста казује и чињеница да су чак формирали предејанско гробље на коме су прво сахрањени први предејански свештеници са данас већ запуштеним каменим спомеиницима на којима су њихова имена исписана старословенским писмом, у порти цркве, са њене леве стране, а иза цркве одмах почиње предејанско гробље на коме су споменици од камена, у лепом стилу изграђени, Петра Љубеновића и његовог сина Томе, а поред њих и њиховог брата од стрица Велина.

У том скоро једноставном периоду, а у односу на ранијем од када датирају турски пописи, подаци показују, села су убудуће расла иако нису имала никакву економску основу, па ни ваљане површине земље за пољопривредну производњу која би могла обезбеђивати и минималне услове за нормалан живот сељака. Живело се на селу на крајње сиромашан и примитиван начин. За те услове максимално је

било развијено сточарство јер је постојала материјална база - храна за стоку. Други ресурс из кога су црпљене могућности за живот било је воћарство, и за сопствену исхрану, и за производњу ракије и вина. Није оно планински гајено, више је то био самоник или стихијска садња из семена оних врста воћа које је најбоље успевало: јабука, крушка, плава шљива и виногради. Око гајање воћа није било много труда јер није било болести које ће се један век касније појавити и уништавати га ако се хемиским средствима не одржава. Све до првог светског рата, десна страна Јужне Мораве у читавом побрђу била је са доста винограда, јер и та врста воћа у то време могла је да даје солидне приносе без примене хемије. Истина, квалитет и принос нису били добри и велики али су сељаци произведено вино и ракију продавали преко бројних Ханова и караван сараја у Грделичкој клисури. Од сејаних производа највише се производио кромпир, који је од скромних житарских производа био главни производ за исхрану.

Формирање варошице које је узело нешто већи замах па од краја првог светског рата отворио је и простор да и сељаци почну да остварују боље приходе и да разменом добара са новоформираном трговином и занатским услужним делатностима побољшају свој материјални положај, па сходно томе, и бољи живот који је спорије напредовао него онај у урбаним срединама које су од тада почеле брже него сеоске да напредују, захваљујући и томе што су у размени добара између села и градских средина ови други увек извлачили већу корист, јер су сељаци имали вишак производа. Како су га се одрицали на свој уштрб а потражња је била мања па је градски послован човек, трговац, банкар, индустријалац или занатлија могао да уцењује и у трансакцији увек боље пролази. Зато су и они промоћурнији и предузимљиви сељаци почели да улазе у урбана насеља и предузимали неку предузетничку делатност, највише занатску.

Прве занатлије од вајкада били су ковачи. Правили су од гвожђа алат потребан сељаку за рад у пољопривреди. Рала, мотике, лопате и друге алатке што је сељаку било од прве и највеће помоћи. За њима су следили колари, правећи кола којима је сељак могао лакше да помоћу сточне запреге преноси лакше летину и дрва а да на њиву извози и разастире стајско ђубриво којим се побољшава и квалитет и количина пољопривредних производа. Појавиле су се и прве ветрењаче коју би редак и богатији сељак имао и изнајмљивао осталим сељацима уз ушур да ручним покретањем механизма лакше, брже и боље свршено

жито очисте од остатка сламе и осињки. Дошла је појава вуновлачара и ваљавица сукна од којих су прве брзо, лако и квалитетно обрађиване за даљу финалну производњу сукна и других тканина за израду квалитетније одеће а таква се вуна износила и на пијаци, и продавала новим малим ткачницама претечама текстилних фабрика. Појава нове алатке за неки производ или као што је са вуном случај полупроизвод, повлачила је домошљате људе да осмисле шивење одеће зашто су из Европе дошле шиваће машине „Сингер“ и „ПФАП“, па су се и сељаци могли одевати бољом и квалитетнијом одећом и тако много рационалније и боље користити и други производ – вуну. Тако су се у ланцу масовно убрзо појавили и кројачи и шивачи разне врсте одеће за сељака сукнено, топлије и за варошанина квалитетније.

Предејане је до почетка другог светског рата имало око шездесет кућа све са леве и десне, али више са десне, гледајући из прваца Југ-север у главној улици, сем које је била формирана и једна мања уз Предејанску реку са десетак кућа. Мало је која од тих кућа била чисто домаћинска. Пред сам рат број само занатских радњи осцилирао је између 25 и 30 радњи. А било их је кројача-шивача, поткивача, колара, пекара, казанџија, обућара, лимара, опанчара, столара, а одмах иза рата бомбонџија, содара, вуновлачара, бајаџија, сајџија.

Добар број занатлија који је између два светска рата је обогатио, са осталим конфесијама привредну активност вароши дошао је са села. Укључујући се у живот једне још у формирању урбане средине, они су, природно и принудно били упућени да мењају и себе прилагођавајући се правилима понашања такве урбане средине. Имали су другу бољу комуникацију са људима код којих су могли да виде за тадашње прилике савременије облачење, више контаката са носиоцима културе, школованијим људима, чиновницима, полицијом, саобраћајном комуникацијом. Набавком матиријала за своју делатност, наметали су се контакти са штампом а самим тим са догађајима у земљи и свету из свих области живота, јавили су се и први радио апарати, ближе су биле разне друштвене активности, били су ближе школама, просвети, културним и спортским догађајима и све то и појединачно и скупа проширило. То је усмеравало њихова сопствена понашања ка томе што им је обогаћивало живот а занат којим су се бавили, тежњи да успеју, приморавала их је да прилагођавају своје понашање потребама муштерија.

Сем Љубеновића, домородаца и у трговини и у угоститељству,

трговци и кафеџије у тим међуратним деценијама сви остали трговци и кафеџије дошли су са стране: из Црне Траве и њене околине и из Црвеног Брега и Лесковца. То је, у поређењу са занатлијама, већ била виша класа, она која је имала искуства у пословној комуникацији. Боље су познавали тржиште, потребе сељака као купаца, већ су имали неки виши ниво културе у свему па и одевању и понашању.

Та скупина пословних људи, занатлија, трговаца, кафеџија и још више чиновника у разним службама већ је имала и проширавала елементе урбаног, грађанског понашања у животу а њихова активност нужно је привлачила сељака у првом реду у пружању услуга и размени добара. Тиме се непосредно вршио утицај на сељака да размишља, настоји и ради на прилагођавању сопственог живота оним виђеним бољим вредностима. Ипак је овдашњем сељаку сиромаштво било ограничавајући фактор – да брине да побољшава свој живот.

Облачило се одећом из сопствене примитивне производње. Свако је кући материјална основа била стока – говедо за рад у пољу и принос у млеку, месу, овчијем руну и козјој длаци. У сиромашној и примитивној пољопривредној производњи. Од овчијег руна, влачењем, предењем и ткањем на сопственим разбојима које је имала многа кућа, ткањем се добијало грубо сукно од кога је прављен капут, гуњ, чакшире, женска сукња и јелек, плетен џемпер, чарапе, ткала се черга за покривање, а од конопља прављено такозвано пртено платно за мушке и женске кошуље и постељину уколико ју је, али врло ретко, ко имао. Фабричке тканине и платно све се више употребљавало за израду одеће, али је дуго и после другог светског рата преовладавала производња у домаћој радиности. Чарапе су плетене од домаће финије, углавном црне вуне, високе, навлачене преко ногавица од панталона, чак и лети, а везене чарапе у новијем периоду од фабричке вунице биле су за посебне свечане прилике. Обућа је била опанак, прављен од свињске, говеђе или телеће сушене коже, а већ у четвртој деценији све су масовније коришћени гумени, такозвани пиротски опанци. Ретко, само у боље стојећим породицама, за свечане прилике набављани су опанци прављени од штављене коже код професионалних опанчара. Раније, сукно је бојено бојама из природе. За бојење су сељанке користиле још зелену орахову кошуљицу, зелену шуму од неких врста дрвећа и неких биљака. Онда су све више улазиле за то у употреби аналинске боје, постојале су у разним нијансама, које се продаване у трговинама на меру а произведене у Немачкој „фарбец индустрији“.

Било је фарби посебно за вуну а посебно за памук који је, из увоза, све више улазила за употребу.

Саставни део одеће код овдашњег сељака била је код жена марама за главу, а шајкача као традиционална српска капа, качкет и шубара, све су то научили да шију шнајдери. Шешир је био симбол грађанског друштва па се на глави овдашњих сељака није појављивао, али горе у планини у црнотравском рејону био је чест јер су тамошњи печалбари послом боравили у градским срединама, па су отуда у свој крај доносили и све више носили грађанску одећу од фабричких тканина па и шешире који су пристајали уз такву одећу. То врло јасно показује да то правило важи за сва времена, да је за подизање општег знања из свих области живота, посебно културе, комуникација, размена етничких вредности појединих средина и материјалних добара од пресудног значаја за извлачење из заосталости и примитивизма оних средина где су околности поједине средине и скупине људи оставили у далекој прошлости или времену. Сељацима из околине Предејана, насељаване варошице људима из разних средина, који су поодмакли у развоју културе и материјалних ствари, поготову трговаца и кафеџија, створила амбијент који је као свеж поветарац с пролећа што погодује и поспешује оживљавање вегетације у природи да се покрене и интерес сељака ка приближавању и прихватању неких вредности урбаних средина. Но, свеједно, то је ишло врло споро, прво због сиромаштва коме је узрок била уопште слаба мтеријална база али и усађена, укорењена у имагинарним вишим силама у које су многе средине и конретно домаћинства више веровала чак и од вере у Бога и проповеди цркве. Невољи сељака у области здравља, опстанка, временским непогодама које су наносиле штету и олако слабој пољопривредној производњи опредељивали су их да побољшање траже у обредима којима су призивали помоћ, чак и онаквим каквима се и црква и вера супростављале. То је сељака приморавало да се тој новоствореној, пословној елити прилагођава и у производњи и у сарадњи.

Пошто је новоствореној елити у Предејану бројним занатлијама, чиновницима, трговцима, кафеџијама интерес био приход од своје делатности а сељак, иако сиромашан, морао је да им буде партнер у размени услуга и добара, они су се према сељаку односили предусретљиво, привлачећи га а та сарадња и сељаку је добро дошла да стиче нова сазнања о вредностима које могу и њему да помажу у просвећености и вредностима које могу да му доприносе бољем животу.

Успостављање једног пословног амбијента у вароши, насељавањем и отварањем бројних занатских радњи, трговина и угоститељство чиновничког апарата, отварањем пијаце (пијачног дана), сељаци околних села добили су могућност да неке вишкове својих производа пласирају преко њих и тако повећају приносе новчаних прихода. На пијаци су истеривали стоку, воће, кромпир, млеко и млечне производе и дрво. Пијачни дан је утврђен у среду у другој половини треће деценије када су се сретали купци и продавци, размењујући ту материјална добра а и искуства у производњи, захтевима тржишта.

Своје производе излагали су ту на пролазним просторима на улици, онда нешто боље организовано на железничком плацу да би се помериле изнад општинске зграде где је пре рата била постављена велика службена вага на коју се вршило мерење стоке и воћа, паковања пољопривредних производа, што је било од велике практичне користи, али је била тачна а мерење и наплату те услуге наплаћивао је општински службеник. Нејасно је зашто је убрзо по завршетку рата уклоњена за сва времена. Ваљда је неко проценио да је и она била остатак предратне буржоазије. Производи који су сељаци продавали били су огревно дрво сечено у приватним забранима али и у Утрини и друштвеном комплексу у Качару и његовим бочним деловима. Трговци су вршили откуп великих количина које су затим извозили у веће градове, посебно снабдевали војску. Тада је сељак материјално ојачао иако је то био тежак и мукотрпан посао вршен примитивним средствима, ручним тестерама и секиром, а превоз четворним воловским колима. Но, нити су сви сељаци имали забране шуме, ни снагу и средства за експлатацију и дотур до откупљивости или индивидуалних купаца. Препрека томе били су и лоши путеви.

Људи из села у околини Предејана, сељаци, ипак поред извесног напретка у производњи и пласману скромних вишкова из пољопривредне производње, живели су, већина, веома сиромашно. Куће мале, најчешће по два, највише три одељења, од лаког материјала, често без оџака, са земљаним подовима, опремом од дрвета коју су сами правили (кревети, столови, столице, сандуци за чување постољине, брашна, хлеба а многе вишечлане породице једва да су имале по један дрвен кревет за главе породице, док су остали спавали на земљаним подовима. Пред спавање, под су застирали рогожама исплетених од стабиљака жита, раженог најчешће, јер су

оне биле најдуже. Примитиван начин живота имао је за последицу велику смртност али и велики прираштај јер су брачни парови на селу тешко успевали да ограниче пород па су породице углавном биле са бројном децом. То је поспешивало сиромаштво иако је бележен општи напредак кроз проток времена, али спор и неадекватан.

И у таквој материјалној ситуацији већине сељака, ретки су били они који су се одлучивали на сеобу у богатије крајеве, било због тога што су се саживели са таквим начином живота, било због тога што нису имали где ни са чим иако је било случајева сеобе у друге крајеве и то искључиво у ширем реону Лесковца, врло ретко у неком од градова.

За рад на одржавању железница је из ових села прихватала неколико десетине радника, нешто се определило за занатлије, нешто у најамнине, чешће од случаја до случаја.

Али је један парадокс који се одигравао између 1948. и 1952. године значи у дугом временском послератном периоду у ком су се све ствари другачије одвијале, кад је држава, због ерозије и катастрофалне поплаве 1948. године, из Новог села, села Крпејца, села Предејана, Бричевља и Сушевља принудно у Војводину иселила на стотине домаћинстава, забранивши сечу шуме, чување коза, орање зиратне земље. Исељеници су после кратког времена, годину, две, највише три, и под претњом санкција, напуштали додељено им богато и родно земљиште у Војводини, бежали назад у своје сиромаштво, на принудно напуштено огњиште, и ту наставили да живе како су живели и пре сеобе за Војводину. Сиромаштво - сиромаштво али његово је и више су њега и таквог волели но богату Војвођанску равницу. Изговор је био општи: тамо ми не одговара клима, вода...

Али, касније, деценију-две, сами ће без принуде тражити и налазити нова станишта, иако не у Војводину.

Дотле је варош расла. Нови привредници, дошљаци са свих страна градећи варош, пословни центар не само за околна села већ и за дубоку позадину до границе са Бугарском, градили су нову полуграђанску културу и комуникацију са другим, већим пословним и културним центрима, мењајући тако и себе и анимирајући и оне око себе у брдима и да се мењају у смислу изналажења нових начина и путева за бољи живот.

За две деценије, од краја првог до почетка Другог светског рата Предејане је постало један центар важан за остали део пословног света изграђујући доста брзо пословну али и општу културу, претичући

тако у многим елемнтима и с лева и с десна блиске вароши Владичин Хан и Грделицу. Банка, једина ван већих градских центара, промет великих количина огревног дрвета и откуп, прерада и пласирање на ширем тржишту велике количине ракије и вина произведене од сељака и откупљене у циљу дотеривања квалитета и пласмана, биле су три најзначајнија чиниоца у пословној афирмацији младе вароши, насељене бројним занатлијама, предузимљивим трговцима и кафеџијама.

Како је изгедао овај, овдашњи варошанин?

Радна недеља понедељак–субота била је такмичарски радна, пуна пословне активности јер је ту свако, пре или касније, дошао са села или из града (Лесковца, Врања) да искористи доста велико окружење за стицање иметка и да обезбеди пристојан живот породици. Свако од занатлија, најпре, направио кућу са пословном просторијом за своју делатност. Недеља је била дан када се посећивало породици, виђењу са пријатељима, рођацима, посети кафани. Верски празници су обележавани свечанијим одевањем, јутарњим посетама верској служби у цркви, изласцима, међусобним посетама. Еснафска удружења имаху своје еснафске славе, у фебруару месецу, посебно занатлије а посебно трговци и угоститељи када је на свечаном састајању у претходној години изабрани домаћин славе организовао прославу.

Био сам учесник једне такве славе, 1946. године. Неки су од предратних трговаца још радили по мало. Власт је дозвољавала јер још није успела да организује друштвена или државна предузећа. Мој отац је са бившим предејанским трговцем Радомиром Петровићем отворио приватну трговинску радњу. Али убрзо се покорио властима које су га позвале да ради на административним пословима у општини. Оставио је мене да га у ортаклуку са Петровићем заступам, да у трговини радим. Била је трговинско – угоститељска слава. Њу су те године славили и они трговци и угоститељи који су били пасивни у очекивању расплета ситуације. Хоће ли приватни сектор у тој области и даље као и пре рата радити или неће. Сада су, фебруара 1947. године и они бивши, пасивни, учествовали у обележавању славе. Скупина трговаца и кафеџија, свечано одевених, упарађених у оделима која су пре рата шили или набавили. Ја сам, међу њима био налмађи трговац. Иако сам се у то време борио као омаладинац новога политичког устројства за неки статус који ми пружа бољу перспективу, а пошто други посао нисам имао а трговина ми је као професија била идол

још од основне школе, ја сам се са извесним поносом уклопио у ту еснафску скупину. После посете цркви и обреда у њој, на челу мале поворке, испред, прошли смо кроз варош, ја сам носио велику урамљену слику свеца као симбола славе, до хотела „Слобода“. Брацине кафане, где је био припремљен ручак, те се ту скромно пило и јело уз одговарајуће здравице кроз које је изражавана нада да ће људи који су се тим послом до сада бавили, моћи свој посао да наставе. Такав садржај имале су здравице, али међусобна интимна и опрезна ћаскања изражавали су сумњу у такву будућност. То је била последња јавно обележена еснафска слава у Предејану и прво и последње у коме сам ја учествовао као истакнути члан, који је носио слику свеца.

Међу људима, припадницима постојећих еснафских удружења, како су у послу били многи и пословни конкуренти, владала је нека смирена свечана финоћа пуна достојанства и међусобног и колегијалног уважавања.

Пословни људи, власници занатских, трговинских и кафанских радњи имали су много смисла да се о празницима у јавном приказивању свечано обуку, у тежњи да тиме покажу да су у послу успешни, да су део грађанске културе и да своје фирме пред муштеријама покажу ниво који улива поверење.

Између два светска рата, нарочито у четвртој деценији, тржиште је било снабдевено најбољим енглеским и чешким штофовима. Енглески штоф је у то време био синоним за квалитет, најбољи, испред чешког, на европском тлу. Аустралија и Нови Зеланд су били и до данашњих дана остали највећи произвођачи најквалитетније вуне. А те земље су биле Енглеске колоније. Отуда је Енглеска могла да изради чувену текстилну индустрију која је од те вуне правила најквалитетније штофове и остале материјале од вуне. На рубовима штофова била је ознака „Made in England“ што је већ било довољан доказ да се ради о најквалитетнијој тканини.

И наши пословни људи настојали су да свој пословни имиџ доказују шивењем одела од енгеских штофова за свечане прилике. Било је правило да дипломате, министри и високи државни достојанственици на пријемима обуку нове панталоне са црно белим штрафтама, црне фракове, беле кошуље без крагни али са крајевима оковратника који су били чврстог лептирастог облика са црном краватом. Оковратник што је висио нешто налик на каубојске машне. Црне лаковане ципеле и халп-цилиндри са уским ободом а високим крупним при врху равним

флистом. Такву одећу носили су енгески лордови. То је била за сва досадашња времена најелегантнија и најимпресивнија одећа.

Често су били случајеви да и код нас и богати пословни људи носе исту одећу само са другом врстом шешира. Чешка је у то време после Енглеске, имала текстилну индустрију која је од исте вуне са истог подручја производила прворазредне штофове.

У четвртој деценији двадесетог века и код нас су грађене текстилне фабрике које су почеле правити високо квалитетне тканине. Таква је била у Лесковцу и околини, у Параћину и Вараждину.

Време између два рата, нарочито у четвртој деценији, било је време када се велика пажња поклањала, у пословном свету и међу чиновницима фином одевању и елеганцији. Имућнији део Предејанских пословних људи, у првом реду трговаца, кафеџија и чиновника, прихватао је тај стил у одевању из развијених градских средина.

Уопште, градска господа носила је искључиво шешир, чак и у летњим месецима. Из тог времена врло је тешко наћи групу или индивидуалну слику мушкараца из било којег доба године, без шешира као саставног дела одеће. Качкет, шајкачу или шубару носио је сељак јер му на било каквом послу шешир на селу не би могао остати на глави, уз то је био скуп. Најбољи шешири увежени су из Италије која је била чувена по производњи најквалитетнијих шешира од зечје длаке („борсолино“), који су били и најскупљи. После другог светског рата у нас је изграђена фабрика шешира и беретки (Чувена традиционална капа) „Бегеј“ у Зрењанину која се деведесетих година угасила.

У граду качкет су носили само радници јер је на физичким пословима било немогуће одржати шешир на глави. Качкет је био најстабилнија капа. Али елегантном одевању није пристајао.

За свечане прилике богатији су носили лаковане црне ципеле, а да би се лак од воде и прашине заштитио кад се напољу креће, преко ципела су носили чојане камашне често и као знак моде.

Сељак је носио опанке, од коже из сопствене производње, гумене пиротске опанке, ретко кожне опачарске. Сељаци у брдско планинским пределима ређе у нижим, радници када нису на пољским радовима, него на другим градским и грађевинским радовима, носили су у току зиме јаку зимску обућу – цокуле, од грубе али дебеле коже, дебелих кожних ђонова који су на предњем делу били потковани кратким ексерима великих ребрастих глава и још напред, на бочној спољној

страни и на петама металне плочице, све ово да би се могло ходати по снегу и леду без опасности од клизања и пада. То је била типично јака радничка обућа, трајна, чврста. Сељанка је са малим нијансама била униформисана. Наборана сукња од ручно тканог овчијег предива имала је мало вертикалних шара у циљу заштите од хладноће, зими је носила до колена пртене гаће а одоздо до колена високе вунене чарапе, опанке од домаће коже, врло ретко опанчарске а често гумене пиротске. Горњи део одеће био је нешто слободније и разноликије формиран, са често обликованом чипком ручно плетеном, на кошуљи, а преко ње јелек са изрезом испод врата доле према грудима, често је био украшен разним апликацијама по слободном избору, али је увек био најлепши део женске одеће. Глава је била обавезно повезана марамом, зими вуненом, дебљом. Често са шарама, а лети светлије боје, тања, најчешће шарена, често од цицаног материјала.

Била је то, и мушка и женска одећа, проста, не баш угледна а све у складу са материјалним положајем сељака који је у производњи био сваштар у настојању да по могућству, произведе све по мало што је његовим домаћинству потребно. Није имао значајне вишкове за тржиште, на пијаци износио мало у корпи, краву, теле, козу, овцу, свињу или прасе а мало је ојачао када су предејански трговци почели прво откуп дрвета, крушака, ораха и ракије, али се за осавремењавање ратарске, воћарске и сточарске производе није интересовао. Тек се после Другог светског рата формиране земљорадничка задруга у коју се највећи део учланио неким скромним улогом, у том правцу кренуло је нешто боље, што је трајало једну и по деценију. Тада је била она задужена да помогне сељаку у обогаћивању, знало се како да се боље и на савременији начин организује производња, али и да производи за тржиште, и те производе пласира преко задруге. На челу задруге били су људи који и сами нису имали знатније способности од самих сељака, јер су и сами били сељаци и неуки ни у струци важној за пољопривреду и своју активност углавном су сводили на неуспешне покушаје и окретали се трговини. Ипак је 1954. године за директора био постовљен Ратко Стојановић, млад, ни у чему искусан човек али је био радан и предузимљив, лако се сналазио у комуникацији са сељацима, али једновремено и са општинским и сресим руководством, па је у раду задруге унео више живости. Избегавао је, како је то и тешко било, да ангажује пољопривредне стручњаке за рад са сељацима пољопривредницима, јер је то повезивао са својим опстанком на тој

дужности, тако да је ангажовао само пољопривредне техничаре. Остао је на тој дужности више од 35 година, не успевши да учини нешто значајно у пољопривредној производњи, али пословно успешно тако што је оставио преко 25 пунктова на великом подручју на релацији Врање-Ниш-Крајина за откупљивање пољопривредних производа.

Почетак 1960. године предејанска општина после скоро 80 година постојања укинута је. То је био лош сигнал целокупном становништву дотадашње предејанске општине. У општину су сељаци имали не само административни ослонац за решавање проблема, имали су и подршку и помоћ преко задруге која се све више оријентисала на трговину, гашена су нека предузећа у којима су неки сељаци без принуде, почели да напуштају села одлазећи широм Србије неки на нове мале пољопривредне поседе, неки запосливши се као радници по фабрикама и градилиштама по градовима, неки запосливши се на пругама и путевима по читавој Србији. Сада су се овде почела јављати она занимања којима су се до тада бавили људи из околине Црне Траве све до Црвеног Брега и Новог села. Све више се, нарочито младих, определило на грађевинарство, па су многи за деценију – две, од 1960. па надаље, стасали у праве грађевинске мајсторе. Села су се празнила.

У то доба, велики број сељачких породица спустао се у варош, у Предејане. Ту су неки имали а неки куповали плацеве за мале паре и градили куће, па одавде одлазили још по мало, али све мање и мање горе у село, на своме, да још по нешто ураде, нешто за себе произведу.

Ни овде се многи нису дуго задржали.

Мало сиромашан, сељак је у овим селима, све до неке фиксиране на 1960. годину прекретнице живео задовољно. Навикао је на сиромаштво, на живот са оним што има и што може. Славиле су се сеоске славе, износило о њима на трпези све што се најбоље имало и могло, млади се женили и удавали на громогласно најављиваним и масовно посећеним свадбама на којима се одлазило позвано редом од куће до куће, у селу, са окићеним кондиром из кога су сви позвани отпијали у знак прихватања позива. За свадбу се раније планирало и припремало најбоље бравче, кувало се у казанима кувано јело из једне панице за све који су је за столом могли руком дохватити, пила се ракија уз здравице и благослове за младенце и домаћине. Могао је да дође ко год је хтео, нико никога није питао да ли је позван, али нико никоме није ни гарантовао да ће сести за столом и бити пристојно послужен. Коме се шта западне сем оних главних: кума и старејка и оних које су они са собом као своје пратиоце повели.

Обичај је био у свим селима и у ширем окружењу, да се после прве брачне ноћи, младине крваве гаће изнесу на капију да свет види да је млада била невина и тиме „обелила“ и свој и својих родитеља образ, а онда се у част тако доказиване невиности у великим котловила кувала, чак и лети, врућа ракија и пила уз исту музику која је и на свадбу свирала, па се са попом и са кондиром вруће ракије и музиком одлазило младиној родитељској кући да се тамо захвале њенима што су је невину сачували. Тамо се весеље настављало.

Од малена, женско дете је породица припремала за удају “кад пође у туђу“ кућу, мора са собом да понесе дар. Обично се понатоварило на воловска кола да сви виде, све што треба у новој кући од одеће, у више примерика и дезена, постољина, черге, везенине којима је требало показати и умеће младе да зна не само да изатка, исплете, сашије него и извезе. Обавезно је било припремити дарове за младожењине родитеље и ближе рођаке, кумове и старосватовску породицу. Кола која из младиног дома возе дарове у нови младожењин дом морали су бити накићени чак и волови или краве који су их вукли.

На честим саборима о празницима, када су свечано одевани сељаци, и млади и стари одлазили да у колу поиграју, да се провеселе, виде са пријатељима и рођацима, да купе по нешто за то специјално изложене робе. Сабори су се најчешће одвијали код цркве јер је тамо било великог простора да се неколико кола једновремено игра.

Свако село имало је и своју сеоску славу везану за име некога свеца. Село Кораћевац Св.Марка, 8. маја, село Бричевље Крстовдан, 21. маја, село Сушевље Св.Николу, село Предејане покретног датума крајем маја, село Граово Св.Марка 8 маја, сем Крпејца и Личин Дола Духове, покретног датума 50 дана од Ускрса, село Репиште Ђурђев дан, село Предејане Спасов дан покретног датума и варош Предејане Спасовдан као и село Предејане јер је све то до формирања вароши припадало у саставу села Предејана. У сваком селу на истакнутом месту подигнут је велики крст у част светитеља кога село слави, често и са кућицом у коме су се сељани сакупљали и одабрана јела и пића износили да заједно гошћењем обележе славу, те су и ту гости из других села долазили. Ту се јело и пило, веселило и уз живу музику играло. У вароши Предејане такав крст, али без кућице подигнут је и данас стоји као спомен обележје посвећено и свецу и сеоској слави на узвишици код цркве. Нова идеологија оштро се супростављала хришћанској, теолошкој, верској идеологији одвраћала је пропагандом

видике да се на тај начин славе сеоске славе, па су тим празницима само они најсмелији, а било их је све мање, излазили на тим светим местима и слављењем их обележавали. За сваку следећу годину биран је ка текућој – претходној домаћин следеће славе међу добровољцима, а обично су то били бољи и имућнији сеоски домаћини који су били организатори, боља су и разноврсна јела износили, колач славски доносили да га свештеник освети и пресече. Полако, изласци су се смањивали и гасили, а пражњењем села угасили. Последњи пут код Спасовданског крста у вароши изашли су, донели и са попом колач пресекли, попили и појели што год Милорад Пешић, Санда Трајковић, Бора Ивковић, Глигирије-Гига Поповић, Славко Трајковић, сви они који нису били у државној служби и нису били чланови владајуће идеологије. Од свих сеоских слава у окружењу ова варош је прва остала без масовних слављеника, због тога што су ту живели људи који су били у држаној служби, а припадали, формално, владајућој идеологији.

Варош је живела другим животом. Идилично из перспективе сељака и села. Неке трговинске радње и кафане пуне. Пре рата било их је са осцилацијама између 15 и 20, а непосредно пред рат 16 трговаца: Влајко Љубеновић, Ратомир Дамљановић, Живојин Љубеновић, Бора Петровић, Милутин Милошевић, Драгомир –Драги Костић, Стојанче Митровић, Алекса Милчић, Драгољуб Милчић, Радомир Петровић, Милорад Илић, Милутин Стајковић, Драгољуб Николић, Добривоје Миладиновић, Стојанча Миладиновић и Јонча Митровић. Они су били, уз хотелијере Братислава-Брацу Ристића носиоци највеће привредне активности и водећа господа грађанске провинције која је имала одлучујућу улогу у развоју вароши. Ту привредну елиту украшавала је, делом и финансирала планинска привредна банка АД са 25 акционара, из вароши и „планине“. То су били све водећи грађевински предузетници, са 25 занатлија из 14 врсте заната и 8 кафеџије уз чиновнике са железничке станице и надзорништва пруге и општинске службенике била је то пословна и грађанска елита, која је варош пословно пре рата учинила значајним административним и пословним центром који је по својој пословној разноликости, снази и величини територије којој је служио био водећи у Грделичкој клисури, испред Грделице и Владичиног Хана. Две реке, магистрала железничка и путна саобраћајница, положај, клима и природно окружење привлачили су пажњу градског становништва Лесковца и

Ниша, тако да је још 1925. године признато као такозвана ваздушна бања са рекреативним лековитим својствима. Заинтересованост људи из градских средина приволело је железницу да организује недељом и празницима од јуна до септембра излетнички воз од Ниша до Предејана и назад са по 7-8 путничких вагона препуних излетника који су, дошавши овде, користили пригодна места за опуштање, реку Јужну Мораву за купање а кафане за мали провод и добро расположење, често уз музику. Све што је излетницима требало било је ту при руци. Јужна Морава била је чиста као суза, имала је два купалашна пункта: Гецин камен у доњем делу Предејана, а једно код железничке скретнице на улазу у варош са јужне стране. Предејанску реку су користили ређе јер су у њој морали правити вирове прегрђивањем а то су чинили они који су чешће долазили па би их могли користити. У њој су могли наћи хладовину која је погодовала онима којима је сунчање на моравским пешчаним плажама током целог дана сметало.

Бројни бунари обезбеђивали су лепу питку воду, а код цркве која је имала и велики ливадски простор са осенчавањем воћним дрвећем било је идеално за излежавање, било је и текуће воде на чесми коју је вредни протојереј Василије цевима довео са извора у селу Бричевљу.

Но, нису само излетници били гости-туристи у Предејану, већ их је доста долазило и на вишедневни или вишенедељни одмор код пријатеља и рођака али и у приватном смештају као гости из градова. Тако је Предејане добило и на значају у туризму који је у самој држави као привредна грана од значајне друштвене важности био у повоју. И то је допринело бољем и бржем, али и квалитетнијем развоју већ формиране набројане привредне активности, а све то је било од значајне помоћи и селу.

Тако је било и много више контаката између градског становништва које је долазило у току лета и месног становништва, што је поспешивала и грађанска и пословна култура као опште добро за напредак. Пословни варошани умели су да се добро организују да искористе све што су им те околности пружале.

Пословно предузмљиви Предејанчани и власти са њима знали су шта им је чинити да би се естески, и пословно и културно допали излетницима и корисницима одмора, формирали су одбор за улепшавање Предејана (баш са таквим називом) у који су ушли најугледнији људи. Одбор се толико старао и у сарадњи са општинским властима и жандармима о хигијени јавних површина, улице, плажа,

двориштa, изгледа кућа, излога и свему осталом што је могло да допринесе задовољству грађана вароши и оних који овде долазе на излет, одмор и рекреацију.

Тако су се поспешивале пословне амбиције, склапала пријатељства и познанства између старијих и младих, породична и појединачна, оба пола са укрштавањем и преносила искуства у организовању живота и послова.

Из тих познанства рађала су се и нова пословна пријатељства, и нови послови, али и нови бракови. Сви, тада пословни људи у Предејану (под тада, подразумева се период између два светска рата) били су млади људи, брачни парови који су или дошли са мањом децом или их, што је најчешће било) стварало овде. Та деца су се од малена у такве какве су биле, околностима, формирала са особинама градске културе, одевања и тежњом ка школовању. Врло редак случај је био да неко дете родитеља који су живели у селима из окружења оде на школовање и у средњој а камо ли некој вишој школи или факултету. А деца која су одрастала овде у варошкој средини одлазила су, посебно у четвртој деценији у гимназије, учитељске школе, трговинске академије или у средње домаћинске школе (женска деца) у Прешеву.

Били су једни од оних ретких који су били на факултетском школовању од којих је један као високи официр отишао при крају рата у Америку, тамо и завршио, други био ветеринар у чину пуковника у послератној Титовој војсци. Ту је био и Слободан Недељковић, син ветеринара Владимира Недељковића на правним студијама, син Милутина Стајковића на трговинској академији, а затим пилотској школи, Чедомир и Миле, синови, и Деска, кћи Петра Митровића. Са села зна се једино да је Влајко Стојановић из Бричевља пред рат започео правне науке на факулетету. Одмах после рата ту је за надзорника пруге дошао Влада Миленковић. Са синовима Јорданом – Јоцом званим "Јоца Штраус", који је био студент права и Славко млађи, који је био студент пољопривреде. Као такви у редове послератне омладинске увели су велику квалитетну живост презентујући све најбоље културне, људске па и интелектуалне квалитете којима је била надарена цела породица. Ка даљем школовању кренули су синови из брака са Трајком, Петар и Добривоје Костић, први на економији а други у учитељској, синови Милорада Илића, Стеван у економији и Властимир на железничкој школи, Србољуб, син Стојанче Митровића прво у гимназији па онда у војно геодетској школи, Драгољуб и Петар Цекић, синови трговца

Жике Цекића, први на учитељској а други у геодетској школи. Миодраг, син Драгољуба Милчића, трговца, на медицини.

Четврта деценија двадесетог века била је деценија када је варош доживљавала највећи и најбољи процват, јер је формирање вароши у један напредан административни, привредни и културни центар у коме је све време од сваковремених активнсти и кад се формирала једна напредна урбана средина са елементима грађанских средина. Тада је већ стасала прва генерација младића и девојака рођених овде. Та прва генерација младића и девојака, остварујући своје природне тежње формирала је групу музичара аматера која је приређивала седељке, журке, матинеа, излете у природу, забаве на којима се и певало и играло, али плесне игре чије је порекло градско. Биле су то игре стилски елегантне које су садржале финоћу и елеганцију покрета са елеметнтима ограничене интимности из које су се рађале симпатије али у којима је гајена рафинирана култура између партнера.

У лаганом плесу блискост тела различитих плесова будио је емоције са пријатним осећањем међусобног поштовања моралних норми и обавезивало на максимално могуће културно опхођење, будући да се често плес изводио и под надзором родитеља, рођака или пријатеља.

У погодним временским условима младићи и девојке су „корзирали“ улицом, мотрећи на симпатије, правили групне излете па и краћа путовања. Варошки момци били су, као и девојке пристојно и лепо одевени. Није се могло замислити одевање неким необичном, посебно упадљивом одећом као што се то догодило неку деценију касније. Није се могла замислити девојке или жена у панталонама, или кратко потшишаним. Увек са дугом или са умерено дужом лепо негованом косом или у плетеницама или локнама које су даме саме правиле увујајући косу са виклерима. Тако је негована и манифестована женственост, са хаљинама, сукњама и блузама које су благо истицале облине и струк тела и ногу.

Морал је био високо вреднована врлина од свих негована као висока вредност на коју су мотрили сви, и стари и млади. Нико се овде у овим није сетио случаја развода бракова из оних времена. Ту је морал био главна препрека. Уз то, у склапању бракова учествовали су родитељи али и рођаци. Брак се није склапао без разговора и договора родитеља младожење и младе, али ако је девојка „крадена“ како се на селу дешавало због конкуренције, онда су родитељи са блиским

рођацима одлазили девојчиним родитељима на „мир“ са кондирима или бардацима пуним ракије где би се „мирили“ тако што су се изљубили,погостили и договорили о следећим заједничким корацима до коначног закључења брака уз благослов цркве и молитву свештеног лица које је обавило венчање, за слогу и међусобно поштовање у браку, за срећу брачну, за пуно деце и друге жеље у молитви. Цео тај процес вођење озбиљно и одговорно уз договор, али и опште важеће норме, обавезивао је нови брачни пар на поштовање договореног међу родитељима али и заклетве на верност пред Богом у цркви у присуству родитеља, рођака, пријатеља и познаника. То је чувало брак како би и њему било и неспоразума и трзавица. Бракови склопљени у селу нису се битно разликовали од оних у варошкој средини. Из брака су излазили и вишебројна деца која су такође била чувари бракова јер су родитељи морали да имају много више обзира према тој чињеници него деценијама касније када је број деце сведен на једно или две и када је цео процес био другачијег садржаја. Нарочито потенцирана потпуна недељива равноправност брачних другова, што је, колико год такав закључак био деликвентан пољуљало стабилност брака.Т ада је дошло, уз још неких чинилаца касније промовисаних до битног преокрета у стабилност брака.

Равноправност послова установљена је стихијски у рату. Доста младих жена и девојака у браку се придружили партизанима и борило и гинуло. Биле су другарице. Учествујући у борби и песме су испеване „Млада партизанка пушку носила, млада партизанка пушку носила, млада партизанка борбу водила. Хеј нек се чује хеј нек се зна, да је млада партизанка борбу водила...“ Многе су погинуле у борби, многе су из рата изашле са високим војним чиновима, многе су се у току рата за партизана или после рата за политичара или високог политичара удале, многе су селе у дубоке политичке фотеље. Тада се свет окренуо наопачке, сада су сви постали другови и другарице без обзира на социјални статус, порекло, образовање.

Жене, учеснице у рату, морале су ратним околностима да носе панталоне, из рата на радним акцијама, у омадинским бригадама није се могло кретати, лопатом или колица возити у сукњи па је панталона била обавезна. И тако је, што из рата, што после рата, панталона постала саставни део женске одеће, иако се у обичном, свакодневним животу у вароши, поготово на селу, сукња дуго опирала томе.

То су били и процеси где се разграђивао морал. Заједништво у

борби, заједништво у радним бригадама није могло да одоли емотивним искушењима. Другарство и равноправност ударили су темеље новом, друкчијем односу него пре рата, односу између полова, па се тај однос „усавршавао“ и продубљивао до баналности кроз касније деценије.

Без уопштавања и банализовања тог процеса истина је да је непосредно по завршетку рата промовисана и институција развода брака.

Многи млади сељаци, радници који су пред рат имали склопљене бракове, у рату су се изборили за официрске чинове и из рата изашли са позлаћеним еполетама и звездицама на раменима, уселили су се у комфорне станове и виле у складу са висином чинова. Сељачке и радничке супруге са којима су пре одласка у рат склопили бракове, нису им више некима од њих пристајале у њиховој новој улози и социјалном и политичком статусу. Напустили су их, а пошто су се сместили у удобне градске куће, није им било тешко и да потраже и нађу друге жене које су пристајале градском амбијенту, официрским домовима и низом привилегија које су себи од врха према доле обезбедили. Тако су се, без тешкоћа разводили од својих ранијих супруга. Тако је, уз помоћ околности, успостављен институт развода бракова. Који ће у каснијим деценијама попримити епидемске размере, када за многе брачне парове развод, чак и са децом која би требало по логици ствари да их везују разводили бракови. А то је опет оставило за касније, отворено мноштво социјално моралних проблема.

Иако се, после рата настајућа омладина, уз притисак и контролу „бранила“ од новог тренда у начину одевања, одбрана морала сваке врсте, склапању и чувању бракова. Процес који је текао у обрнутом смеру био је незаустављив. Његовом убрзању још више је помого „увоз“ новитета са запада све до јавног банализовања односа и стављању морала под ноге. У име напретка цивилизације и опште модернизације времена.

Тада, а то је време после једне деценије од ослобођења и у овој као и другим срединама, за обичног грађанина, родитеља, али и за велики део психолога и социолога, поставља се .дефинитивно граница између „старога“ и „новога“ времена. То ново време карактерише све већи отклон младих од родитеља, долази до непоштовања, патријахалног утицаја родитеља на децу, она се све више одупиру мишљењима и ставовима родитеља да задрже утицај на формирање квалитетног односа деце према многим вредностима, па, можда на првом месту и

моралу. Дрштвени односи били су такви да су представљали ветар у леђа све бржем и све већем осамостаљивању младих. Патријархална породица се убрзано распадала а покушаји патријархалиста да младе обуздају у узлетању и одлетању из породичног гнезда, млади људи су називали незадовољством и застарелошћу схватања.

До рата и нешто око деценију после њега, у сиромашним селима око Предејана, у сеоским домаћинствима, постојала је подела рада у којој су учествовали и младићи и девојке зависно од узраста и пола, свако је у породици имао дневни задатак: мушки на мушким а женски на женским пословима. У одржавању домаћинства учествовали су сви, сразмерно својим могућностима, тако се стварале радне навике и осећај одговорности за породичну заједницу. Таква међусобна повезаност била је нека врста контроле понашања, радиности, умећа и морала.

Текле су године, рашчлањивала се бројност породице, почело је напуштање земљишта. Рад је све мање био основ за стварање услова за бољи живот, преовладавала је тежња да се потраже начини да се мање и лакше ради а боље живи, а то је већ било постављање темеља за односе међу људима у друштву за нечаст, неморал и многе још горе ствари које ће временом постати велики проблем државне заједнице.

Као какав пророк, можда и визионар на ту тему смислио је једну врло симпатичну пародију један железничар у Предејану, Добривоје Цветковић. Беше чувар пруге. Омален са уредном железничком униформом и чекићем са дугачком дршком у руци, свакодневно је обилазио своју деоницу од неколико километара, мотрио на сваки праг на колосеку, на сваки шраф, на скретању и сваки детаљ који је био важан за безбедност саобраћаја. Имаше на левој страни лица од уста па према уху већу бразготину као последицу неке озбиљне повреде. Увек весео, пун штосева, вицева и досетки био је спреман за озбиљне разговоре.

Измислио је земљу Дембелију. Он је знао пред друштвом причати дугу, лепо и тачно смишљену причу о земљи Дембелији у коју је строго забрањен сваки рад, сваки напор из које он долази као изасланик да покуша такав (не)рад заведе и овде на овој земљи где се људи много муче. А онда је до детаља причао како се у земљи Дембелији живи. Причао је нама младима који смо те приче слушали не зато што смо у њих веровали, него због тога што су чудесно оконструисана и течно се презентирају слушаоцима, али деца су приче слушала уносећи и

себе и своје присуство у земљи Дембелији. У њој је, каже Добривоје забрањен рад, чак и дуже задржавање на сунцу, јер тамо зиме нема. Мора се на специјалним лежаљкама које свирају лежати у хладовини. Теку реке млека и потоци меда. Кад поред реке на музичкој лежајци уживаш, поред тебе је кашика са дршком дугом девет метара и са њим по врху реке скупљаш сметану (кајмак). Куће су од чоколаде а у свима славине, на једној тече вода, на другој млеко а на трећој мед па кад шта хоћеш. И све тако чудесно смешно и озбиљна лица причао.

Ова лепа варош би као контраверза могла да се уклопи у слику земље Дембелије. Оаза са уметничке слике из природе: летњи пејзаж пун шареноликог зеленила од шума, воћњака, ливада, свежег чистог ваздуха, две чисте, бистре реке, саобраћајнице, грађанска култура, поштовање грађанских, пословних и моралних норми и обичаја. Свако, и младо и старо, знало је и поштовало чаршиски ред и обичајни закон, чување општих добара која су служила лепоти и уредности вароши. Негована је љубав према природи и радило се на њеној нези и улепшавању.

Зимски пејзаж незамисливо је у поређењу са оним из каснијих неколико деценија био идиличан. Зимски капути од велура, громбија и штофова, плетени шалови и рукавице са марамама или качкетима, реке покривене дебелим слојевима кристалног леда, испод кога или изнад кога су се пробијали делови речног тока правећи нове ледене кристале. Очи су могле да се наслађују посматрањем игре леда и воде стварајући илузију о неким чудесно напорним радом. Са стреја су (у великом временском делу зиме) висиле и по метар дуги купасти ледени штапови. Честе су биле зиме у току којих се река Морава прелазила преко дебеле ледине коре. Чипке од кристалног леда могле су се видети на стрејама многих кућа. Неке сналажљиве кафеџије су дебелу ледену кору на реци разбијали и носили у земунице где су их слагали и тако чували за летње врућине за хлађење пића.

После неколико деценија такву слику залеђених река и стреха могла је да замисли само машта. Природа је људима који је касније нису поштовали отказала љубав. Видећете, ова лепа варош постаће још лепша а ружна и тужна, а то треба зарад знања генерација који ће тек доћи. Сабласно пуста села која некад, у време које ова књига описује бејаше пуна вредних, радних сељака и сабласно пусте урушене куће вароши говоре о људима који су много више чинили у корист сопствене штете него свога и будућност генерације добра.

Из депоа сећања извлачим и причам. Група младића и девојака, у касне вечерње сате са музичким инструментима или без њих (а било је момака који су некада свирали аматерски), долазили под прозоре девојака певајући им за лаку ноћ серенаду! „Тихе ноћи моје злато спава... спавај, спавај, лаку ноћ, Бог ти био у помоћ“ и девојке би три пута палиле и гасиле светло у знак захвалности и потврде да је песму и лепе жеље чула.

Сиромаштво сељака али и варошног становништва (и најбољем трговцу предратног времена није могао, или је то био врло редак случај, да остане неки велики иметак, да буде богат), делила је са народом и власти. У Предејану је општинска власт формирана одмах после ослобођење од Турака 1878. године и трајала све до 31 децембра 1959. године када је општина пребачена на Грделицу а шест година после тога и из Грделице на Лесковац. До рата 1941. године у општини су све послове за рачун потребе свих становника обављала четри човека који су били плаћени и председник општине волонтер: главни деловођа (после рата секретар), ћата-општински писар, благајник и пандур (касније курир). После рата 2-3 године, структура је била иста а онда се административни апарат множио да би пред укидање општине бројао око 25 службеника. То је раније било могуће јер је администрација била веома упрошћена иако је она имала, у односу на период у коме је администрација на свим нивоима, после 4-5 деценија технички била наупоредиво опремљенија.

У историјским архивама лако се могу видети редослед поступака и коначно решење у односима Грађанин-власт. Руком укратко написаним захтевима молба грађанина на папиру био би у служби савијен по дужини а онда на једној половини тако савијеног папира или укупно на четвртини укупног простора једног листа имао би написано само с позивом на један члан закона ако је било потребно, решење захтева или молбе или одговор на захтев или молбу и тако кратко и концизно, без образложења, са допуном и потписом председника општине или овлашћеног лица са печатом и при дну потпис примаоца обавештења или решења. Најчешће руком исписано, ретко писаћом машином која се у функцији администрације као техничко помагало појављује тек 1914. године. Поступак врло једноставан али ефикасан. Чак је и пренос права својине некретнине био уговором пред општинским судом који су сачињавали претседник и два члана који су најчешће били неписмени. То је само као оверу учињеног на законит начин

овераван у правом суду али, у неким случајевима у среском начелству.

До рата сељак, радник, предузетник могао је своју иницијативу у било ком законом дозвољеном послу да развије брзо и лако, без већих административних баријера. Једино је над њим успостављена строга контрола плаћења пореза и прireза. Ако је у јавном превозу, јединоm, железници, неко понео више од два литра алкохолног пића морао је имати са собом доказ да је на њега платио порез и акцизу. У противном било би му одузето а он строго кажњен.

Нова власт је, у жељи и тежњи да све активности, цео живот стави под контролу, већ од 1950. године увела многа нова правила. У оквиру општине Предејане, а у другом степену и срезу формирале посебне службе: за општу администрацију, финансије, привреду, пољопривреду, матичну и војну службу, разне савете и одборе а све је то множило администрацију па тако је општинска адмнинистрација нарасла на 25 службеника и „возача“ који је чувао и одржавао кола и чезе као општитнски ауто којим су руководиоци могли да обилазе општину тамо где је то возило могло да иде.

Сва обавештења грађанима, позиви на извршење обавеза или наређења, саопштавао је општитнски курир који би изашао на улицу са добошем на грудима и померајући се од једног до другог дела вароши, на више места лупао добош док се око њега не окупи нешто више људи, а онда је саопштавао: “Пажња, пажња! Обавештавају се грађани да...“ и на крају саопштења удараљкама је озваничавао завршницу обавештења. Грађани би онда по неписаном правилу преносили обавештења гаражнима који добошара нису чули.

Нова времена доносила су и нове активности са циљем и жељом да се покаже како нова власт виша од претходне води рачуна о људима. Тако је обавештавање грађана добошом и његовим „мајстором“ добошарем замењен разгласом. У кући Часлава Стојковића, у центру, изнад његове бивше трговинске радње, у једном одељењу инсталирана је разгласна станица. Радио апарат, “Космај“ први у нас произведен од увозних делова, појачало и неколико звучника окачених на бандерама дуж целе улице, повезани са разгласном станицом, били су ново, “савремено“ и моћно средство да се грађанима, не само пруже обавештења и позиви, већ и музика са радио апарата, али и политичке пропаганде сваке врсте са актуелним паролама.

„Ново време“ променило је све. Ништа више није било као пре. Нова власт је управо то имала за циљ. Напросто, власт је прекрајала

људе. Сада, све је било политика. Сва средства стављена у службу политике. Нова политика која је, колико хвалила све што она уводи него жестоко и грубо критиковала и анатемисала све што је и какво је било пре ње.

Да би ефекат онога што се преко разгласне станице пласирало, било је комбиновано са музиком, најбољим народним песмама и играма са Радио Београда, посебно нарочито са Радио Ниша. Широке народне масе биле су укључене у општи покрет преваспитавања у новом духу. И то није било тешко. Ослобођени рата и свих невоља и жртава које је донео. Свака слобода била је поклон коме се у „зубе“ није гледало већ се тако, баш као највреднији поклон прихватило и поготову од младих људи подржавало, рекло би славило. Једини губитници, предратни пословни људи, трговци, кафеџије, занатлије гледали су на ову слободу резервисано али су то из страха крили и у одређеним приликама изражавали своју лажну подршку. Први практични доказ да је „њихово прошло“ је било отварање прве државне радње у Предејану, кафане бившег приватног кафеџије Душана Љубеновића у центру Предејана на углу главне улице која је водила ка железничкој станици. У шанку ракија и вино из „Брациног“ подрума, ратлук и малина. Конобари, два сељака омладинца, којима је ово било прво државно запослење, а поред шанка један дашчани подијум. За столом Жика Трајковић, осамнестогодишњак који као благајник бележи све што конобари однесу гостима којих једва да је било. Још годину-две после ослобођења приватно су радиле, боље је речено покушавале радити приватне кафане Алексе Милчића, Стојадина Миленковића и Глигорија-Глише Стаменковића кога су Бугари убили те је сада „радила“ његова супруга Јулијана и њихова усвојеница Вера. Доносили су балонима ракију и вино из Брациног подрума и крчмили очекујући смртну пресуду приватном пословању.

У пропагадне циљеве окачене су зидне новине. На кући Драгољуба Милчића била је инсталирана табла као кутија застакљена са вратима. Унутра је лепо обликован исцртаним словима био написан наслов зидне новине“. Недељно једанпут мештани су кратким чланцима које је могао да напише свако ко је желео. А писали су све млади људи, углавном су писали омладинци о некој успешно спроведеној радној акцији, о државној конференцији.

Хваљеном актуелном политичком темом, о одласку или повратку омладинаца на савезне радне акције, о успешним пољопровредницима

и другим догађајима у вароши и окружењу, али и критике на разне појаве које нису на линији политике. Унутар застакљене табле била је постављена сијалица која је новине осветљавала ноћу и тако омогућавала њихово читање јер су у малим чланцима третирани разни дигађаји у месту.

Млади људи, омладина, нарочито она мушкога пола, захваћена еуфоријом подстицаном одозго према доле, запаљивим говорима и идеолшки усмеравана, тражила је и налазила начине да видно учествује у изградњи новога, праведнијег друштва јер му је у тако неодољивој пропаганди обећано. Овде, у вароши, они старији, искуснији, мудрији кад нису морали да учествују у манифестацијама мудро су ћутали, знајући се шапутали, а кад су знали да се мотри (а мотрило се) на њихове реакције и понашање све су подржавали на начин који је требао да увери овлашћене протагонисте нове идеологије они су изражави своју подршку. То су били бивши трговци, кафеџије, занатлије, богатији и угледнији сељаци.

Непосредно по завршетку рата ова, поготово маркирана класа људи, који су били још релативно млади нису знали шта их чека јер је наговештај био недвосмислен: укинуће се приватна привредна делатност. Ипак у њима је тињао зрачак наде све до новембра 1945. године, када је наводна мешовита влада састављена од комуниста и представника монархије из избегле владе, прокламовала да ће се на општим изборима 11. новемрa 1945. године гласањем одлучивати хоће ли држава имати и даље, као пре рата, монархистичко уређење са краљем на челу државе, или ће изгласати републику са комунистима на власти. Наравно да је то био само трик и да су само наивни могли да верују у повратак монархије у којој се друга страна није ни чула. Али нада се никад не губи обавезно.

Неки трговци брзо су напустили Предејане, хватајући први воз да се, а где би другде него што даље од Предејана, у Београду запослили у државној трговини. Беху то класа трговци Драгољуб Милчић и Тома Ранђеловић. Остали су чекали коначан расплет и јасну поруку новог поретка, па су неки покушали и да наставе са приватном трговином, какав је случај са Радомиром Петровићем, Милорадом Илићем, Драгомиром Костићем и Жиком Цекићем, али после годину – две, неко пре а неко касније морали су се склонити и потржити ухлебљење у државној служби. Од кафеџија је покушао да настави Стојадин Миленковић, само једну годину Душан Љубеновић и нешто

дуже Јулијана Стаменковић у реку изнад општине са поћерком Вером и рођаком Олгом, удовица Глигорија – Глише Стаменковића кога су Бугари стрељали као резервисаног капетана краљевске војске који је био учесник Српско – Бугарског рата 1912. – 1914. године, одакле је донео висока одликовања за храброст у борби против Бугара. 1948. године, катастрофална поплава избрисала је ту кућу – кафану у налету бујице предејанске реке. Храбра баба Јулијана окончла је свој живот у дубокој старости у кући Драгија Костића под његовом бригом и стратељством. Стојадин Миленковић од туге је умро у својој 53. години за ћерком Славком, коју су партизани одвели и у околини Пирота убили као сарадника Бугара само зато што се забављала са са младим бугарским поручником Алексијевим коме је после рата у Ћустендилу у Бугарској суђено за наводне злочине почињене у Србији и ослобођен јер су сведоци Срби сведочили да није починио никакав злочин. Славка је наводно мислила да љубав не познаје границе. Партизани нису тако мислили.

Предратни пословни људи Предејана нису били богаташи, иако су радили добро само њих неколико нису били поседници значајног капитала, због чега нису одмах после рата дошли под удар чистке коју је нова власт ригорозно спроводила. Њихов иметак, што се видело и по доста скромним кућама и другом иметку могло видети. Нешто се по обиму посла издвајао Јонча Митровић, банкар и Милутин Стајковић трговац, али ни њих ослобођење није затекло са неком значајном имовином. Ипак су стрепели, Милутин је одлежао неколико месеци у затвору, али је то била лабудова песма. Они су брзо схватили где су стигли, и у опште прихватили нове чињенице, живели по коју годину од уштеђевине истовремено трагајући за ухлебљањем у државним установама. Занатлије који нису имали тај проблем, скромног иметка са малим пословним просторијама и алатом брзо су почели да раде, а покушај да се угурају у занатску задругу убрзо по реформирању пропао је. У овако мањим местима било је малих „капиталиста“ које су извесно време држани на оку док неки нису отишли (Тома Ранђеловић и Драгољуб Милчић). Други су се запослили у државним фирмама (Стојанча Митровић, Радомир Петровић, Драгомир – Драги Костић и Браца Ристић). Неки отишли у пензију (Милорад Илић, Жика Цекић), а неки и умрли (Стојадин Миленковић, Влајко Љубеновић, Душан Љубеновић – убио се), а Милутин Стајковић покушао да се бави сточарством у чему је брзо осујећен а онда Бог зна како таворио до

смрти. Сем што је неколико просторија национализовано без икаве накнаде и што је национализована имовина планске привредне банке, предејански пословни људи од пре рата нису имали са новим властима неке видљиве проблеме сем што су били на оку присмотром власти.

Из Предејана и околине није било бројних одлазака у партизане. Сем пред сам крај рата и сем Јове Стаменковића (који је скоро од почетка) и неких помагача из села (село Предејане и симпатизера из вароши и села Бричевља). Предејане је са околином мирно дочекало крај рата. Није било ни сардника окупатора за време рата па нова власт није имала посла са „издајницима“ уз то, сви су се трудили да нову власт прихвате и укључе се, нарочито млади у активност на спровођењу идеолошких, политичких, радних и привредних задатака а они којима она због тако ригорозних промена није одговарала стезали су зубе и правили се, колико је било могуће да им је овакво ослобођење драго.

Да би се народ и огромна војска мобилисала за завршне ратне операције заведен је обавезан откуп најважнијих животних намирница од сељака који је био једини произвођач житарица свих врста и све врсте живе стоке сем крава, телади, јунади, оваца, коза и свиња. Најоданијих и најекспонираних младих људи по селима који су знали или преко веза сазнавали ко шта од сељака има. Правили спискове ко шта мора да преда властима. Сељаци су замотавали жито, крило што се могло сакрити, па је код предавања или одузимања долазило до трагичних сцена. Састављени спискови обвезника имали су и грешака па се догађало да сељак мора да преда и оно чега је његова породица требала да преживи. Овдашњи сељак је углавном био сиромашан. Многи једва да су могли да произведу довољно и за своју породицу а ипак су морали да дају. Мало који сељак је од државе добијао помоћ и храну за преживљавање.

Варошани беху у бољем положају. Од државе су добијели одређени број најважнијих животних намирница према броју чланова домаћинства – брашно, шећер, маст, уље, со, нешто месних конзерви. Хуманитарне организације за помоћ страдалима у рату, формиране на тлу Америке КЕР и УНРА прискакале су у помоћ. КЕР је била за помоћ у храни а УНРА за техничку помоћ. Тако су грађани Предејана, ретко и неки са села добијали брашно, месне конзерве, млеко у праху, јаја у праху, (Труманова јаја, названа по председнику Хари Труману који је био подпредсеник Америке када је председник био Рузвелт,

па кад је овај док се рат још водио преминуо а Труман га наследио), неки жути сир као качкаваљ и још неке намирнице. УНРА је пружала техничку помоћ, па су тако после рата на нашим пругама вагоне вукли и локомотиве добијене у виду техничке помоћи, али и друга техничка средства. КЕР је поред хране упућивао и велике количине половне одеће и обуће која је тако прикупљена од грађана Америке, Канаде, Аустралије и Новог Зеланда, земаља које нису непосредно ратом биле погођене иако су војници из далеких земаља били у армијама које су од Немаца, Италијана, Јапанаца и њихових ситних сателита ослобађали Европу.

Тешко је укратко објаснити тај парадокс. Земље које су ту помоћ слале да би народ преживео, пустош који је рат у њима учинио, пропагадна машинерија код нас анатемисала је као највеће непријатеље наше и нашег комунистичког социјализма. Пропаганда их је паролама називала империјалистима које су највеће светско зло, певало се на припредбама, с ветковинама, у војничким стројевима и омладинским радним бригадама, Америка и Енглеска биће земља пролетерска и слично. А они слали храну, одећу и обућу да преживимо и техничка средства за рад и комуникацију.

Политика је, где год и од било ког вођена један најпокваренији људски изум и пракса од како свет постоји. До Резолуције информбироа клицало се Стаљину а после, годинама су малтретирали па и убијали оне који су га и даље обожавали. У критичним тренуцима политичари, вођени пре свега и изнад свега, ма како то они често правдају, вођени сопсветним интересима, показују мањи, већи или огроман отклон од сваке врсте разумевања, толеранције, хуманости према онима који имају или исказују другчије мишљење, ставове или жеље када свој порив за одбрану тих својих и једино својих интереса не презају да учине свакојако зло које им се у датом тренутку и околностима учини најбољим ради отклона опасности по њихове лоше интересе.

Лако им је да нађу немишљење или лакомишљење да их придобију за извршење и најтежих дела. Ако она треба да им донесу материјалну корист, већи успон на власти и већу моћ за лакше владање од ругања. Они су генетски предодређени или су прво, као основци, још кад кроче у ту сферу науче да људима манипулишу, лакомислено су, свесно од величине положаја и моћи коју би успели да таквим манипулацијама изграде изазивали рат. При томе уопште нису мислили о трагедији невиних чији се животни циљеви нису са њиховим поклапали.

Предејане није имало много ратних и поратних жртава. Нека околна села, Предејане, Бричевље ,Сушевље, Кораћевац и Граово имали су их много више у току рата од Бугара. Из вароши је фебруара 1943. године побијена једна група људи. Интелектуалци и пословни људи који нису представљали никакву стварну опасност по окупатора. Али је окупатор сматрао у циљу превентивног застрашивања да треба побити известан број оних који тренутку могу да буду важни чиниоци у покретању бунта или веза са партизанима, утолико пре што су такве индиције или сумње формиране посредством јефтиних цинкароша. Свака новоуспостављена власт, поготово ако је успостављена силом прво телескопским мерама настоји да уклони физичке или на други начин неустрашиве потенцијалне непријатеље макар они стварно то и не били. Теорија завере против своје „најбоље“ власти била је одувек мотив за најсавршаније решење – физичку ликвидацију. То су чинили и партизани у току рата али и многе ликвидације невиних људи по завршетку рата, што ће у историски дугом времену бацати мрачну сенку на иначе праведну борбу против окупатора.

Варош је после ослобођења дисала пуним плућима. Са принудног рада у Бугарској где су били отерани 1943. године, углавном занатлије и нешто сељака вратили су се, на ратне жртве се некако брзо и заборавило, сем што су помињене у рефератима и политичких говоранцијама на митинзима. Слобода која је чинило се, колико одагнала страх од рата и жртава које он носи, па су сви некако журили да допринесу учвршћењу нове власти подносећи томе као своју жртву глад и оскудацију у свему што је за нормалан живот било потребно. Ту слободарску идилу једино је реметила бахатост и суровост ОЗНА-ша и УДБА-ша који су кожним капутима и на мотоциклима кретали ловећи „муве“ које су „угрожавале“ или по њиховој чак и слободној процени могле угрозити систем.

Иду дани ко ветар, иду ноћи, стално смо сви млади у неком покрету, у некој безбризи, петокраке кројимо од неке црвене тканине, некако је налазимо, пишемо пароле, лепимо их где год стигнемо гледајући да покријемо све делове насеља, зидне новине, клицамо Стаљину, Титу а грдимо на псећа уста омладину и Енлеску, фуј, какви су то људи, државе, империјалисти, капиталисти, колонизатори, поробљивачи, уста пуна а грла јака за величање Великог брата. Братски и непобедиви Совјетски савез и Стаљина, такмичимо се ко ће бољу паролу или гору паролу да смисли зависно од тога коме је намењена. Ко ће гласније кад

буде прилике да узвикне. И ја. Ломи се у мени контрадикција, јењава ово зло или добро, праведно или неправедно. Много знам и то знање не могу лако да победим и да сам и пун будем на једну, овој страни, али савлађујем се и пратим руљу, чак понегде и предњачим као да знам и знам, заиста пут у живот води само тим правцем. Не марим за друго, пшеницу и кукуруз сам зарадио у Војводини, меље се, меша у хлебу, млади и гладни не бирају, не искају много, хлеба има, за остало отац нека брине, и брине сиромах, шта ће. Мајка испржи два јаја од некуд набављена, за ручак и упозорава нас петоро деце: "Поспарајте, поспрајте, да има за тату кад дође". Лижемо, поспарамо али шта? Па добро је, нагрулимо се хлеба, желудац пун, глади нема. Мати за нас седморо купи на пијаци пола килограма сира и само упозорава: поспарајте децо.

Немамо покривку, у широком кревету спава нас четворо, сабијали се ко сардине у конзерви али опет није довољно две черге донешене у збегу из планине, уграбљено из ватре запаљене куће. Али, живот иде даље. Мора. Млади смо, биће боље, нека нама живи друг Стаљин и друг Тито.

Шаље ме отац, ја осамнаест година али не мари, шаље ме у Скопље, даје ми паре оне које носе ознаку ДФЈ да одем до Скопља да купим на Бит пазару, тамо где има пуно јорганџиских радњи да купим један јорган за покривку. Идем возом, купим и донесем, шта је то за мене, нема везе. Јорган, ej, черга па јорган, ново, расте стандард, растем ја, јер, ето, и ја могу да идем први пут у овим годинама сам у Скопљу.

Игранке сваке вечери. У кафани Томе Ранђеловића, сада већ „емигранта" у Београду, у кафани Душана Љубеновића који се бомбом само разнесе, у старој школи са два одељења и ходником на углу главне и рекарске улице. Кад УНРА шаље Труманова јаја, млеко у праху, кошуље, панталоне, обуће, има за сиротињу. Америка и Енглеска биће земља пролетерска. Додељују ми кошуљу као од свиле, сиво зелена, изгледа од падобрана и панталоне, панталоне беле ко снег, као кројене за мене, ја то обукао, кочоперим се (мајка је још и испеглала панталоне). Осврћем се гледају ли људи у мене, мислим требало би, има зашто. Увече на игранкама каже ми девојка познаница: "Ej, оној девојци тамо, то ми је рођака, знаш, свиђаш јој се, хоћеш да изађеш напоље да се пољубите"? Погледам (виђао сам је и дотле). Згодна, пристајем. Изведе нас посредница, ноћ, доводи нас у мрак иза кафане

где је ингранка, пољубимо се, једанпут, двапут, трипут, ухватимо се за руке, готово је, идемо назад да играмо. Будале! Ко је још чуо за овакву љубав. Па ми се и не познајемо, али, нема везе, ја сам момак у свиленој кошуљи и белим панталонама које је неколико пута обукао неки американац или странац па их дао да их обуче једно мушко сироче и кочопери се у њима.

И то је она, једна црно – бела страна живота. Слажем је у депоу сећања кад остарим.

За време усхићења и еуфорије, овде се није знало шта се у тим тренуцима, данима и месецима догађало даље од нас. Није се знало како су, не само за коначно ослобођење и славу жртвовали десетак хиљада необучених младих људи, жртвовани на Сремском фронту, како су на десетине хиљада остатка четничких, недићевских и других војника међу којима су жене и деца побијено код Блајбурга у Аустрији у покушају да бекством преко Аустрије спасу животе. Те како су без или са суђењем по кратком поступку убијали људе, чија је кривица била у томе што су имали упадљиво бољи социјални или политички статус пре и завршетка рата.

Зашто је човек срећан кад може другог човека да унесрећи? Да је човек у својој природи зао то су рекли још неки од седам најзначајнијих античких мудраца седам векова пре нове ере, то су после њих рекли и први у за сва времена најзначајнији антички филозофи Сократ и његови следбеници Платон и Аристотел, и то се кроз много прохујалих векова до данас потврдило. Не знам да ли је данас од филизофа или још боље психоаналитичара успео да продре у дубину човекове душе и утврди где се налази корен те људске особине – зло или злоћуд. И дан данашњи на свакодневним примерима, поготово у оним из политичке или материјалне сфере, да је човек најсрећнији, најзадовољнији када има физичку, политичку или материјалну надмоћ и, кад генерално, може да одлучује о судбини, животу слабијих? Зло над другима чини га срећнијим.

Асоцијација је на ратне и поратне догађаје, али је применљива на сва времена и на огромну већину људи.

Имао сам једног старијег пријатеља. Миран, тих човек, дружељубив, карактеран, кавалјер. Ђека смо га сви звали, али му се имена не сећам. Није био предејанчанин, али је Предејане волео и често се данима задржавао у њему. Био је иначе послован човек у области грађевинарства. А одакле би био него из Црне Траве. Седели

Некада село са десет махала и стотине домаћинства,
сада само оронуле са десетак становника у селу Црвени Брег.

смо тако, ћаскали поред осталог о разним догађајима и појавама, па је знао, онако, као забринут, да каже: „Ух, најтеже је бити човек. Човек је свако од нас, али човек са оно велико Ч. Долазио је у ову лепу варош и један човек са иницијалима Д.Д. Наш је планинац. Из породице са педигреом. Картањем се са друштвом овдашњим забављао. Сада беше београђанин. Благ на речима. Умео је и благи осмех да изрази, да се шали. Али зло му је из ока вирило. То су сви знали. И они што се дружеше са њим, али су се правили да „нема везе“. А био је пред крај рата велика партизанска зверка у Пироту. И, кажу, да је тако олако, као „скувај ми кафицу“ потчињенима наређивао: „Ликвидирај“. Тако су многи градови остали без знамења и било каквог обележја. Знало се само “Нестао у Пироту“.

А није само Пирот био место где су сејане жртве богатих моћника грешних, за многе масовне ликвидације где оружје царује ум говедарује.

У овој мирној и од постојања лепој вароши знало се само за многа страдања невиних људи и масовних погубљења које су чинили Бугари док је рат још трајао, али се није знало, или се врло мало знало и наслућивало да су при крају или завршетку рата и Срби убијали

Србе и због погршно изговорених речи. Недоказане сумње цинкароша или зато што су пре почетка рата или у току рата имали са новом идеологијом неспијив социјални статус.

Историја је, уз сва настојања једностраних тумача, упркос кривотворитељима. Од прве суседне државе која је имала визуално успостављене границе чији творци нису били Немањићи. До данашњих дана, историја је ретко када у том периоду забележила позитивна времена Срба који су били, што због својих генетских особина а што због свог географског положаја, препрека на путевима похода многих народа и њихових држава, ил` су били или својом вољом или присилом час на једну страну као пријатељ или бежали час на другој страни као непријатељ и готово увек страдали. Често губитак битки или територија проглашавајући победом. Тако је било 1389. године. Тако је било и 1999. године. Између те две победе тешко их је набројати у шест векова.

Записујући ово браним себе од себе. Оне који су у мом веку чинили обрнуто наш су грех заједнички кога се храбро одричемо "Часни суде јесам, али не признајем", одговори храбро циганче ког су због крађе извели на суд а судија га како је и ред упита да ли је украо.

Ја сам за целог свог живота имао дојам да живим међу мирољубљивим људима, генерално како сам већ у овим записима забележио. Има пар детаља који се супротстављају оваквом дојму али се може набројати многи који су мозаички кројили у суд о злом човеку као генералној констатацији још античких филозофа.

Наше највеће зло је примитивизам. Спремни смо да се тиме служимо, туђом памећу, подређујући своју, туђој вољи и хировима. Када се на значајним или историјским местима ударало ратним бубњевима, усхићено смо бесплатним аутобусима, возовима, ручковима и туђој храни одлазили да их охрабримо.

Многи су и из ове средине хрлили тамо где се рађа и зло.

Сиромаштво је овде неговало примитивизам. А примитивизам је, опет, био најбољи савезник сиромаштву. Међусобно су се допуњавали и одржавали. Не може да појми човек с краја двадесетог и почетком двадесет и првог века кога се у жаргону назива савременим, какав је био и како је живео сиромашан човек спочетка, па готово све до краја прве половине двадесетог века.

Друга прича о селу

Прича деведесетогодишњака да у његовој младости у четвртој деценији 20. века није било писменог човека у његовом селу. Ако он баш и не зна све из тога времена, то је сасвим близу истине, каже Добривоје Рајковић из Кораћевца да је литар зејтина доношен у кућу само за славу. Ноћно осветљење беше гасарче које није смело дуго да гори а литар вина је долазило кад је колач о некој слави требало прелити црним вином. Кућа са сламом покривена, са протоком времена улазила је у употреби ћерамида код „богатих“ сељака, али свака је имала два одељења: једно са огњиштем над којим су висиле вериге и соба, једна за све колико год да их је било у кући, а било их је увек пуно јер су деца била у сваком браку бројна, испод собе подрум. Богатијим су се сматрали сељаци који су имали већа имања на бољим положајима. Брдовито, водом испуцано земљиште свих ових села било је слабо родно па хлеба никад доста, никад доброг. Примитивну обраду често су допуњавала незнања и друге врсте а и лоше године. Стока је била, поред скромног рода жита и кромпира најважнији чиниоц опстанка. Чувало се све: и краве, и овце, и козе, и свиња и коњ, имало је често и магараца и живине. Али и за .... у већем броју гајење било је потребно веће имање па није свако могао гајити колико је било потребно и колико би хтео.

Сиромаштво у спрези са примитивизмом имало је и једну добру страну. Спајало је људе у једнакости. Битних разлика у култури и материјалном положају нису постојале па нису ни могле бити препрека добрим односима што ће се у каснијим деценијама догађати.

Деведесетогодишњак, старина као да је годинама чекала ову прилику. На грубо отањој дасци закованој на четири колца, са сваке стране по два, која је осмишљена као клупа уз сто који је, само вишљи, на исти начин урађен од истог материјала, испод шљива које су тек процветале али између чијих грана сунце прави шаре по лицу и телу старине, тече прича која није саткана у тканици дугиних боја већ суморна и сурова о давним временима његове младости. Сиромаштву и патњи које су живот чиниле, по неким божјим и природним правилима нормалним. Подигао би повремено главу горе, као да је кроз гране на небу пребирао по сећањима како би одабрао она која би нама саговорницима било што даља и чуднија у поређењу на овкав начин живота који нас данас заједно окружује.

Те су приче чудновато интересантне. Блејим у њега и чекам наставак и покушавам да себе замислим сељаком у та несрећна времена. А онда у себи констатујем да се из тих корена развија и до данас грана примитивизам који се неда преварити оним што данас називамо савременим достигнућем.

У нечему је ипак преварен.

Проста старина која ту причу као према равним пољем Пашине луке од његове и синовљеве куће подно брда ваља онако према Морави.

Мој прадеда Рајко кога смо у највећој Кораћевској фамилији сачували у презимену одавно, у деветнаестом веку, Бог те пита из којих разлога, напустио је са женом и тада још малобројном децом родно село Брод, негде горе у планину, угњездио и онако ћутуре са нешто марве и у пар пртених џакова спакованог домаћинства, дошао овде, прегазио Мораву и смогао једну колибу тамо на ушћу малецког поточића који се из махале Долинци улива у Мораву. А онда се пео навише уз брдо, трсио, копао, орао, умножавао породицу до неких седам синова. Тако је остала најбројнија фамилија Рајковић. Отишло нас је тамо у околини Медвеђе и ко зна где још. Кад му се, Рајку, после доласка из планине овде родио први следећи син, Рајко оде у Брод, како је било и ред, а тада је то био неприкосновенији Божији закон, да кума обавести о принови, и позове га на крштење. Кум му рече: "Далеко сте ми отишли. Од мене ти никакве клетве неће бити, него благослов да тамо, теби блиског, нађеш новог кума да ти децу крсти и венчава твојим потомцима кум за свако добро и весеље буде".

„Беше тада Бог, па свеци, па кум". Тако је, по хирархији и кум био нека врста свеца за сваку породицу. Зато су се људи и највише плашили кумове клетве.

У овдашњем сељачком дому владало је класично сиромаштво највишег степена са ретким изузецима. Дуги чести ратови, неписменост, примитивизам, здружени са тим обичајем, погодовали су му. Није се овде, као у равници на ораној њиви бразда окретала једне године на једну а друге на обрнуту страну. Овде је гуљено посно брдско земљиште сваке године браздом, смицало на доле, правећи високе слогове и минималне приносе који нису могли да задовоље природну потребу организма.

Ипак, он је остајо ту статичан, тешко покретљив, линија му је била сиромаштво у родној кући а не покрет у трагању за бољим животом. Само су га ратови терали у масовне, у ранија времена

неизлечиве заразне, болештине. Некада, у деветнаестом веку сељаку је лакше било склонити се у брда и планине од зулума и ратних похода.

До Првог светског рата владала је, са ретким изузецима општа неписменост села овога подручја. Између два светска рата описмењавањем је био обухваћен добар део мушке популације који се не може израчунати у процентима јер такви подаци на постоје. Врло је ретко било школовање даље од основне школе. Владало је мишљење да је посао жене било домаћинство па је похађање основне школе женске популације врло ретко. Не памти се да је у било каквој служби било женске особе са села.

Између два светска рата у вароши су занатлије, трговци, кафеџије и државни службеници обавезно слали на основно образовање и сву женску децу, ретка су похађала и гимназију или домаћинску школу у Прешеву.

Иако неписмени у селима су се увек и свуда истицали појединци својом бистрином ума и мудрошћу те су се као такви природно наметали виђенији, водећи људи, неки постојећи сеоски старешина, кметови који су се за многе ствари општих па и личних интреса питали.

После Другог светског рата битно су се промениле околности. Сада су млади а где год и девојке, узели ствар у своје руке. Описмењавање на минимум основне школе било је обавезно за оба пола деце. За пунолотне и основну школи „прерасле“ девојке у селима а и у вароши било је обавезно похађање аналфабетских течајева где се учила „гола“ писменост: азбука, речи и реченице. На крају течајева полагали су се „испити“. Било је ретких које нису хтеле да похађују течајеве осим законом о обавезном образовању – описмењавању њих које је обухватао па се више ишло на политички притисак и убеђивање. Код великог броја Ромкиња и то није помогло.

* * *

Први дан у недељи у последњој декади месеца априла месеца прве године друге деценије првог века трећег миленијума. Празник. Други дан Васкрса. Десет или једанаест је сати овога записаног дана. Уска ограђена тераса на јужној страни према башти у којој се истиче дугачка леја високог младог црног лука из које два струка за мерак већ леже на столу испред нас. Спремамо се да доручкујемо. Ту су још и кувана шарена ускршња јаја у платненој корпици. Доручак какав

приличи овом дану. Доручак у троје, Супруга, ћерка и ја. И док оне сервирају празнични доручак, полако, лагано, празнично, ја зурим у крошње трију поређаних јабука, великих белих крошњи. Кроз огромне процвале беле гране једва да се пробијају спутани сунчеви зраци. А тамо, испред тих великих белих крошњи, башту несметано обасјава сунце. Пчеле зује по крошњама. З-з-з-у-у-у-у-у, у хору. А врапчићи или које друге врсте птичица пролећу кроз гране са својим цвркутом као да их је какав композитор ту инсталирао да са пчелама инструментализују оркестар баш прикладан празнику и амбијенту.

Падају латице са цветова. Час овде, час онде и тамо а понегде и у већем броју кад их пчелице оборе кроз лет. Падају на трпезу, у шољама топлога чаја који је обавезан део сваког нашег јутарњег оброка.

Гледам одсутно. Мерим, упијам у чулима сваки детаљ. У мутним очима призор за уживање, у души нека туга. Њу је теже, много теже описати и објаснити. Њени су корени дубоки, дубљи него што је усађено очно дно.

Призор ме враћа у далеку прошлост. Касније, а и даље удубљен овим немоћним погледом у беле крошње јабуковог дрвета, причам жени. Замислим, три дрвета, три крупне цвасти пред нама, са пчелама и птичицама, па какав призор! А горе, у мом родном селу, у шуми шљива, крушака и јабука, кад процветају, око куће, зујалиште и појалиште. Милина, радост, пуне очи, пуна душа. Цела се душа весели. Али без уплитања туге у тим доживљајима, то беше обична ствар. Природа доноси и односи.

Али, ово је нешто друго. Три беле јабуке, сунце, пчеле и птичице. И слепило и туга. Сан и јава. Леп сан кад би био само сан, али умешала се и јава. Ипак, запиши колико и како можеш: ово је призор за незаборав која би, ако би природа хтела да ми жељу испуњава, да се доживотно понавља.

Овакав призор чак ни машта не може да оствари. Природа може. Док седиш за ускршњом јутарњом трпезом а латице белих цветова декоришу трпезу, пчелице радилице уз песму ваде мед из белих цветова, птичице цвркућу и фрћкајући кроз цветне гране јабука руше латице шарајући доле травнату површину и нашу Ускршњу благоту.

Шаље ме, гледајући тај призор, шаље ме сећање на шљиву бело зелену шуму тик од наше куће „горе“ па тако преко падине кроз коју води пут са две упоредне уске стазе. У сва годишња доба, у потребама сељачког домаћинства, туда мршаве краве вуку празне или које чиме

натоварене велике санке. Али тамо беше више птичица, више цвркута и птичијих песама а мање пчелињег зујања. Док сам тим стазама ја или било ко ходао, сунчеви зраци су, пробијајући се местимично кроз беле зелене гране, шарали лице, околине травнате површине.

Овде, сада, меша се то сећање и овај призор.

* * *

Двадесети век за Србе био је век ратова и мењања граница, мењања режима, владара, политичара на кормилу државе, идеологије, пријатеља и непријатеља. Скоро таман колико се природно у периодима краткога мира, у ратовима и природном смрћу отишло. Тако смо увек били на истом али и исте пакости која нас је поново водила у сукобе и међусобне обрачуне. Село је све то преживљавало. Ратови су узимали жртве, али се оно изнова обнављало и расло, иако сиромашно. Некако су сељаци лакше излазили и на крај са немаштином и затим се сељак држао стада, рала и мотике. По броју становника до последње четвртине двадесетог века село је брже расло од градских средина. Сељак Граова, Корађевца, Репишта, Мртвице, Гарињa, Сушевља, Бричевља, Предејана, Личин Дола, Новога села, био је у већем делу века постојан на своме. Иако је са висине краја века гледано био просечно врло сиромашан. То је био и разлог зашто је на скупштини општине у Предејану 1955./56. године вођена дебата како и какве мере предузети да се сеоским породицама у неким селима помогне да уместо на земљаним подовима малих кућа бројне породице, да не спавају на земљаном поду и живе у крајње нехигијенским условима.

Иницијатива општине била је објективно на месту и нопходна али се више као крајњи резултат свела само на то јер није било матријалне потпоре према конкретним домаћинствима, па је она остала више апел и упозорење.

О селима и животу у њима у Грделичкој клисури, нарочито оним око Предејана, писао је Јован Трифуноfски, из Скопља, који је у разним облицима, у неколико издатих књига у неколико прилога у Лескоачком зборнику између друге половине шесте и прве половине седеме деценије двдесетог века. Но, он је, у ограниченим сегментима и појединостима обухватао само период до другог светског рата и нешто после тога. Иако су та истраживања драгоцена она су некако незапажено завршила у депоима малог броја библиотека, сем оних које

су се налазиле у Лесковачким зборницима. Овај део Југоисточне Србије иначе познат као најсиромашнији и најзаосталији у сваком погледу део државе Србије је посебно источно од тока Јужне Мораве почев од извора до изласка из Грделичке клисуре, карактерише екстремно сиромаштво генерално у материјалном, култрном и духовном смислу које за резултат има примитивизмом кочницу развоја макар оних дарова које је дала природа.

Описно, просечна сељачка кућа у овим селима и живот у њој у првих шест деценија изледала је овако:

Најпре, у овом окружењу, без обзира када је које од села којој општини припадало, постојале су, и данас колико људи у коме селу има, постоје два различита типа села: једна су она високо у „планини“ у којима је занимање мушке популације било грађевинско занатство и мања пољопривреда којом су се више бавиле жене. То су Ново Село, Црвени Брег и Мрковица. По тој специфичности на њих је више утицало црнотравско печалбарство које им је географски ближе. Црвени Брг и Ново Село су иначе до 1955. године припадали општини Рупље, а цело Рупње са свим својим махалама је чисто печалбарско село, а Мрковица је била близу атара Млачишта и Бајинца које су такође били типично печалбарски оријентисани.

Како су печалбари, грађевински мајстори били покретљивији, послове су обављали, па морам то опрезно рећи и за неку нијансу и култивисанији. Боље сналажење у животу, у свим сферама, текође је карактеристика становника тих села, посебно мушке популације. Њих се овде помиње због тога што им је Предејане што се комникације тиче било доминирајуће а и од 1955. године административно су и економаски више припадали Предејану и од оне године губили су везу са планинским, црнотравским делом. Са тим карактеристикама посебно се истицао Црвени Брег јер је био изразито печалбарски. Нека врста потврде ове чињенице можда буде и податак да су у другој половини двадесетог века из тог села била два професора од којих је један са грађевинским факултетом, а други жена Прокић Невена са електротехничким факултетом. Проф. др Драган Величковић, дипл. инжињер грађевине Синиша Петровић у грађевинској школи у Црној Трави и Станиша Петровић, дипл.инжињер машинства. До асисента дошао је и Раде Милосављевић из Црвеног Брега, одакле је прешао на значајним функцијама у банкарству.

У сваком од ова три села постојале су и основне школе, у највећем

од њих до девете деценије века и Месна канцеларија као истурени део дела административних послова општинске управе. Карактеристика Новога Села је и та да се село простирало на више од 15 квадратних километара па је и такво са десетак на великој површини разбацаних махала било хомогено.

Између та три села постојала је једна битна разлика: женска ношња. Док су у Црвеном Брегу и Мрковици жене носиле одећу као и оне у црнотравском, у Новом Селу су носиле одећу као у нижим моравским селима.

Друга скупина села је, све до почетка масовног напуштања за општу карактеристику имала сиромаштво. Просечно сиромаштво у односу на равничарска села. Женска популација, свеједно свуда док су села живела, иначе статична, но и овде као и у свим селима у окружењу, па и у варошким срединама, носила је већи терет домаћинства него мушка. Жена је морала да рађа, одгаја децу, брине се о спремању и сервирању хране за све чланове домаћинства, обавља део или све послове чувања и неговање стоке па и да ради све „женске“ послове. Мушкарац пољопривредник, веза са влашћу када је било потребно, продавао је оно вишак што се као вишак могло продати, тежи физички послови на и око куће. До распада села у околини Предејана одржавао се систем патријахланих односа где је домаћин у свему водио главну реч, а и породица је била хомогена и вишечлана уз радно ангажовање свих који су у складу са својим година и физичком способношћу могли да обављају неки посао у корист целе породице. Тако је једино могла да опстаје сиромашна породица. Сиромаштво није била последица нерада већ последица природних фактора више, и примитивизама мање. Сељак се у датим пародним условима одржавао јер се, у складу са својом природом, прилагођавао условима. Оскудевао је и трпео колико је морао.

У датим условима нису сви сељаци били ни сва села била сиромашна. Генерално, било је (сада више нема никаквих) у једном селу и „богатих“ какве су обично звали добрим домаћинима, и сиромашних са којима су се, ако у питању није био неред, пијанство или што друго, бољестојећи домаћини солидарисали помажући било чим. Та солидарност и у добру и у невољи, у овим селима била је општа позитивна карактеристика која је, са малим изузецима, манифестовала „меку душу“ овдашњег човека. Ту мекоћу сељачке душе на овом подручју гајили су традиција у чувању и неговању обичаја. Кум,

побратим, рођак комшија. Слава, свадба, рађање, сахрана. Свако је ту био уз свакога. Вера у Бога и свеће, у благослову и проклетство као невидљиве али моћне натерале су сељака на промишљеност у чињењу. Колач и крст чинили су људе озбиљнијим, упућеним на добра и уздржавања од лоших дела.

Никад ни један део света није био заштићен потпуно од злих и лоших (лош човек - мање зао човек) вера у Бога и „часни крст“ није ослобађа сељака примитивизма и простаклука који је био његов начин живота. Култура у буквалном смислу речи имала је границе на путу који је основа пролазила према селу. Од набројаних особина које су биле другачије и Богу и људима, било је изузетака који су кршили правила. У њих је оно зло које стално „чучи“ у сваком човеку надмудрило и надвладавало добро и племенито па су уништавали атмосферу доброга која је у селу преовладавала. “Право“ на грубе, баналне псовке, подметање, чињене штете од ћефа или ината другоме због преког погледа или непримерене речи, није било свима одузето. Инаћење око међа, путева и путељака, преорана бразда, обрана туђа шљива, завршавале су свађама и судом. А један брат у селу Граову, прича њихов савременик, из пушке сачмаре убио брата када га је затекао да бере шљиву која је била заједничка, без претходног договора. И тако се на селу живело.

По казивању саврменика најбогатији човек у селу Граову, а и целој околини био је Петар Пешић. Имао је непокретну имовину од преко сто хектара али већи део под шумом. На Бистричкој реци имао је воденицу, поред воденице малу породичну хидроцентралу за сопствене потребе, а касније је на ветроелиси или ветрењачи помоћу које је производио струју. Но даља судбина његова показала је да срећа није увек у иметку и благостању. Помало раскалашни живот са фелеричним моралом испровоцирао је злу коб са другом страном медаље. Имао је само једно дете. Кћер, којој је богатство очево привукло за супруга угледног сеоског учитеља који је свој углед до краја живота очувао али не и срећну породицу.

У сваком од Предејанских села било је угледних домаћина, али се готово увек тај углед градио на бољем иметку, свакако и памећу. Свако село морало је имати власт сеоског кмета кога су сељаци бирали. И, кажу, мала је веза између сеоског становништва и извршне власти имала је преко сеоских кметова баш добра овлашћења. Чак и да туче и да ситним сеоским заједљивцима и пресуђује.

Прича Бора Стојановић, у то време двадестогодишњи Граовац: Неки момчићи, пастири напали неку девојку да је напаствују. Чуло се то, и повремено жалила се жртва. Кмет Благоја „Бинка“ скупи сељане, ту и родитеље напасника, морали су и момци да дођу. Узо Благоја «тојагу» па пред свима, бије ли бије. Нико није смео да писне, да стане у њихову одбрану, ни родитељи, јер то је била велика срамота за село. Лако је каже, Благоја имао тојагу за неред који се у селу направи. Тако су, можда мање него Благоја који је био посебно опасан, били кметови и у другим селима. За ситније грехове није се тужакало и ангажовала виша власт. Такве ствари решавао је кмет.

Е, после Другог светског рата ту се ствари много промениле. Кметова више није било него одборника кога је село гласањем бирало али кандидат није више требао да буде богатији или угледнији сеоски сељак већ политички подобан активиста, али није имао таква права као кмет, па наравно ни на батинање. Хигијена је била најслабија страна овдашњег, али и сељака у другим крајевима. За све породичне потребе, умивање, “купање“, прање одеће или судова, па и за пиће наравно, појење живине и неке стоке вода се морала доносити из најближих извора који често нису били тако близу тестијама стовнама) за пиће, у котловима мањеркама (нека врста котлова или кофа) које су од поцинкованог плеха правили лимари за кување, прање, појење живине и неке врсте стоке. Најбоље су пролазиле оне породице које су у близини куће имале какав поток са кога је често вода каналчићем (вадом) довођена до поред саме куће. Тада би био направљен кладенац преко кога би вода текла у велико дугачко корито издубљено на буковом балвану. Ту би се онда сва стока појила, ту би се руке и лице умивало, ту би се често и одећа прала. Прање одеће вршено је или у том кориту, ако се радило о грубој одећи или постељини, хладном водом, или у кориту направљеном од неког меког и лаганог дрвета каква је била бреза или врба. Таква корита на коњима или најчешће магарцима носили су кроз села и продавали цигани те су их звали „коритари“, па је свака кућа имала мање или веће корито.

Прање руку обављало се само после оваквих прљавих послова, хладном водом из металне лимене кантице са славиницом која је висила на зиду изнад лавора ако га је било или тако што би неко од деце, или млађих особа из неког суда или тестије посипало испружене руке, често колико само да се наквасе. Купање се обављало тако што је купача који је стајао изнад празног корита неко поливао топлом водом

из котла или, ако је то била одрасла мушка особа посипала се сама или је то чинила супруга ако ју је имао. Купао се, углавном сапуном. Правио се са јесени, после свињокоља или клања неке овце, а често и једновремено и једног и другог. Сва отпадна масноћа и лој овце или каквог другог брава коришћена је у ту сврху. Домаћини су сами правили сапун од тих масноћа, цедили од пепела и живе соде или како се у трговини звала и каустична сода. Пепео би се измешао у води тако да се крупније одвоје од ситнијих честица, па се онда кроз неку мало ређу крпу процеди (зато се и звао цеђ), а онда се сва та масноћа, цеђ и жива сода са додатком воде ставила у казан или какав други велики суд и то, уз мешање дуге дрвене лопатице мешало, дуго, дуго док се не згусне. Затим се исипе у неком другом суду где се охлади и тако чврсто стегне, а онда исече на одговрајуће квадратиће и сложи негде одакле се по потреби узима и са њим, таквим „гадним“ сапуном пере веш, али богами често и купа. Квалитетан «гадан» сапун производила је фабрика „Мерима“ из Крушевца али га је сељак куповао само кад није имао од чега да направи, или да би га употребљивао за прање финијег рубља или купања. Било је у трговини од треће деценије надаље и „чистог“ сапуна, оног намењеног за руке и тело, који је такође производила “Мерима“ фабрика сапуна “Влајчић“ из Лесковца, али је он „приштеђиван“, сечен и на половину да би се укућани са једном половином служили док је друга чувана да се неби у употреби претерало.

Тако одржавана хигијена имала је за последицу честе разне болештине. Како је медецинска заштита била слабо развијена и код села мање или више удаљена, лечило се травама и разним чинима и вражбина. Због тога су била честа умирања а код епидемских болести и масовна. Каже Бора Стојановић: “Имао сам прабабу врачару“. Била је често пуна авлија болесника који су чекали на ред да би их баба врачањем лечила. Догађало се да по неко и преболи, јадне људе доводи у заблуду да баба може и да излечи.

Богатија села имала су како се то каже, сложенија имања, добре њиве, а будаћи да је сељак увек имао доста разне стоке која је приходовала довољно природног квалитетног стајског ђубрива, што је омогућавало богато ђубрење а тиме и добар род усева пшенице, па је на већим висинама ражи и јечма, чији је период вегетације био краћи, па је стизао раније да премости понестале прошлогодиње залихе. Рађао се кромпир, чинећи део који и служи за исхрану људи а и стоке.

Рађало се воће па га је било за јело, за сушење за зиму за ракију.

Путописци и историчари су недвосмислено потврдили да је до краја деветнаестог века у Грделичкој клисури, поред другог воћа било доста заступљено и гајање винове лозе, што се повезивало са већим бројем Ханова кроз Клисуру преко којих се произвођачи ракије и вина пролазећим караванима нудили и друге услуге и продавали и друге производе. И до средине двадесетог века винограда је још било ту и тамо а онда их је брзо нестало. Нико не зна одговор на питање зашто? Хипотетички одговор би могао бити да су се током последњег века јавиле и све више умножавале биљне болести. Винова лоза је посебно нежна и за њено одржавање било је потребно све више третмана на шта сељак није био спреман из материјалних разлога али и много већег физичког ангажовања. Због тога је винограде занемаривао и они су одумирали а сељак се више окрунуо другом воћу за јело, нешто за продају (велике количине крушака "острика", јабуке а нарочито шљиве за призводњу ракије која је лако налазила купце). Доминантна по квалитету и разноврсној употреби била је «модра шљива», од које се правила најквалитетнија ракија, такође џанарика. Али, болести су у другој половини двадесетог века модру шљиву потпуно уништиле, сељак није ништа учинио да је заштити нити му је држава преко земљорадничких задруга и других организација у томе помогла, ни стручно ни материјално, а сељак је све препустио стихији. До краја века скоро сво воће је уништено, сем шљиве џанарике која је најдуже одолевала болестима. Са овдашњих терена у свет је годишње одлазила на десетине вагона свежег воћа, да га на крају века нема ни у корпама на пијаци.

«По хиљаду и двеста, триста килограма грожђа смо брали сваке године, пуне бачве вина, пијемо га код добрих вечера из земљаних оканица и ми деца». Сличне приче су причане из прве половине двадесетог века у овим свакако одувек сиромашнијим селима од оних на северу од нас, равничарских поготово, још је једна потврда изнетих у разговору од Боре Стојановића, који је у раној младости живео у селу Граову. Зашто је сада у овим селима, после неколко деценија права пустош у којој више нема ни овце, ни краве, ни коња ни вола, па, на жалост ни кокоши која би снела домаће, еколошко здраво јаје? Одговори на такво сувишно питање постоје, али је, доћи до њих, потребна једна хронолошки поређана анализа кроз приказе пре свега политичких и друштвених утицаја. Треба при томе почети од скоро

петовековног турског владања које је по својој азијатској природи и начину организовања народа примитивно и коме просвећеност народа није било у интересу, па је граница са западном цивилизацијом била жестоко брањена. Кад смо се и Турака ослободили, нисмо се могли ослободити усађеног, урођеног менталитета, оног који се и данас љубоморно чува бранећи своје велико српство и онда када га нико није нападао.

Једном, на почетку последње деценије двадесетог века када су нам из света стизале отворене претње санкцијама па и наговештавали ратови, једна група људи, чекајући воз на железничкој станици у Предејану, док су живо расправљали о томе шта нам могу а шта не могу санкцијама, један делија из групе је храбро и театрално рекао: "Шта нам, бре, могу, ми смо вековима дрвеним ралима орали и добро живели па ћемо опет ако треба, а они могу само да нас мрзе". Остали се са гласним одобравањем сложише. Данас, после двадесет година видим да је тај добио пензију, па не оре никаквим па ни дрвеним ралом, једе хлеба, умногоме туђ хлеб, а стотинама хиљада младих, велики број са завршеним школама трпи и проклиње своју злохуду судбину што су рођени и одрасли међу таквима који не знају праву меру моћи или слабости. Они, онакви, играли су се јунака док су нам бомбе уништавале фабрике, путеве, мостове, куће и убијале невине људе, ти јунаци су, наивнима и примитивнима качили на леђа и груди провокативне ознаке "ТАРГЕТ" (мета), играјући на трговима и другим маркантним местима уз музику.

Таквих орача дрвеним ралом било је нажалост много. И данас их је рекох, данас, а прескочих прошлост. Требала је, али није нам била наук.

Ово је један од више сегмената који прожимају ово сведочење о догађајима о нама, нашим наравима, начину размишљања, обичајима, инату и заблудама које су деценијама па и вековима замлаћивале у снагу и моћ нашега српског бића. Те особине ударише су печат на судбину многих генерација до дубоко у нашој прошлости. Реч је о ЧОВЕКУ. У општем смислу и, посебно о нама. Човек је сам по себи највећи непријатељ. Непобедив! А највећи пријатељ му је примитивизам.

И сиромашан какав је, овде до седме деценије двадесетог века био а после тога се заједно са њим у многоме преселио у урбаним срдинама. Светковине на селу нису признавале сиромаштво. Када је требало славити крсну или сеоску славу, венчавати или крстити,

тада се ангажовало све чиме се располагало. Пред гостом, позваним или самозваним износило се све најбоље што се имало, гајило дотле, чувало, штедило. У госте су позивани рођаци, пријатељи, кумови, побратими или какви доброчинитељи породице. После крсне славе најсвечанији благдани у години били су Божић и Велигден када би у дому морала да падне и глава раније нареченог брава. Обичаји су налагали и најсвечанију одећу и лепо срочени благослов и честитке и биранije речи и изворну народну песму. Гајде су у овим селима биле најпознатији музички инструмент који се у боље стојећим кућама чуло о крсним славама.

Задње пар деценије века унеле су драстичне промене у животу села. Река Јужна Морава наметнула се некако природно као световна граница а у време рата и као политичка граница између села са једне и друге стране реке, иако је припадала истом административном и привредном центру, општини Предејане.

Световна граница је дуговечнија и постављена је још у XIX веку, када су сељаци са леве стране Јужне Мораве морали у случају нужне потребе газити реку да би прешли на њену десну страну. Имајући на уму да је у току године због велике воде или мраза било немогуће прегазити реку, Српска православна црква је одредила да верници са леве стране реке припадају цркви у селу Мртвици а верници са десне стране реке цркви у Предејану. Далек је и тежак врлетни пут од Граова и Кораћевца до цркве у Мртвици па су у њу одлазили ретко и у изузетно важним приликама. А било је тешко и свештенику Мртвичке цркве да својим парохијанима одлази ради светења водице, сахрана и других канонских обичаја у обављању своје дужности. Верници су пак кад год је река била газива одлазили на богослужење у Предејанску цркву. Но, река је била и политичка граница па је то прдстављало већи проблем од световне, јер је седиште општине селима Граову, Кораћевцу и Репишту од ослобођења од Турака било у Предејану па су хтели не хтели морали се сналазити да по нужди пређу реку да би до ње дошли. У том циљу највише су користили железнички мост.

После другог светског рата, уз помоћ општинске власти, преко пута доњег, северног дела Предејана, на реци је постављена скела у виду већег дрвеног чамца који је металним ланцем био везан за челичну сајлу која је на једној и другој страни реке била везана за дубоко укопане дебеле дрвене стубове. Држећи се за сајлу рукама а чамац гурајући ногама намерници су прелазили с једне на другу

страну реке по више њих одједном колико их је у скели и чамцу могло стати. То средство за прелазак реке коришћено је све до шездесетих година века док није направљен први дрвени мост, па кад је од воде он угрожен и бетонски на крају северне стране Предејана.

По својој природи и карактеру човек се брзо прилагођава околиностима у којима мора да живи, усађујући у свест такву обавезу као неку, што и јесте, природну законитост живљења. Живећи у тим оклностима, са таквим световним и политичким границама, сељаци су морали да нађу оптимлана решења за живот у и са њим. У миру, како се то показало после Другог светског рата, људи са села, уз помоћ шире друштвене заједнице налазили боља решења да живот олакшају превазилажењем тешкоћа које су им такве границе наметале. Али, рат је нешто неприродно. У њему ескалира, избија на површину оно зло којем мање или веће, у сваком човеку чека прилику да постави нове границе, границе живота и смрти. А то зло у човеку открило је седам Античких мудраца.

Појава четника са леве стране Мораве

Много је млађих људи с оне стране границе Јужне Мораве, Граову, Корећевцу и Репишту и с ове стране границе из села Личин Дол, Крпејце, Село Предејане, Бричевље, Гариње и других даљих. У Првом светском рату дало своје животе на Церу, Колубари, Брегалници, Кајмакчалану, Крфу, Солуну. Но, њихова борба, која је за многе који су преживели, иако ретки, трајала је шест година и била фронтална, да буде речено часна по правилима ратовање којих се неко сетио и написо за све важећа. Од четири брата из његове фамилије, каже Бора Стојановић њихов потомак, један је погинуо у борби на Церу, један на Колубари, један на Солуну.

Један други рат, Други светски рат, на овом тлу избрисао је сва ратна правила. У току Другог светског рата појавила се груба гранична подела политичко-ратне природе између насеља са леве и насеља са десне стране реке Јужне Мораве. То је довело до ужасног крвопролића. Тада је бугарска окупациона сила у вароши Предејану успоставила своју власт у лику општинског кмета и уз њега пратеће службе, војну команду у форми једне пограничне чете у саставу пограничне подручне команде у Владичином Хану. Полициску команду ради одржавања окупационог реда у центру и околини, и чак, посебну железничку полицију која се „бринула“ о реду и безбедности на железници. То, што се тиче репресивног, оружаног апарата. Пуну наглашеност Јужне

Мораве као политичке границе у најгрубљем смислу, дала је појава четника у селима са леве стране реке.

Назив „четници“ потпуно је произвољан. Њега су себи уденули малобројне групице људи који, у овом случају, нису имали никаве везе са војно-политичким покретом четника Драгољуба Драже Михајиловића, већ је то била злоуптреба тог покрета обичне одметничке дружине или самозваних појединаца како би код народа изазвали страх и страхопоштовање да би лакше чинили пљачке, зулум и друга злодела. Чак је један прави, бивши четник четничког вође Косте Пећанца из Првог светског рата био остарели бивши четник из села Бистрице. Имали су, каже прича, сазнање или претпоставку да стари пећанчев четник има велике паре чије порекло води из његовог четниковања са Пећанцем. Неки од њих ухвате Стамена и траже скривене паре. Стамен се није дао, али су „четници“ имали решење. Добро су на отвореној ватри загрејали вршњик па старог четника на њега. Пошто стари четник није признавао да има паре они су вршњик мало више заграјали и све тако док жртва није дала део пара који је био посебно сакривен. Али се ови нису задовољили. “Још, још“, и поново на вршњик на голо тело. Све тако док стари четник својој жени није рекао: “Донеси онај балон“. У стакленом оплетеном балону био је „четников“ богати плен из његовог четовања. Одоше паре „четникове“, али живот није издржао тортуру. Прича не каже о каквим се парама ради, али је сигурна у томе да су ови „четници“ било бескрупулозни плениндбеници. Због карактера њиховог четниковања звали су их, али после педесет година када се код старина са памћењем из тих времена, називали „кокошкари“. Имали су саучеснике у Репишту, Мртвици, Кунову и још неким селима низводно с леве стране Јужне Мораве. Нису улазили ни у какве борбене подухвате са бугарским окупатором јер нису то ни имали за циљ, нису за то ни имали снаге. Али су провоцирали Бугаре. Бавили се свакојаким злоделама. У покрету испалили би по неки хитац из пушке то би узнемирило Бугаре па су све чешће и све више кретали у рације и репресалије према недужном народу. Да би се заштитила бугарска репресивна војна и полициска посада у Предејану, они су, Бугари, “ошишали“ до последње гранчице цело брдо наспрам Предејана све до супротне стране јужног прилаза вароши до супротне стране на северном делу Предејана и тако га голо држали све до краја рата не дозвољавајући напредовање било каквог растиња. Терен са селима на левој страни реке, све до краја 1943.

године нису походили партизани, што није био случај са десне стране реке, па је отуда река била нека граница а самозвани „четници“ су успевали да готово слободно делују тамо измичући само Бугарима. И у току 1944. године појава партизана на левој страни реке била је врло ретка све до средине те године.

„Страх козе чува“ каже једна народна пословица. Бугарској посади у Предејану у ствари претња није долазила са те стране. Мање групице самозваних четника нису имали снагу ни циљ да се овде са Бугарским окупаторима туку, али како Бугари нису знали њихов циљ ни њихову снагу, страховали су. Било им је довољно да знају да су то Срби, да су наоружани, да се мувају ту по селима, да их провоцирају, те су често како се рату ближио крај, изводили рације вршећи терор и убиства многих невиних људи или вршили одстрел и стравичне масакре понегде, како се зна или процењује и уз принудно или удварачко потказивање. Паљевине кућа и помоћних објеката у селима имале су исте мотиве и циљ.

Од 1943 године, када је партизански покрет већ постао масовнији, из ових села се активно или сараднички по неко у почетку а већ 1944. године се више али не тако масовно прикључивао партизанима. Да би умањили потенцијалну опасност по себе. Бугари су прва три месеца 1943. године не само по селима са леве стране реке већ и из осталих, покупили све што су могли, што се на несрећу није склонило, отерали су у Бугарску на принудни рад. Али што дубље у унутрашњости и даље од мирнодопске границе између Србије и Бугарске. Тако су им сачувани животи, јер нико од интернираних тамо није настрадао а они који су избегли интернирање остали су на мети трију оружаних формација – четника, Бугара па и партизана. И многи нису дочекали ослобођење.

Како то да је четника, таквих каквих је било, било у селима са леве стране реке али не са десне стране.

Одмах по окупацији Немци су великодушно свом Бугарском савезнику, мислећи за сва времена дали део Србије. На овом делу граница (ратна граница) између такве Бугарске и Србије под немачком окупацијом али управом такозване „српске страже“ под генералом Недићем, ишла је од Грделице преко Ораовице, Робин Дела излазила на Кукавицу а онда ишла тим планинским венцем на југ. Таква граница била је порозна па су четници по потреби бежећи од бугарских потера пролазили с ону страну границе и кад им се хтело

или требало враћали се овамо. Селима у којима су и поникли и на терену који су добро познавали. С оне стране границе могли су имати контакте и са стварним четницима Драже Михајиловића, добијајући од њих оружје или какву другу помоћ, представљајући се као прави борци против бугарског окупатора што у ствари уопште нису били, јер да јесу, сигурно би им се још људи прикључило. Сељаци са десне обале реке нису били у таквој позицији, ближи им је био партизански покрет који је већ у 1943. години досезао до Црвеног Брега и Новог Села, спуштајући се све ниже, вршећи диверзије на прузи.

Нема података ни у једном документу, не бар тачних, нити се, колико се зна, нико од ратних хроничара или писаца који су се бавили обрадом података о ратним збивањима на овом подручју, о организацији, није дао оцену да та оружана снага има некакав значај. Због тога су такве четнике људи звали, а и данас их времешни људи из тога доба називају кокошкарима.

Већ 1944. године и у тим селима партизани су узели ствар у своје руке. Неки су се четници, видевши како ствари иду раније повукли, неки пришли партизанима, неке су партизани похватали и побили. Али, дотле, они су били, само као појава, изазивали реакцију бугарске војске која би побила велики број недужних људи у овим селима и попалила велики број кућа и помоћних зграда.

Прва реакција Бугара била је да су у Граову као граничном месту од 1943. до 1944. године са прекидима али дуго држали посаду од око 50 полицајаца које је најчешће село морало да храни. Били су стационирани у кући најпознатијег и најбогатијег Граовског сељака. Ти полицајци више су били чувари границе. У близини су имали и караулу а мање су се обрачунавали са становништвом. Рације су изводили војници из посаде у Предејану на челу са злогасним поручником Александром Стојановим.

Већ од почетка 1943. године Бугари су на тој страни имали два непријатеља: од раније, иако по њих практично безопасне, али знане, четнике, али и партизане којих тада још с те стране није било често, али су их и са те стране очекивали, а знали су преко доушника да имају јатаке и симпатизере, па су рачунали на њих као на потенцијалну опасност.

Кондоров лет

Не знам ко је и када компоновао и пустио преко електронских справица у етар и лансирао музичку композицију под овим називом. Али знам, доживљавам је, кад год је чујем, као музичку посластицу чије извођење дуго, дуго траје. Слушалац, ето ме и ја, који макар ишта зна шта је композитора инспирисало да је као такву компунује, може имагинацијом себи визуално представити како је тај музички уметник био у сазнању да са изворном мелодичношћу и дужином трајања дочарава тако дуг лет најчувеније птице на свету раширених крила огромног распона, ретко машући њима, само плови дуж огромног планинског венца високих и стотинама километара дугих јужноамеричких планина чувених по многим специфичностима -Анди.

Машта и имагинација су ми били савезници када сам, једног врућег летњег дана са супругом пошао кривудавим путем из куће рођака ми доле, горе, и уз врх ове планине, која није Анди него наша Плана, да у неколико понетих судова наберемо зреле боровнице. Предусретљива домаћица Стана знала је шта је планина: дуг летњи дан, умор, проређен кисеоник што изазива бржи рад срца и циркулацију, оштрина ваздуха, амбијент, а све то подстиче глад. Стрпа нам у торбу повећу тазе топлу погачу, сира и парадајза који смо ми дошавши рођацима, донели.

Идући уз брдо већ смо уживали у пејзажу и шареним ливадама и групицама ниских букових стабала, која нису могла више да расту због оштре планинске климе. Планина је то, бато, ни човек ни звер не могу дуго кад им лето прође, а ни дрво, ма какво, не може високо. Све је ређе, све је тање и све је ниже. Крију га и штите ниско жбуње око неког ко се изборио да мало више израсте.

Излазимо до нивоа када терен даље постаје „ћелав“. Нигде жбуна а камо ли каквог дрвета. Ту бришу и лети а још више, јаче и учинковитије зимски ветрови који растињу сваком не дају главу из земље подићи. Ту већ ни ниско жбунасте боровнице, због којих смо се овамо запутили, не опстају. Само трава, оштра, ситна, типац на кога су се косачи док су овуда некада косили и жалили. Требало је, кажу, јака рука, оштра коса и марама која главу и чело до очију покрива. Али, такву је траву ваљало косити јер она има специфичан биолошки садржај што млеку и производима од њега даје изванредан квалитет.

Годинама већ таква трава се не коси. Нема ко! Нема овде никог

више коме би она као некад ваљала када се изванредан труд кошења и убирања исплатио. Сада је то, растући једне испод оне претходне, годинама некошене, направљен сунђер од ње, па кад по њој ходате ноге пропадају до глежњева при чему немате стабилност при ходу. По мало непријатно, али ово је нешто посебно, нешто што нигде доле нема. Ово је планина, на њој ћелава површина која се простире лево и десно, доле, ко зна докле, са специфичностима које су изузетне по много чему и ви вабите очима да откријете, запазите све што је посебно.

Ми смо, ипак, пошли овамо важним послом и идемо даље. Прелазимо ту зараван на врху и по препоруци рођака спуштамо се са оне стране, а онда, једна подужа увалица, црни се крупан зрео плод боровнице. Носимо са собом штетне металне чешљеве и чешљајући по густом ниском жбуњу боровница, брзо пунимо корпу па их из њих исипамо у понету амбалажу.

Ситан је то плод ипак. Ми, почашћени открићем ове оазе нетакнуте од других берача чак и бирамо. Бирамо оне крупније плодове. А сунце у врху, засело као заварено. Наша похлепа за лепим плодовима и жеља да напунимо све што смо понели одолева сунцу, вара нас и тихи поветарац. Страшно је то. Ко да остави оно што нам очи мами и руке покреће.

Време нисмо мерили, само пуноћу понете амбалаже. Ценимо да ћемо уз ангажовање четворо руку, то што смо набрали бити довољно, али ипак нисмо задовољни. Готово киптимо од среће због берићета. Са тешким кофама а и корпама напредовали до врха. А он личи на коњско седло. Гладни смо, умор ублажава берићет, пуни судови, пуно срце.

Само што превалисмо врх, пресекосмо пут који иде ланцем лево и десно. Гле, на двадесетак метара од седластог цеха извор. Боже, може ли гладном и жедном а од сунца опрљеног лица, са торбом пуном хране преко рамена, бити већи поклон од овога? Спуштамо терет на меко тло. Ова два камена један са једне а други са друге стране извора, нису самоникли становници, а доказ за то је чињеница да се нигде около докле око може да досегне и претресе, не може видети ни једно каменче. Е, ови су неки добри и поштени људи, пролазећи овуда својевремено по сено, воловским колима довукли од некуд и поставили их ту, са обе стране извора, да служе као седишта за одмор, али и за какав обед. А баш су таквог облика некако као направљени баш на најбољи начин за седење, чисти су, мазни, глатки. Нигде ништа

се не чује. Ни од куда ни гласа ни лавеж ни цвркут птичица. Сами смо под овим небеским сводом са својим напетим уживањем и маштањем, па, ако би се, чини ми се, нечија туђа жива реч појавила, сметала и пореметила оно небеско уживање и маштање.

Извор на врху планине високе преко 1300 метара, на ливади меканог тепиха бистра ко суза изворска вода, свако се зрно песка испод ње на дну извора може избројати.

Вади супруга плетнену савлету, простире на траву изнад извора, вади целу погачу, сир и свеж парадајз и со завијен за пут у хартији.

Али, ко да једе! Чекај, чекај, да прво пошто смо посао обавили погледамо где смо ми сада! Од планине Бесне Кобиле тамо на југу чији делови допиру до Власинског језера, одатле се у облику праћке рачва по један венац и иде лево под именом Чемерник, све до села Бистрице где се спаја са планином Острозуб а други крак «праћке» иде десно и под именом Плана иде све до села Дарковца одакле се даље ломи. Оба крака имају дужине од око 20 километара сваки. Но, природа је чудо. Често сами научници дуго трагају и даље ће трагати да би одгонетнули њене ћуди. Леви крак, Чемерник је доста обрастао шумом. Лаик би рекао да су исте величине, око 1300 метара. Али, десни крак, на чијем седлу сада поред хладног извора седимо и уживамо, делује при врху ћелаво. И овде где смо ми, крај извора. Али, и даље испод нас и с једне и сдруге стране.

Треба то доживети па знати какав се дојам стиче о природи. Машта колико год моћна, не може да појми осећања која се доживљавају у оваквим тренуцима. Тумачио то како ко хтео или могао, али човек својим чулима, очима и ушима у првом реду, не може а да не доживи тренутак несвакидашњег, необичног, чудесног. Док смо се гостили на најбогатијој трпези света, крај бистрог хладног извора, готово да нисмо ни због прозборили. Поглед ми је лутао, лутао негде далеко, дубоко, вискоко. У благо плаво небо. Овде-онде по неки облачић, бео или мало «офарбан» тамо-амо по читавом небу и сунце јако, жарко, греје али неосетно пали, лица црне, али нама не смета то, имамо заштиту на главама, остали делови тела су некако од те опасности заштићени. Чула су ангажована експанзивно. Једно да ништа не чује, да ништа не смета ни не годи, а ми као напрегнути свим својим бићем, телом, умом и маштом. Очи ми иду, лутају непрегледаним просторима изрезбареним, прошараним, високим, дубоким, таласастим. Тамо негде, далеко, спајају се небо и земља. Дотле ово чудо лепоте, уметнички рад природе која је, ко зна пре

колико милиона година сеизмичким покретима тектонских плоча или ерупцијом вулкана ово што нам очи гледају, рељеф какав би најбољи сликар кичицом могао да представи за неку од бољих светских галерија. Сладокуśцима сликарске уметности. Лутам очима испред, па позади, па лево, десно, свуда исто задивљује. Враћам се опет, по ко зна који пут упијам пејзаже, архитектуру сагрaђену за уживање, дивљење. Летео сам очима и уживао. Осећао сам се некако у машти да као кондор, огромним крилима, нечујно, надлећем ове фасцинантне просторе и уживам у фасцинантним лепотама. Ко кондор сам, омиљена, најчувенија и највећа птица света, летим и очима сваки детаљ упијам у свест. Пун желудац, најлепше јело на свету, утољена жеђ најбољом водом, са најлепшег извора, сада и пуна глава најлепших пејзажа и слика у досадањем животу. Може ли нешто боље, нешто лепше, нешто памтљивије. У читавом потоњем животу то је била посластица сећања на дугу вишедобну прошлост. Свако од нас двоје, супруга и ја готово ћутећи смо сабирали и упијали утиске па нисмо много зборили. Тек кад смо одатле кренули, натоварени боровницом али и фасцинантним утисцима, ми смо коментарисали виђено и доживљено.

Тешко смо се одвојили од овог места. Још би да уживамо. Супруга примећује мој занос и мисли да сам напунио «батерије». Време је да кренемо. Под теретом смо, стрмо је, имамо и дуг силазни, незгодни пут. Опаљени смо од сунца, уморни. А ја сит, задовољан и теретом боровница и усхићен од виђеног, доживљеног. Кондор је, тада за свагда, овим чаробним пејзажним простором пун. То се, по правилу, души маштара, једном у животу догађа. Тако и такво и никад више, а у сећању често ДА.

Напуштамо Плану, планину, тог вечног господара висина и простора. Остављамо ту на њој извор чудесно бистре воде, хладне, благе, да ту стоји, да гладној души низ стрмину обраслим путељком травом и растињем, силази и сунце, иде ка оном далеком, једва оку доступном споју неба и земље.

Тамо негде, у некој удолини виђеног рељефа сам се и ја родио. Отуда је, можда и моја толика љубав према том пејзажу, према тој лепоти. И не само ја. Супруга ми је, низ путању полако корачајући обнављала своје мисли већ сабијене у нама у духовном благу које се, ево, ненамерно и непланирано, сабило у нас.

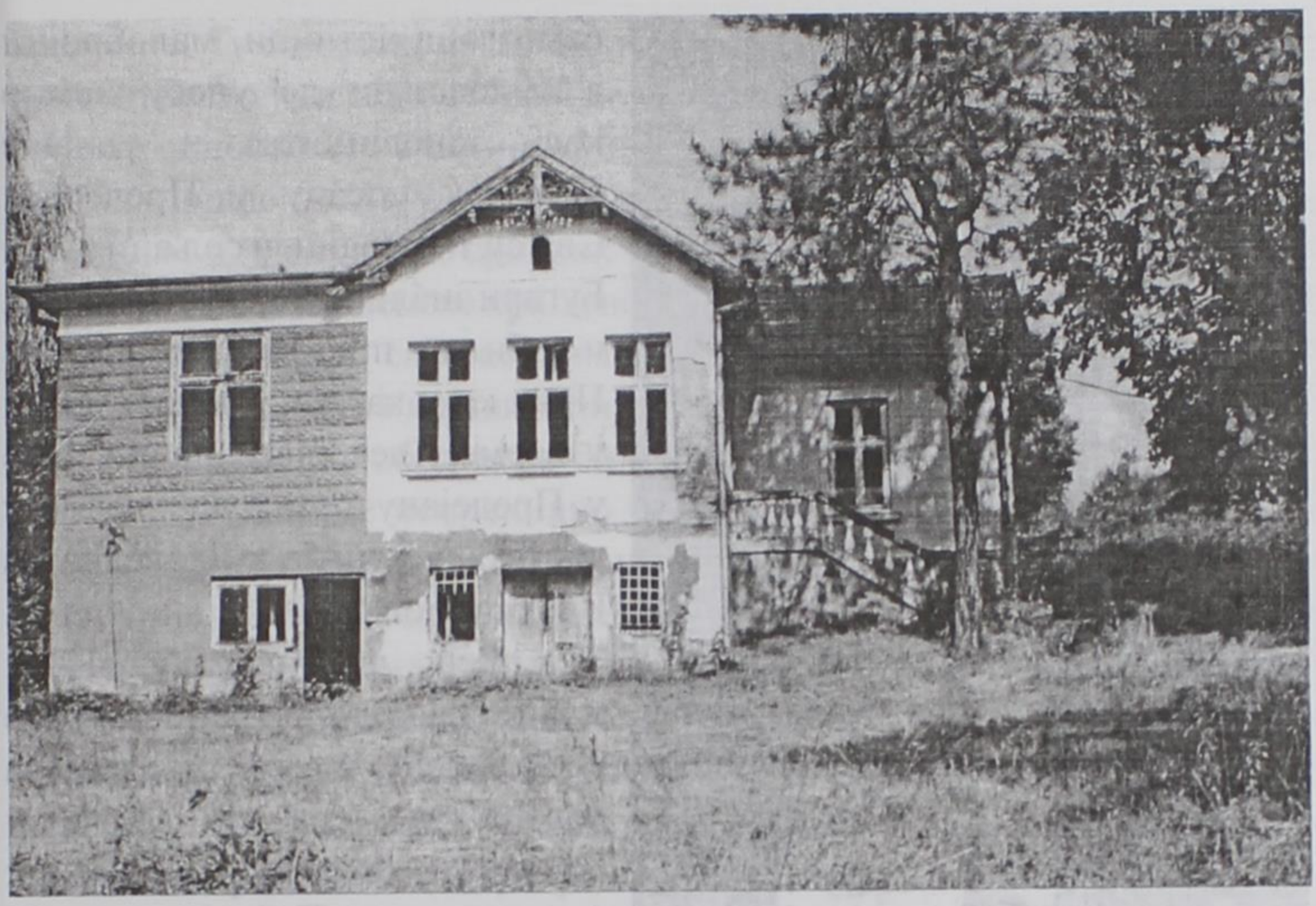
ПРЕДЕЈАНЕ КАО СТРАТИШТЕ ЗА ЖРТВЕ СА ШИРЕГ ПОДРУЧЈА ОД ГРАНИЦЕ СА СРБИЈОМ ДО БУЈАНОВЦА

Зграда Јовића у центру Предејана у којој је за време рата била полицијска станица. У приземљу је био затвор где су прво довођени а касније побијени у команданту ри поручника Стојанова, људи из ближе и даље околине Предејана.

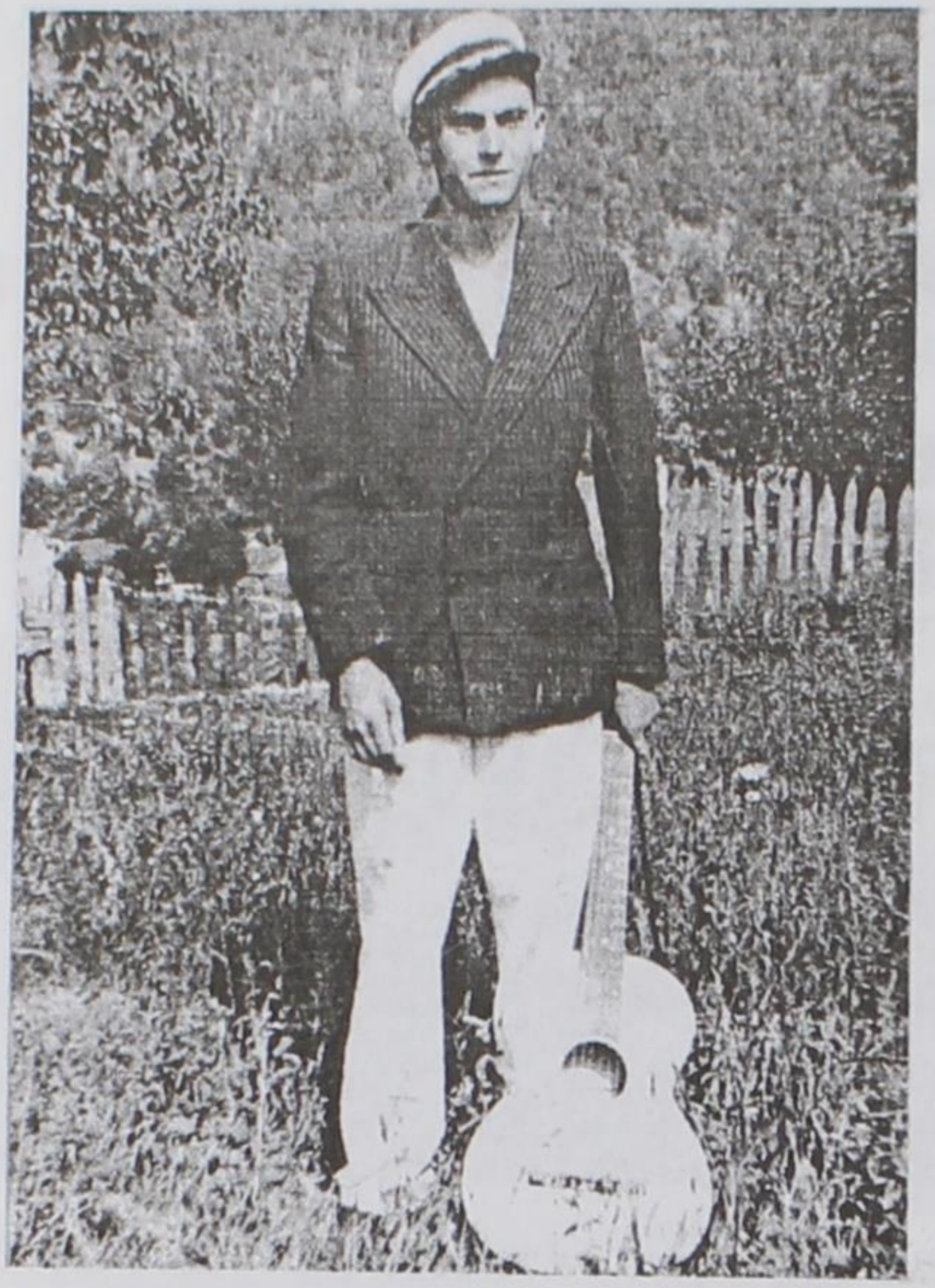
Да ли је Предејане планski одређено или је спонтано постало једно од највећих стратишта на територији окупираној од Вугара? Нема одговора у документима. Али се закључак лако изводи из чињенице да се овде на челу команде места и окупационе пограничне чете (е, сад да ли случајно или не, питање је) човек звер, поручник Александар Стојанов. У Пироту је био, каже истраживач и аутор књиге „Бугарска окупација Србије“, проф. Димитрије Кулић, да је у Пироту и околини велике злочине над српским живљем направио један поручник, Љубен Стојанов, па овде у Предејану поручник Александар Стојанов. Значи, на овим местима командне позиције имали су људи посебних и не тако ретких склоности, склоности са садистичким, крволочним поривима.

За време бугарске окупације која је укупно трајала нешто преко три године, на челу команде места и пограничне чете овде су се променила четри бугарска поручника, командира чете. Априла 1941. године са четом бугарске војске дошао је поручник Костадинов. То је било време мира у Предејану. Бугари су се декларисали као ослободиоци и понашали се мирољубљиво и,

Зграда у којој је у време бугарске окупације било седиште команде пограничне чете и поручника Александра Стојанова, где се одлучивало о животу људи и погубљивања око ње.

рекло би се, благонаклоно. Нико њих није узнемиравао, никога они нису дирали, функционисала је цивилна власт на челу са бирником, полиција одржавала ред, радила основна школа са бугарским учитељима, људи су пописани, издата им документа, презимена преправљена са ић на ов, занатлије, трговци и кафеџије иако ограничено и опрезно радили. Костадинов је ту остао само шест месеци и за то време се ништа лоше није догодило. Заменио га је поручник Петков али се ни он није дуго задржавао, осам месеци у миру и подношљивом амбијенту. Након његових осам месеци долази поручник Алексијев. То је већ била друга половина 1942. године када су се у Крагујевцу појавила два наводна четника који нису били оно што историја бележи као четнике и четнички покрет у Србији већ обични одметници које је народ још тада називао „кокошкари“ који су радили све друго сем да се туку са бугарима као окупаторима. Али су чинили зла и свом народу у околини а Бугари су, сазнавши за њих почели мењати свој однос према људима у Предејану, још више према сеоском становништву где су од Бугара звани шумкари, вршљали. Онда су се такви шумкари или ти

Драган Стајковић, студент, пилот, један од 10 првопобијених највиђенијих предејанчана, код тунела између Предејана и Грделице код места Просеченица.

самозвани четници, малобројни али довољни да унесу немир код становништва и уплаше бугарску посаду у Предејану. Сви су, и грађани, и сељаци али и Бугари знали за појаву партизана и озбиљне претње са те стране. Први како кажу и једини злочин у време Алексијева почињен је у Предејану према неком Војиапотекару који је ту доведен из Владичиног Хана.

Већ на почетку 1943. године на чело пограничне чете у Предејану уместо Алексијева дошао је, сигурно одабран по свом карактеру поручник Александар П.Стојанов. И одмах по доласку отворио сцену злочина отпочевши свој крвави пир према недужним људима. Прво што је учинио то је да је међу својим потчињеним одабрао десеторицу спремних на све врсте злочина. У претходно договореном избору првих својих са својим надређеним вишег ранга у Врању и првим надређеним мајором Александром Апостоловим командантом пограничне зоне у Владичином Хану, једног дана, 8. фебруара 1943. године, похватао је са својим војницима десеторо резервних официра и подофицира Југословенске краљевске војске. Глигорија и Глишу Стаменковића из Предејана, резервног капетана, Пејка Бранковића из Репишта, резервног капетана, Слободана Недељковића, студента права, резервног поручника, Драгог Стајковића, подофицира, пилота, Симу Јанковића, поднаредника, Ратомира Дамњановића, поднаредника, Петра Данковића, поднаредника, Владимира Т. Митровића, поднаредника, Ратка С. Јовића поднаредника, Стојадина Милошевића, поднаредника. Покупили су их у такозваном командатству, у току ноћи отерали до тунела између Предејана и

Грделице. Ту измасакрирали на најсвирепији начин а самом злочину присуствовао је и са одабраним џелатима лично поручник Стојанов. Није за описивање начин на који је злочин извршен. Чињеница да је злочин извршен над људима који у тренутку извршења нису припадали ни једном од делујућих српских покрета и били само резервне војне старешине Југословенске краљевске војске, показује само страх Бугара од напредних људи са извесним образовањем, а патолошки порив да се злочин изврши на најсвирепији начин, само потврђује још и какви су то бугарски ослободиоци били. Ово је тек био увод у поход на невине људе који је непрекидно трајао све до капитулације Бугарске као Хитлеровог Немачког савезника 9. септембра 1944. године када су се злочинци дали у бег. Али, пре тога, Стојанов је за годину и по дана у Предејану и селима уз њега побио преко 500 људи, сведочанства потвђују да за то време није било ноћи а да неко у ширем кругу командантства није убијен. А убиства ту нису била вршена ватреним оружјем. Од доласка Стојанова на челу такозваног получастка или команде пограничне чете, у Предејану су сви знали шта се ноћу догађа у кругу команде чете. Људи су живели у страху, са првим мраком се затварали у своје домове и слутили ко је на реду.

У току ове приче о конкртном периду на подручју на коме су се таква убиства догађала, и у веку па и више, нема аналогије о масовности, те мотивима таквих, а зло је права реч. ЗВЕРСКИХ убиства невиних људи оба пола па о деце и на тим просторима се, ван овога о коме пишем није пре свега, догодило.

Мислим да нема... Турци су у XIX веку чинили велика зла, појединце, љуте непријатеље затварали у тамнице, окована букагијама и што се свирепости тиче набијали на колац, или једноставно убијали. Али у том делу историје нема података да су злочини били по методи ликвидације не тако сурови ни тако масовни.

У првом светском рату борбе између непријатељских снага биле су фронталне. Водили су их са обе стране организовани и наружани људи па је по њиховом опхођењу могло да се закључи да је на фронтовима с једне стране погинуло толико, с друге толико, невини цивили су губили главе и тада али ако су се нашли у жаришту борбе и нису били тако масовни. Из ових али и других места и села диљем земље Србије из Балканског па и Првог светског рата није се кући вратио огроман број углавном младих српских војника. И тада су се Бугари наоружани врзмали овим територијама хватајући их, али

таква као овој пут зверства нису чинили. Биће да се ту може доста лако наћи и одговорност друге стране. Немачки окупатор је први увео своја правила вредновања жртава реципроцитет: Сто за једнога. Сто цивилних Југословена, најчешће себе за једног ван борбе убијеног Немца. Бугари су их превазишли, па су, ваљда превентивно, из страха, и кад на својој страни нису имали жртава, невине људе свирепо ликвидирали ван свих правила и репроцититета партизани нису марили што Немци за једног убијеног Немца убијају сто невиних, често одабраних по своме друштвеном значају људи, да би, ваљда, што више и јаче болело. Сећање на седам хиљада невиних школараца изведених па стрељаних са својим професорима у Крагујевцу, па хиљаде у Краљеву и низу других места. Своје савезнике и учитеље Бугари су превазишли. Многи политички аналитичари и историчари већ су утврдили узроке изгинућа огромног броја у другом светском рату са повећањем временске дистанце повећава ће се и број аналитичара и историчара који ће објективно и не оптерећени емотивном везом ни са ким од учесника сукоба моћи да утврде праве узроке тих догађаја.

Други светски рат унео је битне промене са последицама пре свега жртава у односима војске - цивили. На штету цивила.

Народ у Предејану и околини баш је мирољубљив. Није био загађен емотивним набојем злоће према другим народима и нацијама, сем извесних осећања мотивисаних историјом. Али утисак је да ни тада није гајио жељу према некаквом осветом за противницима из историје.

Зашто су онда, Бугари прибегли оваквом злочину према српском становништву? Њихова историја их је учила да је територија на западу до Јужне Мораве бугарска територија. И, кад су 1941. године овде дошли нама као окупатори а по њима као ослободиоци, осећања су се сукобила, али је сарадња становништва са „ослободиоцима“ привидно била добра. Примењиване методе могу се упоредити са средњим веком у убијању људи овде а које куда и другде, у овом делу Блакана, укључујући ту и оне из сумњивог назива. Питање је само када та злоба у човеку добија мотиве да га у пракси реализује. Тај мотив може да буде миноран, објективно и часно гледан безвредан али је он у датом тренутку био насушно потребан извесном лицу или групи лица да када зло које у њему „чучи“ пусти да своју ћуд реализује.

Из приче времешног пријатеља који памти, јер човек има и ту карактеристичну особину коју само болест може да елеминише, како

су се, како је и ред, два рођена брата са имањем наслеђеним од предака поделили по мери закона који су спроводили задужени за законе. Случај је хтео да је деобна међа између браће била баш ишла преко једне шљиве, шљиве коју су делиоци браћа у том тренутку сматрали безвредном сваке дилеме и спорења. Али се једнога дана један од браће попео да шљиву обере и омлати, попевши се у њој, брат чувши то дотрча и брату у шљиви нареди да то не ради, јер, забога, шљива је на међи па је с тога и заједничка. Али овај не послуша. А брат ортак оде до своје оближње куће, узе пушку сачмару и брата са једним патроном скину из шљиве. Оном злу у једном брату дато је на вољу да учини зло. Мотив је био ту.

Тако су се и ратови потезали. Господари рата увек су хтели да њихова моћна реч буде задња. Тако је у Предејану поручник Стојанов хтео и тако своје хтење у дело спровео, да покаже како је његова воља за исказивање моћи била јача од воље мирних грађана да на своме живе мирно. Народно ослободилачки одбор општине Предејане упутио је 1. марта 1945. године Народноослободилачком одбору среза Пољамичког, Владичином Хану службено писмо следеће садржине:

За време окупације од ових крајева од Бугара од 6.4.1941. до 9.9.1944. године, почињени су многи злочини под командом поручника Александра Стојанова из Искра, Софиска околина. Пре доласка поручника Стојанова нису се у Предејану догађали злочани већег обима. Али одмах по доласку пручаника, Стојанов међу својима одабира десет њему сличних са којима извршава своје злочиначке наредбе. Овим војницима било је дозвољено све. Могли су са мирним становништвом да чине све што су хтели. Први злочин Поручника Стојанова била је наредба да се из Предејана побију следећа лица (набрајају се само она која сам већ набројао, њих десеторо, на челу са резервним капетаном Глигоријем Стамнковићем). Овај злочин над недужним људима само зато што су били резервни официри и подофициири бивше југословенске војске извршен је у ноћи 7/8. фебруара 1943. године код железничког тунела неколико километара од Предејана према Грделици. Најсуровијем злочину до сада, присуствовао је и наређивао лично поручник Стојанов, а неки од њега одабраних џелата после су, грозећи се, причали како је зверски изведен тај злочин. Треба нагласити да је Стојанов за овај злочин, јер је по значају људи био важан, добио личну сагласност његовог претпостављеног команданта подручја пуковника из Врања и

команданта пограничног подручја мајора Апостолског из Владичиног Хана. Два дана после овог злочина ноћу је из куће изведен бакалин Стојанча Миладиновић, мучки убијен у близини железничке пруге и место маскирано.

10.децембра 1943. године, Стојанов шаље војнике да у селу Бричевљу ухвате и побију породице Милоша и Љубомира Јовића. Тада су убијени Милош Јовић, кћи Стојанка а снаха његова успела је да кроз кишу куршума побегне, а била је рањена, затим син му Љубомир и снаха Загорка. Истовремено, запаљене су им куће и све помоћне зграде, па су тако уништене две најугледније куће у селу Бричевљу.

Средином марта 1943. године по наређењу Стојанова у селу Кораћевцу убијени су Павле Станковић, жена му Милева, син Александар и снаха Драга а један син је успео да побегне. Убијена је тада и Злата, удовица Јеврема Рајковића и упаљена кућа са свим помоћним зградама које су изгореле до темеља. Али поручник Стојанов није се могао задовољити овим. Није се задовољио овим жртвама. Он жели много више, да пролије много више српске крви, да гледа како горе српска села и уништава њихова имовина. Он својим војницима држи овакав говор: „Зар не видите да су овде само чисти Срби да овде ни једног Бугарина нема. Једног дана они ће нас побити али да то не би било, треба ми њих да побијемо, да би били спокојни. Зато треба да извршавате моје наредбе“. Почетком марта месеца 1943. године партизани срушише железнички мост код Прибоја. Народ околних села са зебњом је исчекивао репресалије бугарске војске и цивилних власти. Репресалије су убрзо уследиле на тај начин што је бугарска војска почела и извршавала убијање цивила и паљење с обе стране Мораве и од Прибоја до Предејана. Када је бугарска војска дошла до Предејана, побила је у селу Сушевљу три невине жртве и запалила више кућа и споредних зграда у селима Сушевљу, Бричевљу и Кораћевцу да би становиштво заплашило а затим се војска повукла ка Врању. Поручник Стојанов није се задовољио са овако малим бројем жртава па је користећи овај случај за остварење свога плана прибегао систематском уништавању српског живља, те је отишао 22.3.1943. године до свог претпостављеног старешине Александра Апостолова у Владичином Хану и од њега издејствовао план за уништавање села Репишта, Кораћевца и Граова. У току ноћи 22./23. марта 1943. године, поручник Стојанов припрема његове војнике, полицајце и граничаре

које преоблачи у војничку униформу и маскира да их народ неби познао. На један сат пред зору 23. марта 1943. године шаље један одред војника у село Репиште. Један одред у село Кораћевац који сам предводи и два одреда у село Граово. Ови одреди чим су у села стигли почели су да пале све редом куће и помоћне зграде а сво мушко становништво од 15 до 60 година почели су да прикупљају у групама, после чега су војници почели да пале пушчану и митраљеску ватру на групе невиних и мирних грађана. (Тада је убијено, а наведена су имена и презимена, у селу Репишту 17, у селу Кораћевцу 17 и у селу Граову 64 грађана). Овде треба навести случај у селу Репишту. По сведочењу Милеве Стефановић, војници су прикупили све грађане села и постројили их у три групе на ивици слогова од њива, спремајући их за стрељање. Поступак стрељања у једном тренутку зауставио је наилазак једног авиона који је изнад села кружио вероватно снимајући у ниском лету како село гори. Да ли га је због ниског налета негде пламен од зграде захватио или је нешто друго било у питању, авион се упалио и почео да пада. Изненађени догађајем, војници су усмерили своју пажњу на упаљени авион. То су хитро искористили људи из две групе и за тили час се на све стране разбежали, тако да су војници, они који су се снашли, стрељали само оне из једне групе. Да није било авиона број жртава би био много већи, али је велики број кућа и помоћних зграда изгорео. Поред овог броја од 17 који је убијен међу онима који су успели да побегну у пуцњави је рањено седморо људи који су се после у веома тешким околностима сами лечили. Тога дана у ова три села изгорело је 57 кућа и 179 помоћних зграда са свом људском и сточном храном. По неко од преживелих покушавао је да нешто спаси, али су војници све поново бацали у ватру. У махалама где је пролазио поручник Стојанов није остало ништа незапаљено. Што је у селу Граову највише људи настрадало, то је зато што је поручник Стојанов лично надгледао целу операцију и наслађивао се невиним жртвама гледајући како горе куће и имовина невиних грађана. Његови војници премлаћивали су и пљачкали мирно становништво па су свакодневно наређивали да им се доноси храна и пиће и поред тога што су редовно добијали своје војничко следовање.

На месец дана после овог масовног убијања и паљења, 1943. године, поручник Стојанов наређује полицајцима те убијају два лица из Новог Села из општине рупљанске који су били позвани на кулук код бугарске војске. На дан 10.08.1943. године поручник Стојанов преко

Јован Стаменковић у партизанској униформи на слици лево. Због његовог учешћа у партизане побијене су му сестре Вера и Рада и мајка Љубица.

општинског кмета наређује да му се дотерају Петроније Стајковић и Никола Стојановић из Репишта и када су дотерани наредио је да се побију.

Почетком месеца септембра 1943. године поручник Стојанов одлази на двадесетодневно одсуство за Софију. За време проведеног одсуства зажелео се српске крви и чим је приспео у Предејане са одсуствовања, одмах припрема и изводи најсвирепији и најгрознији злочин који по свирепости премашује све дотадашње.

На дан 18.09.1943. године још раном зором наређује својим војницима да копају раку, а он отпочиње пијанчење и лумповање са централним бугарским кметом, које траје преко целог дана до увече.

Увече око десет часова прикупља својих десет џелата, држи им предавања а затим око 10 часова са џелатима јуриш на жртве. Овом приликом за жртве је изабрао Љубицу, жену Петронија Стаменковића трговца из Предејана и њене две кћери. Веру од 18 и Раду од 17 година као и Вујадина Бошковића, трговачког агента из Предејана и Ранка Ђукића земљорадника из Рупља. Упада у кућу са џелатима поменуте Љубице, где затиче на спавању Љубицу и њене кћери. Ова звер у људском облику имао је намеру да пре него што жртвима одузме

живот обесчасти невине кћери поменуте Љубице, али оне беже из куће прозревши зликовачку намеру. Војници џелати јуре за њима и хватају их у ноћи.

Ноћ је тиха, обасјана месечином, кроз улицу варошице Предејане око 11 часова ноћу креће се једна жалосна поворка. Војници поручника Стојанова предвођени њиме ухватили полунагу у пиџами Љубицу, жену Петронија Стаменковића. Двојица, са обе стране, вуку је за руке а трећи гура од позади. Љубица виче и запомаже. Аман браћо, где ме терате овако голу, пустите ме да се барем обучем, затим дозива у помоћ по имену све редом становнике у Предејану вичући да помогну. Са њом зликовци воде њене кћери Веру и Раду. Оне иду мирно и теше своју мајку речима: "Ћути, мамо, они су добри, они неће нама ништа рђаво учинити". Становништво варошице Предејане, преко завеса на прозорима гледа тужан призор, свако би хтео да помогне али како? Ко сме пред звери да изађе а још мање да их заштити. Разлика између правих и дивљих звери и ових звери у људском облику је у томе, што дивља звер напада када је гладна а када је сита не дира никога, а звер Стојанов напада и кад је сит највише. У овој тужној поворци војници – џелати воде и Вујадина Бошковића и Ранка Ђикића. За кратко време чује се језив врисак и запомагање жртава, а затим као под команду све престаје и умирују се. Жртве су полуживе затрпане у преко дана ископану раку и затрпане. Звер је задовољила своје прохтеве и три српкиње и два Србина мање.

Крајем децембра 1943. године бугарске власти наређују масовно интернирање мушког становништва овога краја, са напоменом да се ко не пријави, у одређеном року, бити убијен и попаљен. Народ да би спасио животе своје, и породице и имовину, пријављује се у масама. Долази једна група из Новог Села, општине Рупљанске, пред полицијску канцеларију. Полицајци прозивају и из групе издвајају следећа лица: Душана Митровића, Ставру Урошевића, Михајла Стојмировића, Милана Богојевића, Зарија Напића, Обрада Ђекића и Кона Цветановића, предају их поручнику Стојанову и он све до једнога поубија са својим џелатима и затрпава у раку у кругу свога командантства.

На петнаест до двадесет дана после овога, у другој половини јануара 1944. године, поручнику Стојанову лиферована су за клање из бугарске полиције из Владичиног Хана тридесет и четри невина лица међу којима и дечаци од 12 до 15 година, које је некуда бугарска

Вера и Рада Стаменковић, сестре Јована Стаменко-вића, због његовог учешћа у партизанима убијене зверски са мајком Љубицом у ноћи 18.9.1943. године

Љубица Стаменковић, мајка партизана Јове која је са ћеркама Вером и Радом убијена 18.9.1943. године.

Петроније Стаменковић, супруг Љубице и отац Вере и Раде и партизана Јове, који је, кад су оне побијене био на принудном раду у Бугарској

војска и полиција од некуда похватала. Сва ова 34 лица поручник Стојанов убија у току прве ноћи и затрпава у кругу свог командантства.

Поред ових жртава Стојанова за које се зна сигурна њихова судбина, он је са његовим џелатима поубијао многобројне странце хватане у граничној зони или су му послате од бугарске полиције из Владичиног Хана, Врања или Скопља. Многобројни лешеви затрпани су у кругу његовог командантства а многобројни бачени у реку Мораву у току зиме 1944. године.

Јован Стаменковић, партизан, син убијене Љубице и сестара Вере и Раде, по завршетку рата доспео је до чина пуковника.

После краће паузе поручник Стојанов зажелео се крви и паљевина па је на дан 12.05.1944. године са једним одредом својих војника ишао у село Репиште и у махали Смрдан убија Петкану, жену Милисава Станковића, Петра Радосављевића, осамдесетогодишњег старца и Љубомора Радосављевића, старог и болесног, пали неколико кућа и споредних зграда а једну тринаестогодишњу девојчицу тешко рањава.

Јован Стаменковић у официрској униформи после рата.
Чин је веома скупо плаћен.

У Предејану је био настао и живео је Стеван В. Драженовић, по народности Хрват из Лике, иначе касапин и трговац. Сви Бугари, а нарочито поручник Стојанов уживали су гостопримство поменутог Стевана и готово свакодневно посећивали његову кућу у којој су јели и пили и гостили се. Стевана су као Хрвата сматрали за свога савезника, па ипак, на дан 1. јула 1944. године, поручник Стојанов око осам часова увече упућује своје џелате да ухвате Стевана и наочиглед и уз писак његове троје деце, воде га у круг командантства, где га на капији дочекује поручник Стојанов, који наређује џелатима да га моментално убију. Један замах џелата секиром по глави и Стеван пада без гласа. Зликовци су покојном Стевану одрубили главу секиром, затим доњу вилицу одвалили да би из уста извадили златне зубе, па је потом заједно са главом затрпан у већ спремљену раку.

За све злочине које је поручник Стојанов извршио над нашим живљем добијао је сагласност и одобрење од његовог претпостављеног

Вера и Рада Стаменковић, жртве зликовца Стојанова у зимској одећи

старешине, мајора Александра С. Апостолова, бившег команданта бугарског граничног одсека у Владичином Хану. Овај Апостолов за своје подвиге на уништењу српскога живља унапређен је у чин потпковника.

За помоћника у својим злочиначким делима поручник Стојанов имао је следеће своје крваве помоћнике, са којима је извршавао његова свирепа дела:

1.Рвлогија Арабија, редов, по занимању касапин из Кановице, околина Софиска,

2.Марин Димов Маринов, редов, из села Дивитка, Ловечка околина,

3.Тодор Ангелов, подофицир из Видина,

4.Славе Д. Славов, полициски старешина и старешина полицајца у Предејану, родом из Преслава, Видинска оклина,

5.Борис Џибров, полицајац, подофицир, нарочито се одликовао у пљачкању и паљењу српског живља.

6.Зорко Малуцев, полицајац, родом из Брегова, Видинска околина, са апетитом је убијао и палио Србе,

7.Ружан Н. ,презиме није познато, по занимању финансиски пристав, родом из Самкова, најкрвожеднији зликовац и кољач, десна рука поручника Стојанова у злочинима.

Сем напред наведених, индиректно су учествовала у злочинима и ова лица:

1.Богдан Јовчев, бугарски учитељ из Канзалака. Као учитељ и познавалац људи и месних прилика давао је податке бугарској полицији и поручнику Стојанову ко треба да буде убијен и запаљен у селу Граову,

2.Дењо Русев Георгијев, бивши бугарски секретар, бирник у

општини Предејанској. Учествовао је у свим тајним саветовањима бугарских војних и полицијских власти и на седницама давао предлоге ко од Срба треба да се убије и запали, јер он као познавалац људи и месних прилика је то најбоље знао. Сем тога, њему су познати и сви кривци злочина и аутори за сваки злочин, последица кога потиче.

За сва наведена злочинства има довољно доказа: то су згаришта многобројних попаљених зграда, гробови многобројних жртава. Заграђени простор команданства поручника Стојанова пун је затрпаним многим лешевима од којих се дуго задах ширио околином.

Моли се Сремски одбор да подејствује где треба, да се поручник Стојанов, потпуковник Апостолов и сви наведени зликовци пронађу и предају нашим властима да им за њихова недела и многобројне злочине народни суд суди у местима почињених злочина.

Многобројне пале жртве уморене на најсвирепији начин, многобројна сирочад и удовице које су остале без крова над главом, без хране и одеће и без икаквих средстава у најтеже време живе и непогоде, траже правду и одмазду.

Садашња бугарска ако истински жели пријатељство са Новом Југославијом, не треба да трпи у својој средини овакве зликовце и фашисте, већ треба да их пронађе и изда.

Доле потписани из наше средине одређујемо Петронија Ц. Стаменковића и Братислава Р. Ристића, оба из Предејана и молимо да им се дозволи одлазак у Бугарску да им се сви напред наведени зликовци предају и укаже помоћ да зликовце нашим властима доведу и предаду.

Смрт фашизму - Слобода народу!

22.фебруар 1945. године, Предејане

Народно ослободилачки одбор.

За секретара:

Јордан Миленковић

Председник:

Потпис нечитак

Одборници:

Милентије Крстић

Божидар Стојановић

Божидар М.Данковић

Благоје М. Милић

Стојмен Ђикић
Стојадин Ј. Љубисављевић
Следе потписи 46 грађана Предејана.

Акт је уведен по пријему у Среском Народно ослободилачком одбору – Повереништву за утврђивање злочина среза Пољаничког бр.22/45,2,3.1945. године у Владичином Хану.

Конкретно у овом писму упућеног од стране новоформираних власти у Предејану, новим вишим властима у Владичином Хану, наведен је конкретно само део злочина који су почињени у време бугарске окупације, нарочито на чијем војном челу је био поручник Стојанов, јер је писмо писано по ослобођењу када сви злочини још нису били регистровани. Људи су овде у Предејану као једном од централних подручја њему на коме су вероватно због окрутног карактера поручника Стојанова људи довођени са великог подручја од Врања до границе. Предејане је било центар егзекуције за преко 500 људи. Из свих података и сведочења сазнаје се да је што се Предејана и околине тиче, највише људи страдало и кућа попаљено у селима Репишту, Кораћевцу и нарочито Граову, па се лако да закључити да је минорна али довољна за злочине била појава наводних четника. Из села са десне стране Мораве, убиства су била појединачна а не масовна, иако су партизани који би такође могли бити узрок бугарске одмазде били ређа појава од Црвеног Брега и Новог села на доле према Предејану. Они који су са те стране довођени појединачно или у мањим групама били су оцинкарени од стране доушника које су Бугари налазили. Види се да су довођени по поруџбени по имену и презимену.

У литертаури, реткој која се овоме детаљно посветила нема података да је крајем марта 1944. године после једне огромне и најопасније рације која је пошла из Предејана на подручје Црне Траве, крајем марта 1944. године дотерано похватаних у бекству 45 мушкараца углавном млађих, који су, пошто су терани према Владичином Хану и Врању, после враћања отуда, након два-три дана, ноћу побијани изнад командатуре и набацани у једну унапред припремљену јаму. Помиње се на једном месту дотераних 38 људи међу којима и деце, али марта 1943.године, што је вероватно замена (погрешно) мењани са оном другом групом, за коју Димитрије Кулић у свом делу каже да је 37 људи међу којима и деце, да је из Црне Траве дотерана и погубљена марта 1943. године.

Многи аутори су се бавили али са позиција победника у рату, ратним догађајима на ширем подручју Југоисточне Србије, посебно у ширем реону Црне Траве која је била центар и колевка развоја партизанског покрета. Он је био изазов за бугарску окупаторску војску за извођење најмасовнијих и најобилнијих војних похода. Они су били изазов за злочине бугарске војске према цивилном становништву. Али то није био случај, не бар све до пролећа 1944. године, за села са леве стране Мораве. Ту су изазов били четници, али не као организована војна формација за борбу против окупатора већ појединци или групице, самостално делујућих или лабаво повезаних одметника, како рече Добривоје Рајковић а потврдише многи у разговору. Кокошари који су се иживљавали над становништвом и појединцима, пљачкали, шенлучили и навлачили бес и освету бугарске војске на челу са поручником Стојановим.

Оно што је за обичног човека као посматрача, човека који је живео у току целога рата у жижи ратних збивања у реону Црне Траве, а бавио се истраживањем о збивањима на подручју Предејана, који није оптерећен победничком катарзом, настојећи да уђе у дубину и суштину узрока и последица изгинућа огромног броја невиних људи и уништењем на хиљаде домова и имовина, поставља се питање, како то да у свему ономе што је до сада написано и објављено, нема анализе, објективне анализе узрока и последица толиких страдања. Појава, на пример, описано деловање и опстанак такозваних четника, који су можда себи умислили дојам да су стварни, како их из историје знамо четници, није била поменута ни у једном контексту у делима у којима је описивано страдање невиних људи. Зашто су Бугари из чете поручника Стојанова, уместо да гоне те назови четнике због њих, то је јасно, купили и на свиреп начин убијали голоруки народ и уништавали његову имовину? И како то да су се они појавили и деловали у селима са леве стране Мораве а да их није било у селима са десне стране због чега је сразмерно много мање невиних људи страдало. Истраживање такође показује да су они страдали са десне стране највише по презивци! Бугари су по имену и презимену хватали или прозивали (као оне из Новог Села на кулук) да би их ликвидирали. То би морало да значи да су имали доушнике ко је симпатизер или сарадник партизана. Оних првих десет сурових ликвидација резервних официра и подофицира су побијени фебруара 1943. године одмах по доласку Стојанова на челу пограничне чете у Предејану како не би били вође побуне против окупатора.

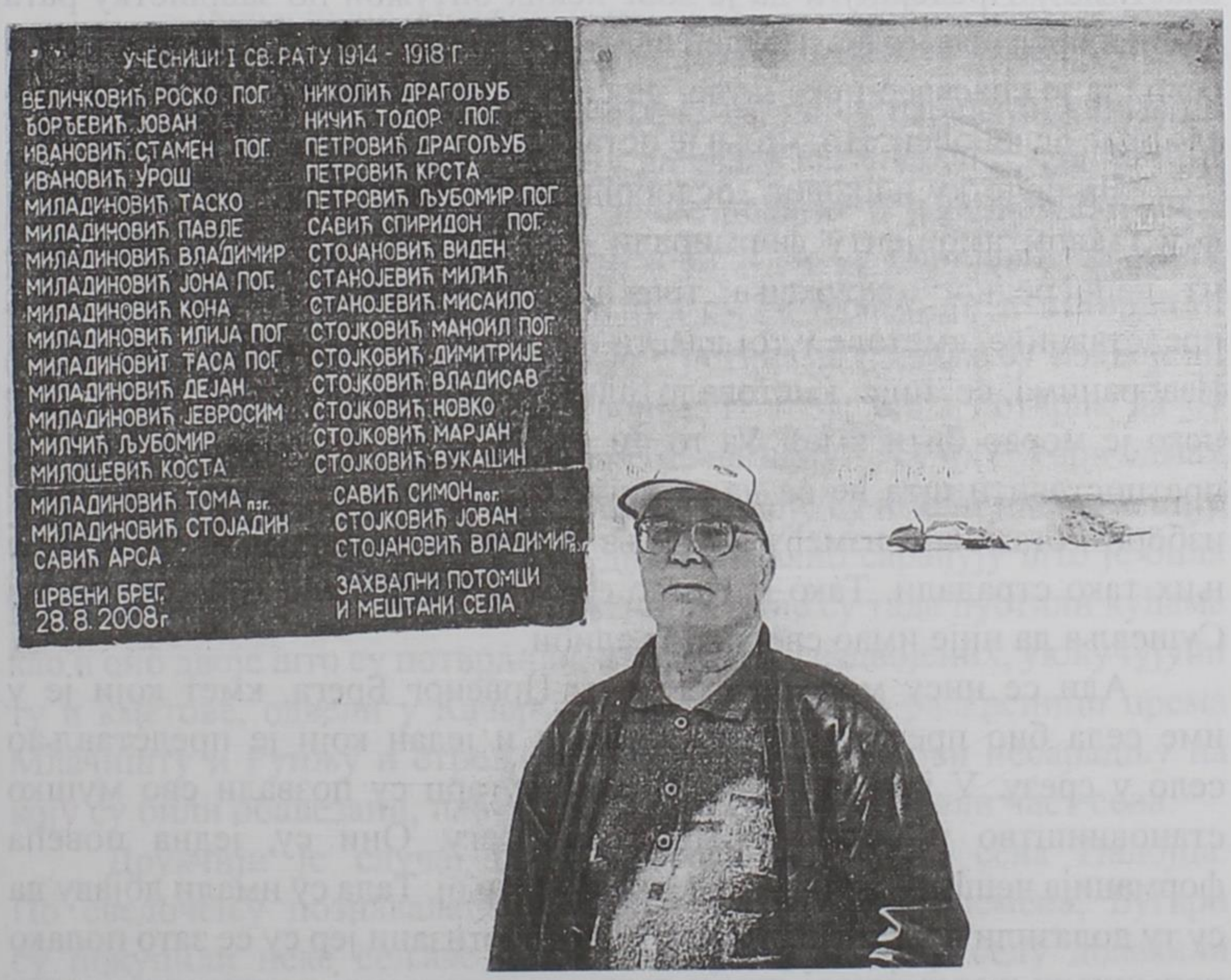
Оне самозване четнике из Граова, Кораћевца, Репишта и других села узводно у селима са леве стране реке, којима се 1944. године придржило сем наведених и неколико младих људи, милом или силом, ликвидирали су партизани одмах по ослобођењу овог краја. Једног су ликвидирали партизани у некој колиби близу села Бистрице. Други је, кажу, кад су га ухватили покушао да их превари обећањем да ће их одвести до места где је сакривено оружје. Везаног су га водили путањом преко камене стене до махале Долинци у Кораћевцу према југу и кад су били преко стене испод које је зјапио понор. Он је војника партизана, који га је држао, одједном повукао низ стену те је сам погинуо а овај се дао у бег где су га стигли куршуми других пратилаца. Сличне су биле и судбине других, па је Заре, по злу познати официр ОЗН-е родитеље једнога из Мртвице постројио за стрељање уз захтев да кажу где им је син сакривен. Ови су открили када је син низ скровиште био утекао, али је касније ликвидиран.

То су само делићи трагедије која је речена села задесила, али више и прецизнијих података о тим догађајима нема, сем имена невиних људи који су страдали од руку злочинаца на челу са поручником Стојановим. Аутори трагедије Предејана и највише настрадалих села нису се бавили четништвом.

Просечан човек мукотрпно стиче радећи деценијама да би оплеменио свој и своје породице живот. Дође неко непозван, по туђој жељи и вољи, са деструктивним хиром, злочинским поривима, одреди, нареди или сам подметне пожар који уништи све што је деценијама стварано, често и од више генерација. Чудимо се, чуде се људи иако је, како нас историја подсећа пиромана и убица од како свет постоји било. И, пратимо ли односе међу људима, лако ћемо закључити да ће их увек и бити. Ја сада причам о начину и мери, у којој оно зло што у човеку само прилику чека, чини се суровим начином и методама свој „посао“ обавља.

У првих неколико месеци од успостављања бугарских окупационих власти мирна интеграција грађана и сељака, у успостављену поредка окупационих власти обећавао је спокојан живот. Села су бирала и делегирала своје представнике кметове у општинским и сресим структурама па је било као нормално да су се поједини угледни сељаци прихватали тих улога, старешина села. Кратковидост према даљем развоју догађаја није их спречавала да се прихвате улоге представника села у властима примајући то и као

част. Нису знали ни могли појмити какве их опасности очекују. Пред окупационим властима морали су, или је иначе одувек такав ред и био, да буду веза између извршне власти и сељака односно варошана. Било је нормално да су и Бугари, окупатори, а они су себе сматрали ослободиоцима, да од сеоских кметова очекивали и тражили или лојалност и сарадњу, а то је подразумевало и обавештавање власти о догађајима у свом месту, па и оним необичним, појавама четника и партизана који су се почели све више а партизани и масовније и агресивније после консолидације власти појављивати. Е, ту су настале прве невоље. Или ће штитити своје сународнике ил ће штитити интересе власти која их је прихватила и регистровала као одговорне за догађаје у својим срединама пред властима. Зато су, касније, најчешће били прве жртве партизана, јер су били у служби окупатора, од Бугара. Окупатора, зато што нису били лојални властима и обавештавали их о појавама и догађајима у својим срединама.

Спомен плоче изгинулим из Црвеног Брега
у Првом светском рату (црна) и жртвама бугарске окупације
у Другом (бела), на школи у Ц. Брегу

Рече ми жена која памти догађаје из ратних времена, да су трагични догађаји у Репишту били последица шпијуна, доушника који су кретања и догађаје у Репишту пратили неки људи из села Сушевља које је с брда на брдо било преко пута Репишта, па да су о томе дојављавали Бугарима. Необично али и интересантно запажање. Али да ли је могуће!

У селу Сушевљу сеоски кмет био је А.М. Угледни домаћин који се својевремено из родног села Теговишта призетио у Сушевљу. Као кмет, кажу, у настојању да своје село заштити, био је лојалан бугарским властима, па је, наводно био дојављивач о виђеном у Репишту а био је чак и на сахрани бугарског цара Бориса у Софији. Велика Ствар. А кад сам питао и стогодишњег сушевца о истинитости те приче која није њена измишљотина већ вест којом су репиштанци тумачили неке трагичне догађаје у селу, овај ми је рекао да то апсолутно није тачно. Истина је да је овај сушевски кмет био у добрим односима са бугарским властима у Предејану и да је због неких оптужби по завршетку рата везан и пред сељанима изведен да му суде, па се показало да је штитио село, да је спасавао неке људе, да селу и људима није нанео никакво зло те је ослобођен. Но, мрља је остала па се, ето, и данас о њој прича.

На почетку њиховог „ослобођивања“, Бугари су били коректни и у таквом амбијенту формирали власт а у власти из сваког села из непосредног окружења тражили су да народ изабере своје представнике, кметове у тој власти што су сељаци морали и учинити. Изабранима се није кметовало али су се морали прихватити, јер неко је морао бити кмет. Уз то ни народ ни ти кметови нису могли претпоставити шта ће се даље догађати, колико је то ризик и да су изборoм стављени између накивња и чекића. И, углавном су већина њих тако страдали. Тако је могао страдати и Милоје Анђелковић из Сушевља да није имао сведоке за алиби.

Али се нису могли спасити из Црвеног Брега, кмет који је у име села био представник у општини и један који је представљао село у срезу. У јануару 1943. године Бугари су позвали сво мушко становништво у школу у Црвеном Брегу. Они су, једна повећа формација чешће и подуже бивствовали у њој. Тада су имали дојаву да су ту долазили и да ту чешће навраћају партизани јер су се зато полако примицали железничкој прузи и друму, злогласној пограничној чети злогласног поручника Александра Стојанова. Наредили су мушким црвенобрежанима да се уза зид школе построје уз један, па уз други

Једна од стотину црвенобрешких кућа које су напуштене одсељаваньем

Неће са свога огњишта даље у свет као многи њени сељани из Црвеног Брега. Ту ће од колевке па до гроба.

зид, а уз трећи поставили пушкомитраљез, па су наредили свима да клекну и почели по реду да питају да свако каже када су, код кога и шта радили партизани, наводећи тачне податке о њиховом боравку. Међу постројенима су били и кметови. Сви су одрицали да ишта знају о томе, али двојица међу њима су се одважили и потврдили бугарска сазнања речима „Верно је“, истина је. Одмах су издвојени и ослобођени, послати кућама својим. И то је била потврда да су кметови лагали да ништа о партизанама не знају те су их Бугари одмах издвојили а издвојили су и још тројицу за које су имали информацију да све о партизанама знају али и да евентуално сарађују што је била логична претпоставка. Остале црвенобрежане су тада пустили кућама као и оно двоје што су потврдили, а четворицу издвојених, укључујући ту и кметове, одвели у Качар на ивици шуме, на раскрсници према Млачишту и Рупљу и стрељали. Тако су ови кметови несарадњу на коју су били обавезани, платили главом, али су сачували част села.

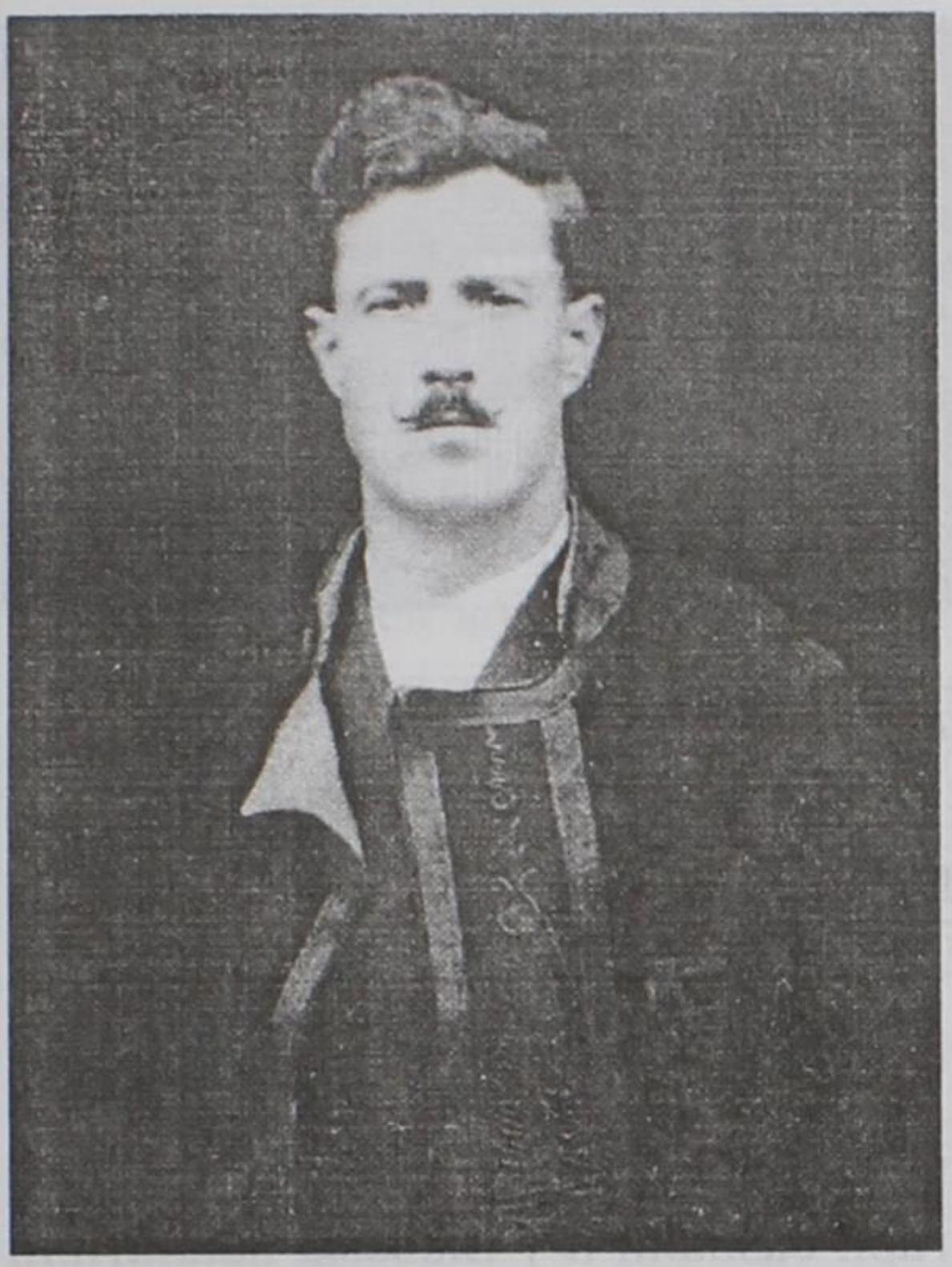
Друкчији је случај био са сеоским кметом села Палојца. По сведочењу познавалаца догађаја из тих злих времена, Бугари су покупили неке сељаке, опет по дојави, да су у селу долазили неки партизани. Довели су велики број сељака и кмета и тражили информације. Сељаци су одрицали да ишта знају о томе. Па и како би друкчије јер кад би друкчије урадели опасност их је могла стићи и са те

Стојанча Миладиновић „Сингер“ кога су Бугари Стојанова убили крај пруге у близини железничке станице и ту га плитко закопали и маскирали

стране а и неспорна патриотска осећања налагала су им да виђено и знано не откривају. Тада је иступио кмет који је рекао одприлике ово: ‘’Ми смо у великој невољи. Међу нама сељацима нема криваца. Ми не можемо да се супроставимо ни партизанима ни вама. Истина је да повремено на кратко долазе до села, не питајући узму оно што им треба, запрете да вама не казујемо. Дођете и ви и претите нам, а ми нисмо криви јер не можемо ни против партизана а не можемо и нећемо ни против вас. Сељани нису криви, ако треба да стрељате, треба прво мене да стрељате. Ево, ја сам ту. Али, ако мене и сељака ових нема ту они ће опет да дођу, па ништа не добијате ако нас стрељате”. Ако је тачно тако храбро рекао, рекао је истину, али храбро. То је, кажу, таква искреност збунила Бугаре па су све сељаке пустили кућама. Истина је да и партизани нису опраштали својим сународницима који су сарађивали са окупатором па је сваки Србин поред тога што је то знао имао и патриотску обавезу да главу да, али да не сме да изда. Отуда је Палојски кмет Бугарима предочио праву истину коју су, на срећу тада ти Бугари тако прихватили. Ипак, Бугари су налазили и имали доушнике у редовима оних који су сматрали да их партизани наводе на зло кад знају колико је окупаторима било оправдање да партизане помажу.

Тако је било овде, тако је било свуда. Количина жртава зависила је само од оних који командују, као што је био случај са поручником Стојановим кога се није тицало да ли је неко крив или није кад би он наумио да убија на најсуривоји начин. Бројем жртава он је хранио своју сујету о својој моћи и неприкосновености у одлучивању о животу

Сенда Савић из Црвеног Брега, један од четворо стрељаних од Бугара на Вирчинама у Качару

и смрти.

У наведеном случају у Качару су јануара 1943. године стрељани црвенобрежани Тома Милошевић, Сенда Савић, Радомир Николић и Данило Ничић. Поред ових у Предејану је убијен Ранко Ивановић. На спомен плочи постављеној на школи у Црвеном Брегу налазе се имена жртава бугарског окупатора. Од имена уклесаних на спомен плочи треба посебно издвојити и поменути случај двеју жена мајке Марије и њене ћерке Агније. Стара мајка Марија чији је супруг погинуо у другом Светском рату, имала је шиваћу машину којом је вршила услуге својим сељанима и тако без мушке главе у кући по нешто зарађивала у време окупације, пошто су партизани од 1943. године чешће навраћали у селу. На њихов захтев Марија им је вршила ситне услуге шивења-крпења одеће. Бугари су преко доушника, које су, нема сумње имали изгледа у свим местима, сазнали за то. Априла 1944. године затворили су мајку и ћерку у кући а онда је упалили тако да су живе изгореле. Такође су убијени Миладиновић Веско, Радосављевић Велко. За одмазду касније партизани су запалили школу у коју су Бугари боравили, те је после рата нова саграђена. У половини школе учествовао је и партизан Сава Илић из села Предејана.

Црвени Брег је био на ветрометини. Био је у више наврата пролазни пункт већих јединица бугарске окупационе војске која је из Предејана кретала у походе и егзекуције по црнотравским селима. Неке мање формације су се повремено и задржавале у школи, а на другој страни положај села био је такав да су га на препад походили и партизани. Злочинац, поручник Стојанов је добијао податке о томе па су се те несрећне околности по село платиле невиним жртвама.

Зверском погубљењу петоро чланова Милоша Јовића из

Некада село са десет махала и стотине домаћинства,
сада само оронуле са десетак становника у селу Црвени Брег.

села Бричевља у рану зору снежног јануарског јутра 1943. године претходио је боравак партизана у њиховој кући која је скоро у шуми била некако удаљена, скривена од осталих бричевских кућа. Боравили су неки партизани, међу којима су били важни руководиоци, па од њих из села Бричевља па онда и Сушевља, преузели и превели их даље до мртвичког моста. Све су то Бугари сазнали и у главама наплатили члановима породице Милоша Јовића. Не би то могли учинити да нису имали доушнике. По свирепости најмонструознији злочин над вредним, предузимљивим и хуманим Стевом Драженовићем, недељива је потврда многих Предејанчана из тога времена. Кажу да је његова супруга била у интимним односима са бугарским фетфебелом из чете поручника Стојанова.

Тако се из конкретних примера, сазнања и индикација може са жаљењем сазнати да су и Срби понекад били непријатељи сами себи. Некад наметнутом силом а некад и својом вољом.

Било је то време зла, свуда где су окупатори имали последњу реч, али посебно, нажалост, по суровости и бројности жртава у Предејану као центру и седишту егзекутора и окружујућим селима. Смркавало се без сванућа, обданило се без сванућа. Спавало се зечјим сном, слутило се с које стране ће доћи за кога крај.

Сећам се кад смо коначно знали да смо слободни, играло се и певало, радовало и то су били оправдано неоправдани тренуци кад нисмо били свесни чињенице да смо са свих страна окружени још свежим гробовима наших рођених, наших пријатеља, рођака, комшија, сународника из знаних и незнаних села и градова. Газимо и данас, после шездесет, седамдесет година, нехотице, незнајући ни где су ни чији су, по незнаним и необележеним гробовима.

Не пишем ово ни због чега другог но да се зна, да се памти. Пишем и из пијетета према тим нечовечно одузетим животима. Било, не поновило се!

По завршетку рата на основу општих сазнања и оне иницијативе упућене уз Предејана Среском народно ослободилачком одбору у Владичином Хану, нове Бугарске власти су ухапсиле злогласног поручника Александра Стојанова, судиле га и осудиле на смрт стрељањем. А предејански секретар општине у време Стојанова, Дено Русев Георгијев који је помагао поручнику Стојанову у састављењу листе за погубљење, ухваћен је и на захтев наших власти дотеран у Предејане, где му је Народни суд у присуству великог броја грађана који су хтели да га линчују, осуђен на смрт и стрељан. Тако је бар један делић правде задовољен. Било је, после рата информација и да су они најозлоглашенији помоћници поручника Стојанова који су вршили најсвирепије злочине похватани у Бугарској и осуђени на смрт.

Али, бива и понавља се семе зла посејано у човеку онога трена када се родио, што су открили антички мудраци. Клија и плодороди жртве онога тренутка када негде тамо, амо, туда, свуда, нарасте до сурове жетве. Блистави умови Џингис Кана, Ханибала, Нерона, Трасана, Наполеона, Хитлера, Стаљина, усадили су себе за век и векова у историји. Али су увек и свуда имали своје алијас наследнике или следбенике и њих ће и имени и безимени памтити припрости човек сељак, радник, занатлија, трговац.

Станите, крај чесме са спомен плочом, на кући сународника, крај споменика, крај хумке ако знате где је и поклоните се сени тих знаних и незнаних и у Богомољи прекрстите се за покој њихове безгрешне душе.

Судбина предејанских села се кроз векове таласала као плима и осека од XVI века, када се могу наћи први подаци о некима, па до данашњих дана на прагу новог миленијума. Нарастао је број сељака, па опадао, па опет нарастао зависно од низа историских околности од којих су и ратови и епидемске болести (куга,чума). Али су опстајала. Чак су и ново формирана. Живело се од онога што земља роди па се сељак држао јер му је живот и опстанак од ње зависио. Споро али вољно или принудно пошто му је земља пружала једину шансу да преживи па и боље да живи, он је чинио све колико је могао и знао да обраду унапреди, да проналази нове методе да би од ње више добио. Тако, прича једног бившег сељака каже. Колико год се

могло око родног дрвета прављен је квадратни оквир око дрвета па је унутра стављена трина, трава и друге могуће органске материје које су се распадале и тако, понешто и са стајским ђубривом ђубрило, да би се његова родност и квалитет плодова побољшавао. Прављене су покретне ограде које су се померале на њивама од једне до друге. На тако ограђеној њиви држана је извесно време стока која је тако природно и лакше ђубрила њиву на којој се у наредној години по плану сејало или садило и тако повећавала родност. Све могућности што их је природа пружила успешно су коришћене да се за што бољи и нормалнији живот искористи. Чувала се свиња увек са подмлатком, жирила, све што се могло, али се у циљу потпуног искоришћавања природних могућности, ангажовали сви чланови једног домаћинства почев од детета до најстаријих, зависно од тога шта је ко могао да ради. Свако је од малена зарађивао за свој живот. И, ко је добро радио а имао могућности за то, добро је и живео. Добро организовано сеоско домаћинство на челу са домаћином, добро је и живело.

А било је и много сиротиње. Неке због слабо расположивог или лошег квалитета земљишта, неке због лоше организације рада, неке због физичке или менталне неспособности.

Основу богатства једне овдашње, у поређењу са равничарским домаћинством иначе сиромашног, била је патријахална организација. Сеоско, па и градско домаћинство била је вишечлана породица од ређе најмање три а најчешће четири генерација, сво до пред Други светски рат. У њему је по традицији била готово строга подела рада где је сваки његов члан, у складу са потребама имао одређени „ресор“ који је зависио од узраста и општих способности. Таквом поделом рада и стриктним, као по неком плану, извршавањем пословних (радних) задатака, постизани су оптимални резултати. Такве патријахалне односе саврмена организација друштва процењује као назадне. Били су делотворни у више правца: Усађивали су радну навику код сваког члана од малена, утврђивали су хијерарихиски ред и дисциплину пре свега у односу на задати посао, и без школског образовања, кога није било, успостављено је међусобно поштовање које се преносило и манифестовало и према спољном свету. Стицана је навика штедње и рационалног трошења тешко стечених материјалних добара. И општи морал негован је и стицан спонатаном међусобном али и хијерахиском контролом. Додатна вредност тако организоване породице у прошлости, вредност општег значаја, ширење породичне заједнице

рађањем, прогресивним менталитетом. Један Рајко досељен из Брода у Кораћевац имао је до краја двадесетог века више стотина потомака па их је и у самом селу на крају овога века, иако је последњих 50 година дошло до самоограниченог раста наталитета, има на десетине лица са презименом Рајковић.

Репродуктивна снага наталитета је природно огромна, али ју је начин живота, који често са задовољством називамо савременим, ту репродуктивну снагу ограничио и свео на депродукцију.

Тако су села Предејанска од 1950. године надаље осуђена на нестанак.

Ја ћу му, ипак, онаквом још пажње посветити јер је било једна релативна велика, хомегена стваралачка снага и целина која је, заједно са позадином на истоку стварала једно у блиској прошлости лепо Предејане са којима су се међусобно допуњавали.

Из ових села одлазили су људи па и читаве породице у друге делове земље у потрази за бољим животом. Али су и долазили у ова села, посебно до Првог светског рата. Осим поменитог Рајка који је у Кораћевац дошао, готово цела махала Лимчиште у селу Предејану настала је досељавањем три брата: Данка, Јанка и Лепоја из села Брод, те су овде настале велике породице Данковића, Јанковића и Лепојевића. Има података да су се отуда извесне породице давно доселиле у селу Бричевљу јер и горе у планини постоји истоимено село чији су житељи досељавањем донели овде и име села са собом. То су само, што се овога краја тиче, примери вечитог пребацивања људи из једних у друге крајеве. Али, из села у село. Од средине двадестог века, први пут у историји почело је и све више захухтавало кретање из села према урбаним срединама по градским насељима. У основу тога кретања су друштвене околности.

Они који су живели у „она“ времена и памте, кажу да су у окружењу Предејана најбогатија села била на првом месту Граово, па Сушевље и по неком не баш сигурном реду Репиште, Бричевље, село Предејане, Гаринье, Палојце и на крају Крпејце. Бивши сељак граовски каже да до Другог светског рата тамо су четири домаћинства куповала жито а да је село имало седам воденица које су млеле жито за граовске сељаке.

За ове прилике доступни, али за истину оскудни статистични подаци показују да је до ослобођења од Турака у овим селима било већих осцилација према броју сеоског становништва него после ослобођења.

Од почетка двадесетог века бројност сеоских домаћинства у селима била је стабилнија, а осцилација мање. До поремећаја је дошло у току Другог светског рата јер је добар број мушке популације у рату изгинуо, добар број је више година био одсутан, број новорођене деце се драстично смањио због чега је дошло и до смањења не домаћинства већ броја становника. По завршетку рата било је потребно да прође неколико година да се почне увећавати и то увећавање сеског житеља је трајало све до почетка Другог светског рата. У току којега је опет, негде мање а негде више дошло до стагнације.

Дефинитиван крај уопште постојања предејанских села почео је 1950. године. Због катастрофалне поплаве која је задесила целу Грделичку клисуру, посебно на потезу од Моминог Камена до Грделице, које су нанеле велику материјалну штету. За то су посредно окривљени сељаци јер су наводно прекомерном сечом шумског растиња оголели земљиште и тако га учинили ерозивним. Држава је донела закон о заштити земљишта са десне стране Мораве од ерозије који је одредио да се највећи број сеоског становништва из околних предејанских села исели у Војводину у двема селима која су до краја рата насељавали Немци и Мађари па при крају рата побегли или после рата отерани Буљкесу (касније Бачки Маглић) и Книћанину. Тада су у овдашњим селима остали они који су се сакрили, или се заштитили од примене силе. Пуњени су теретни вагони људима, покретним стварима и стоком и возовима без возног реда распоређивани у оним селима, у његовим од дотадашњих власника напуштених кућа.

Овдашњем сељаку, навиклом на своју сиротињу, на своје рођено огњиште, на чисту, питку изворску воду, на брда и долине, воћњаке са сваковрсним родом, чист, бритак ваздух и самостално, никоме подређено домаћинство, било је на новом поднебљу и свим другим разликама, неприхватљив останак и опстанак. После кратког времена почели су се под разним претњама и казнама враћати. И за две године 1955. године безмало све се вратило. Остао је веома мали број присилно досељених и стекао кућу, иметак у разним облицима и адаптирао се потпуно.

Али, ватра је већ била потпаљена. Друштвене околности у односу на предратни период драстично су се промениле. Нова идеологија, нова политика, ново друштвено уређење. Свако је у таквим променама морао или могао добровољно да тражи своје место у тим новим околностима. Ми нећемо да останемо, као што смо били, заостала

аграрна земља. Можемо и морамо да идемо на индустријализацију земље која ће омогућити бољи живот радника и сељака. Тако је и почело да се млади сељак отисне на неко ново индустриско градилиште. А онда и радник у новоизграђеној фабрици. Повукао би другог. А овај онда трећег, почели су добијати и станове као фабрички радници, формирати породице, настала је грађевинска експанзија па су се почели запошљавати на градилиштима путева, пруга, станова, фабрика. Постојали су мајстори и села су се почела празнити. Бивши сељак сада је на крају месеца примао плату, није зависио од слабородне брдске земље и од ћуди времена. То нико више није могао зауставити. Живот у урбаним, градским или полуградским срединама са сигурним послом и приходом за живот као магнет је привлачио младе људе сељаке. А ту је била и стална систематска кампања за описмењавање неписмених и школовање младих људи додатно је мотивисала.

Ипак, и поред услова и разлога који су мотивисали сеоско становништво да напуста села, нико није могао претпоставити да ће села која су неколико векова живела, а пред други светски рат и после њега имала и поред свих губитка велики број становника, после последње деценије XX века бити опустошена. Од 2002. године до писања овога текста није било пописа па ћу се илустрације ради шта се догодиле дати расположиве податке из 1948. године и последњег пописа 2002. године.

Ова поређења показују да су 1948. године, после рата предејанска села била пуна (условно речено) умањена само за изгинуле под окупацијом, а да је до 2002. године дошло до огромног напуштања села. Али, као што се види, 2002. године ипак је у селима живео известан број људи. Примера ради, на крају прве деценије XXI века у селу

Место	1948.год Бр.становника	2002.год Бр.становника	2011.год Бр.становника
Село Граово	713	277	215
Село Ново село	502	120	19
Село Репиште	984	344	-
Село Сушевље	376	228	155
Село Бричевље	278	241	204
Село Црвени брег	400	30	14
Село Личиндол	323	139	-
Село Мрковица	277	14	-
Село Предејане	631	491	427
Село Кораћевац	190	203	182
Варош Предејане	1948	1222	1188

Граову, највећем са списка, живи само око 50 људи, у Репишту нешто мање, у селу Сушевљу једва да има двадесетак, у селу Мрковици само један, Црвеном Брегу десетак, у Новом селу око 20. А сви ти сељаци који се још налазе на својим старим огњиштима су старости од 60. година, најчешће 70 а врло је редак случај да се задржао неко млађи. И, углавном је остао по један у кући. Једва да по неко обрађује по нешто од баштице, од стоке не чува се ништа, а живе од пензије, ређе радне а најчешће пољопривредне која је минимална и одржава људе испод сваког нивоа сиромаштва. Деца тих старих људи су се одселила у неки град, нешто још и у Предејану, а они или нису хтели да „под старе дане“ напуштају свој вековни дом или су их деца без позива напустила. Ретки добијају помоћ од деце.

Између 1948. и 2002. године само је варош Предејане напредовало за око 800 становника, али је између 2001. и на крају ове деценије велики број напустио и варош у коју се раније доселио и ту куће саградио са намером да ту трајно живи. У вароши и они који су ту рођени нису могли опстати јер се и ту нема више од чега живети, то што је још остало или су пензионери, или још ту живе а раде ван Предејана. Једино мотел још одржава стотину радника.

Некада је на предејанској пијаци доминирао производ из сеоског окружења, млеко, сир, јаја, кромпир, јабука, крушка, орах, шљива, трешња, ракија, кокошке, теле за клање или чување, свиње, јагњад, прасад, јарићи па и краве. Крајем ове деценије понуда било каквог производа из Предејанских села на предејанској пијаци, нема. Још се оно преосталих старина јавља као купац свих тих намирница, сем ракије коју су још колико за себе могу од шљива џанарика да испеку. Пожегача, модра шљива нестала је... Још се нешто млађих људи, камионима набављеним преко војних отпада или на бувљаку бави сечом, дотеривањем из приватних и „државне“ шуме бави продајом огревног дрвета за снабдевање огревом варошког становништва и продајом на страну.

Многим је сељацима Предејане било пролазна станица или одскочна даска на путу ка градовима, напуштујући села.

То је био пут без повратка.

Предејанска села ће још кратко време само формално постајати и никад се више нико неће населити. Настаје тужна пустош. Њиве и ливаде обрастају у коров па у даљој фази у неконтролисано растиње сваке врсте.

Доведен је у питање опстанак вароши Предејана. Њу су, између

1920. и 1940. године готово на препад формирали, а онда економски одржавали и подстицали њен развој печалбари из реона Црне Траве и дољоши из других крајева, околних села мање, а више из Лесковца, Врања и других места из окружења отварајући трговинске, угоститељске и занатске радње, везујући за њих и чиновнике, железничке раднике, жандарме и друге чиновнике.

Развијајући се тако као најближи административни и екононски центар помогла је да јачају и околна села. Како су га подигли, тако су га први почели и рушити „црнотравци".

Ти покретљиви, светски људи, печалбари, били су алфа и омега формирања и опстанка Предејана. На хиљаде их је свакога пролећа и јесени туда пролазило и одлазило а онда се враћао из белог света празнећи ту део својих печалбарских новчаника а у остали део године преко прдејанских трговаца, поруџбинама преко кириџија снабдевали своје породице у планини.

У време другог светског рата неколико фактора било је одлучујуће за послератни развој догађаја. Високо горе, у планини, живела је та печалбарска, покретна, по свом карактеру типична радничка класа. Као таква, она је вековима, а у последњем двадестом веку посебно, била стални потенцијални извор бунта против експлоатације и понижавања. То је био први, а други од више фактора била је удаљеност од важних комуникација преко којих би, иначе, било која и каква власт применом пригодних мера и акција могла да контролише и догађаје и по потреби у екстремнијим случајевима државним средставима принуде интервенише. Та два фактора погодовала су развоју трећег и одлучујућег за судбоносне промене које су следиле. Тај трећи фактор био је Други светски рат који су, уз помоћ претходно два, омогућили да се малобројни комунисти, али добро организовани уз снажну идеолошко-пропагандну снагу ојачавану са стране, појави и све више јача на том подручју, партизански покрет који је свој настанак и мотив за борбу против окупатора истицао као потребу да се организовање и вођење те борбе правда као борба за ослобођење од окупатора, али истовремено као борба за нови друштвени и политички поредак, у коме је доминирала парола против експлоатације човека човеком и за праведено друштво у коме неће бити експлоататора и експлоатисаних, у коме ће бити сви једнаки а не као до рата много мало богатих а много сиромашних. Тако су се планински печалбари у име правде масовно прикључивали партизанском покрету.

Из рата, из тог партизанског покрета изашли су многи бројни официри, подофицири и руководећи кадрови у свим сегментима

организовања нове државе. Такви, су се домогли многих друштвених привилегија заснованих на ратним заслугама, напустили планину, за собом повукли своје породице, па надаље рођаке, комшије, пријатеље и тако се планина празнила. Нове околности повукле су ка градовима и оне који нису имали ни чинове, ни функције, а послератна обнова земље отворила је многа градилишта за која су црнотравци били стручни али и политички подобни. Већ после деценије ипо од завршетка рата, црнотравских, планинских печалбара готово да није било тамо, а онда су, упоредо са тим нагло зарастале и стазе које су водиле пут Предејана и из њега. Тако је његова економска снага храњена из позадине почела да вене.

Предејане је остало без тада снажне економске подршке.

Од тада бројни предејански трговци, кафеџије и занатлије остали су без прилива великих прихода који су долазили из планине. Овдашњи сељак, погођен принудним откупом виталних производа који су му били основ за живот, уз то из неких села масовно принудно исељен у Војводину, није могао вароши да надокнади тако изгубљне приходе. Дотле статичан, почео је и сам да тражи решења за свој опстанак па га је и сам налазио у промени друштвених околности.

Село, било које из атара, имало је до рата, за овдашње прилике, богате људе и врло сиромашне која су оцењивали и на питање тог карактера, саговорници су им причали како је најбогатији човек до рата у селу Граову био Петар Пешић који је имао стотину хектара земље, воденицу, домаћу електрику чак и ону покретну помоћу ветрењаче, да је у Сушевљу најбогатији Ђорђе Пискулија, у селу Предејану Анђелковићи и Цветановићи, у Бичевљу Љубеновићи и тако редом, у сваком од села својим се богаством и утицајем истицао по неко, али не само ови који су као случајни узорци поменути.

Свима је било заједничко исто: просечна елементарна неписменост и примитивизам који је корене у слабој економској снази, узрок је и неписменост. Нови, послератни друштвени поредак отворио је извесну перспективу која је имала колико позитиван толико негативан карактер. Нова власт била је свесна свих чињеница и оне су биле инспиративна и покретачка снага да покаже да није по некој врсти инвенције толерантна према таквом стању ствари.

Ноћни сусрет

Два брата, један иза мене и други иза њега, некако полуседећи уз неки мањи зид, не чинећи никакве покрете, удаљени подоста од места са кога сам их угледао и немо, нетремице у њих гледао. Ја не идем према њима, они не иду према мени. Гледамо се и ћутимо. Из њиховог правца према мени, неким као подигнутим насипом, али то је пут, према мени иде наш отац. На глави познати шешир боје земље, пристојан сако, црне панталоне, прав као стрела, корача полако и гледа у мене. Ћути он, ћутим и ја. Само размишљам шта ће, куда ће, иде према мени али нисам сигуран да ће баш к мени, некако је ћутљив, озбиљан, као да ме не познаје и као да га уопште не интересујем. Браћа из повеће даљине гледају к нама, и њега и мене. Сви смо такви какви се по свему знамо а ипак се само гледамо, не говоримо. Негде смо у непознатом крају и зурећи у њих питам се где смо ми ово. Своји смо, гледамо се а ништа не зборимо.

Пробудим се.Отворим очи а оно још ноћ.

У глувој ноћи чујем само мало отежано дисање супруге у суседном кревету. И по неки далеки звук моторног возила. И пси спавају. Ни петлови не поју. Да то чине, а има их први сусед Спаса, бар би приближно знао које је доба ноћи. Узнемирен сам сусретом са браћом и оцем који ћутећи говоре. Да ли ме желе к себи? Да ли су љути на мене, рекао бих да отац својом озбиљношћу показује ту љутњу. Обузе ме дуго размишљање шта ово треба да значи. Није ли то порука да ме желе к себи? Да будемо заједно као што смо некад били?

Често сам се до сад, све чешће у последње време, виђао са некадашњим познаницима, пријатељима са људима са којима сам био на истом задатку. Шетам тако и поред мутне реке коју бих да прегазим али не смем. Пењем се опет тако уз неке литице од лиснатог камена, а онда се спуштам као алпиниста све гледајући у провалију испод мене чекајући када ћу се низ литицу стропоштати. Недавно сам био у некој ћутећој расправи са два, у војној парадној униформи висока официра којима сам некад док сам у војној служби био, био подређен. Сада се гледамо и ћутимо, али нам се на лицу чита израз добре воље.

Дубока ноћ, глува, незгодна, не допушта урањање у добре мисли и задовољство што се виђам са својим и туђим људима на овако необичан начин.

Тако сада.

А некада давно, летео сам. Великих раширених крила којима не машем него ме сама тако раширена држе да пловим високо, високо изнад села и градова, изнад планина, брда и долина. Па кад ми се мераче егзибиције ја пикирам па се опет винем високо и опет поново кружим високо, надмоћно, сва пространства су испод мене и ја могу како хоћу.

Тада сам се будио, и тада је била глува ноћна тишина. Али ме није плашила. Био сам задовољан. Знао сам да ми предстоји успех у неком послу, у некој акцији, у некој расправи.

Онда сам био неко. Сада сам нешто и идем ка ништа. Неправедан сам према себи. Биологија је сурови судија и ако ишта на свету мрзим то је биологија. Ваљда сам због тога имао и слабу оцену у школи из тог предмета. Наставник биологије истог презимена као што је и моје упита ме једном за коначну оцену „колико прста на нози има жаба". Нисам знао и сада сам против те природне силе која све, све подређује и с којом ћу се у глуво доба ноћи дружити.

ПРЕЛАЗНИ ПЕРИОД ИЗМЕЂУ РАТА И МИРА

Сличности између предратног до 1941. и 1946. године па надаље су мале а разлике велике. Вишестраначка парламентарна демократија после рата замењена је прво диктатуром пролетеријата (то је била званична формулација политичких односа у земљу којом се правдала стварна и најгрубља диктатура). Уставом донетим 11. новембра 1945. године, загарантована је слобода „збора и договора" што је била фраза која је, наводно, грађанима гарантовала да се могу окупљати, зборовати и договорити се, али је она била толико шупља, толико празна да ју је могао тумачити ко је како хтео, али се на политичкој сцени знало, без увијања, шта се и поводом чега и како може и о чему зборовати и договарати. Народ са села веома брзо научио ту азбуку политичког понашања. Када је рат већ завршен и страх од залудног губитка огромног броја живота, људи су, као и свуда, и овде у Предејану доста лако, уз много најава о светлој будућности лако прихватили. Па, и шта би друго. Народ је организован у низ политичких организација од најмањих (пионира – деце) до најстаријих. Пионирска организација са црвеним марамама око врата као свог симбола, омладинска организација, женска организација (АФЖ) у Антифашистички фронт

жена, општа организација свих грађана названа Народни фронт, касније социјалистички савез радног народа Југославије који је обухватио све појединачно, сем пионира, од најмлађих до најстаријих а посебно су, званично, све организације колективно учлањене у Народни фронт. Чак је сваки члан једне од организација којој је припадао морао да има чланску карту и да плаћа чланарину.

Комунистичка партија Југославије (КПЈ), била је и даље у илегали, деловала је преко ћелија у сваком насељеном месту конспиративно, иако се знало то њено постојање и деловање. Чак се и знало ко су у месту њени чланови, састанци су одржавани ван јавности, али су на тим састанцима договорене директиве за рад оних других јавних политичких организација. Ту се договарало ко ће бити на челу и руководити сваком од њих, како ће и које директиве спроводити, какве ће акције изводити а истовремено је ту анализирана активност и појединица ако су већ или је откривено да су сумњиви. Тако је партиска ћелија Комунистичке партије у сваком месту била Алфа и Омега за све и свашта. На нивоу општине био је Општински комитет у коме су се сливале све информације из партиских ћелија (касније, када је прешла у полуилегалу, звала се Основна организација КПЈ а онда СКЈ).Одатле су ишле директиве за политичко деловање свих ћелија или основних организација.

На чело сваке од оних такозваних масовних организација стајао је одбор, а на челу одбора председник, секретар и благајник преко којих су спровођене добијене директиве.

Највреднија тековина новог политичког и друштвеног послератног поретка био је висок ниво социјалне сигурaности и солидан ниво социјалне правде. Социјално незбринут и игнорисан био је само онај ко се у општем политичком миљеу није уклапао, ко им није показивао макар и најмање симпатије према новом поретку. Постојање „црних спискова“ на којима су била имена под сталном присмотром ОЗНЕ, УДБЕ па и оних који нису били њихови припадници него су желели да се истакну својом оданошћу политици да би за своје политичко напредовање и веће поверење власти и стицање извесних привилегија, били доушници и цинкароши.

Како је време протицало тако се цела после рата успостављена хијерахиска дисциплина и одговорност, те учлањење, плаћања чланарине почела и све брже текло разводњавање, малаксавала УДБА (ОЗНА је укинута) није своју „будност“ и активност смањивала, али

се мало по мало све слободније „дисало“.

Био сам сведок учесник, мање-више свих тих догађаја. Као такав, ослобођен многих стега које су ми у то време и те како сметале али сам се строго пазио да то не изразим, тврдим да је све то, ипак, било добро. Све је било у мобилном стању. За елементарну социјалну сигурност сви су људи добили тачкице „купоне“ са којима су могли да добију неопходне животне намирнице: брашно, касније хлеб, маст, уље, шећер, со, мармеладу, обућу, одећу и друго. Омладина од 18-25 (званично те године могао је да буде члан омладинске организације) па до 35 година живота, за коју није било посла у државним предузећима, којих је било мало, јер је привреда за време рата била уништена, организована је на локалне, републичке и савезне радне акције градећи на њима путеве, пруге, фабрике, стамбене блокове, где је оспособљавана за послове у привреди која је била у успону. Враћали су се омладинци са тих радних акција које су трајале од месец до три месеца, а неки су се враћали па проводили на њима по више месеци, са ударничким значкама које су стављане у току или на крају акције на грудима оних који су се посебно истицали на раду. Неки су се враћали и са по две ударничке значке. А свака таква значка на грудима омладинца значила је за њега понос али и истицање извесних привилегија у тачкицама за намернице, одећу и обућу и запошљавању али и руководећа места у политици и привреди. То је привлачило омладину да одлази на радне акције.

Такав политички и друштвени амбијент профитирао је и држао морал на високом нивоу у сваком погледу, до негде око 1965. године. Било је време највишег моралног нивоа од рата до краја века па и даље, то је било време када се достојанство високо вредновало и чувало, а криминал једва да је био познат као негативна друштвена категорија. Када се и појавио био је оштро санкционисан од стране судова све до смртних пресуда. Корупција је била сведена на ситне поклоне у виду чашћавања или награде за учињено, и као таква она није угрожавала морал.

Као и свуда, у Предејану је прво почела да јача општинска администрација. Од ослобођења, она је из године у годину расла. Прве две године председник је био волонтер. А онда плаћени председник и потпредседник, па секретар, два административна радника, војни референт, и даље око неких 15 службеника. Кад је крајем 1951. године дошла директива из републичке владе да се број службеника у свакој

па и у овој општини мора ускладити са бројем становника у општини, такозвана квота, када су два службеника општинска морала бити отпуштена јер су били вишак. Један сам био ја јер ми отац већ радио ту. 1955. године када сам поново био тамо, општина је имала 25 службеника са одсеком за финансије, одељењем за привреду, одељењем општих послова, матичну службу, војним евидентичарем или референтом, судију за прекршаје, секретара, правника и председника бираног на скупштини и плаћеног. Од помоћног особља курира, чистача улица, а од превозних средстава чезе са коњем за шта је био задужен и плаћен посебан радник.

ПРИВРЕДА ОПШТИНЕ ПРЕДЕЈАНЕ

Цела предејанска привреда пре Другог светског рата била је пољопривреда која је како – тако хранила сељаке и била основ за плаћање пореза, трговина која је остваривала приходе од планинаца и са ширег црнотравског подручја и сељака из околине и кафеџија. Важан је био извоз пољопривредних производа на домаћем тржишту, где је један од главних артикала био огревно дрво. Планинска привредна банка, једина од Лесковца до Врања у то време, као кредитор пословних активности била је веома важан „играч“ у таквој привреди, али и изазов за многе лоше рачунџије који су наивно летали у лакомислене позајмице које су касније скупо плаћали. Али, такво и са таквим привредним потенцијалима напредовала је до рата. У току рата, будући да им је то био једини извор зараде за живот, сем банке и извозних послова, сви су, после кратког времена од настанка окупације наставили да се баве својим предратним пословима у врло ограниченом обиму да би многи одустали од рада већ 1943. године. Неки су отишли за Пирот да се тамо баве истим послом а неки чак и да се не баве већ да измисле разлог свога привременог промењеног места боравка. Неки за Ниш, неки за Скопље. Од нечега се морало живети а ово место са околином је постало вулкан чија је лава гутала животе. Леп је и вредан помена како се треба и мора борити за опстанак је Радивоје Крстић, кројач-шнајдер.

Петоро деце и супругу није могао да издржава занатом којим се до рата бавио. Отишао је за Скопље, у једном пригардском насељу закупио одговарајуће земљиште и организовао занатску производњу

цигле. И посао је ишао до краја рата. По завршетку рата, вративши се у Предејане, кратко време бавио се кројачким занатом, али како је у промењеним околностима било недовољно посла за петоро мајстора из његове струке, смислио је нови посао. Пошто је тада било доста стоке на тржишту, он је почео да купује јагњећу кожу. Брзо је савладао вештину штављења коже и од ње почео да прави кожухе . Кожух, који као одевни предмет одличне термичке изолације за зиму, који се више нигде не може наћи последњих деценија двадесетог века. Одлично је ишао, сељак га је радо куповао јер је у току зиме у њему био најбоље заштићен. Радивоје је чак унајмио и раднике за производњу, ишао по пијацама у великом дијапазону окружења и тако до краја живота издржавао и одомио сада већ шесторо деце.

Прва појава државног сектора у привреди Предејана била је једна (бивша Душанова) кафана коју је отворило Среско угоститељско предузеће из Владичиног Хана коме је предејанска општина припадала. Следило је затим отварање двеју трговинских радњи у оквиру Среског трговинског предузећа. Врло оскудно снабдевена робом, трговина се једино бавила дистрибуцијом намерница намењених такозваном гарантованом снабдевању грађана преко „тачкица“. Долазило је, опет за тачкице, понешто обуће и одеће, нешто тканина (циц, порхет, платно американ, платно шифон, понеки прост штофић). Али, кретало је. Појачаван је асортиман и посао па је већ 1947. године трговину преузела већ формирана Земљорадничка задруга. Средином 1951. године формирано је и од постојећих трију кафана Угоститељско предузеће («Грделичка клисура») на чијем челу се нашао Стојан Митровић, предратни кафеџија, а дотле после рата шеф складишта жита у Момином Камену чији је и власник био Житопромет из Ниша. Тих дана, на иницијативу општине потпуно је издвојена из Хана и трговина. У Предејану је формирано Трговинско предузеће „Победа“ Предејане на челу са предратним и ничим компромитованим трговцем Чаславом Стојковићем. Тада је активирана и дотле а и после дуго чувена Брацина кафана као хотел „Слобода“ а у саставу предузећа биле су још гостионица „Црна Трава“ у предратној приватној кафани Томе Ранђеловића и бивша Душанова кафана, али она у власништву Земљорадничке задруге. Тако се угоститељско предузеће тада састојало од две уготитељске радње, али је и то нешто значило.

Све предратне занатлије наставиле су да раде, али су се појавили и нови. Необично за новонастале друштвене околности када је

Јонча Митровић, предејански банкар од 1925. до Другог светског рата, са супругом

најављено, па почело укидање приватног сектора привређивања, па се повећавао број занатских радњи у власништву нешто новодосељених мајстора занатлије и то оних који су код већ постојећих старих власника занатских радњи изучили занате па сада отварали самосталне радње, а нешто и појавом потреба за подмиривањем настајалих потреба грађана и сељака. Тако је отворена нова грнчарска радња за прављење посуда од глине које су водиле порекло од давнина и још увек нису биле замењене квалитетним посудама индустриског порекла. Стојан Филиповић из села Предејана отворио је радњу за производњу сода – воде у боцама од пола, једног и два литра, које су се пуниле под притиском, а помоћу специјалног механизма је из боца исипана у кафанским чашама. Минералне воде под називом кисела вода, у то доба није било ни у најави, па је сода – вода служила у кафанама за прављење шприцера, али је точена и натур као освежење. Као таква ношена је и коришћена и у кућама. Истовремено содаџија, како су сви звали власника те радње, са сода–водом, правио је и клакере и синалка у флашицама од два и по децилитра обојених вештачким прехрамбеним бојама са додатком концетрованих пријатних арома. То су била прва флаширана безалкохолна пића продавана у радњи али и преко кафана, хлађена ледом и служила својом пријатном аромом и угљеном киселином за освежење. Радио је веома добро све до своје ране смрти али је појава минералне воде и масовном појавом индустриске производње те врсте вештачких безалкохолних освежавајућих пића, а убрзо затим и природном минералном водом чија је појава свуда елеминисала занатску производњу сода – воде.

Дотле, али и надаље док је село живело од пољопривредне

производње, није било куће која, поред остале стоке није гајила и овце. Поред јагњади за квалитетно и омиљено месо с пролећа, овце су давале и квалитетно и масноћом јаче млеко, од кога је прављен и квалитетнији овчији сир и кисело млеко и вуна. Чувана је била овца од које се скидала вуна с пролећа шишањем али и могла бојити бојама зависно од намене: за ткање вунених ћилима, плетење, ткање плетене одеће, ткање одевних тканина – клашни (сеоска врста дебелих, топлих штофова), а сељанке су белу вуну само бојиле у потребним бојама. Боје су се могле купити у трговинским радњама, такозване аналинске боје, увежене из Немачке. Али, у бојењу нису све жене биле тако веште па се често грешило, није добијена она боја вуненог предива која се желела. Због тога су се јавили бојаџиски занати, радње које су од сељака донето прediво бојиле ово у жељаним бојама, али су у виду заната добро савладали технику бојења па су сељанке њима носиле прediво за бојење. Тако се у Предејану од средине шесте деценије дуго радиле две бојаџиске радње од којих је свака недељно на бојење примала од 300 до 500 килограма вуненог али, истина ређе, памучног предива.

Био је то тежак ризичан занат јер се прediво бојило у казанима кључале воде са великим хемиским испарењима, али је занатлијама доносио уносну зараду. Да би вуна, која је на селима тада имала велику примену била квалитетно припремљена за ручно предење која је свака сељанка од малена морала да научи, морала је да буде влачена. Дотле су са овог терена људи вуну носили на влачење у влачарама ван Предејана. Почетком шесте деценије, готово једновремено са појавом бојаџија, Бошко Цветановић до тада из села Предејана, отворио је вуновлачару која је опрану сирову вуну претврала у фину, меку, погодну за предење. И то је била појава новог заната и занатлије.

Мирко Станковић из села Мртвице, послао је свог млађег сина на изучавање бомбоџиског заната посластичара, посластичарнице „Пеливан“, чији је власник био албанског порекла, у Владичином Хану. Под условом да после завршетка заната не отвара конкурентску радњу у Владичином Хану кад занат заврши. Кад је занат завршио отворио је бог зна какву радионицу у селу Мртвици и у њој правио бомбоне од скроба, шећера, боја и арома, али како је морао да испоштује договор са „Пеливаном“ у Предејану је, на углу са леве стране у скретању са главне улице према железничкој станици подигао једну малу зелену обојену дрвену бараку са шубером (шалтером)

Ратко Стојановић, дугогодишњи успешан директор Земљорадничке задруге у Предејану, председник Месне заједнице и дугогодишњи одборник у лесковачкој општини

где је његов отац, а повремено и старији брат, бомбоне из села продавао, углавном деци. Куповали су их и старији када је дошавши кући требао да обрадује дете или унуче, или кад пође у госте да домаћиновој деци понесе поклон. Никаква контрола ни у производњи ни у продаји омогућавала му је да се у производњи за бојање употребљавају и анилинске боје које су давале далеко већи ефекат па с тога биле јефтенија „сировина“, што, будући да није било одговарајуће контроле није потврђено да је ова прича о бојама пласирана из окружења али није потврђена. Али, знано је, и на то нико није реаговао, ваљда се то сматрало нормалним и уредним, бомбоне су код продаје паковане у фишецима правњеним од новинске хартије пуне штампарских боја и олова. Главни у том послу није био нови мајстор Драгутин – Гуте Станковић већ његов отац Мирко који је и продавао. Он је кажу, касније сину одузео и алат за производњу бомбона па је сам нешто радио, а после неколико година барака за продају бомбона је нестала а Гуте, син, морао је да се сналази за живот другим путевима. Тек, Предејане је, поред низа других занатлија имало неко време и бомбонџију.

Тако је Предејане после рата, све до око 1960. године имало занатске радње: кројаче, ковраче, коларе, поткиваче, опанчаре, обућаре, столаре, пекаре, месаре (у оквиру Земљорадничке задруге), лимаре, бојаџије, вуновлачаре, грнчаре, содаџије, берберe, зидаре, па и бомбонџије. Сви су опстајали док је село било живо. Како су се села празнила тако су занатлије нестајали. Подмлатка није било јер родитељи, видевши судбину занатских мајстора, нису давали децу на изучавање заната, али и занатлије их нису примале јер су донети

закони који су завели за занатлије неподношљиве обавезе према ученицима, шегртима. Држава је хтела да буде хумана али је сасекла гране на којима је почивало, опстајало и обнављало се занатсво, па већ 1980. године и оноликим варошанима и сељацима није имало ко да пружи било какву занатску услугу, сем нешто касније досељеног ковача Стојана Станковића – Цонета који је пленио својом услужношћу и скромношћу и одржао се једини са радњом до краја живота и до краја века. Покушај власти у међувремену да све занатлије угура у друштвени сектор – занатску задругу, брзо је пропао па је држава морала, ради опстанка те неопходне услужне делатности, одустати.

Земљорадничка задруга која је формирана већ 1947. године била је прва друштвена, државна, како се онда говорило привредна организација, међутим, убрзо је почела да се бави трговином. Почела је, у ствари да се бави трговином док се из Среског трговинског предузећа нису издвојиле а онда од њега формиране нове продавнице у оквиру новоформираног Трговинског предузећа „Победа“. Уз формирање угоститељског предузећа „Грделичка клисура“, то је била, са већ реченим занатлијама цела привреда предејанске општине. До 1952. године предејанска општина организационо је припадала срезу, до непосредно после рата срезу Пољаничком у Владичином Хану, а онда срезу Јужноморавском у Владичином Хану а од 1952. године срезу Јабланичком у Лесковцу.

То је било све што је од привреде Предејане имало до 1952. године а главни приходи за издржавање општинске администрације и просвете били су порези од пољопривредника. А њих је било још доста и нова власт која је у току рата обећала да неће више бити пореза као пре рата, сада је била врло ревносна у наплати пореза. Дотле, администрација је јачала и морала се издржавати. „Радних људи“ у општини било је још. Беше јака екипа железничке станице, па Секције за одржавање пруге са бројним радницима, па милиционери у бројној Станици милиције, па просветни радници у школама, па шумари. Али то није била производњачка снага која је стварала нову вредност, сем, рекло би се железничара.

А онда је дошло вредно снажно освежење које је озарило лица неуких али вредних општинских власти. У јуну 1952. године председнику општине, тада Милораду Вељковићу из Граова, дошао је несчит млад човек, тридесетогодишњак. За тадашње прилике лепо одевен, а и сам леп, гордог званичног понашања, рекавши му да је дошао

као претходница да испита да ли има могућности да „Електросрбија“ овде лоцира погон, радионицу за израду решеткастих металних стубова за електрични далековод високог напона за далековод који се у то време градио. Потребан је простор за подизање радионице и одговарајући смештај за управу, као и стамбени смештај за руководећи кадар. Представио се као Петар Буић, секретар предузећа. Општинска власт је обећала, дала се на посао. Младом наочитом секретару коме је био потребан стан у складу са његовом функцијом, понуђен је стан у кући Братислава Ристића – Браце, у угледној кући угледног домаћина, иако Брацу нико није питао слаже ли се или не. Дотле је извршена национализација „вишка“ пословног простора свим бившим власницима који, сем занатлија, нису више могли да се баве привредним активностима којима су се бавили до рата и неки мало после њега. Али, стамбеног простора вишка једноставно није било. Зато је власт по некој произвољној, могла да процени да ли неко од домаћина свуда у Прдејану може да прими на стан неко службено лице а да при томе има минимум стамбеног простора за себе у својој кући. Тако је Браца Ристић од четири собе које је имао са једним улазом споља морао да уступи секретару Петру Буићу две, а за себе задржи две собе. Руководиоц фирме или покретног погона, инжињер Стево Басарић, добио је на коришћење део куће Влајка Љубеновића. Тако је смештена и управа. Остали су морали, кад дођу, да се сналазе изнајмљивањем простора за смештај и боравак. За радионицу је дат плац железничке станице, тачније његов већи део који је служио за утовар и истовар робе, али је у новој фирми одговарао јер је железницом транспортован материјал за израду великих металних решеткастих стубова. Велика, висока радионица подигнута је и посао монтаже стубова почео је убрзо. Предејане је добило стотинак радника, нових привремених житеља, добрих потрошача у трговини и угоститељаству. Из вароши, а највише, десетине из околиних села нашло је посао ту, а одатле даље са том фирмом деценијама све до пензионисања са добрим платама а касније пензијама.

Био сам тада конобар. Од 1. маја 1952. године. Пре тога директор уреда за цене при срезу у Владичином Хану, по потреби службе премештен у општини Предејане а супруга из књиговодства Трговинског предузећа 1. мај у Хану за шефа рачуноводства у новоформираном Угоститељском предузећу у Предејану, крајем 1951. године постао сам технолошки вишак у предејанској општини.

Иако до тада на значајним функцијама и пословима, иако члан партије, морао сам вани, без посла. Једина прилика, прва која ми се указала, можда више наметнута него стварна, била је да се прихватим конобарског посла. Никад се до краја живота нисам стидео ни једног посла који би ми обезбедио егзистенцију. У гостионици „Црна Трава“ постао сам конобар. И пословођа радње. Две-три епизоде из тога доба оставиле су трага у мојим сећањима на прошлост, епизоде које су ме у сопственим очима чиниле глупим. Тада су у моди биле чизме које су се носиле чак и у току лета. Јова Трајковић, Јова шустер био је ненадмашан у изради обуће, па и чизама као да је на руском двору цара Николаја за руску елиту радио чизме. Од меке телеће коже, набораних шара до изнад ножних листова, шкрипале су при ходу чиме су упозоравале околину на важност њиховог власника чиме се он поносио. А ја као конобар блузом и чизмама које су шкрипале, усред лета, а саре се сијале од гланцања. Али, ни од мене није било паметнијег па да ми само каже будало. Коју годину касније осуђивао сам ту своју глупост.

У то време качкаваљ се производио у котурима од 7 килограма па навише до десет. Мој тадашњи директор, нећу му поменути име из пијетета према његовој доброти и покојнику, беше наручио одједном осам котура, за две радње колико смо их у предузећу имали и сместио их у хладном Брацином подруму који је онда служио као хладњак. Тада сам већ био и председник радничког савета у предузећу од десетак посланика, па сам по тој основи али и личне заинтересованости за све што се догађа, био присутан када је једнога дана дошао у контролу срески ветеринар из Владичиног Хана, неки Драган, фин човек, млад и наочит, културан, али и педантан и одговоран у свом послу. Погледао је гомилу котура тог качкаваља и није му много пажње било потребно да уочи да у њему има црва. Расекао један, па расекао други, па трећи па тако редом, из свакога су милели црви. Тражио је да се сви изнесу насред авлије иза хотела „Слобода“, од некуда донео бензин, полио их све и запалио. Док је то радио ја сам налетео на њега да се тучем, викао сам, претио а он мирно без узбуђења сав качкаваљ упалио, уништио. Мој директор се бунио, протествовао, али даље од тога није ишао. Касније сам се освестио и спознао колико је тај ветеринар Драган био у праву а ја га неоправдано нападао. Директор који је сасвим непотребну количину набавио, ту велику количину правдао је свој поступак грешком испоручиоца а не својом, па је чак написао

службену рекламацију коју је послао поштом обичним писмом око чега смо се спорили, али би што би.

Једног зимског дана белину снега појачавало је сунце. Бејах на дужности конобара у гостионици када је на железничкој станици стигао из правца Лесковца, који је ишао из Београда, путнички воз. Тада другог превоза на даљинама није било па је из правца станице према главној улици ишла добра група људи, а међу њима мени познат благајник „Електросрбије“, висок, млад човек, са ташном у руци, у зимском капуту боје земље, од велура. Носио је тамне, али како у домаћем жаргону кажемо црне наочаре. Први пут сам то видио. Свом најближем саговорнику сам то рекао „гле ове будале, носи црне наочаре, шта ли му то значи“. Ја сам дотле знао да се тамне наочаре носе само лети ради одбране од сунца, али зими, то ми је било нешто ненормално, колико и глупо, мислио сам тада да се човек прави важан са овим наочарима. Да се тамне наочаре носе још потребније зими од јаког сунца по снегу, нисам знао. Касније сам сазнао колико сам био неук па и глупо реаговао на ствари које су тако нормалне.

Незнање води у грешке а грешке које се признају као суд сопствене савести и наук о смислу или бесмислу учињеног или неучињеног.

Две године рада Електросрбије оживело је Предејане у сваком погледу.

Већ 1945. године мале, мање од Предејана општине, Рупље и Џепа припојене су Предејанској, па је и број општинских службеника порастао али и квалитетно ојачао доласком школованих, стручнијих кадрова који су се могли и морали ангажовати на јачању активности у првом реду на привредном плану а потом и другим активностима у култури, образовању, спорту, здравству. У другој половини 1953. године расформирано је угоститељско предузеће „Грделичка клисура“ у две самосталне угоститељске радње: хотел „Слобода“ и гостионицу „Црна Трава“, али је формирано Предузеће за производњу и промет алкохолних и безалкохолних пића „Шљива“. Формирање „Шљиве“ имало је подлогу у две чињенице: у подруму бившег кафеџије и трговца алкохолним пићима Братислава – Браце Ристића постојала је опрема (бачве и бурад) за складиштење неколико десетина хиљада литара вина и ракије, био је на располагању и сам Братислав Ристић као врсни стручњак за тај посао, уз то је имао сина који је у Вршцу завршио винарску (енолошку) школу са добрим познавањем процеса производње ракије и, постојала је веома добра сировинска база коју је

раније као приватник на најбољи начин користио Ристић. Села су још била пуна, воћњаци здрави и плодоносни, посебно шљиваци, а сељак је био вичан производњи ракије од шљива али и осталог воћа, уз то био је заинтересован, као раније да са тим добром остварује приходе. Браца је и добро познавао тржиште.

„Шљива“ је, ипак, после четри године успешног пословања угашена неразумном вољом власти, а цео је посао преузела Земљорадничка задруга. Браца отишао у пензију, задруга није имала кадрове, покушавала је на крајње примитиван начин да имитира „Шљивине“ кадрове и са ликерима и воћним соковима али безуспешно. Све слабије и слабије док су се у том неуспеху изгубили и сељаци као произвођачи и купци. Време је у протоку тражило усавршавање технологије у производњи, купци квалитетне производе какви су имали други произвођачи. У Задрузи није ни било снаге ни умеће, људи који су процес импровизовали и упропастили уместо да га унапреде и ускладе са захтевима тржишта. 1. јануара 1960. године престала је да постоји и Предејанска општина. Грделичка којој је прикључена, није показала никакво интересовање и једина перспективна делатност се полако угасила. То је „помогло“ и сељаку да производи само за своје потребе и, захваљујући и другим околностима диже „сидро“ и напушта овдашње село.

Ослањајући се на постојање сировинске базе, док је постојала, предејанска општина је правила анализе и планове не само са „Шљивом“ него и за подизање погона, или мини фабрике, за производњу чипса и пиреа од кромпира и прераду воћа у мармеладу, џем, компот и друге сличне производе. Укидањем општине и ти су планови пропали.

Вршена је и анализа састава и чврстоће камена из Коraћевског брда која је показала прикладост за производњу туцаника за пругу и подлогу на путевима, за израду камених коцки за улице, ивичњаке и друге врсте производа. Ради експлоатације формирано је 1955. године предузеће „Камбет“ (скраћеница од камен-бетон), које ће се бавити поред експлоатације камена и производњом грађевинских елемената од бетона у разне сврхе. Радило је три године, али примитивним средствима на примитиван начин, није било капитала за набавку одговарајућих машина и планиране жичаре за превоз од каменолома доле до места стационирања. Планери су лоше рачунали, камен и производи од камена превожени од каменолома до доле воловским колима било је немогуће, па су се и руководиоци и педесетак радника

брзо разишли уверени у немогућност опстанка у таквим условима пословања. Наговештај, па поступак укидања општине која је покушавала да нешто уради уверио је и општинске руководиоце да је њено настојање у том правцу узалудно. Политика државе у то време, усредсређена на мегаломанско укрупњавање општина лишило је многе дотадашње креативне људе у укинутим општинама да нешто више учине за народ у селима и малим варошима какво је Предејане, да нешто вишеураде за одржавање живота у њима. То је, уз друге околности, покренуло снажну миграцију према градовима и напуштање села која су, после педесет година пуста.

Трговина и угоститељство у Предејану утерани су у заједнички кош у пресељеним општинама, у овом случају у Грделицу а шест година касније у Лесковац. У међувремену, две самосталне угоститељске радње које су створене укидањем Угоститељског предузећа „Грделичка Клисура“ због нерентабилности једне од њих, поново је 1956. године формирано Угоститељско предузеће сада под именом „Планинар“, али је и оно укидањем предејанске општине припојено предузећу „Јужна Морава“ у Грделици, које је пре тога било на умору. Предејанско, са Мотелом на чијој се изградњи у Предејану радило, требало је да оживи Грделичко предузеће. Мешање политике у све и сваштa, политике локалних политичара, показало је да грделичко угоститељство нема шанси за опстанак па је већ у другој половини седме деценије угашено а предејанско се вратило себи и са новим новоизграђеним мотелом наставило да живи и напредује. Али предејанска трговина у оквиру грделичке којој је била припојена такође морала ради опстанка назад сада у крилу Земљорадничке задруге, која се све више оријентисала на трговинску делатност. Истина са широко распрострањеном мрежом станица за откуп и пласман на велико пољопривредних производа али најмање са подручја бивше предејанске општине у којој су се села убрзано гасила.

Шуме су од вајкада, па и у нама ближе време - двадести век, биле највеће богаство овога краја. У последњем веку и воће. Оне су служиле за основни материјал за изградњу кућа и помоћних зграда, за склањање и збегове у бекствима, сеобама, насељивању у деловима који нису били лако доступни, за хајдучију сваке врсте а у Другом светском рату партизанима за скривање и нападе на окупаторе. И, за огрев свег становништва и кад је оно било и мање и веће.

Шуме су за сеоско становништво у околини одувек биле један

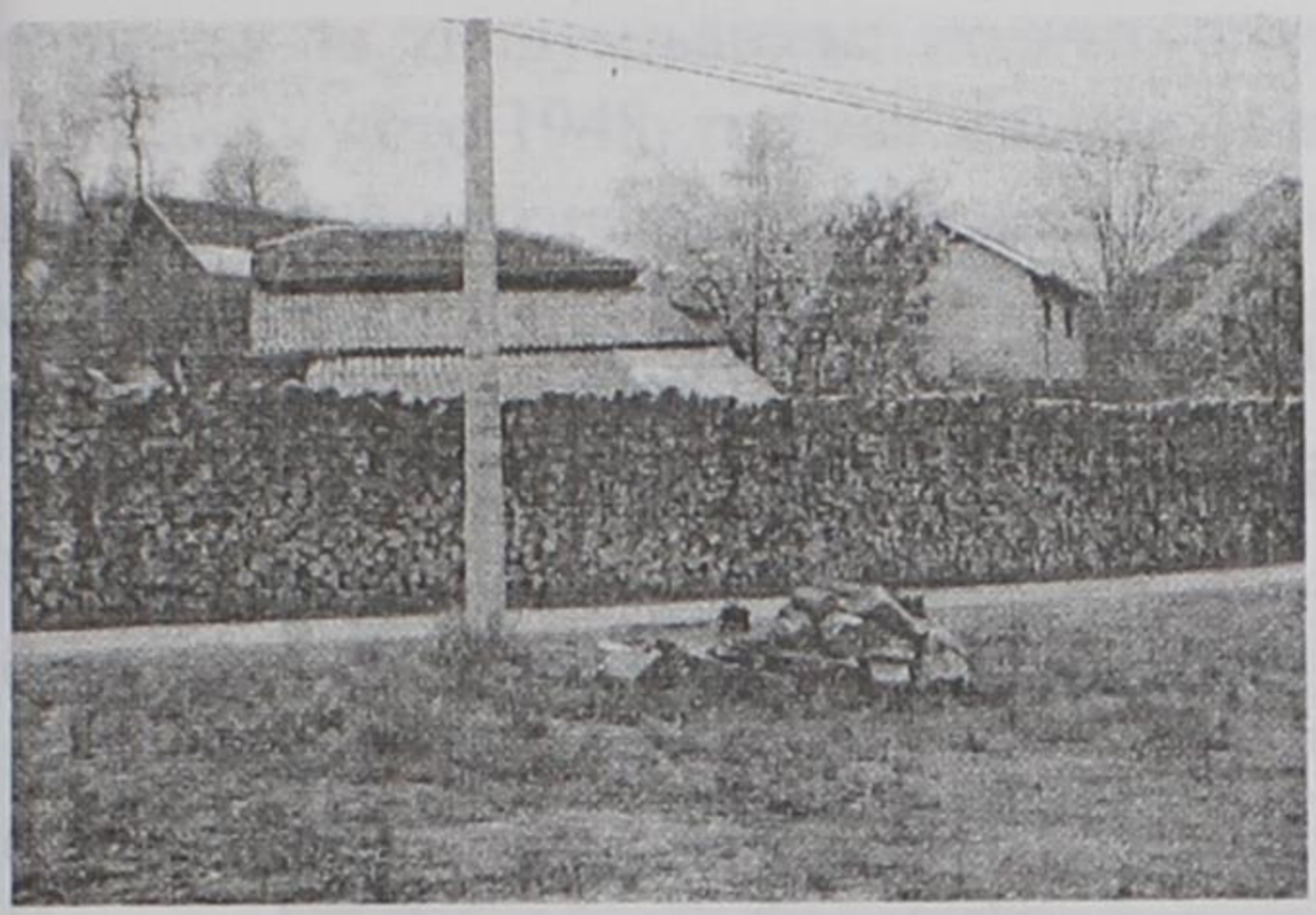
од главних извора прихода, јер, не само што је огревно дрво служило за целогодишње огревне и друге потребе него је огревно дрво, у мањој мери техничко, и уз државних и приватних шума било предмет трговине између "произвођача" и потрошача али и за извоз у хиљадама просторних метера. Неколико предејанских трговаца, а после рата Задруга и Шумаска управа откупљивали су или (шумска управа) из својих поседа извозили велике количине, кажу највреднијег буковог дрвета.

Највећи трговац и извозник огревног дрвета пре рата из Предејана био је Милутин Стајковић "Јеврејин" који је и многе војне гарни-зоне у Србији пре рата снабдевао огревним дрветом. Тако су, сељаци који су имали да продају на стаблу или који су имали јаку стоку за вучу, дотурали дрва из околних шума на стоваришитима у Предејану, одакле су даље транспортована, раније железницом, последњих деценија великим камионима.

Постојање Шумске управе у Предејану представљало је једну од најзначајнијих привредних предузетничких фирми увек са квалитетним стручним кадровима. Шумска управа у Предејану једна је од шест на широком пространству лесковачког шумског газдинства и, како се из података види била је и сада је једна од најбогатијих испред оних у Лесковцу, Црној Трави, Власотинцу, Лебану и Медвеђи. Под управом Шумске управе у Предејану сада се налази 78789,5858 хектара. Од тога у рејону Кукавице 3024,96 хектара и Качара 4871,62 хектара или укупно 7896,58 хектара. Поменуте површине имају 1,762,620,40 просторних метара и то Лесковачко поље 3715,30 метара просторних, Кукавица 560780,70 метара и Качар и Зеленич је 1,215,124,40 метара.

Површина под приватним шумама над којима врши надзор и управљању шумске управе у Предејану је 7959 хектара а од тога само у Предејанском рејону повешина шума 2620 хектара.

Шумска управа у државним шумама годишње посече 18,5 до 19000 метара што у структури дрвних сортимената износи 300 метара грађе, 4700 метара трупаца и 14500 метара огревног дрвета. Код овакве експлоатације строго се води рачуна о томе да се посече мање него што је годишњи прираст који се одређеним параметрима прати. Такође се води рачуна да се за огревно дрво сече оно које је старо и које више не даје прираст да би се на његовом месту засадило друго и тако задржао па и повећао шумски фонд који је заиста велики и представља трајно богаство.

Оваквих као ова стометарска камара само је једна од многих које су којекуда спремљене за купца.

Ипак, тврде у Шумској управи, иако имају све просторе покривене шумарима, не успевају увек да спрече шумокрадице, поготову оне у приватним шумама које Управа такође контролише јер то није само приватно већ и велико и трајно друштвено богаство.

Под управом ове Управе налазе и два ловишта, Кукавица и Качар на планини Чемерник на надморској висини око 1400 метера на површини од 410 хектара. Оптимални капацитет ловишта је 70 гела јеленске дивљачи и 200 комада дивљих свиња. У склопу ловишта на Чемернику је и ловачки дом капацитета 20 лежаја као и два мања вештачка језерца.

У прилогу се налази детаљни преглед шумског богаства којим управља шумска управа у Предејану.

Велике површине под воћњацима у приватном поседу сељака ако неук у прераду у разноврсне финалне производе, доносиле су велике приходе и били један од главних извора прихода, остваривaних или продајом у свежем стању или прерадом у квалитетну ракију. У ранијим вековима и вуну. Крушка, јабука и орах до рата извожени су у великим количинама широм Србије. Воћњаци су застарели, напуштени тако да се почетком овога, новога века, може наћи по нешто ораха и шљиве џанарике за ракију за сопствене потребе.

У једном делу још по нешто младим људима на селу главни приход је огревно дрво које се у току целе године, нарочито с јесени свуда наоколо могу видети велике количине огревног дрвета спремног за продају, скоро увек за познатог купца са стране. Тако за један део сељака то представља добар приход.

Шумска управа са шеснаест шумара и управником, врсним стручњаком, културном и интелигентном личношћу, иако малобројно по људима, за предејанске прилике била је између педесете и шездесете године значајна привредна организација која је доприносила живости у Предејану. Имала је расадник у Палојцу код школе из кога је црпела

ЈП „Србијашуме" Београд
ШГ „ШУМА" Лесковац
ШУ Предејане

- Г- дину Миомиру Миленковићу

Преглед површина којима газдује ШУ Предејане

Државне шуме:

Редни Број	Реон Ревир Шумска управа	Површина Ха	Реонски шумар Ревирни инжињер Шеф шумске управе
1	Слатинско –Туловски	942.88	Шум тех. Бора Антић
2	Ораовички	732.10	Шум тех. Предраг Илић
3	Падешки	626.76	Шум тех. Новица Цветковић
4	Зеленички	723.22	Шум тех. Светислав Михајловић
Свега:	**Кукавица**	**3024.96**	**Дип инж. Небојша Тодоровић**
1	Качарски	1286.12	Шум тех. Зоран Јовановић
2	Палојачки	969.87	Шум тех. Драгиша Стојановић
3	Рупски	1239.02	Шум тех. Стојановић / Михајловић
4	Мрковачки	1376.61	Шум тех. Саша Ристић
Свега:	**Качер**	**4871.62**	**Дип инж. Небојша Пешић**
УКУПНО:	**Државне шуме Предејане**	**7896.58**	**Дип инж. Небојша Станковић**

Приватне шуме:

Редни Број	Реон Ревир Шумска управа	Површина Ха	Реонски шумар Ревирни техничар Шеф шумске управе
1	Предејански	2620.00	Шум тех. Србољуб Стојановић
2	Грделички	3453.00	Шум тех. Данијел Антанасијевић
3	Грабовнички	1886.00	Шум тех. Тања Ђорђевић
Свега:	**Ревир приватне шуме**	**7959.00**	**Шум тех. Жана Радојчић**
УКУПНО:	**Приватне шуме Предејане**	**7959.00**	**Дип инж. Небојша Станковић**

Државне шуме:

Редни Број	Газдинска јединица	Запремина Σ V M3	Етат (дозвољена сечива V) M3	Годишњи план M3
1	Лесковачко поље	3715.30	798.70	62.94
2	Кукавица 2	560780.70	75652.80	5961.95
3	Качер-Зеленичје	1218124.40	190023.40	14975.11
УКУПНО:	**Државне шуме Предејане**	**1782620.40**	**266474.90**	**21000.00**

ШУ Предејане годишње посече од 18500 – 19000 м3 нето дрвне запремине, што у структури дрвних сортимената изгледа овако: 300 м3 грађе, 4700 м3 трупаца и 13500 м3 огревног дрвета. Прецизније речено ШУ Предејане користи сечиви етат са 79% јер отвореност шумских путева и влака не дозвољавају максимално искоришћавање потенцијала станишта.
Поред главних шумских производа (дрвни сортименти) ШУ Предејане се бави и искоришћавањем оних споредних. У свом саставу поседује два отворена ловишта: Ловиште „ Кукавица" и ловиште „Качер" .
Уз то на планини Чемерник на надморској висини од 1350 – 1400 м подигнуто је и затворено ловиште на површини од 410,00 ха. Оптимални капацитет ловишта „Валмиште" је 70 грла јеленске дивљачи и 200 комада дивљих свиња. У састав овог ловишта улази и прелеп ловачки дом капацитета 20 лежаја. Као и два вештачка језерца. У нижим деловима државних шума ШУ Предејане газдује са 250 пчелињих Кошница. Годишња производња меда износи 4000 – 5000 кг меда.
Укупан број упошљених код ШУ Предејане износи 25 људи.

Обрадио:
Шеф ШУ Предејане
Небојша Станковић

Преглед распореда и простор под шумом, шумског богатства под управом Шумске управе у Предејану.

саднице за пошумљавање голети оптужене за ерозију и велике поплаве у лето 1948. године. Бавила се више пошумљавањем голети, нарочито на ерозивним теренима а мање и врло опрезно и умерено експлоатацијом постојећег шумског блага. Тада је подигнута и лепа зграда шумске управе.

На обрађеном терену испод бивше виле индустријалаца Марјановића из Лесковца, која је у току рата била седиште команде бугарске пограничне чете на челу са поручником Стојановим, који је био зликовац без премца, било је урађено угледно шумско поље, са управом Огледне станице у самој згради, на челу са инжињером Благојом Каракушевићем и његовим помоћником такође инжињером Златом Ђурђиц. Беше то дивно уређена, права ботаничка башта где је вршено засејавање и неговање, огледи преко којих је требало утврдити које врсте шумског дрвета на овим теренима најбоље успевају. Ти страни, културни, интелигентни људи са кадровима сличне провинијенције у школи, општини и на железници својим присуством и понашањем били су угледни „примерци“, промотери културног понашања и деловања уопште. Тадашњој интелектуалној елити у Предејану треба додати инжињера Војислава Валчића, његову супругу, директорицу школе Милицу Валчић и лекара, доктора – Тому Стаменковића. На крају последње деценије двадесетог века, до када је за последњих педесет година из Предејана и његове околине одшколовало и у бели свет отишло више десетина интелектуалаца. Немају ни где ни зашто да остану. То је део укупног процеса нестајања једне средине са више насеобина које су некад својим свеукупним животом, чинило се перспективним.

Тако је губитком једне по једне институције, једног по једног предузећа, једног по једног вредног и предузимљивог сељака произвођача, једног по једног интелектуалца или инвентивног и амбициозног ствараоца, губитком једног по једног (каквих је одувек иначе мало било), дакле један цео ансамбл који је уређивао живот и водио ка прогресу и село и варош су тако нестајали. Какав је управо био случај са овим делом Јужне Србије. Онај ко зна како се живело, радило, какав је у ком времену био систем вредности, како се живело јуче, данас, на великом је губитку. Он неће моћи од свега што је у даљој и блиској будућности било, да препозна и садашњости и за потоњи живот да сачува. Да ли је уопште могуће да се човек тако понесе, искуство и наук никад не би могли бити путоказ за неки бољитак, како

свој и својих тако и друштвеног, ужег или ширег, окружења.

Ишао сам бос, и вадио уз помоћ родитеља, најчешће мајке, из стопала трње, носио свињске опанке којима сам се, кад сам имао радовао као неког богатог оца син са лакованим ципелама можда и више од тога. Носио на задњици и коленима најчешће закрпљене панталоне са закрпама које најчешће нису биле исте боје као и панталоне. Љуштио сам с пролећа букову кору да би са огољеног дрвета расклиматаним ножићем стругао сок које је рано лишће и нове изданке букових грана, да би неку „посластицу“ појео. Месецима гладовао, одржавајући живот копривама, разним куваним лишћем и по којим кромпиром. После много патњи ја сео у фотељу коју сам зарадио, поред осталога и тако што сам двадесет и четири сата радио, па онда толико одмарао, па опет тако, да сам ноћ проводио тада дремајући лежећи на три састављене кафанске столице, тврде као што је и моја душа била. И та фотеља је била тврда. Као камен. Али се нисам стидео јер би ме таква у очима оних који су са мном и по мом „ћефу“ радили компромитовали. Из ње, имао сам разумевања за будале и глупаке али не и за нераднике и јавашлије.

Ако ће неко овај најкраћи опис животних патњи разумети мора да разуме и то да сам био само један од многих који су део свога живота тако живели. Најбоља се школа тако учила а карактер тако брусио. Касније школовање кад му време није било, било је само глачање избрушеног. О томе још.

Животним искуством, нарочито када се оно великим делом стиче у тешким условима и кад се оно рационално и зналачки користи често му није равна ни једна школа. Ја сам ипак, на време схватио да се без ње не може па сам почео са двадесет седмом а завршио са четрдесет осмом годином живота.

Како се живело у Предејану? Пре и после рата?

Земљорадничка задруга у Предејану, али и у највећем броју места где је постојала уместо да уз помоћ стручњака за област пољопривреде нуди могућности и решења за унапређења пољопривреде окренула се трговини и откупу пољопривредних производа док је имала шта да и од кога откупљује. А кад је тога нестало, нестала је и она као и свака друга у другим местима. Сељак је, остављен сам себи без потребне бриге и помоћи државне политике. А осетивши прилику да може на другом послу, обезбедити живот себи и породици. Жалостан пример као индикатор је село Мрковица (раније Гузевје), 1948. године 202, а 2010. године један деведесетогодишњи становник. Тотална пустош.

Тај једини остао од 202 становника сељака, примерак је за историју села. Инаџија ће у њега до краја живота, а још привређује, за себе, по нешто и за своје градске потомке.

Један део средње сеоске популације из које су излазили млади људи, школовали се и одлазили даље, па и у иностранству, видевши да нема смисла у новим околностима даље опстајати на селу. Силазио је овде у варош. Мотив је једноставно био да се живи у подножју где се одрасло и навикло на ваздух, воду, природни амбијент. Вођени су надом да ће ту опстати и остати. Одавде, од како је Предејане, из њега су даље људи више одлазили невољно, "трбухом за крухом" него вољно. Тако је варош, привремено, расла док је село пражњено до потпуног нестајања. Зато их се, о славама и другим светковинама може видети како су неком свом дошли да ту проведу који дан или, у току лета, коју недељу.

Амбијентално, варош је у односу на непосредни послератни период узнапредовала у знатној мери: главна макадамска па онда покоцкана улица асфалтирана је, бочна, уз предејанску реку такође, од главне улице па до цркве као и она која преко Росуље иде до краја Јабукара изнад мотела, потпуно нова „послератна" улица прави је бисер шеталишта, чиста питка вода права је благодет, канализацијом повезан већи део вароши, а загађена река Морава, замењена је лепим базеном за купање на Предејанској реци. Користе се и такозвани водопади узводно. Решено је питање изношења смећа које је до пре коју годину загађивало сваки кутак лепе вароши а Предејанска река, ту у центру, била главна депонија свега и свачега.

Црква, најстарије Предејанско и околних села благо, чију су градњу управо иницирала и организовала села у лето 1869. године, оронуло и у току свога постојања пљачкано од окупатора, сада је у новом лепом руху. То духовно благо било је добрим делом и жртва послератног режима. Новим рухом „одевено" је захваљујући иницијативи Месне заједнице, свештеника Саве Момчиловића, али пресудну снажну материјалну потпору српско-руског бизнисмена, рођеног Предејанчанина Драгана Павловића и уз помоћ општине Лесковац и Министарства вера Србије. У првој књизи „Предејане, варош на царском друму" нису наведени узроци и пресељења првобитно замишљене и започете локације цркве 1869. године. У међувремену, дошао сам до извезних сазнања од којих се не зна које је тачно, па их вреди због вредности и значаја овог духовног блага поменути.

У оптицају су, код најстарије популације биле две верзије. С обзиром да је преовладавала иницијатива једне до тада постојећих двеју парохија, Сушевске са осталим селима лево од Предејанске реке и Предејанске са десне стране, преовладала је она Сушевска да

Црква предејанска, изглед пре адаптације

Слика цркве предејанске после адаптације

се црква гради на стени са десне стране пута узводно на изласку из Предејана. Био је допремљен и део материјала, камена као главног и започета је градња на том месту. На дан Светог Архангела Гаврила 26. јула, чије свето име Црква носи, одржаван је народни сабор. Наишли турски јаничари и начинили зулум побивши све што није успело да утекне. Тада су организатори и парохијани закључили да је то место проклето и да цркву не треба наставити градити на том месту, па се одлучило да се гради на месту које је првобитно предложила она друга парохија. Тако је грађена, после две и по године градње на месту садашњег постојања. Друга верзија каже да се црква почела градити на првој локацији, али да је оно што је у току дана сграђено у току наредне ноћи разрушено. То се понављало у више наврата па су организатори и верници закључили да се и сам Бог противи градњи на том месту те је послао виле да у току ноћи разруше оно што је у току дана сграђено. Тако се отишло на садашњу локацију. Која је од двеју верзија тачна, те да ли је и једна тачна немогуће је утврдити, али су свакако интересантне.

Доживљавајући насртаје и заблуде домаћих верника и нападе туђина, Црква је, ипак, уз помоћ верника, добрих људи, али не треба мимоићи, добрих свештеника, успела да опстане као најстарији споменик духовне културе у Предејану.

Проћи ћеш не тако дуговечно варошицом која је, посебно у неким својим деловима оличена лепим кућама, и одевена у ново рухо, али ничијем оку не могу да промакну и напуштена, оронула бивша велика школа из које су изашли многи данашњи учитељи, наставници, професори, лекари, инжињери, доктори наука, научници, мајстори, бизнисмени. Кад је настала нова у чију су изградњу уложили свој ентузијазам ванредним трудом неки бивши локални политичари, али најпре тадашњи вишегодишњи, веома цењени касније професор и доктор социологије Миораг Ђорђевић који није био само просветни радник од класе и директор школе већ и друштвени радник чија је јавно и приватно изречена реч веома уважавана у решавању свих важних проблема у животу ове вароши, и његову интелектуалну тежину која је у даљем животу потврдило звање универзитетског професора.

Стару школу је након изградње нове откупила Задруга, а када је напуштена бивша школа, велика и за своје време лепа грађевина, препуштена је зубу времена.

Свако ће пролазећи улицом запазити у каквом је стању бивши хотел „Слобода“, такозвана Брацина кафана, који је до изградње мотела био најлепше свратиште предејанчана који нису радо улазили у кафане, а још више туриста и домаћих и страних који су макадамским путем овом магистралом ишли, али и излетиште оближњих варошких насеља, посебно Лесковца. Данас када овај текст настаје, они који

Освештење адаптиране цркве предејанске које је извршио епископ нишки Иринеј, касније патријарх, 26. јула 2009. године у присуству грађана

Епископ нишки Иринеј, касније патријарх и Драган Савић, председник Месне заједнице, који је био један од организатора обнове оронуле цркве у Предејану.

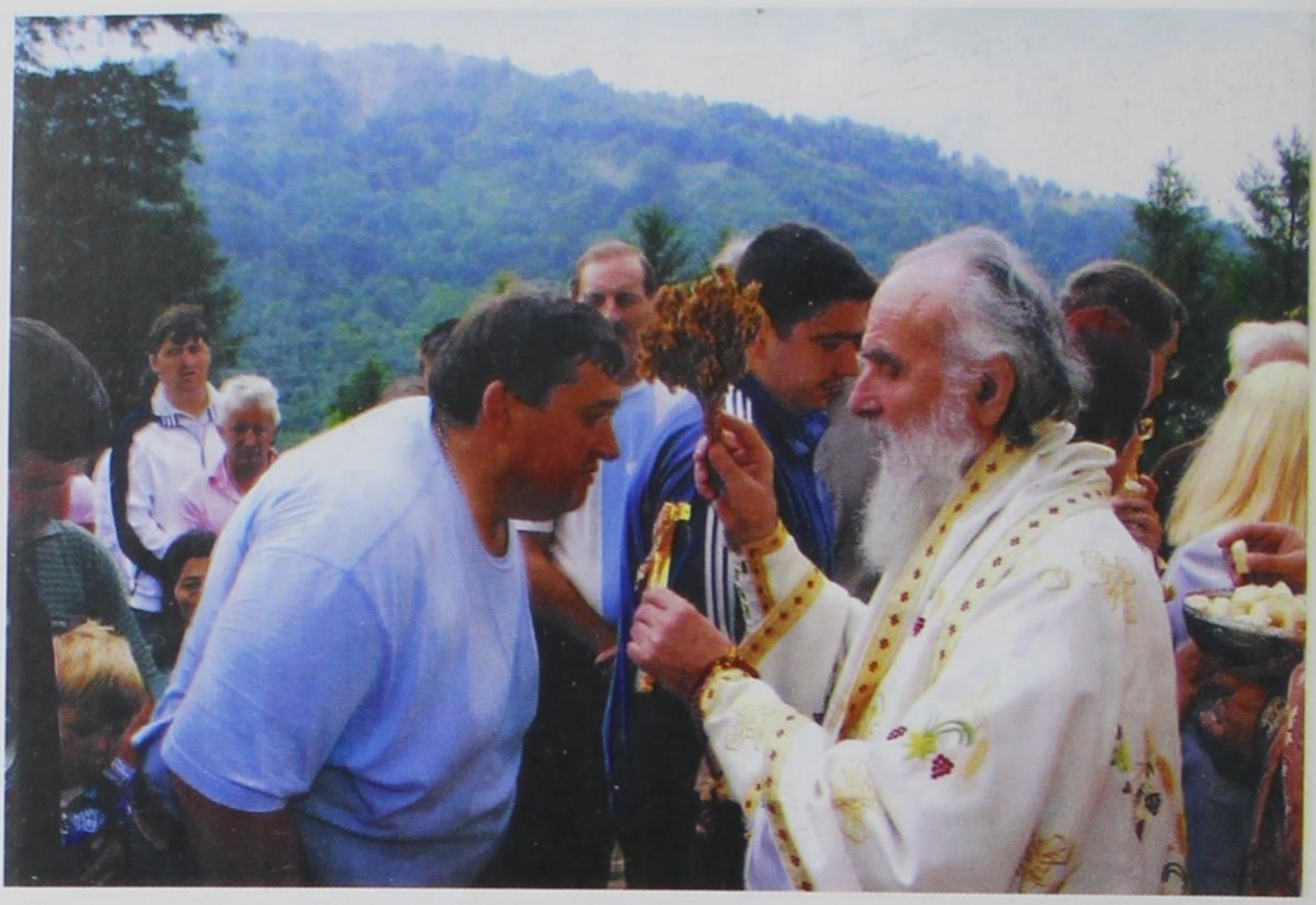
Епископ нишки Иринеј са највећим донатором обнове – адаптације цркве предејанске са Драганом Павловићем, десно и Драганом Савићем, председником Месне заједнице, снимљени приликом освећења 26.7.2009. године...

... са супругом Маријом, главни и највећи донатор обнове урушене предејанске цркве, епископом нишким Иринејом приликом освећења цркве у Предејану 26.7.2009. год.

Епископ нишки Иринеј приликом освећења цркве предејанске 26.7.2009. године са Драганом Павловићем и његовим сином Александром

Епископ нишки Иринеј благосиља заслужног донатора обнове цркве предејанске на освећењу у цркви, дана 26.7.2009. године

Поворка верника око цркве предејанске на челу са епископом нишким Иринејом и Драганом Павловићем приликом њеног освећења 26.7.2009. године

После освећења цркве, епископ нишки Иринеј, касније патријарх, са служењем, донатором и верницима испред мотела у Предејану.

ИРИНЕЈ

ПО МИЛОСТИ БОЖИЈОЈ
ПРАВОСЛАВНИ ЕПИСКОП НИШКИ
ОДЛИКУЈЕ ОВОМ

ГРАМАТОМ

Драгана Павловића

ЗА НЕСЕБИЧНУ ПОМОЋ И ЖРТВУ,
СТАЛНУ БРИГУ И ПОКАЗАНУ ЉУБАВ
ПРЕМА ЦРКВИ СВ. АРХАНГЕЛА ГАВРИЛА
У ПРЕДЕЈАНУ.

ЖЕЛИМО ВАМ ОД ГОСПОДА И
СПАСА НАШЕГ ИСУСА ХРИСТА
СВАКО ИСТИНСКО ДОБРО

ДАНО У ПРЕДЕЈАНУ, ДВЕХИЉАДЕ
ДЕВЕТЕ ГОДИНЕ МИЛОСТИ ГОСПОДЊЕ,
ЈУЛА ДВАДЕСЕТШЕСТОГ
А ПОВОДОМ ОСВЕЋЕЊА ХРАМА
СВ. АРХАНГЕЛА ГАВРИЛА У ПРЕДЕЈАНУ

Ф. БР.

БОЖИЈИМ БЛАГОСЛОВОМ
ЕПИСКОП НИШКИ

Граматом који је епископ нишки Иринеј у знак признања и захвалности уручио великом добротвору цркве предејанске Драгану Павловићу...

Иринеј

Православни Епископ нишки
на предлог Црквене општине

ОРДЕНОМ СВ. ЦАРА КОНСТАНТИНА

ОДЛИКУЈЕ

г. Драгана Павловића
из Предејана

за верност и оданост својој цркви и патриотско дело показано у драгоценом доприносу у обнови храма Св. Аргангела Гаврила у Предејану.

С благословом.

дана 26. јула 2009.г.
у Нишу

+ Епископ нишки

и плакета којом се главном добротвору и донатору обнове цркве предејанске Драгану Павловићу додељује Орден Св. цара Константина, уручених 26.7.2009. године

Додатак за предејанску цркву

Са гледишта бележника хронике Предејана, најдуже стоје и попримили су историско значење два објекта: камени мост преко Предејанске реке у центру Предејана и, нешто (десетак година) старија предејанска црква. Мост је, не баш много паметном одлуком људи који су о томе одлучивали претрпео пре неколико година физичке промене које су му одузеле добар део тог значаја, али црква је, насупрот, обновљена на начин који јој је додао вредност у историском смислу.

Црква је у својих преко 140 година живота трпела многа оштећења и скрнављења од освјача, прво од Турака која је и грађена по специјалном одобрењу по ферману од 1869. до 1871. године, до њихове владавине 1878. године они су је у више наврата скрнавили.

Највеће скрнављење она је ипак претрпела од стране бугарских окупатора у Првом светском рату, о чему сам више писао у Првој књизи. Народ је, ипак, био бољи чувар, па је скривањем најзначајнијих црквених предмета, укључујући ту и звона сачувао, па их по одласку окупатора на место враћао. У она времена, народ као целина, много више је ризиковао и жртвовао се за очување те свенародне светиње.

Најзначајније је то што је прод у тој светињи налазио место са кога ће Богу и свецима упутити молбу за добро здравље или излечење своје и својих ближњих, за мир и благостање, за добар род усева и плодоношење стоке и живине и што су му те молбе и кад нису увек уражале плодом, отварале душу и наду, ослобађао страха, помагао да се духовно и надом окрепе.

Но, време је чинило своје па му је и зуб времена, поред злих људи, наносио штету, тако да је црква у време Другог светског рата, а нарочито по ступању на власт комунистичког режима запуштена, била остала без икакве материјалне помоћи. Људи су је углавном слабо, често и кришом посећивали.

Народ је почео слободније да на молитву долази тек у последње две деценије двадесетог века, а нарочито од почетка новога – двадесет првог века. Али, ни тада црква ни од кога није добила значајнију материјалну помоћ.

2006. и 2007. године и више црквене власти, на молбу и интервенцију неких предејанчана показале су веће интересовање за обнову у великој мери њеног нарушеног здравља.

Прва рука Спаситељица дошла је од, кога би другог, до ДРАГАНА

ПАВЛОВИЋА „ПЕЛАГИЈЕ“, који је уложио значајна средства. Уложила је и Патријаршија, нешто и Општина лесковачка, а организацију је водио председник Месне заједнице Драган Савић. Обнова је завршена 2009. године, а док је текла, у више наврата ју је обилазио тадашњи нишки епископ, касније патријарх Српске православне цркве, господин Иринеј, који је показао велико разумевање за обнову ове духовне богомоље. Радове на обнови цркве стручно и веома квалитетно извео је предејанчанин Миодраг – Мића Трајковић, грађевински техничар. На крају, епископ, господин Иринеј је цркву освештао на њеној слави Св. Архангела Гаврила, 26. јула 2009. године. У знак признања за велики и одлучујући материјални допринос обнови код освештења, епископ је господину Драгану Павловићу доделио Велику Грамоту и орден цара Константина. Велика признања, која јесу не само од црквених великодостојника него и од народа заслужена. Орден је као организатор добио и господин Драган Савић.

У току су припреме а и спремност добротвора да помогну и унутрашње осликавање цркве које ће тако добити и сјај и духовну величину, која ће потпуно попунити празнину коју је народ осећао посећујући оронулу и оштећену цркву.

Помињући са осећањем обавезе на то, овде, значај доприноса Драгана Павловића, нећу да заобиђем чињеницу да је овај, не само овде, него још којекуда учинио добра дела: направио је, откупивши и терен, савремено фудбалско игралиште са помоћним објектима, а од центра вароши у дужини од близу четири километара уз Предејанску реку, преко 40 бетонских стубова преко којих је електричном енергијом снабдевена и последња кућа уз реку, а преко тих стубова постављени су телефонски каблови, па су све куће узводно тако добиле фиксне телефоне, те су оне, и са асфалтираним путевима готово постале саставни део ове вароши. Свуда колико може и када затреба, господин Павловић несебично прискаче у помоћ, а то већ чини, да, поред Мотела кога је подигао до високог квалитета, Предејане у сваком погледу учини лепшим.

Иако се, и оно, на жалост, из друштвено економских разлога празни. Још би и више да пије господина Павловића.

***

Извођач стручних грађевинских радова на цркви предејанској Миодраг-Миђа Трајковић из Предејана

су знали вредност и уважавање те куће, могу неизмерним жаљењем да виде како су га простаци и примитивци који су се по свом ћефу у њему усељавали и исељавали, упропастили.

Хвалећи ново, они који су староседеоци Предејана никако не могу да забораве старо, које је некада служило просперитету и угледу Предејана.

Некада је дрворед липа и калемљеног багрема, са обе стране главне улице, које су садили сами Предејанчани преко друштва за улепшавање Предејана био украс, склониште од летњих врелина и зимских вејавица. Нема га више. Једно по једно, како је коме које засметало, секао је ту и тамо, без стила, намене и реда.

Речи дуговечних Предејанчана са носталгијом прозборе о ономе што је некад било, како се живело, радило, међусобно односило, наилази на потсмех. „Застарелих сте ви схватања“, рекли би многи млађи људи овога новога века и миленија.

Они који бележе и памте, којима се могу приписивати у даљем току времена памћења и злопамћења у грех или нека тенденциозност, или они који сада као овај аутор невешто покушавају да будућим генерацијама писаном речју препричају прошлост једне лепе вароши, треба да буде опроштено, што то чине на, можда, неспретан начин. Можда, мислим да може што шта из прошлости да послужи као понос што су се родили и живели у таквој средини, или, једноставно наук за неки наредни став према овом лепом месту и његовој умирујућој околини. Ламентирајући тако Предејану и Предејанчанима и оним прошлим и овим садашњим и оним будућим, причи о цркви као најдуговечнијем предејанском споменику живота и опстајања, желим да подсетим на још један који нема као Црква духовну него историјску, употребну градитељаску вредност, камени мост који у центру вароши премошћава неизмерно вредну Предејанску реку. Његова првобитна

Камени мост лучног облика на Предејанској реци у центру Предејана. Нарушена је његова историска вредност уништењем камене ограде заменом за металну.

архитектонска вредност је повређена заменом постојеће камене металном оградом чиме је нарушена аутентичност. Како било да било он стоји ту, са ратним легендама, стоји и служи за лепоту и понос Предејана. Напуниће век и по постојања и нека Предејану на част и напредак служи још много више од тога. Поминьем га, да се не заборави вредност ни једног детаља који је саставни део лепоте ове вароши.

Нема Предејане ни довољно људи ни елоквенције ни снаге да сагледа, уочи и сачува све историјске вредности. Тужно је гледати како се пре годину – две урушила најстарија зграда Хан, па крчма, па кафана Петра Љубеновића. Он ју је само обнављао па за она времена важно и категорисао пре 160 година, тврдио је тада у једном поднеску надлежним органима да тај хан живи дотле и преко 40 година. Ту су, после рата, одржаване игранке, културне приредбе, скупови грађана који су одлучивали о важним питањима живота. Сада, само један део зида, са прозором још пркоси времену и људима буди сећања на своју племениту улогу.

Уз реку, са леве стране, сасвим близу од скретања са главне улице, видех недавно, урушио се кров најстарије воденице у коју је, један од више власника (заједничку кобилу ни вуци неће да једу) до пре коју годину, али из мерака и ентузијазма, Димитрије Митке Анђелковић, уз велики ризик да му се кров сруши на главу, примао на млевење по који џак кукуруза. Ипак, вода вадом још дотиче до ње и пролази испод ње. Још то држи Митка, јер вода се не може разрушити. Њој се често може радовати, поред ње уживати и сећати. Старина Митка пролази поред „воденице старе“ ту, тик уз кућу, прелази воду мостићем, а онда седне испред куће, гледа како део бистре Предејанске реке погонске снаге његове бивше воденице, гледа воду, милује је очима и у мислима види бившу воденицу, себе брашњавог, али душу испуњава њено клопатарење. Нема је више.

Генерациски јаз је велики и он се даље продубљује. Време није могло и никад нико неће моћи да заустави. Процес интелектуализације, култивисања, техничког и технолошког напретка је неминован, пожељан и служи бољитку генерално. Али неке друштвене вредности би морале бити трајне: морал, радиност, поштење, међусобно људско уважавање и поштовање. И још понешто.

Имао сам близу шеснаест година кад су мајка и стрина дугим моткама млатиле огроман орах испод наше куће. Његова крошња захватала је на земљи површину сигурно око шест стотина квадрата. Никад се нико није усудио попети у њега да орахе бере, већ само оно што се дужим моткама може омлатити. Планина сиромашна воћем, имала је скоро само шљиву џанарику од воћа, па је, чини се знанцу, вредело свако зрно. У току брања мајка изрече неку наредбу, да нешто урадим. Неопрезно, сигурно први и последњи пут тада, без промишљења из уста излете одговор „нећу“. Беше ми некако близу па ме к'о муња дохвати и ишамара на мртво име. Велики сам био да бих плакао а баш ми се плакало, али ми није могло пасти на памет нови отпор, физички. То се памти и памти а не злопамти. Као лек је та епизода у току живота касније деловала. Много година касније на то ме подсетио случај када је једна мајка заштитила дете од задатог посла. Не дирај га, рекла је, ја ћу. У великим, доратним патријархалним породицама свако је дете после десете године живота добијало своју улогу у свршавању текућих породичних послова и тиме не само дало свој могући допринос приходовању материјалних добара за живот, него и поимало потребу да треба и чак мора да ради и оно сразмерено својим могућностима, да ствара радну навику. То је био добит за друштво у целини.

У основној школи, за време одмора између часова наставе нас четворо из разреда прескакали смо клупе у учионици јурећи се. Отвори, ненадано, учитељ врата и виде то. Постројн нас уз зид и баш добро ишамара. Мој отац трговац и мој учитељ беху добри пријатељи. То није помогло да не добијем заслужене вруће шамаре. Данас, није редак случај, да мало јачи ученик основне или средње школе свог учитеља физички нападне због слабе оцене, па и да га, чешће повреди. А онда процес: школски одбор, па наставничко веће, па хоће ли бити казне или неће па родитељи стану у одбрану свога детета, па закони строго забрањују да се дете физички било како кажњава.

Од Адама и Еве до данас људи различитих полова водили су љубав. Али су то чинили у тајности или дискрецији јер је тако вођена имала највећу драж и била заштићена од потсмеха и ругања. Тај исконски природни дар за уживање, психичку релаксакцију, као, како кажу медицинари, социолози и психолози, има позитиван утицај на опште стање здравља, уз то служи и за репродукцију врсте, грубо је банализован. Пред очима пролазећег озбиљног света коме јел` ружно и тужно оно што види, па и пред очима неког од родитеља, млади се на улици грле и љубе, загрљени на некој клупи укрсте ноге тако свој природни дар излажу јавном бламирању и осуди културне јавности. После рата, више деценија, док су извођене разне радне акције на локалном, републичком и тада савезном нивоу, у којима је учествовала омладина оба пола и мешала се, строго је кажњавана свака јавна манифестација двополне љубави изрицањем казни пред бригадом и избацивањем са акција које су биле част сваког учесника. Строго се чувао јавни морал.

На почетку двадесет првог века у штампи, на телевизији, у штампи о сексу се наклапа на неукусан, баналан и посве ружан начин, одржавају се секције, подучавају млади од основне школе до одраслих људи, подучавају како то треба да раде без последица. На телевизији се приказују вулгарније сцене, голишаве играчице, плесачице, певачице просто нуде своје тело аудиторијуму, као „па изволите“. Снимају се филмови са сценама које до максимума компромитују његове ауторе, глумце и онемогућавају породично гледање филма.

Све ово говори и о средини о којој овде пишем. Те аморалне сцене галопирајуће обесмишљавају морал који је основа за понашање и живот у многим сферама свакодневнице. То ослобађа људе, данас мање, сутра више, прекосутра још више, све до кулминације аморалног понашања у љубави, у браку, у одржавању брака, о односима родитеља и деце, на послу, у поштењу. Ако се може ово, може и оно, потсвесни

је разум човека у коме чучи скривен и тражи само прилику и мотив да искочи, порив да учини неко зло, некакв искорак из нормалног да би био запажен. А то зло иде до силовања, масовне бестидне прељубе, дечје порнографије, педофилије и крађе, разбојништва и развода бракова који су некад били светиња, који су креирали и родитељи будућих парова као гаранти њихове вечности. Сада су они чести као нешто сасвим природно где су деца, ако су већ створена, прва жртва са тешким последицама. Родитељи су некад, до пре пет деценија, могли да утичу на понашање својих потомака, да понашање својих потомака држе под неком врстом контроле. Сада и кад имају воље и уверење да треба да учине нешто за добро усмеравање својих потомака, не могу. Кривац је управо морал као највећи губитник целе људске заједнице.

Неморал је извор и утока свих невоља нас, али смо сами креирали и неговали у име апсолутне слободе, у већини нимало свесни његових последица.

Руку под руку, заједно, са свим технолошким, техничким низом других цивилизацискиx достигнућа, дошао је са запада и овде међу нама нашао погодно тле. Само им се на путу к нама култура није придружила.

Ововремена власт, у име лажне и до морских дубина штетне слободе не спутава банализовање, секс слободе, која бламира и фетишизира сам тај чин. Таблоиди, комерцијална телевизија у трци за зарадом, филмови са најласцивнијим садржајима траже купца и гледаоца не бригајући за морал. Гарнирани су ружним и тужним приземним псовкама какве се гаје у свим, понајпре у најпримитивнијим срединама, хранећи тако те средине и стичући нове не само за опстанак примитивизма већ и за његово ширење. Култура понашања, изражавања не налази погодно тле а покушаји појединаца у таквим срединама да се макар благо залажу за њене вредности које воде ка општем добру, наилазе на потсмех, игнорисање и погрдне квалификације. Још давно, док је био жив, професор социологије Радомир Лукић на Београдском универзитету, објавио је у НИН-у подужи напис о култури уопште као вредносном феномену и примитивизму који је на путу покушаја да људски ум преусмери ка позитивном, констатује да човек који својим културним понашањем у примитивној средини, тешко може оволико да опстане. Она га као уљеза одбацује, јер ремети устаљени поредак. Промотери културе и морала су у нас у великој мањини.

Примитивизам је досегао дно. И снажно прети. Његов производ је банализам простачког псовања крви уста, детета, „све на свету“, мајке, главе, сестре, задњице, сисе, и не може се набројати какве је све

псовке може смислити простачки ум. Оне су гарнир у сваком разговору, у спору, у претњи, чак и у шали. Многи родитељи уче дете од малена како да опсује, па кад оно са том науком изрекне прву псовку они се смеју, радују се како дете им брзо учи.

Производ примитивизма је и насиље сваке врсте, од сировог национализма који негира све вредности до вербалног негирања права на постојање друге нације, што води у сукобе, политичке, економске, до ратних са тешким и непоправљивим последицама. Моја верзија правде је једино важна, мисли неограничена национална „величина".

Производ примитивизма је и бахатост ка уништавању општег или националног добра.

Примитивизам је негација културе, а дефицит у култури је подлога за сваку врсту зла. Некада смо у биоскопима, који су били државни, гледали филмове о пристојној грађанској љубави, о рату са непријатељима у којима је увек побеђивала правда као основ борбе окупатора, каубојске филмове у којима је било пуцњаве али не и крви, у којима се увек знало да ће победа бити на страни борца праведника, цртане филмове, филмске журнале, тако да смо из биоскопа излазили опуштени, релаксирани. Телевизија, од када је комерцијализована, свакодневно пласира, уз бомбасту претходну рекламу најгрубље и најстравичније секвенце, само убијање, пребијање, крв, пљачке, дејствовање у криминалу најсаврменијим и најубојитијим оружјем. То је деведесете постао жанр којим се настоји привући гледалиште (зашто је злочин као чин људске нарави) тако омиљена тема филмских продуцената и режисера? То је несумњиво постала најбоља инспирација за људе, младе људе генетских поседника зла и свирепости?! Цинично, све телевизије па и државна, пре приказивања упозоравају „Овај програм не препоручујумо особама млађим од .... година". Ко ли то мери старосне границе гледалишта? Психолизи знају да је свака забрана мамац. Нека државна агенција за контролу садржаја телевизијских програма не види потребу да интересу народног менталног здравља интервенише. Чудо? Није! Блефирају многи на важним дужностима и задацима. Морал је „зеро" категорија. Тровачи. Живите у време Рима, слободно. Будемо ли спутали слободу мишљења, ево их, дотрчаше из Европе узвикујући: не смете да спутавате слободу мишљења и изражавања. А наши емитери управо то траже. Идемо даље. Из провалију у провалију, па шта?

Висока политика није именентна једној малој вароши на некадашњем „Царском друму". Али, признајем да је државна политика у задњих шездесет година допринела највише да села у нас опусте

иако је варош „на коленима“ и само му је потребан, а бојим се да ће уследити, још један ударац да нестане. Отуда потреба да поменем само један догађај који показује да неморал није само фелер провинције.

У једној ратној години у последњој деценији двадестог века, “изненада“ је на дневни ред заседања републичке скупштине постављен избор новог председника државе Србије. Неко је предложио једно познато значајно име наше политике и културе а Скупштина акламацијом усвојила. Дотично, ново изабрани председник „није имао појма“ да ће га неко предложити и изабрати за председника, јер га нико до тад није питао хоће ли и може ли. Кад је акламацијом изабран, дотле дремуцкајући у својој кући или у стану, шта ли, зову га телефоном, саопштавају му да је изабран за председника државе (као да је изабран за члана риболовачког удружења) позивајући га да дође и положи заклетву. Одбија да државна кола дођу по њега, седа у такси и одвози се до Скупштине где га дочекује аплауз, он полаже заклетву не бунећи се што је без његове сагласности изабран за врховног жреца државе, полаже заклетву и седа у резервисаној столици у центру првог реда посланичких клупа, предходно испримајући честитања. Нема везе што је тај цео скеч као да је изашао из пера Бранислава Нушића толико невешто изведен да је било баш непријатно гледати га, а не знам како је деловао извести га. Његово име није важно, важан је као контекст општег стања и духа морала.

Тешко је веровати да тај лакрдијашки избор председника државе није запажен бар код већине интелигенције и просто, писмених људи. Али је то прошло као да се није ни десило. Као и који месец касније када је та угледна личност позвала из Америке Ели Визера, нобеловца, израелског порекла, који је једини јеврејин, дете из немачких концетрационих логора, изашло живо. Ели Визар је на његов позив дошао али није насео покушају да буде обманут. Вратио се огорчен на свог домаћина. Тако су у врху власти ударена два врућа шамара моралу.

Некада је била, чак и уз телевизор мала свечаност гледати и слушати извођаче народних и забавних песама у извођењу врсних уметника и музичара. На извођењу су наступали пристојно и лепо одевени презентујући гледалишту висок степен естрадне извођачке културе. Није могло свашта преко малог екрана, али и приредбама и концертима свашта пред гледалишта и публику. Певало се о љубави, о драгој и драгом, о сновима и јави. О свему ономе што плени слух, садржина речи песме са стварним и племенитим, што изазива уздах и носи се са собом за певушење у сопственој режији.

Садашњи извођач народних песама и музике, тешко је интелигентнијем уму да схвати зашто, естрадним уметницима сада тако страна пристојност и избор атрибута који гледалишту уливају жељу за поимање културе у садржају текстова. Таквих са тим епитетом ако се под тим појмом разуме квалитет и песме и извођаче, мало има, а они су препливали, као цунами, шундом угушили оно мало лепога што се понекад може видети и чути. Хиперпродукција таквог, како га називају народног мелоса, трује се. Речима које садржи и мелосом који га прати, све више и теже, настајућа генерација младих, којима се отварају врата према простору у коме себе приземно морал јавно цепа у парампарчад. Примитивизму и простаклуку којим се вулгарни, скарадни речник уз мимикрију извођача, аплаудира млад свет, дичи се и ритмички љуља или цупка, а извођачи тиме себе лажу како чине нешто лепо што народ воли. Шта рећи на речи многе од песама „зашто ме моја мала ниси упуцала кад си знала каква сам будала“. Не тражећи и не налазећи начина да усмеравање друштва, посебно младих људи научи култури племенитог садржаја, држава је постала саучесник у промоцији садржаја тровачког карактера.

И Предејане је некада имало свој културни живот. Имало је музичаре аматере међу омладином, приредбе културних група које су долазиле са стране, своје Културно просветно друштво које је давало добре приредбе различитог садржаја које је припремала омладина, и биоскопске представе, игранке, журке, матинеа. Али је држава тада имала значајнију контролну функцију у креирању и контроли (не) културних појава. Појава па омасовљавање електронских медија плус њихова комерцијализација скренуло је омладину на други, изазовнији пут. Под своје узели су је грубе филмације који су се жанровски оријентисале на промоцију насиља сваке врсте какво се некад, не тако давно није могло ни замислити. То је мотивисало и мотивише генетски већ предиспониране људе да усмере своје већ природом дате пориве да врше злочине и криминал сваке врсте.

Предејане нема омладину какву је некад имало. Заправо нема је уопште, јер она нема овде чега и од чега да живи. Окупи се овде само два–три месеца за време школског распуста онда тумара тамо-амо тражећи по касним ноћним сатима начина и садржаје да се забави, док се не увери да тога нема, сјати се у кафићима у којима се, поред забаве у дружењу и пићу покушава наћи смисао живљења у оваквом месту. На жалост у амбијенту кафића, култура је остављена пред вратима пред улазак у њих. Али, омладина која природно тежи пражњењу нарастујуће енергије, за такав начин живота најмање је крива.

Има у овим временима нешто друго што се једном делу младих људи може ставити на душу. То је бахатост чији су корени у примитивизму и простаклуку. Средином ове прве деценије новага, двадесет првог века, нови послератни део Предејана, асфалтирањем улице у „Росуљу“, с једног краја на други, у дужини од око седам стотина метара, грађани су ослобођени бара и блата после кише и гацања по води када се снег топи. Постављена је и саобраћајна сигнализација, како прописи налажу. За кратко време сигнализација је уништена скидањем, савијањем, одлепљивањем штампаних фолија. Неким младим бахатим људима сметала је лепо уређена улица па су настојали и у томе успели да се уништи оно што се може уништити. На крају улице коју додатно красе нове, лепе куће, била је постављена метална заштитна ограда јер је ту и ауто окретница. Неко је, да би нешто мало ућарио а већу штету направио, на једној страни ограде исшчупао и однео метални стуб, скинувши претходно шраф који је ограду причршћивао за стуб, а на другом крају, пошто стуб није мого да исчупа, скинуо само шраф и однео. Испред школе, у лепом сеновитом амбијенту постављено је било неколико клупа за одмор и уживање. Са металним оквирима. Штеточине, пошто металне оквире–рамове клупа нису могле да исчупају, успеле су да поскидају или поломе дебеле летве, металним шрафовима зашрафљене за метални рам, летве од којих је направљено седиште.

Биле су постављене скоро целом дужином улице металне корпе бетонским постељем за отпатке. Све су поломљене, а клупе постављене у малом али лепом паркићу у центру, оскрнављне су.

Наводим само део примера бахатости и штеотичнства са којима се живи у овом времену. У времену када је интелектуални ниво људи, грађана, посебно омладине далеко већи него што је некад био када је омладина садила дрвеће, правила паркове, садила цвеће, и без опреме која сада постоји, далеко од очију избацивала смеће. Еколошка свест као императив одбране од природних пошасти која све више угрожава свест обавезује савест људи свих узраста да природну средину у којима живе бране. Предејане је заиста лепо место коме је природа много подарила а у протеклим годинама и друштво уложило колико је могло да се животно природни амбијент оплемени опремом и уређењем животних површина и простора. Река Морава за многа времена еколошки је уништена, сем за скромно рибарење, стављена ван употребе, наружена је колико се год могла наружити. А свако место, свако насеље, вишеструко је богатије кад има реку од оних које немају. Предејане има две. Доктор Тома Стаменковић, некадашњи

свестрани хуманиста и друштвени активиста организовао је изградњу базена за купање на предејанској реци. У протклим годинама власник мотела Драган Павловић материјално је помагао да се базен дотера на завидан ниво.

Улицом иде пушач који вади последњу цигарету из кутије. Картон кутије баца на улицу, поред себе. У малом, у већем делу године, без воде поточићу, краткога тока из Бричевља и насеља Аиште баца се све и свашта, па из неких кућа пушта канализација. Узводно Предејанске реке, неке од кућа укључиле су, директно или индиректно канализацију са свим опасностима која она носи. То је „допринос“ еколошкој али и општој култури када је савест као сопствени суд не само о екологији и култури, потпуно затајила.Тако ће, ако нечија савест не заживи и Предејанска река, то неизмерно благо, бити уништена.

Кратком осврту на ове теме и не би било места у књизи да нема потребе да се опише начин живљења глупости и примитивизам код доброг дела људи као његови пратиоци који производе и воде у сопствене поразе као негацију и интимних и јавних жеља за бољим и лепшим животом.

* * *

Пролазио сам кроз опустошеле махале и села у којима се некада живело.Путеви и стазе су већ зарасли, једва се препознају као смер наумљеног кретања. Нема ничег живог, ни кучета ни мачета, ни петла да закукуриче или кокош да заскочи, нема ни птица на дрвећу да им макар понекад цвркну, као знак да ту још има живих бића, да чује. Понегде, однекуд изникне понеки старац или каква старица који ће рећи стани! Ко си ти, одакле идеш те си овде залутао. Где идеш? Не преза да заустави ретког пролазника не би ли се неки одобровољио да коју са ким прозбори, колко да не заборави чему језик служи. Жељни гласа и саговорника који ће га артикулисати, ти, такви, од свих па и од својих најмилијих напуштени људи, где их је неки невољни разлог још задржао, жељни су живе речи, разговора било каквог, било о чему, само разговора колко да не буде немо до краја њиховог живота. Да би пролазника или придошлицу што дуже задржали, спремни су да оно што имају и последње, као част изнесу. Тежак усамљенички живот у трајном ћутању никакву другу наду сем да наиђе неко с ким ће се ћутања мало прекратити, колико још може. Увек, а није то било тако често, када сам се удаљивао од таквог принудног али жељеног саговорника, обузела би ме мисао о ономе што мене чека. Кад дође време. А време се брзо примиче, некако много брже него кад сам ја али и кад су мене саговорници тражили.

Топла летња ноћ. И светло са бандере, и светло са неба. Ходам полако улицом са својим мислима. Наметнутим или украденим. На двокрилној капији иза једног, затвореног крила, као да се од некога крије али очима шета час на једну час на другу страну, стоји мој стари знанац. Капа му на глави. И лаган џемпер иако је ноћ топла. Оно што се у току дана увукло у тврду површину улице којом се крећем, у зидове кућа и други тврди, тамни околиш који дању упија сунчеву топлоту, сада је зрачи. Али, године су, оне траже своје. Капа и џемпер, па макар је и летња врелина још у дејству.

Добро вече – рекох.

Добро вече.

Шта радиш Срећко, како си?

Шта радим?

Знам како је, видим како је, знам зашто је ту, али тек реда ради, онако да не буде глуво, постављам му конвенциионално питање какво се сваком при пролазу или сусрету поставља.

Како сам, ето, стојим овде и гледам овај бели свет и практично показује, креће главу на једну па на другу страну. Крај нас пролазе лагано, готово голишаво уз жустри жубор, младе девојке, па женска и мушка предејанска младост, неко нам назива „добро вече“, неко у заносу приче не, неко баш и не налази за потребно да се оваквој врсти људи тако уљудно јавља. Такав је бели свет, али и такав је “дежурном“ на капији, док га види, драг, боље него никакав као оно у мом селу, где се плени свака људска фигура која може и хоће да прозбори.

Гледам, гледам, шта ћу, то ми је још остало, већ одавно сам са својом тугом као невољним другом, па сад ову младост која поред мене врви некао ми, мало, туга спласне. Али, све ово може, да ова младост иде даље, у свој живот. Ја опет, још мало ћу па опет остајем сам са својом тугом.

Немам шта ни да кажем ни да питам више, саосећам, мало ми непријатно да даље чепркам по његовој души па полако, назадачке узмичем да бих се ослободио туђе сете. Али, он као да неда, брзо започиње своју нову, неизазвану, без питања, причу. Прича се човеку, знам, питање је да ли ће неко као ја поред њега стати да реч конвенционалну промрси па покушава да ме задржи. Јер, чим се, а мораће убрзо, јер ноћ је, одавде у своју самоћу повуче, остаће сам са својом тугом. Није он сам, има потомке, вредне људе, угледне, док су били мали радовао им се и надао. Сада их има, има и нема, има али као

да их нема, почиње причу на ту тему, такве приче не прича само он, слушао сам их целе или по неки део од њих, као да сам их већ научио, па ми се не слушају више, оне ме уводе у своје страховање. Можда ћу и ја, рецимо колико сутра покушавати да некоме причам такву причу да би својој души бол олакшао. Те су боли тешке.

Извињавам се, узмичем полако колико да му тако дам до знања да ми је и мени туга да такве приче слушам. Морам да идем кажем, хајд, лаку ноћ. Замуцну, застаде, па одговори, „лаку ноћ".

Ногом пред ногу, у касно летње вече светлошћу са неба и бандере, „белом свету" обасјава пут у живот младости, у сенке и уживања и радости. Опијен снагом и значењем речи мог саговорника, млитаво ходам и размишљам о његовој, њиховој и мојој «светлој» будућности. Некада, те речи имале су магичну моћ.

* * *

Панорама ове вароши, гледана са Кораћевског брда, сада лепша, пуно лепша но што је некада, пре педесет–шездесет година била, пунија је и садржајнија. Пуно лепих кућа у новом делу у подбрђу, подигнутих у том временском раздобљу са намером и у жељи да се ту остане. Фелери су унутра, панорамски се не виде. Пред очима у улици која је још увек главна, ти фелери жалосно делују. Остареле, напуштене куће које су некада биле бисер лепе, мале вароши никоме више низашта не служе. Само су тужни сведоци не тако давне прошлости. На по некој од њих, на деловима где се одлепио некада набачени креч, назиру се слова некада исписаних фирми некадашњих занатских, трговинских или кафанских радњи (крчма, бифе, кафана, гостионице). Неке већ урушене а на некима само још добро служе зидови за лепљење посмртних плаката. Све се чешће лепе нове, једне преко других, претходних. Неких година из шесте деценије претходног века ишла је комисија из општинске управе од куће до куће, да сваког домаћина коме је фасада патинирана, оштећена, неокречена упозори да је доведе у ред, да је окречи, ако је ограда око ње да је поправи или офарба, да варош излетницима, туристима али и самим грађанима не буде ружна. И кућевласници су чинили што треба. Улични, општински чистач морао је строго да пази да се на улици дуго не задржи говеђа, коњска или магареће балега. Тада се као саставни део животног амбијента свакодневно чула са улица рика крава и волова, вриштање коња који су били у масовној употреби разносача купљене робе и, ређе њикање

магараца, малог, жилавог баксуза који је оном сиромашнијем сељаку за исте потребе као коњ служио. Десетак домаћинстава је краву чувало да се и млеком храни али и да вишак прода. После пет-шест деценија на варошким улицама се аутомобилске сирене чују. Сеоска марва се, макар за „успомену и дуго сећање“ већ дуго овде не може видети. Остало је само да се прича.

Има ли разлога да се за оним жали? Од стране оних који су живели са оним и живе са овим? Има!

Те поменуте и оне друге домаће животиње не само да су од велике материјалне користи, него омекшавају душу човека, оне су благо које више даје него што добија, оно чеовеку буди љубав према свему живом, тера човека да се учи брizи и нези о другоме и другога. Човек без дружења са животињом постаје сиров, саможив.

Рат је отео душу ове вароши када је прво однео животе оних угледних грађана и оставио многе необележене гробове из којих ће се ко зна кад и ко зна ко ископавати ко ће знати чије су кости. Рат је променио смер односа међу људима, крст је постао петокрака звезда, добар дан или помоз Бог је заменио ЗДРАВО, крсну славу је сатерао иза замандаљених, затамњених прозора, слике светаца замењене су сликама хероја Револуције. Од тада славимо и победе и поразе, од тада су не само са главне варошке улице него и из сеоских дворишта, торова и штала почеле да утихњују и рика, и блејање, и вриштање и грокање. Сваки рат, а ми смо их у историји често имали, али овај последњи много више, доносио битне промене којима су се људи увек изнова морали да прилагођавају.

Таложењем година које су пролазиле кроз ратове и промене које су оне за собом остављале, таложила су се и сећања, међу њима она која су, због својих последица и тежине, остављале дубоке трагове којима је „природна“ смрт до многих долазила много раније него што би иначе. Носиле су нова разочарења у оне који су нам, мамећи нас у борбу коју су револуцијом називали, обећања нису испунили. Био сам много пута у току те револуције слушалац таквих обећања које је требало да се спроведу по завршетку рата, нису остварена. Један од највиших, послератних политичара, и сам корисник многих привилегија које им је рат подарио, била је трка ко ће се пре уселити у најбољим Дедињским вилама и вилама и кућама бивших, предратних индустријалаца, трговаца, банкара и других пословно успешних људи. Многима нису више одговарале њихове предратне,

често сељачке, жене, па су са официрским чиновима, политичким положајима и привилегијама налазили боље, млађе, са градским васпитањем и бољим образовањем. Многима од њих, како рече тај високи руководилац , "Револуција је отишла низ црева". Али, за такве констатације и искреност исповести нико није марио. Настала је још под еуфоричним заносом које је донело ослобођење. Нико томе није поклањао пажњу. А да ли би и смео? Било је некако и логочно да тада најбољим припадне најбоље, а кад је реч о привилегијама никад нико није марио за примедбе које би долазиле са стране. Некако се увек као правило сматрало да је привилегија природно право нечега. У Предејану, малој вароши, није било тако, или није могло да буде, јер у једној малој провинцијској вароши није било оних који су се могли поносити значајним ратним заслугама. Нити су имали где усељавати јер таквих вила и кућа није било. Једино су новодошли неопходни чивноници и они што са електросрбијом дођоше морали усељавати у бољим приватним кућама на штету власника. То је заиста било нужно.

Предејану је завршетак рата донео и многе позитивне промене. Највећа је била потпуна социјална сигурност, иако је њу у неколико поратних година највише скрнавио принудни откуп житарица и стоке а онда и принудно исељавање стотине породица из овдашњих села у Војводину и забрана орања да би се, наводно и наивно, спречила ерозија. Свако је био социјлно осигуран, свако је могао, ако је хтео, да нађе посао и да привређује, а за то је добијао тачкице са којима је могао да се снабде животним намирницама у неопходној количини, нешто одеће и срдства за хигијену.

Јединствен случај у свету и ми смо због тога од многих средњака (ни капиталисти ни комунисти) били хваљени.

После доношења закона о радничком самоуправљању, у роковима њиме одређеним, морала су сва предузећа да донесу такозване самоуправне акте којима је, у сваком, а у складу са основним одредбама закона, морала да се у свим сферама пословања изграде односи и правила понашања прилагођена специфичним условима пословања. Данонoћно се радило на томе. Они вешти већ су израдили универзалне, а на предузећу и радничком савету као врховном органу самоуправљања је само било да тако купљени концепт прилагоди сопственим приликама, најчешће да унесе само назив и седиште фирме. Први, најважнији био је статут фирме који је био устав предузећа у малом, а из њега су проистицали нижи: правилник о

радним односима; правилник о расподели дохотка; правилник о заштити на раду; систематизација радних места и још бројни други, од којих су, док је тај систем трајао до 1980. године једни укидали, други прописавани и доношени, па смо у фирмама имали хрпу правилника и других „самоуправних“ аката које смо под претњом новчаних санкција морали доносити и сваком раднику ставити на увид.

Колико год да је у време трајања и касније то самоуправљање омаловажавано и сматрано трајном пропагандном мером власти, оно је имало високу вредност. Прво, социолошки јер су неправде и оцене и понашање пословодства фирми, морале бити предмет расправе и оцене и пред ужим или ширим аудиторијумом радника. Почев од дисциплинске комисије која је морала да утврди чињенице о евентуалној кривици као основу за изрицање казне, од опомене, последње опомене, обуставе одмереног процента обуставе од зараде, до отпуштења које се тада звало искључење из радне организације, а тај назив је био примерен односима успостављеним законима и такозваним нормативним актима.

Радницима је у том социјолошком систему обезбеђен посредан или непосредан увид у сва догађања у радној организацији, па су тако имали могућности посредно или непоредно преко делегираних у самоуправним органима могли да стављају и своје примедбе и предлоге, који нису увек имали ефекта али су узимани и озбиљно, јер ако не, а важни су, могли су прећи границе радне организације када се умешала власт. Недовољно оправдана отпуштења утуживана су од стране оштећеног код посебног суда, суда удруженог рада који је решавао све спорове између радника и радне организације. Овај систем имао је још једну значајну вредност. Пословодство је увек морало, бити на опрезу због могућих критика и притужби на његов рачун које су могле имати последице. То је била нека врста контролне а не само регулаторне улоге радника.

Људи који су водили политику и привреду нису имали, услед мањка знања, смелости да се упуштају у „ризик“ инвестирања а још мање, за осмишљавање било каквих програма као преходне радње. Таворило се, мислило да се неки ниво већ постојећег посла одржи док сам ја ту па после мене како буде, то се мене већ неће тицати. За „Шљиву“ је већ био осмишљен програм, али кад је требало приступити изради програма и конкретизацији осмишљеног, општина је као иницијатор угашена. Задруга као наследник „Шљиве“ није хтела, јер

није смела, да се упушта у реализацију идеје. Касније су биле понуђене паре за отварање погона за израду делова за обућу коју је финансирала „Коштана“ из Врања, али месно руководство је то одбацило под необичним изговором. А тада је Предејане већ имало спратну стару школу и празан некада Дом Културе, где је уз мала улагања требало само унети машине. Постојале су и друге могућности.

Остао је само мотел. И његова се изградња не би догодила да пре укидања општине већ нису предузети конкретни кораци: код Југословенске инвестиционе банке 25.05.1959. године код кредитора већ је био поднет захтев, кандидатура по конкурсу. Програм је већ урађен и све остале припремне радње биле су предузете па, иако је било покушаја да се тај процес заустави пребацивањем на другу локацију, посао на реализацији је настављен. Предејане је већ имало солидну традицију у туризму који је као привредна грана у континенталном делу Југославије, па и Србије био у повоју. Због тога је варош још 1925. године, у првом реду због интересовања Лесковачке пословне елите па и дела осталих варошана, била проглашена ваздушном бањом јер у то време, па и деценија после тога није постојао назив „туристичко место“. А ваздушна бања била је због чистог ваздуха који је био као превентива веома важан, због честих плућних болести (туберколоза, за коју лек није постојао), чиста планинска изворска вода, две чисте реке са плажама на Морави, природни амбијент кога је чинило окружење са шумама, воћњацима, цветним ливадама, доста воћа. Градски човек који је живео (а то важи за сва времена) у граду, ништа од наведеног није имао и било је природно да тежи излету у средину која пружа сваке врсте освежења. Са тим епитетом, Предејане је добило излетнички воз који је довозио у наредне дане у Предејане на дневно окрепљење све заинтересоване од Ниша до Предејана враћајући тај народ после целодневног боравка назад. Воз је увек био пун. Све ово били су аргументи који су наведени у програму поднетом уз захтев за доделу кредита за изградњу мотела. Њима је додат и аргумент да је овде годинама постојало дечје одмаралиште у коме су по двадесет дана боравила деца, ђаци сиромашног порекла из лесковца, у време школског распуста. За смештај је коришћена школа а у школском дворишту била је подигнута барака за кухињу и трпезарију. Поред свега и добре саобраћајне везе.

Због свега тога што је ова варош имала и на основу тога проглашена ваздушним бањом „туристичко место“, чему треба

додати и број отселих страних туриста који су макадамским путем ишли према Грчкој у малом хотелу „Слобода“, Предејане је могло да конкурише за додељивање средстава за изградњу мотела. Но, идеја је била да се изградњом мотела створи једна снажнија база за развој туризма у њему.

Туризам је као привредна грана, поред електронике, најбрже напредовала у Европи у двадесетом веку јер је најпрофитабилнији. У тежњи да мотел буде база, окосница развоја туризма у Предејану, руководство Угоститељског предузећа „Планинар“ а касније мотела, инсистирало је да се плански станбено – пословни простор планира тако да се омогући даље ширење мотела са неопходном, за туризам, пратећом структуром. Међутим, примитивизам се овде испречио јер су месни политичари, ослањајући се на подршку лесковачке општинске политичке гарнитуре, у мотелу видели мало бољу кафану, туристички објекат. Умешали су се и лични интереси повезани са политиком. Нису могли а ни хтели да у развоју мотела виде будућност у вароши али и окружења. Брзи етапни развој мотела показао је оправданост оних идеја и планова, али они који су те идеје и планове осујетили нису више били на власти. И да јесу није се могло ништа од покваренога поправити. Били су то људи њих неколико, именом и презименом које не треба помињати.

Од колико је значаја мотел као база за свестранији развој туризма у будућности био, показује чињеница да су, до 1980. године, од када је почело распадање Југославије, у току лета, поред капацитета од 160 лежајева, по договору са власницима, за смештај гостију коришћени и приватни станови у вароши. А било је случајева да се иностранi туристи задрже и у шетњу по околини по 2-3 дана хвалећи амбијент. Тако експанзиван прилив корисника услуга мотела који се годишње повећавао од 10 до 15% иницирао је потребу сталног проширења, па је од стартних 48 лежајева када је мотел почео са радом 1962. године до последње доградње завршене 1984. године досегао до 160 лежајева укључујући ту и депадансе и бунгалове, ауто-камп са 200 смештајних јединица, трговинску самоуслугу и берберски салон, са програмом за ново етапно проширење са новим садржајима.

Политички потреси у деветој и ратни у десетој деценији праћени и унутрашњим потресима, мотел су довели до руба пропасти и ко зна шта би се догодило, а вероватно и ништа добро да га фебруара 2003. године није купио приватник. Рекло би се, прави човек у последњем

тренутку, судећи бар према досадашњем току ствари.

Мотелу у овом делу посвећујем већу пажњу јер је он целе послератне ако се тако може назвати, привреде једини остао „жив“. И не само жив него је поново постао Мека српског транзитног туризма и нада Предејана и Предејанчанина.

Метеролошка станица

Метеролошка станица у послератном сиромашном Предејану које је са новопеченом вољним али нестручним младим људима, на исти начин у новим условима затражили пут ка оживљавању било каквих привредних активности, била је мала али важна институција. Та важност произилазила је из њеног имица важне државне институције. Биће да је интересантно да је метеорошка служба у земљи била установљена после првог светског рата када је извесни Љубомир Ђурић, школован у Француској био оснивач метеролошке службе одмах после првог рата у тадашњој крајевини Срба, Хрвата и Словенаца. Она је најпре основана код Војске за њене потребе. Као установа која је служила војним потребама постојала је све до 1948. године.

Због климатских специфичности Грделичке клисуре и развоја временских прилика које су често различите од оних ван ње, „блокираном“ са западне стране планином Кукавицом а са источне Чемерником, успостављена је метеоролошка станица у безмало њеном средишњем делу. Тако је до 1948. године постојала војна метеоролошка станица у једној усамљеној кући између тада главног друма и железничке пруге између каменолома у Момином Камену и Јепске реке. Због локације било је веома отежано снабдевање, а вероватно им је на тако усамљеном месту сам боравак и рад тешко падао двојици војника који су ту дежурали. Тада је један од војника узео свој војнички дрвени кофер и отишао за Врање, каже метеоролог Бора Стојановић. Некако у исто време основана је цивилна метеоролошка служба са центром у Београду која је у свом саставу имала и војни одељак за специјалне потребе војника, нарочито за потребе војске. Тада је „горе“ одлучено да се метеоролошка станица из Јепе пресели у Предејане. У почетку биле су ту две жене метеоролози чија имена овај стари метеоролог чак и памти. Дошао је затим неки Петар Тасић

из Врања, па неки Станиша из Ниша и још неки јер је до сада ојачан због сталног дежурства и периодичног предавања извештаја централи о правцима кретања и јачини ветрова, врсти и кретања облака и другим важним елемтима. 1949. године преко среза у Владичином Хану, дошао је захтев из централе да се пошаљу два омладинца на метеоролошко обучавање у Загребу, а ови из Хана проследили су тај захтев Предејанској општини пошто је станица већ била из Цепа премештена овде. Један од тадашњи политичких јуноша у Предејану, који је био секретар општине по свом нахођењу одабрао је два сељана, али они су већ радили на железници и нису хтели да иду. Тада се срезу сам јавио Бора Стојановић из Граова, који је одмах био упућен на четворомесечно обучавање. Али није био прихваћен. Обрео се у Хану, пријавио се тамо и одмах био упућен за Загреб. Провео на обуку четри месеци и из централе послат за Предејане. Станица је била смештена у кући Цветка Станковића. А онда је угашена 1953. године. Део особља био је премештен у Лесковцу а део са Стојановићем у Врању. После шест месеци поново је отворена у Предејану а њен шеф опет Бора Стојановић. Тако је Метеоролошка станица после тога у Предејану опстала све до 1980. године када је дефинитивно укинута, иако је кућица са инструментима за нека мерења, остала. Мерења је вршила и два пута дневно извештаје предавала супруга Боре Стојановића који је био премештен у Лесковац а на свој захтев на Црном Врху код Бора где је каријеру предејанског метеоролога окончао у међувремену посредујући да се на школовање у Београд пошаље и буде примљено више од десетак ученика који су постали метеоролози. Убрзо су и они преостали метеоролошки инструменти дефинитивно однети. На десетине метеоролога са разних страна долазило је и службовало у предејанској Метеоролошкој станици. После свега што је, и онако сиримашно и мало Предејане имало, осамдесете године остало је и без те значајне установе.

Када је 1959. године тадашње Угоститељаско предезуће „Планинар“ Југословенској инвестиционој банци подносило захтев за кредит за изградњу мотела, а као доказ повољних климатских услова за лоцирање мотела у Предејану, коришћени су подаци о свим климатским особеностима овога подручја из те метеоролошке станице, што је било од не малог значаја за одлучивање у Банци. 1945. године, када је прво рат завршен а онда се полако стабилозовао мир и држава увела до сада највећи стимуланс који је за резултат имао десет

година експанзију наталитета. На несрећу, то је гранични период од када је започела миграција, напуштање села које је у први период најинтензивније захватила црнотравско подручје чији су становници и дотле, посебно пре рата већ имало масовну сезонску миграцију у печалбарењу. Будући да им је већ познат „терен“, уз то велики број њих био учесник у партизанској борби па су им изгледи за изгледним привилегијама биле мамац да црнотравска села напуштају и селе се са породицама у градове Србије. Све остало што се догађало у послератном развоју државе створило је могућности и потхранило мотиве да се и у овдашњим селима жеља за напуштањем сиромашних сељачких домаћинстава и крене у „свет“ у потрази за бољим и лакшим животом. Одлазак једног повлачио је другог, одлазак другог мотивисао трећег и тако све до краја двадесетог века када су у селима остали они, који из разних разлога нису могли отићи, било због тога што се сами нису могли одвојити од огњишта поред којих су се деценијама грејали, нису им се остављале кравице, овчице, кокице, није им се остављао амбијент и начин живота са којим и у коме су се родили са којим живели . Тако су, остајали ту, до умора. А, како живот ничији не траје вечито и њихов се ту у селу завршавао, куће постајале празне, нестајале су и овчице и кокице. Утихнула је дечја граја, зарастале су стазе које су децу водиле у школу а школске клупе остајале празне. У послератном периоду све до 1970. године, учитељски кадар, истина све мање, дефицитаран. Од неке граничне линије 1965. године почело је убрзано смањење броја ђака а од 1980. године смањен је и наталитет јер је такозвано осавремењавање живота брачне парове уводило у нерађање деце. Што се више жена запошљавало то их је више одлучивало да се уздржи од рађања више деце, како би могле лакше да их издржавају. Тако је, из године у годину било све мање деце све до потпуног затварања школа у селима а смањења броја ђака и у урбаним насељима и градовима.

Живот је баш озбиљна ствар. Што рече чувени глумац Петровић-Чкаља „живот ти је братац сачулатац“. Човек си га уређује онако како га сопствени генетски код илити карактер усмерава, али и неке шире или неке друге друштвене околности условљавају. У њима он може, ако уме и зна како, да нађе и указане прилике и могућности да га оплемене, уграђујући у њему позитивну енергију. Она је тај елеменат који ставља у страну и разумом умањује зло које у њему скривено живи. И шалама, досеткама, умећем уживања у природи

или друкчијим срединама налази олакшање сопственој психи као неизбежном пратиоцу догађаја у друштвеном окружењу. Тако човек духовно храни своју душу, јача дух и снагу, оптимизмом негује наду и подстицај за какву плодотворну акцију.

Раније су људи (опет ја о ономе ранијем) у Предејану, и не само у Предејану и околини преко чешћих сабора, игранки, пијанки, седељки, занатских или кафанских трач партија много лакше решавали или превазилазили материјалне, пословне, породичне и друштвене проблеме на овај начин. Најважније је да човек хоће, има веру у тај животни еликсир, да себи приреди (али и не само себи него и свом најближем окружењу) начин, понашање, речник којим себи чини лепу услугу духовног освежења и чини већи или мањи отклон од проблема који долазе из различитих извора.

Ламент над начином на који човек себи може да олакша живот могао би да буде дуг и аргументован, па ћу ја прећи на неке занимљиве догодовштине из живота ових, оваквих људи, какве Предејане има.

Колектив (како је то важно звучало некад) предејанског мотела у периоду од 1968. до 1980. године скоро сваке године је организован да свом напорном раду у току сезоне да одушка организовањем ексурзија с касног пролећа или ране јесени. Оне су имале два циља, један да се чланови колектива одморе и физички се више удаљавајући од свакодневних радних али и породичних обавеза и тако одморе и психички а други да вишедневним обиласком разних туристичких места, објеката и земље у целини и стручно се допуњавају, упознавајући многе дотле непознате делове земље, културне обичаје, богаство других средина и народа. То је много доприносило њиховој већој способности и стручности у раду са гостима који су им долазили у току године из свих делова не само тадашње Југославије већ и Европе и света.

***

***

Пун аутобус упосленика мотела и неких чланова њихових породица кренула је ранога јутра пут Јужног Јадрана, преко Крушевца, Чачка, Ужица, Златибора, Нове Вароши и долином Мораче. Пун аутобус добро расположених људи али и јела и пића по избору који само угоститељи могу да осмисле за пријатан пут. Да би опрема била за добро расположење најбоља, са собом су повели и хармоникаша. Негде на крају златиборске висоравни на ливади је изнето све интересантно за први оброк у најлепшем амбиненту, и, ко је колико имао воље и апетита. Заливено. Пут се наставља уз песму. Лепоте које до сада нису биле доступне очима многих од путника, ситост и загрејаност све то уз задовољство путем и циљем прати и песма, смех, шале. У једном тренутку наш се хармоникаш узврпољио, мора напоље а непријатно му да каже због чега и да га аутобус пун добро расположених људи чека да он обави посао. Но, што се мора – мора се. Стаде аутобус, члан наше експедиције истрча и испод аутобуса, који намерно стаде баш ту на таквом месту где се не може баш све заклонити, наш невољник иза првог непуних двадесетак метара смаче гаће и на очиглед многих који су на ту страну аутобуса седели поче да решава свој природом наметнут посао.

Не прође ни два-три минута а возач аутобуса даде звучни сигнал и крену. Наш невољник брже боље поче да натрже панталоне. Аутобус стаде. Човек поново гаће доле и наставља. Не прође ни два минута, возач ће опет његову свирку и покрет. Јадник поново поче брзо да натрже гаће, али возач као уважава невољника па опет стаде. Онај поново гаће доле и покушава да заврши обавезу. У аутобусу урнебес. Е, кад је после два-три минута поново дао звучни сигнал и покренуо аутобус пар метара, онај брзо навуче гаће. Дође љут, бесан, али га стид да протествује, да се на возача љути. Зна да он није био инспиратор те непријатне игре са једном ничим изазваном невољом једног члана експедиције, али не зна ко је други, и схвата да то није појединац њега овако радио. А играчи су то чинили јер се међу њима причало како је наш невољник био халапљив па су му на овај начин приређивали „освету“. Али, атмосфера није дозвољавала да се ико дуго дурли. И наш невољник је хтео не хтео морао да схвати да је игра – игра, па чак и кад је непријатна.

Почевши од Улциња где се свима догодила једна непријатна на првом кораку епизода, јер нас у резервисаном хотелу особље није сачекало да нас вечером послужи и смести у собе, па смо муке имали док смо их буновне активирали да нас барем сместе, настављен је пут дуж обале према северу уз навраћање у свим важнијим туристичким местима и по неком угледном хотелу. По плану је дуже задржавање било у знаменитом Дубровнику. После обиласка града и свега у њему значајног и интересантног са тврђавом као централним објектом нашег интересовања, група пожеле да се изнајмљеним таксијем, чамцем, мало прошета морем.

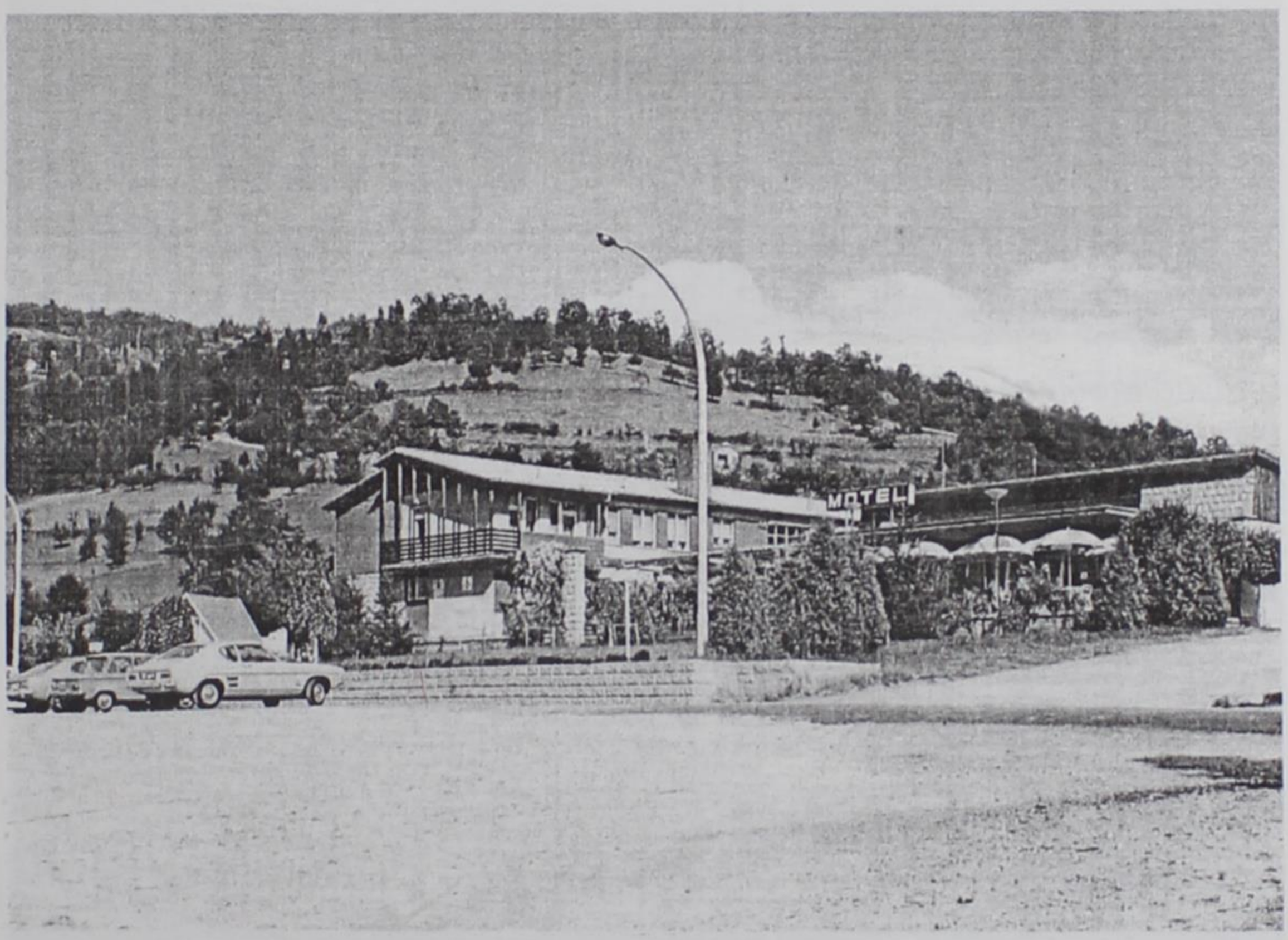
Уговорисмо чамац и цену. Наседасмо у њега, напунисмо га, али не могаше да стану сви који би да се и они провозају. А чамџија каже: „може, може још. Слободно, пењите се.“ Препунисмо чамац. Вода на месту на коме смо се пењали, заклоњеном тврђавом, вода беше мирна, па иако је вода допирала скоро до врха чамца, нисмо се много бунили иако се страх већ почео помаљати. Али чамџија је хтео да што више заради, погодбена цена била је по члану. Кад смо се извукли на отвореном, таласи почеше да љуљају чамац. Почеше узвици страха. Удаљавање поче све више да љуља чамац а комешање љуљање повећа. Вода само што не уђе у чамац. Чамџија умирује: “не бојте се, не бојте се“ и вози даље. Чамац, претоварен, само што нас узнемирене и немирне не окрене у већ видљиво дубоку воду. Нисмо ми људи одрасли поред или уз море па да знамо пливати. Сви би се подавили. Вичемо: “враћај се, враћај се, враћај, изгинусмо“. Чамџија ни да чује, иде даље и виче: „не бојте се“. Страх достиже кулминацију. Видим да чамџија не мари за наше психичко стање, воља му да са претовареним чамцем узме што више пара. Сви вичу, гледају у воду када ће потопити чамац. Један међу нама виче: “аман, враћај се, имам само једнога сина“, син му јединац, како ће без оца који се овде из чиста мира удави. Као брижном родитељу прво што му је као страшна последица његовог дављења пало на памет је будућност сина јединца.

Кад сам видео да је враг однео шалу, да ћемо се заиста сви подавити а да чамџија ни пет пара за то не даје, као уговарач који није био опрезан код уговарања да се утврде детаљи колико људи сме да прими у складу са регистованом дозволом, из све снаге дрекнуо сам: „враћај нас, одмах нас враћај, чујеш ли“! Окренуо је чамац и полако нас вратио на полазно место. Иако су сви дрхтали од доживљеног, наступило је олакшање спасењем, јер смо на крају сви били потпуно

уверени да ћемо се сваког тренутка сви утопити. Догађај је био предмет препричавања онога што нам се десило а још страшније што нам се могло десити, да се весела и расположена дружина подави и свој скоро тек започети пут трагично прекине.

Мотел

«Царски друм» са тада најсавременијом макадамском подлогом, грађен под руководством нишког Митхад Паше, био је у то време, у осмој деценији деветнаестог века најсавременија саобраћајница,

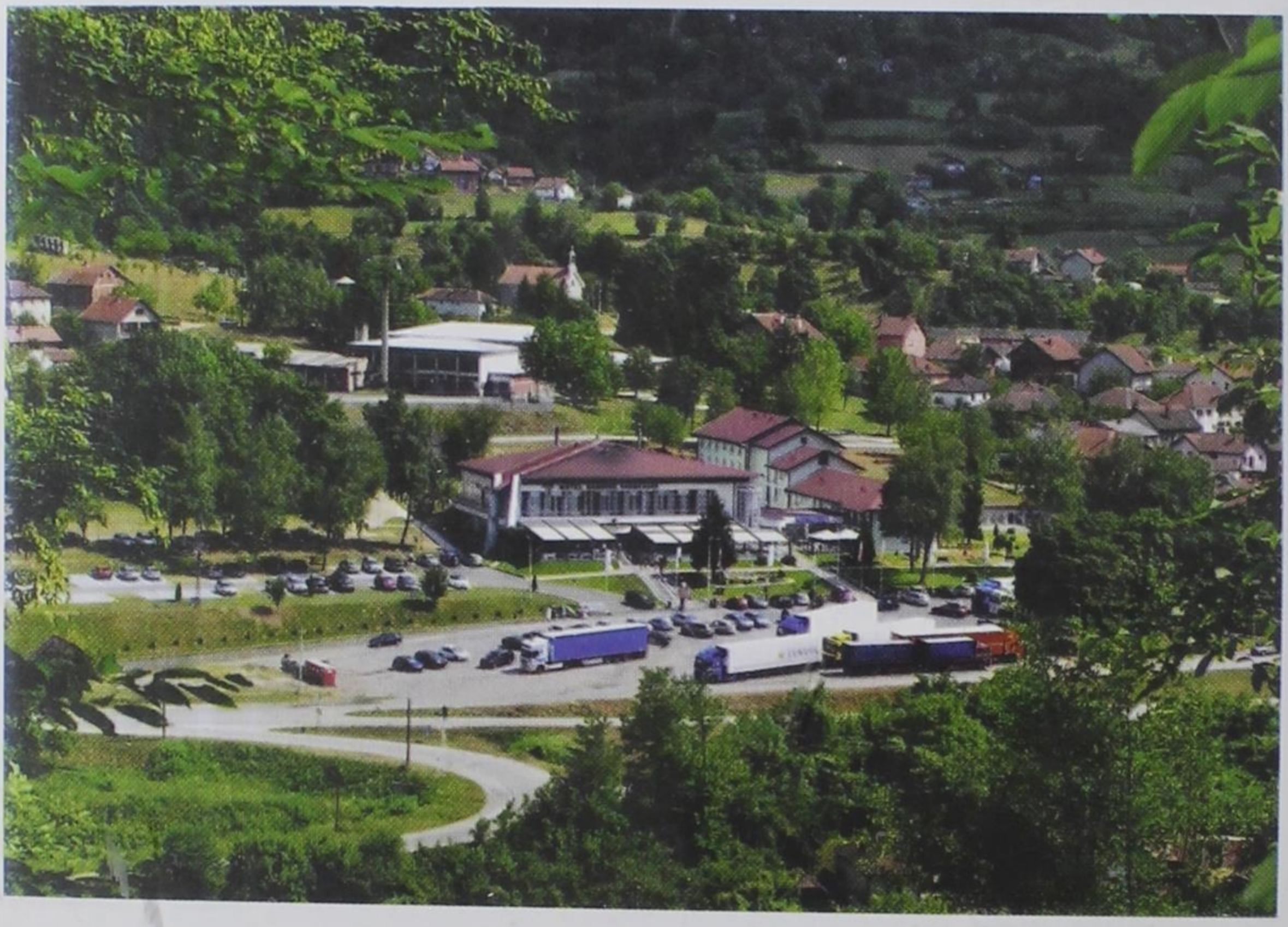

Мотел Предејане на почетку рада 1962. године

таква од, почев од северних граница – Сежане, Марибора, Хоргоша до Ђевђелије, тврд, прашњав и узан, и такав је у време мога памћења служио иностраним туристима да са севера и запада Европе њиме путују колима за Грчку и даље. Већ је забележено да је 1968. године путујући тим друмом у малом предејанском хотелу „Слобода“ у целој години ноћило око 400 гостију из иностранства. Један старији страни

Садашњи изглед Предејана снимљен са две различите позиције

Снимак Предејана са друге позиције, направљен 2012. године

господин је, путујући са супругом из Немачке на југ Балкана, пошто је отсео у наш хотел, преко ноћи преминуо. Једног другог такође времешног господина са супругом овде је, пошто је заноћио, пресекла снежна вејавица, остао је ту три дана а онда кола отпремио возом па и сам њиме отпутовао назад. То је 1958. године, на таквом путу, у таквом хотелу са четри собе и 10 лежаја, у то време била импозантна цифра ноћивања иностраних гостију. И она је, управо била она иницијална компонента која је тадашњи мали колектив и њено руководство подстакла да конкуришу за кредит за изградњу мотела у Предејану. Тако је почело.

Погодак је био пун. Тај, хотел мали са тадашњим изгледом уређења капацитета, било је скромно здање. Ипак далеко боље, савременије и модерније од прећашњих ханова и караван сараја који су дуж овог „царског друма“ служили путујућим, углавном пословним људима тога доба, караванима. Време је, по неким својим законима силе и принуде регулатор свих догађања и кретања. И овде је било.

Мотел је почео да ради 1. јула 1962. године. Њу тако половичну нећемо узети у обзир за оно што следи а што је важан показатељ за причу. А она почиње са 1963. годином, целом, јер је већ у њој мотел остварио укупно 4.640 ноћивања. Али ови више нису путовали макадамским „царским друмом“ већ тада званим, а у међувремену упоредо са мотелом, изграђеним аутопутем. Недостају подаци за ту целу седму деценију. Већ у осмој деценији (1971-1980. године), остварено је 247.552 ноћивања то је просечно 20.630 ноћивања годишње. Даља анализа показује да је у току целе године просечно ноћивало 57 корисника лежаја дневно. У следећој деценији (1981.-1990. години), за десет година остварено је 246.635 ноћивања, просечно годишње у тој деценији 24.664 или месечно 2.056 ноћивања или дневно 68. ноћивања. 1991. године дошло је до драстичног погоршања политичке ситуације, до рата када је драстично смањен и прилив гостију, па је у последњој деценији двадесетог века мотел остварио само 54.506 ноћивања, укључујући ту и 2001. и 2002. годину до његове приватизације. Тако је за 12 година остварено просечно месечно 4.292 ноћивања.

1980. године пројекти су били готови. Започета је акција за обезбеђење средстава од 12 милијарди онадашњих динара за реализацију прве фазе доградње мотела. Она је обухватала изградњу великих капацитета са свом опремом, великом рецепцијом са простором за сталну продајну изложбу уметничких дела, великим летњим

Кућа – вила Драгана Павловића Пелагије, уз Предејанску реку, на месту где је некада била уџерица његове мајке Пелагије, у којој је Драган рођен, снимљена 2004. године

Кућа Драгана Павловића у новом издању, снимак 2013. године

терасама. Друга фаза обухватала је изградњу најсаврменијих нових смештајних капацитета у оријентационој предрачунској вредности од око 5 милијарди динара и трећа фаза изградњу унутрашњег базена са топлом водом, кугланом, трим кабинетом за физичку рекреацију, дечијим забавним парком, одбојкашким и кошаркашким игралиштем и билијар салом. Та трећа фаза имала је за циљ да створи услове за стациониране туризам да би потенцијални гости имали мотив да дођу на стационарни дужи боравак. Тако би транзитни туристи имали мотива да се који дан задрже ту и користе све те капацитете за забаву уз коришћење уређених шеталишта у природи отвореног базена на Предејанској реци и рекреацију. Замисао је била, да, пошто Предејане, што је већ било јасно, изгубило све друге могућности за привредни развој, да се створе услови за развој не само транзитног туризма који је већ био у експанзији са постојећим капацитетима мотела, него да ојача излетнички туризам који је био заживео још од 1925. године увођењем излетничких возова али и уведе и стационарни туризам. У том смислу постугнута је и сагласност са аутором Генералног урбанистичког плана Предејане, госпођом Богојевић, архитектом из Београда.

Већ су били анимирани у туристичку понуду па је за смештај

Унутрашњост мотела, рецепција 2012. године

вишка гостују пре изградње нових смештајних капацитета ангажован смештај у приватним кућама – собама неколико грађана. И са тако сиромашном понудом за забаву, искуство је показало да је у више махова известан број страних па и домаћих туриста у транзиту, омамљени природним лепотама окружења, остајало ту по пар дана у шетњи. С тога треба рећи да је искуство руководству мотела показало да постоје потенцијални мотиви, да туризам и транзит који је већ био у експанзији и неспоран, треба сврстати перманетнте услове за проширење излетничког, који је такође био заживео и стационарног за кога је запажен само потенцијал али је требало створити услове за његов развој за кога је у мотелу већ постојао основни потенцијал.

Догађаји су све променили, јер реализација планова није зависила само од иницијатора и планера већ и многих спољних фактора, од којих је најважнији био власт и њено мешање у реализацију. Тако уз много перипетија и са закашњењем због њих, реализована је само прва и делимично друга фаза. Замисао о развоју туризма у Предејану остала само лепа жеља и сан.

Од око педесет власника приватних радњи и банке у Предејану пред други светски рат, по нешто од тога је покушало да тавори у по ратном периоду, да „испита терен“ али су сви који су приватно покушали један по један, један данас, други сутра, одустајали. Задруга се најдуже борила и опстајала све посустајући док је прво изнутра неки њени људи са недостатком ни елемнтарних способности да нешто ураде, док тадашњег директора нису отерали. И то убрзало пропадање па и данас многа њена имовина није ничија и јесте свачија, али никоме не користи.

Остао је само мотел. Радио је са резултатима који су ишли силазном путањом. Мењали су се директори, мењало се и расположење и поврење гостију према њему. Да се што више приграби за себе постао је циљ, многи радници који су били у прилици, поучени понашањем руководиоца односили су инвентар. Био је то и период пропадања и пљачке у целој држави Србији, не само у овом мотелу. Мотел није био изузетак.

Под сумњивим околностима у то време једне ноћи планула је и изгорела сва комплетна мотелска самоуслуга у вароши. Али сумња је отклоњена.

У активној фази опште приватизације 23. фебруара 2003. године, мотел је приватизован као најважнији део укупног Угоститељског

Ауто камп и бунгалови у којима је до 1989. године ноћивало у сезони много гостију, највише странаца

предузећа „Победа“ у Предејану. Сам мотел већ је био у таквом стању да цена по којој је продат и није била важна колико је било важно ко је купац и са каквим мотивима, намерама и спремности да га врати у живот неопходним улагањима. Но, околности су биле још и политчки и економски веома тешке. Мотел је у међувремену опљачкан, руиниран, компромитован, па је било потребно доста времена да се привуче већи број гостију уз истовремене намере новог власника да га, барем за почетак, како тако оспособи. Од 2003. до 2010. године, остварио је 63.153 ноћивања.

Вујица Пешић из с. Кораћевца воловским колима извлачи вишак земље на изградњи првог дела аутокампа 1966. год.

Због посебних већ наведених околности тешко

Младе снаге предејанског мотела. С лева на десно: Жаклина Крстић, директорица, Јасмина Синадиновић и Славица Димитријевић, барменке

је ове резултате упоређивати са оним претходним деценијама – осмом и деветом, али је напредак био очигледан и он је сваке године из месеца у месец све већи. Но, овде је важно напоменути да је у оном ранијем периоду од укупног броја ноћивања, око 78 посто отпадало на иностране госте из свих европских земаља, па и ван европске где су предњачили гости – корисници из Немачке, Аустрије, Холандије, Грчке. У првој деценији овог века, после приватизације, структура гостију се променила тако да је готово изједначен број ноћивања страних и домаћих гостију и још што је индикативно међу страним гостима, корисницима услуга

Кувари мотела у кухињи на радном месту на дочеку Нове 1979. године

ноћивања претежу гости из источно европских земаља – Румуније, Пољске, Чешке, Мађарске, а мањи из западних земаља, међу којима опет предњаче гости из Немачке, Аустрије и опет Холандије. Од отварања мотела јуна 1963. године до краја прве деценије новога века, у мотелу је ноћило укупно 697 хиљада гостију.

За ово време, мотел је угостио неколико милиона људи из свих делова света и постао позната туристичко-транзитна дестинација широм Европе о чему постоје бројна сведочанства. У главаној туристичкој сезони последњих година 2010. и 2011. године јуни-септембар, дневно је услуге користило просечно по 50 аутобуса пуних гостију, додатно је на коришћење услуга мотела повећан број малих кола, којима су путовали индивидуални туристи.

Једно дете у једној кући одрастало је у големом сиромаштву, у кући која је својим изгледом и величином тик поред Предејанске реке, на малој узбрдици узводно, није имало шансе да ту живи живот будућности јер је свака иоле подношљива будућност ту кућу напустила. Напустио ју је и онај тихи али смели већ одрасао дечачић. Отиснуо се у бели свет да тамо будућност потражи довијајући се и сналазећи на разне начине, бавећи се разним пословима. И у тој борби за пристојнији живот пустио је корене у Русији, оженио се, створио породицу и, како само такав човек може постао НЕКО. Све је то по мало личило на неки филмски сценарио. Од чађаве уџерице у Москву, главном граду огромне Русије он, НЕКО, полако али темељно и по свему судећи зналачки улази у приватни бизнис, постаје предузетник. Једини син Пелагије дуго не долази кући рођеној. Мајка Пелагија у авион, правац Москва. То није могао да буде ни сан а камо ли јава, стварност. Тамо Пелагија са страхом од онога што види улази у кућу свога сина. А син као и сваки добар син мајку уводи у до тада невиђени свет илузија. Драгана Павловића- Пелагију, кога, су Предејанчани видели кад је после дугог времена дошао у Предејане, више нису звали друкчије него по мајци Драган Пелагија. Мајка је нестала, а он, човек у петој деценији живота питомог гласа и дечачког лица, изненада купује мотел са свим другим објектима који предузеће чине. Многи су, или већина предејанчана први пут чули за Драгана Пелагију. Име, Он, презиме Мајка. Некако вреди, симпатично, у своме имену носите име мајке, сиротице, која је својом добротом заслужила.

Драган Павловић Пелагија никад се није бавио угоститељством. Врло је пажљив у изјашњавању. Биће да су га послови којима се

Кувари мотела на радним местима са директорицом Жаклином у средини

бавио на то научили. Тако нема ни децидног одговора на питање шта је права истина у томе шта га је сада определило да поред бизниса којим се у Русији бави овде лати угоститељског посла. И то не било каквог него оног туристичког који је нешто посебно и пуно захтевније од обичног угоститељства. Али, може се са великом вероватноћом открити да га је родно Предејане још родније мајка са начином на који га је очувала определило да куповином мотела опет, ако не стално онда барем често са разлогом буде ту. Шкрт је на речима шта га је навело да од грађевинског великог пословног човека куповином мотела почетком 2003. године, са још једним ортаком из Београда купи Предејански мотел на први поглед тешко је докучити, ако се пренабрегне чињеница да је који километар уз Предејанску реку, у чађавој уџерици и сиромашној породици рођен. Београдског ортака се брзо отарасио и сам постао власник а онда кренуо у комплетну реконструкцију, опремивши мотел на најсавременији начин и од друге увео га у трећу, највишу категорију ове врсте туристичко-угоститељских објеката. 2005. године срушио је, на моју жалост стари део ресторана и кухиње и бунгалове, реконструисао депаданс, уредио окружење и тако створио неку врсту излетничког транзитног туризма,

Комплекс мотела Предејане снимљен са Коraћевског брда 2012. године

те је мотел постао незаобилазни објекат, то, ипак, не могу да избегнем. Не због тога што сам скоро цео радни век уз изузетне, само мени знане напоре и тешкоће учинио. Због чега је и данас, иако се поносим оним што сам учинио и што данас према тој кући гајим љубав као да је моја рођена. Нескромност, фантазирање, да или не? Уместо уџерице у којој је одрастао брзо је никла најсавременија опремљена и у околини оплемењена вила. Да је само жива мајка Пелагија па да то види!

Ово је истина. Није филм по измишљеном сценарију. Баш згодно за причу. Да се зна. У Предејану је било људи који су били познати по свом учинку и доприносу. Нема их више, али ће их знанци, документа и књиге памтити и помињати, оставити трагове. Тим именима, сада, при врху, додаје се и име Драгана Павловића Пелагије. Или Драгана Пелагије. Лепше некако.

У овој књизи бележим и име заслуге Драгана Павловића-Пелагије поред неколико значајних имена у претходној књизи наведених која су оставила трагове свога чињења за Предејане.

Павловић је значајна средства уложио и у реновирање базена за купање у Предејанској реци, преко 10 хиљада Еура уложио у обанављању Цркве Предејанске због чега је добио посебно признање

од Епископа Нишког Иринеја, касније Патријарха Српског, уложио у осветљењу пута, излетничке стазе уз Предејанску реку, откупио земљиште за фудбалски стадион, средио га а онда откупио и преуредио зграде бивше земљорадничке задруге у којима је била сушара и велики магацин преуредивши то за потребе спортске активности и материјално помогао многе друге активности за уређење Предејана.

Са задовољством у књигу уносим његово име и досада учињено да се памти и помиње све што је учинио и што ће, очигледно још учинити да Предејане не постане бивше Предејане, него још боље него што је било. Ако Драган Павловић даље поради на развоју туристичког угоститељства и туризма уопште у Предејану, то ће бити остварење и мога, после свега, оствареног сна. То је, како сада изгледа, једина нада и перспектива Предејана.

Ево, ја га уписујем у ову књигу, да се памти. Ево зашто баш ја.

У предејанском угоститељству радио сам од 1952. до 1984. године са једним принудним прекидом од равно три године. 1959. године покренуо сам иницијативу за изградњу једног од три мотела од Београда до Ђевђелије иако је био тип угоститељског објекта који дотле није био познат у тада Југословенском угоститељству, па, разуме

Тераса са гостима испред мотела. Снимљена 2012. године

Тераса мотела Предејане са гостима снимљена 1973. године.
Била је и испред сада порушеног дела мотела

се да ни ја нисам о томе имао ваљано знање. Једино што сам по логици ствари могао да појмим да је реч о објекту који се гради поред аутопута, то јест главне путне саобраћајнице да је то нешто што треба да служи транзитном туризму. Повезао сам то са постојањем ханова и караван сараја дуж „царског друма“ у време турске владавине у Србији, који су служили за опслуживање путујућих каравана у деветнаестом веку.

Са врло оскудним знањем и о начину обезбеђења кредитних средстава и пословања са банкама преко којих је и тада али и у току каснијих доградњи требало обезбедити средства и доказе да су кредити који се траже са економског становишта оправдани. Ипак сам захтев са образложењем писао а за израду економског елабората ангажовао двоје економиста из Лесковца – Младена и Јелену Савић.

Био је то, за мене неуког, изузетно тежак и одговоран посао подстицан огромном жељом баш да ја, уз подршку још осам радника, сам направим нешто што до сада није постојало у Србији и нешто што ће помоћи да мој сан о вишем нивоу предејанског угоститељства остварим. Та жеља потирала је и тешкоће и ризик јер су се још тада око мене причале и приче како ја овим ваљујем једно мало предузеће у авантуру. Задужење за 22 милиона динара код банке са обавезом

враћања, истина уз повољне услове, заиста је представљало ризик. Али, имао сам подршку 1959. године од предејанске општине, а по њеном укидању од среза са учешћем од 10 милиона динара.

Прича даље није потребна. Мотел је постао најпосећенији објекат те врсте од Београда до Ђевђелије. То је уз стално повећање броја гостију и прихода провоцирало нова улагања. Изградњу нових капацитета, изградњу аутокампа и замишљање једног подухвата који би обезбедио садржаје који ће Предејане увести у ред озбиљних туристичких места. Треба обезбедити садржаје који ће омогућити развој комплетних туристичких услуга. На крају 1979. године ми смо већ слали и иностране госте на смештај у пет приватних кућа у Предејану.

Предејане никад није било нека снажна привредна и економска снага. Нису за то постојале ни објективне могућности. Али је био мали центар са окружењем до дубоко на истоку, до Црне Траве, који је био богато опремљен за подмиривање свих потреба окружења, занатских, угоститељских, трговинских укључујући ту и извоз, банкарством, административном управом, шумским газдинством, полицијом, железницом, магистралним путем, откупом, прерадом,

Конобарско особље мотела Предејане на дочеку нове 1979. године у касније порушеном делу

финализацијом и продајом широм Србије и Македоније, па ракије и вина. Имало је и своју мини хидроелектрану која је снабдевала домаћинства осветљењем, скромну инфраструктуру. Због двеју река, изванредне природне средине, добрих саобраћајних веза, грађанство више него власт било је заинтресовано за развој туризма у првом реду излетничког са излетничким возовима и приватним индивидуалним излетима из градских средина које су користиле природно благо флоре и река. И на том плану сами грађани, мали привредници, били су иницијатори оснивања Друштва за уређење и улепшавање Предејана какво је, индикативно имала још 1927. године варошица Црна Трава. Између два рата са мањим осцилацијама било је око 50 приватних предузетника и то: око 25 занатлија, 17 трговаца и 7 кафеција са једним хотелијером малог али вредног капацитета. Безмало свака кућа углавном и до другог светског рата једина (са малом речном) улица ретко да је имала коју кућу у којој нема занатске, угоститељске или трговинске радње.

После Другог светског рата власт која је приватну иницијативу гурнула по страни, предузимала је извезне мере и потезе од којих су неки могли да доведу до стварања нових друштвених фирми мањих али вредних производних капацитета али је све те иницијативе пресекло укидање општине кад су из Предејана нестали сви они кадрови који су иницирали, анимирали или започињали да нешто више ураде. Да је општина остала и ти кадрови, сигурно је да би зауставило или барем успорило пражњења села у окружењу.

После укидања општине и одступ од свих планова и иницијатива једино је мотел, чија је изградња иницирана и започели припремни радови пре укидања општине остао нада Предејана. И Земљорадничка задруга, која је мењала оријентацију на откуп и трговину, запостављајући производњу, али је већ од 1970. године почело и њено умирање да би се почетком 90-тих окончало распадом.

Мотел је напредовао са већим бројем гостију из земље Европских земаља па и целог света што је изискивало стална проширења и доградњу нових капацитета од којих је највећа била она из 1957. године када је сагрђен ауто камп, 16 бунгалова, 40 лежајева, депаданса са 31 лежајем, великом трговинском самоуслугом, салом, берберским и фризерским салоном. А 1978. године већ је покренута иницијатива, и највећи подухват који смо онда назвали делом пројекта који ће се, какво смо га смело назвали, град мотел са таквим садржајима,

Конобари мотела Предејане са директорицом Жаклином у средини, 2012. године

организацијом и квалитетом увело би Предејане у ред бољих туристичих места. Због стручних капацитета којима смо располагали била је то у великој мери и утопија. Био је потребан то дугорочнији процес, обезбедити квалитетније стручне кадрове да воде такав посао. Истина, уз изузетне напоре и до сад расположиви и оперативни кадрови који су остваривали изванредне резултате у пословању били су фелер али за оно што је замишљено требало је бољи профил и структура кадрова. Мислио сам да је, ипак то могуће, због великог помањкања туристичке културе и која је главни чинилац у развоју ове веома профитабилне привредне области имали смо успоравање решавања датих иницијатива . Стручно познавање, образовање и посебан смисао за креативан, зналачки рад љубави и оданости том заиста фином послу потребан је био одређени профил стручних и креативних кадрова јер је туризам посао у коме могу успешно да раде само људи који имају општу и личну културу, познавање послова - стручност, познавање страног језика, историја свога народа, географија, културу и обичаје других народа у окружењу па и фигуру оних који су на послу на коме се остварују непосредни контакти са корисницима услуга.

Веровао сам, са извезном дозом одступања од задовољавања

свих критеријума, са извезном дозом до утопије то може остварити и Предејане, с обзиром на природно окружење и комунукације. Радио сам на томе да се оствари јер сам будућност Предејана видео готово само у тој делатности, али нису мислили сви тако. Најпре они из локалних власти од којих многи нису знали јер нису видели, нису користили то духовно, психолошко и рекреативно задовољство у иоле ваљанијем туристичком месту Југославије.

Мотел је пропао лагано стагнирајући од 1980. године а потпуно од 1990. године.

Моја упорност, ризици, данонoћни рад на реализацији идеја о великом, комплетном туристичком комплексу била је готово лудачка. Љубав према том послу из кога су проистицали резултати, носили су ме. Све до последњег дана радио сам као да ћу ту бити сто година, али су ме онда ставили „ван снаге“. Ипак љубав и оданост према ономе што сам створио, нису ме напуштали. Само сам страховао од потпуног урушавања које се одвијало послесњих година пре приватизације.

Мотел је био симбол Предејана за које се у последњим деценијама за Предејане знало широм земље и ван ње само по њему. Он је сада његова круна и нада и оних који у њему раде везујући себе за Предејане и оних којима је нада да ће посредно помоћи да и они нађу себе много наредних година и деценија.

Предејане је са свим оним што му је природа подарила и људи оплеменили било и јесте и нама који у њему још живимо али и онима који га познају, лепо, привлачно место са могућом лепом туристичком перспективом ако буде имао ко на томе даље упорно да ради како то сада ради Драган Павловић-Пелагија.

Ја себи узимам за право да се својим доприносом и хвалим и поносим.

* * *

Читалац ће запазити да се, третиран са разних страна, мотел као тема више пута јавља у другом делу књиге. Читалац ће, такође, запазити да се о раду самога мотела пише афирмативно и у суперлативима. И још. Читалац ће запазити да се кроз текст о мотелу и тиче улога аутора ове књиге и приватног власника мотела у првој деценији трећег миленијума, значајна, чак пресудна улога у оживљавању и подизању стандарда мотела после суноврата који је имао у последњој деценији двадесетог века.

Ни један податак о мотелу, од његовог отварања, 1. јула 1962.

године до почетка друге деценије новог миленијума није неистинит, фелеричан или улепшаван. Чак би се о педестогодишњем раду могла написати књига од више стотина страница а да при томе буде интересантна.

Од првобитне градње скромних капацитета која је на неки начин била пробна, до 1984. године, у току живота и рада, мотел је са својим људима, у неким периодима доживљавао судбину Скадра на Бојани. Грабљивци, шакали од 1970. до 1983. године кидисали су на богат плен. Кажем богат јер су сви показатељи које је прецизно статистички обрађивао „Угопрогрес“ – удружење угоститељских и туристичких организација, које је свих 178 чланица сваке године имало на увид, по свим параметрима којима се мерио успех имало предузеће „Победа“ из Предејана била је на врху. 1978. године по успеху на трећем месту у Србији после Врњачке бање и Крагујевца, изузимајући Београд. На нивоу региона, од Прешева до Брестовца од једанаест угоститељских предузећа „Победа“ из Предејана је увек била на првом месту. Са задовољством и поносом чувам те податке од „Угопрогреса“ и Привредне коморе Лесковац која је статистички обрађивала регион. Због тога је предејански мотел био примамљив плен. На њега су прво кидисали Грделичани, па лесковачки „Балкан“ па „Делишес“ из Владичиног Хана па опет лесковачки „Балкан“. Требало је изборити се са притисцима, стално радити на повећању квалитетних капацитета и асортимана и квалитета услуга.

Менаџмент мотела Предејане.
С лева на десно:
секретарица Јадранка Петровић,
директорица Жаклина Крстић
и шеф сале Сузана Крстић

Најбезобзирнији и најбруталнији су били лесковачки политичари са председником општине Милорадом Вељковићем и

секретаром Комитета Томом Митићем и потпредседником општине Миодрагом Стојилковићем Милетом „Курдијом“, грделичанином који је пре тога док је био на дужности у Грделици вршио атак не мотел. Тој групи припадао је и потпредседник општине Бранко Цакић. Слали су све могуће инспекторе са задатком да врше притисак тражећи мане и пропусте како би се домогли материјала за неправилан рад мотела оптужујући на све могуће начине директора кога су оптуживали да је главни противник интеграције а да би радници хтели. На аргументе да мотел добро ради и да уопште хваљен одговарали су да би могао још боље радити удружен са „Балканом“ по оној пароли „заједно смо јачи“. Против мене ангажовали су штампу – „Политику“, “Вечерње новости“, лесковачку „Нашу реч“, писали су како у „Победи“ нема самоуправљања, како директор о свему сам одлучује, сам пише самоуправна акта, не дозвољава интеграцију само због своје директорске фотеље и још којешта.

„Победа“ је ипак победила. Опстала је. Мотел је остао Предејански и, захваљујући тој жилавој борби и одбрани и данас је предејански. Дотле „Балкан“ је пропао, “Делишес“ из Хана и грделичко угоститељство такође. Из те борбе за опстанак али и за стално дограђивање постојећих и изградњу нових капацитета задобио сам ране на души које ћу до краја живота носити. Понекад ме и сада заболе многе мисли да та иницијатива првобитна, па та борба за одржање и нема неке посебне важности. Мени је, насупрот томе, у трајном поседу који ми нико никад не може ни одузети ни угрозити понос на учинак и као ратник који је из рата изашао са ранама али су ми, материјално безвредна одликовања. Понос на оно што је од себе дао.

Мотел Предејане већ 1970. године на туристичком тржишту избија са својим квалтитним услугама и капацитетима пење се на странице европских и светских туристичких водича. Тако је у туристиком каталогу „EUROPA TOURING“ AUTOMOBILFUHRER GUIDE AUTOMOBILE MOTORING“. Овај каталог садржи 889 страна а мотел Предејане је једини од мотела од Београда до Скопља са сликом и текстом стављен на 821 страни. Од тада у овом труристичком каталогу сваке године је мотел Предејане на овај начин представљен европској туристичкој клијентели. На европској туристичкој карти ПРЕДЕЈАНЕ је унето као туристичка дестинација.

У светском туристичком каталогу који је сваке године излазио

на располагање туристичким агенцијама и њиховој клијентели под називом „WORLD WIDE LEADING HOTELS“. Каталог има 525 страна а мотел Предејане се налази на страни 515.

У светском туристичком каталогу који издаје асоцијација светских туристичких савеза свих држава, под називом „INTERNATIONAL JOTEL GUIDE” ознака је и “WORLD EDITION”, светска едиција 1978. Каталог има 1416 страница Мотел кампинг Предејане налази се на 630-тој страни. Тако је у својим редовним издањима и овај каталог сваке године уносио и Мотел кампинг Предејане једновремено га приказујући као место дестинације и на географској карти.

Пошто сам се ја повуко у пензији а за директора доведен из Лесковца човек који је био бивши директор „Балкана“, ствари су се битно промениле. Водећи општински политичари одједном су престали са притисцима да се Мотел припоји Балкану, или је, можда, чекано да се „прашина слегне“. Међутим, у међувремену се променила политичка гарнитура. Нови директор чим је ступио на дужност отворио је ресторане затвореног типа, само за исхрану службеника тих установа у Општини, СУПУ, Народној банци (СДК) и комуналној банци – Југобанци. Свакога дана ујутру кола Мотела возила су храну за те ресторане – месо за скару, кисело млеко у ћупчету, тавче пасуљ и свеже лепиње које су раднице морале целе ноћи да месе да би ујутру биле отеране у тим ресторанима а по ценама троструко нижим од оних у мотелу што, у Лесковцу није могао „Балкан“ или неко друго угоститељско предузеће да снабдева храном чиновнике и руководиоце најважнијих општинских установа, него је то чинио мотел из Предејана. Рођаку новог директора отворен је ресторан у Брестовцу, удаљеном од Лесковца око 20 километара а из Предејанског мотела су га кола снабдевала храном и пићем. Скромне канцеларије дотадашњег директора брзо су опремљене дубоким црним кожним фотељама а у канцеларији директора постављен телевизор са великим екраном да би се човек, кад нема друга посла, забављао. Директор је свакога дана када је на посао долазио чинио то колима мотела која су по Лесковцу служила и за његове приватне потребе. Тих година изгорела је потпуно (сем зидова зграде) трговинска самоуслуга у центру Предејана. Никад се раније није бавила, јер за ту врсту робе није била ни регистрована, некако је пре самозапаљења имала на продају и белу технику: фружидере, замрзиваче, веш машине. Неки руководиоци су се ту снабдели тим кућним апаратима па се самоуслуга случајно запалила и

изгорела. Чини се да је пожар захватио и ону робу која је ускладиштена у изнајмљеном малом магацину код куће Вере Митровић која је од самоуслуге удаљена око тристотине метара. Злонамерници су о том случају причали свашта.

Тада је Мотел достигао најбећу запошљеност 202 радника.

Месо за мотел је довозио приватни кланичар из Врањске бање. А примао га је и са њим се задуживао онај ко је материјално водио кухињу.

Купљена су и два стана, нова. Заједно са кожним фотељама. И још по нешто.

Гледао сам све то и, искрено, неизмерно туговао. Није то било моје лично, па због тога. Не. Свакодневно ми је падало на памет шта сам и како ја радио, градио и са мотелом достигао врхунац успеха и угледа радећи данонохно, а шта се сада чини. Мотел је пљачкан пропадао. Кад су видели шта се ради, онда су неки радници носили што се могло.

Затим долази ера приватизације. Месеца фебруара 2003. године у Београду, Мотел је на лицитацији купио Драган Павловић – Пелагија. Човек, момак, дотле мени мало познат само по чувењу. Био сам срећан што ће та друга моја кућа бити отргнута од потпуне пропасти. Чуло се шта се и како се ту ради па су ретки гости навраћали. Очерупан, руиниран. Драган Павловић, тих, ненаметљив човек, који је знао шта и како треба да уради а да то буде добро.

Филозофија је прастара наука. Социологија њена унука. У животу људи у разним срединама, малим, већим или великим, свеједно, знано или незнано о њиховој теорији оне се допуњују, преплићу или сукобљавају производећи тако нова размишљања о делатности човека, из којих произилазе нове инспирације и нагони. Ка добру или злу. Ипак су се у живом свету налазили они који су учинили, глобално, више добра но зла. У томе су им помогле друге, кроз развој друштва оформљене научне дисциплине које су обогаћивале наука о економији која је осмишљавала методе и путеве којима како треба или како се може боље живети.

Ова кратка опаска о темељима на којима се развијало људско друштво а у њему они људских, организованих заједница од засеока, села, вароши, градова и велеградова.

Предејане су, не на научној основи већ интуитивно али на темељима које је поставила наука, спонтано, вођени интуицијом како

да себи остваре нормалан или бољи живот, људи долазели са разних страна и заснивани своју делатност не само за личну корист него и друштвену. Познавао сам лично добар део тих људи. Упоређујући их и са становишта овим временом са извесним чуђењем анализирам како бих дошао до ваљаног закључка, како су, на пример у месту које је било три пута мање но ововремено, могло да раде три пекаре правећи најбољи, без данашњих фалсификата хлеб и да направе солидне куће, створе бројније породице и живе лепо. И не само то, но су, често, удружени и сложено изводили разне ваљене акције и активности које су им и ван кућни живот чиниле забавним, пријатним и општекорисним. Живот Предејана почивао је на стварању нове вредности кроз рад бројних занатлија разних врста, трговаца, кафеџија, шумских радника.

У сваком живом бићу постоји генетски потенцијал за извесно чињење. У човеку као најинтелигентнијем тај је потенцијал најснажнији и собзиром на интелигенцију најсвесније усмерен. На зло или добро, на стваралаштво или штеточинство, и низ других, да их не набрајамо, карактеристика које уже или шире окружење запази код појединаца: да чине или не чине, да су ствараоци или штеточине. На одлуке о чињењу зла или добра утичу и околности и средине у којима живе.

У Предејану су долазили и насељавали га људи са позитивним генетским особинама о којима је овде реч. Али и они други. Ови први су опстајали, стварали и за себе и давали битан допринос заједници у којој живе, они други су или одлазили или су морали на периферију живота, или пуко преживљавали. Није случајно а ни туђом заслугом Милутин Стајковић "Јеврејин", вашарски продавац ћинћува постао велетрговац и извозник, иако готово неписмен, није случајно да је Јонча Митровић досегао до нивоа банкара ни његов брат Петар власник грађевинске фирме и извођач радова у области високоградње и нискоградње, да је Братислав Ристић, црнотравски кројач народних одела постао префињени угоститељ и хотелијер а још и врло значајан произвођач, прерађивач и трговац вином и ракијом, ни Радивоје Крстић кројач, па циглар, па ћурчија, а ни браћа Милчић тако угледни трговци. Генетски предиспонирани ствараоци, истакли су, заједно са низом других неименованих, ствараоци, инвентивни мислиоци, за себе али и за друштво, средину у којој су живели. Такви, најугледнији Предејанчани, били су и иницијатори и ствараоци Друштва за улепшавање Предејана и чинили многа добра дела за место у коме су

засновали живот, пословну делатност и породицу. Стварали су и један истина паланачки али ваљан културни живот спортске активности, друштвене забаве а у томе су и пре и после другог светског рата предњачили учитељи и разни чиновници.

И, ето тако смо дошли до одговора на питање како је један дечак одрастао у сиромаштву, сам, без протажера досегао до нивоа успешног предузетника или бизнисмена у далекој великој Русији а онда дошао у своје родно Предејане да ту посади дрво успеха, јаблан са раширеним гранама, да предузимљивошћу, инвентивношћу и амбициозношћу, предејанском мотелу поврати душу, да га у погледу квалитета и класе подигне на висок ниво усклађујући тај кавалитет са захтевима савременог угоститељско-туристичког објекта транзитног карактера, да ухлеби више од стотинак људи и Предејане задржи на туристичкој мапи Србије тамо где је постављено седамдестих година.

Реч је о људима: Драгану, Ратку директору задруге, Јончи, Браци, Милутину, Петру, Бори, Влајку, Томи, Душану, Стојадину, Алекси, Драгољубу, Јовану, Трајку Душану, ДилкиРадојилу, Драгољубу, Стојанчи „сингеру“, Жики поткивачу, Жики ковачу, Стојану ковачу, Стојану шнајдеру, Радомиру трговцу, Драгомиру Костићу, Јосифу Младеновићу, Јовану Станковићу, Јони и Стојану Митровићу, Петронију, Драгутину-Гуци, Тимчи пекару, Стеви месару, Вујадину Бошковићу, Милорадуи Љуби, Павлу, Милану, Живојину, Спаси и Радету, Цветку, Чаславу и Станојку, Глигорију капетану краљевске војске, бројним Љубеновићима са првим међу Томи и његовом оцу Петру, родоначелницима Предејана. Многима, само имена наводим. Они су чинили пословну срж Предејана. У његовом вишедецинском животу и онима чија имена су Миладиновића и Симе Недељковића који су били најистакнутији организатори културног живота Предејана али и жена Иванке Недељковић, Љубинке Петровић, Драге Трајковић и низ других неименованих омладинки.

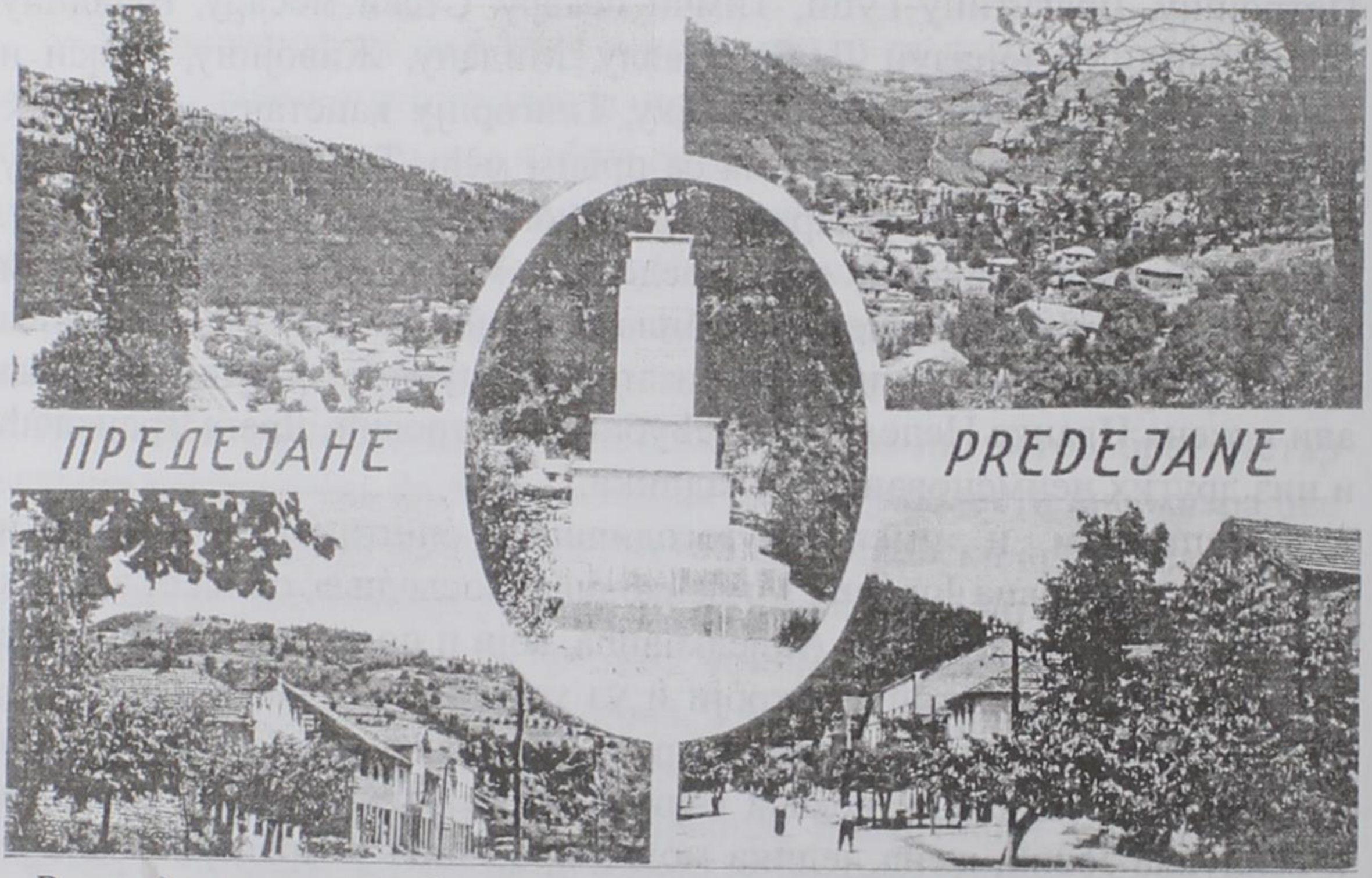
Записујем и имена дугогодишњег општинског писара и предратног трговца Јордана Миленковића, последњег од шест знаних кројача Димитрија-Митку Анђелковића, који и последњи у ово време сашије, пришије, закрпи, у крој и уз услугу исприча по неки виц. То је и последњи предејански од преко 25 некадашњих занатлија који још брани предејански некада велики еснаф. Некада је овде радила и Милунка Јовић, жена, једина модна кројачица у Предејану која је занат учила у Француској.

Помињем часна имена која су некада сачињавала предејански мини естаблишмент, уз жаљење што су многа имена изостављена,

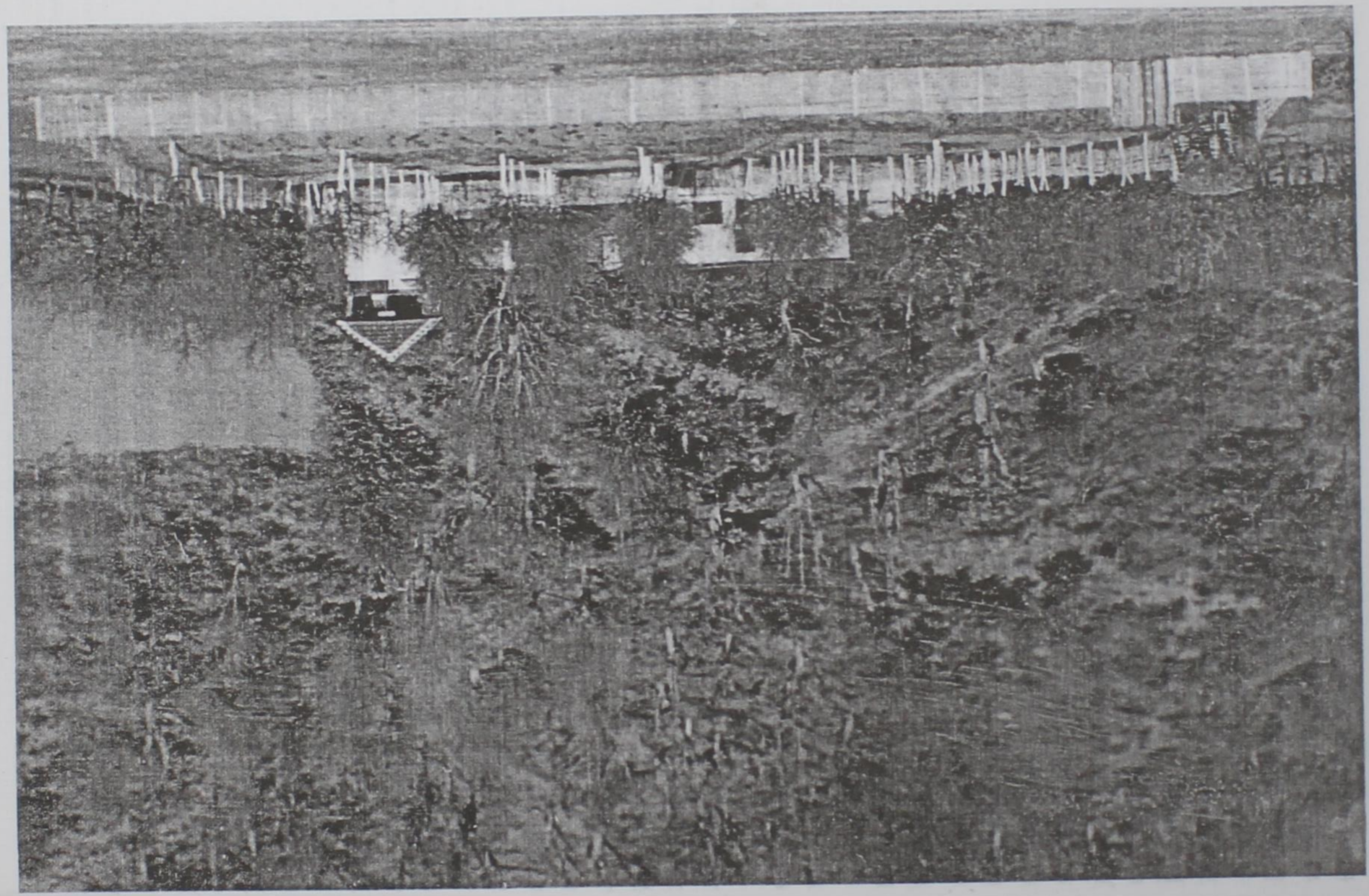
у тексту је са причом о имену Драгана Павловића који је својим вишеструким доприносом још брани, са великим успехом, Предејане од потпуног економског пропадања.

Браћа и сестра Миленковић испред бојаџиске радње Мирославе Миленковић и лимарске радње Трајка Трајковића

Разгледница у црно-белој техници коју је мотел за продају израдио 1968. године. У средини споменик палим жртвама бугарског терора, сада руширан, препуштен зубу времена

339

ПРЕДЕЈАНЕ НЕКАД И САД

И ДРУШТВО У ЦЕЛИНИ У НАЈКАРЕТЕРИСТИЧНЈИМ ЦРТАМА

У правцу север – југ, у главној улици крајем прве деценије XXI века на левој страни има 101 кућа. Од тога 28 старих, сграђених пре другог светског рата а 64 сграђених после рата. Од укупног броја, 21 кућа је потпуно празна, остале са тенденцијом даљег пражњења, а у неколико кућа тренутно живи само по један станар или власник. На другој страни, истим правцем има 27 кућа, укључујући и две станбене зграде које се рачунају као једна кућа али са више станбених јединица. Од тога само је 7 предратних а остатак грађених после рата, 5 кућа је потпуно празно. Ван главне улице по побрђу све су куће грађене после рата, сем једне, куће Цветка Станковића. Један, за сада мали део кућа је празан са тенденцијом дањег исељавања и пражњења. Најмање исељених, празних кућа је Ромских и наталитет је једино код те популације позитиван. Индикативно је да је међу њима старосна граница ниска, што показује чињеница да старијих од 70 година и нема.

... Само једна, главна, са макадамском подлогом улица са малим бочним делом уз Предејанску реку;

... Сада (почетак друге деценије Двадесет првог века) улица главна, бочна до цркве, уз реку три километара, бочна од оне према цркви око 700 метара до бившег Јабукара, све асфалтиране, осветљене. Насељене до изнад цркве; до цркве ново насеље километар од центра према Џепу, насеље од преко двадесетак нових кућа преко реке Мораве, углавном насељених из села Кораћевца, насеље Аиште, напуштена села у којима је остао мали број старих људи самаца или ређе у пару;

... Реновирана, лепа црква и парохиски дом са околином;

... Предејанчани су се до 1960. године водом снабдевали из бунара којих је било више и са пумпи којима је из бунара или из земље (набијене цеви) које су биле највише коришћене у авлији Симе Недељковића, железничке станице и Боре Петровића. Бунара је било много више. Око 1960. године сграђен је велики бунар крај Предејанске реке која је кроз порозни песак и шљунак снабдевала бунар водом из реке, а из бунара помоћу пумпе вода избацивана у резервоар од 18 кубика воде

из кога је цевима вођена до јавних чесми и мањег броја домаћинства. Јавне чесме су биле код цркве, у центру вароши код садашње новије стамбене зграде и код Железничке станице. После тога, 1970. године, на иницијативу и уз велико залагање Љубе Анђелковића – Кмета, родом из Острозуба, иначе на истакнутим функцијама у Предејанској општини после укидања општине у Рупљу, доведена је вода са извора у Зеленичју, планине Острозуб, али је, због оскудних средстава, велика висинска разлика учинила да цеви пуцају и вода је често нестајала. 1980. године, мотел је, због великих количина потребне воде за свој рад предузео иницијативу да се обезбеди довољна количина воде. Ангажована је специјализована фирма „Хидросанитас“ из Београда са којим је, после дугог трагања по околним брдима за изворима са довољно количине воде, нађено решење анагажовањем воде из двају потока који су се напајали из шумских извора у шумовитом Дебелом Делу. Јованов поток који је давао шест литара у секунди и Самарски поток са 12 литара у секунди преко два велика резервоара тако је за дужи период обезбеђена довољна количина квалитетне и здраве воде за све у Предејану. Анархично дивље прикључивање без водомера и за напајање пољопривредних површина у току лета долази у неким деловима до краћих прекида у снабдевању.

... Осамдесетих година изграђена је и канализација која због оскудних средства није обухватала све делове вароши па нека насеља на периферији центра нису обухваћена.

... До изградње водовода велики број домаћинстава којима је била доступна Предејанска река за прање и купање доносило је воду из реке;

... Од 1937. до 1948. године Предејане је напајано електричном енергијом са приватне хидроелектране Влајка Љубеновића и других малих акционара. То је било довољно само за најнужније осветљавање маловолтажним сијалицама. Од 1948. до 1952. године Предејане је живело на петролејкама. Тада су предејанчани често помињали крилатицу „Предејане сијалице красе, дању горе а ноћу се гасе“. Сада је Предејане осветљено готово у свим деловима а домаћинства за термичке уређаје и рад са свим врстама машина снабдевено;

... Некада је у Предејану и бицикла била ретко превозно средство. После рата, Антон Драженовић, брат месара Стеве и Жике Костић, тишлер, а посебно овај први, изнајмљивали су своје бицикле на сат за било какве потребе;

... Пред Други светски рат у Предејану је радило 15 приватних трговинских радњи плаћајући порез у паушалном износу по процени финансиских органа који су имали стални увид у асортиман и обим промета робе у појединим радњама. На почетку новог миленијума у Предејану има 10 приватних регистрованих радњи које промет морају да региструју и порез плаћају по евиденцији фискалних каса коју је морала да има свака радња и стално су под контролом тржишне, санитарне, ветеринарске инспекције. Инспекције рада често и измишљајући недостатке само да би, по задатку, држави приходовали средстава, да би оправдали своје постојање. Многи од инспектора изградили су префињене методе да изнуде корупцију манифестујући своја овлашћења и своју моћ. Многобројним наметима ради обезбеђивања средстава за држање заиста огромне администрације, немајући избора, трговци принуђени да раде са минималним зарадама за себе, принуђени да са државом играју игре мачке и миша. Огромна администрација на свим нивоима бирократизована је. Раније грађанин је највећи део послова некомпликованих прописа могао да завршава у општини која јој је у сваком већем насељу као што је Предејане са окружењем могао без много мука да заврши посао. Сад је, да би оправдала своје постојање, бирократија смислила мноштво заврзлама које за неки потребан му документ грађанин има да прибавља у великим градским центрима где је концентрисана моћ бирократије, чиме му загорчавају живот и излажу га великом малтретирању и трошковима;

... У Предејану је до Другог светског рата било 8 кафана и један мали хотел са десет лежајева. Сада једна кафана и два кафића. Мотел је вансериски туристички објекат који је, од постојања Предејана до сада од свих привредних субјеката најдуже опстао, запошљавао највећи број људи, једини привредни субјекат афирмисан и у европским размерама;

... Главни догађај (свакога) дана у Предејану био је дочек и испраћај возова на железничкој станици. Тада је са те станице са воза долазио и са њим одлазило на десетине предејанчана, сељака из окружења и становника великог дела црнотравског краја. Путнички возови вукли су по шет до осам вагона, али у односу на садашње кратких са отвореним платформама на обе стране вагона на којима је скоро увек стајао вишак путника који унутра није могао ни да уђе. Сваки вагон имао је металну слубу којом су се многи млађи и слободнији путници,

секретаром Комитета Томом Митићем и потпредседником општине Миодрагом Стојилковићем Милетом „Курдијом“, грделичанином који је пре тога док је био на дужности у Грделици вршио атак не мотел. Тој групи припадао је и потпредседник општине Бранко Цакић. Слали су све могуће инспекторе са задатком да врше притисак тражећи мане и пропусте како би се домогли материјала за неправилан рад мотела оптужујући на све могуће начине директора кога су оптуживали да је главни противник интеграције а да би радници хтели. На аргументе да мотел добро ради и да уопште хваљен одговарали су да би могао још боље радити удружен са „Балканом“ по оној пароли „заједно смо јачи“. Против мене ангажовали су штампу – „Политику“, “Вечерње новости“, лесковачку „Нашу реч“, писали су како у „Победи“ нема самоуправљања, како директор о свему сам одлучује, сам пише самоуправна акта, не дозвољава интеграцију само због своје директорске фотеље и још којешта.

„Победа“ је ипак победила. Опстала је. Мотел је остао Предејански и, захваљујући тој жилавој борби и одбрани и данас је предејански. Дотле „Балкан“ је пропао, “Делишес“ из Хана и грделичко угоститељство такође. Из те борбе за опстанак али и за стално доградњивање постојећих и изградњу нових капацитета задобио сам ране на души које ћу до краја живота носити. Понекад ме и сада заболе многе мисли да та иницијатива првобитна, па та борба за одржање и нема неке посебне важности. Мени је, насупрот томе, у трајном поседу који ми нико никад не може ни одузети ни угрозити понос на учинак и као ратник који је из рата изашао са ранама али су ми, материјално безвредна одликовања. Понос на оно што је од себе дао.

Мотел Предејане већ 1970. године на туристичком тржишту избија са својим квалтитним услугама и капацитетима пење се на странице европских и светских туристичких водича. Тако је у туристиком каталогу „EUROPA TOURING“ AUTOMOBILFUHRER GUIDE AUTOMOBILE MOTORING“. Овај каталог садржи 889 страна а мотел Предејане је једини од мотела од Београда до Скопља са сликом и текстом стављен на 821 страни. Од тада у овом труристичком каталогу сваке године је мотел Предејане на овај начин представљен европској туристичкој клијентели. На европској туристичкој карти ПРЕДЕЈАНЕ је унето као туристичка дестинација.

У светском туристичком каталогу који је сваке године излазио

на располагање туристичким агенцијама и њиховој клијентели под називом „WORLD WIDE LEADING HOTELS“. Каталог има 525 страна а мотел Предејане се налази на страни 515.

У светском туристичком каталогу који издаје асоцијација светских туристичких савеза свих држава, под називом „INTERNATIONAL JOTEL GUIDE” ознака је и “WORLD EDITION”, светска едиција 1978. Каталог има 1416 страница Мотел кампинг Предејане налази се на 630-тој страни. Тако је у својим редовним издањима и овај каталог сваке године уносио и Мотел кампинг Предејане једновремено га приказујући као место дестинације и на географској карти.

Пошто сам се ја повуко у пензији а за директора доведен из Лесковца човек који је био бивши директор „Балкана“, ствари су се битно промениле. Водећи општински политичари одједном су престали са притисцима да се Мотел припоји Балкану, или је, можда, чекано да се „прашина слегне“. Међутим, у међувремену се променила политичка гарнитура. Нови директор чим је ступио на дужност отворио је ресторане затвореног типа, само за исхрану службеника тих установа у Општини, СУПУ, Народној банци (СДК) и комуналној банци – Југобанци. Свакога дана ујутру кола Мотела возила су храну за те ресторане – месо за скару, кисело млеко у ћупчету, тавче пасуљ и свеже лепиње које су раднице морале целе ноћи да месе да би ујутру биле отеране у тим ресторанима а по ценама троструко нижим од оних у мотелу што, у Лесковцу није могао „Балкан“ или неко друго угоститељско предузеће да снабдева храном чиновнике и руководиоце најважнијих општинских установа, него је то чинио мотел из Предејана. Рођаку новог директора отворен је ресторан у Брестовцу, удаљеном од Лесковца око 20 километара а из Предејанског мотела су га кола снабдевала храном и пићем. Скромне канцеларије дотадашњег директора брзо су опремљене дубоким црним кожним фотељама а у канцеларији директора постављен телевизор са великим екраном да би се човек, кад нема друга посла, забављао. Директор је свакога дана када је на посао долазио чинио то колима мотела која су по Лесковцу служила и за његове приватне потребе. Тих година изгорела је потпуно (сем зидова зграде) трговинска самоуслуга у центру Предејана. Никад се раније није бавила, јер за ту врсту робе није била ни регистрована, некако је пре самозапаљења имала на продају и белу технику: фружидере, замрзиваче, веш машине. Неки руководиоци су се ту снабдели тим кућним апаратима па се самоуслуга случајно запалила и

би одређеног дана носили, да се ципеле заштите од прљавштине, чак и од прашине. После рата таква врста заштита за ципеле није се могла видети;

... До седме деценије прошлога века за јакну као зимски одевни предмет није се знало. Носили су се зимски капути, најквалитетнији и најскупљи од штофа званог "громби", мање квалитетни и јефтинији али такође веома елегантни прављени су од лепе глатке боје „велур", а носили су се и капути „микадо" од велура дужине до изнад колена, модерно са два реда дугмади. Сада се зимски капут може врло ретко видети, али нема ни те врсте штофова од којих би могли код добрих мајстора, као раније, сашити;

... За џинкс материјал од кога се данас масовно праве панталоне, фармерице, није се знало све до шездесетих година прошлога века, када су као нешто најбоље доносиле из Трста, из Италије због којих се најчешће тамо масовно ишло возовима. Одећа је дотле прављена од најквалитетнијих штофова, све до девете деценије века. Пре рата они су долазили из Енглеске која је „Манчестер" била најчувенија по квалитетним штофовима, јер их је правила од најквалитетније вуне коју је добијала из својих колонија Аустралије и Новог Зеланда где се и данас производи најквалитетнија вуна. И Чехословачка је сматрана за произвођача најквалитетнијих штофова. После рата и у нас, у Југославији су постављени штофови високог квалитета у фабрикама у Лесковцу, Вучју, Грделици и Параћину, у фабрикама које су пре рата биле у власништву браће Теокаревића. Касније је штофове правио и Вартекс из Вараждина, Кула у Војводини па и Тетекс из Тетова. Данас се у нашим трговинама не може наћи ни приближно квалитетан штоф, па онај ко не може да га набави у иностранству, углавном, носи фармерице и другу, најчешће неквалитетну одећу;

... Све до шесте деценије прошлога века за кошуљу са кратким рукавима се није знало. Није се таква производила па смо морали узети заузвртати дуге рукаве на кошуљама. Некада се кошуља са дугим рукавима правила са манжетама са модерним, лепим и елегантним дугмадима. Сада се то не може наћи;

... Шешир је некада био капа коју су, гле чуда, људи, ваљда из навике, на главама носили и лети. Качкет је био ређи, шајкача као симбол је масовно ношена у селу, беретка је ређе ношена али је и она представљала симбол господства, звали су је и француска капа. Квалитетне шешире и беретке до осамдесетих година производила је

фабрика „Бегеј“ у Зрењанину. Шешир се сада врло ретко виђа, нема се где ни купити, а углавном се иде гологлаво.

... За киселу (минералну) воду се све до краја шесте деценије прошлога века није знало. Употребљавала се сода-вода, која је прављена тако што је помоћу специјалне просте машине у специјалним дебелим флашама - сифонима у воду убацивала угљена киселина. Од ње као такве прављена су вештачка освежавајућа пића клакери и кабеза те некакви сокови тако што је у сода-води додавана вештачка прехранбена боја и арома. Прву минералну воду у Предејану је мотел 1965. године довозио из Тулара код Прокупља под називом „Милан Топлица“. Касније је потпуно престала производња сода-воде, а отворен је велики број фабрика које су флаширале минералну воду додавајући јој угљену киселину. Прво вештачко, али укусно и лепо безалкохолно пиће била је кокта флаширана у стакленим боцама специјалног облика од 250 милилитара. Касније је дошла кока-кола и производња такозваних воћних сокова, врло ретко природних, али врло вешто вештачки прилагођени, све до данас, такозвани воћни сокови који су ушли у разним варијантама у масовну употребу. У Предејану је прво „Шљива“ па онда Задруга покушала са прављењем вештачих „воћних“ сокова, точених у стакленим боцама од 200 мл. Али у конкуренцији са јачим и опремљенијим произвођачима покушај је пропао.

Ово је само део неких детаља од онога како је некада у Предејану било а како је сада. И не само у Предејану, много тога описаног је општег карактера. Оне су природне а ја их, само неке, наводим као слике фактографских промена у животу које могу бити интересантне за садашње, млађе, али и многе будуће генерације. Интезитет промена је брз, врло брз, неухватљиво брз. Као аналитичар аматер узимам себи за право да запажањем из свог подужег постојања саопштим своје импресије из којих сумирам закључак о томе шта нам, или тачније вама који иза мене и моје генерације настајете и живите, преносим своје виђење будућности.

Живимо боље. Боље него у раније време које сам поменуо. Но то боље намеће жељу, а савремена наука пружа шансе, бар привидно, желимо да живимо још боље. Да би то постигли, људи све више посежу за средствима која су опасна, неморална и самоуништавајућа. Још су се, после ослобођења од Турака 1878. године до почетка Другог светског рата неки људи одметали у шуму и сеоским насељима у хајдуке да

отимачинама, пљачкама и убијањем деле неку своју правду ван свих закона. Али били су ретки, па ипак су властима задавали велике невоље. И таква и било каква хајдучија била је у време владавине такозване социјалистичке револуције потпуно нестала јер су строги закони и мере власти били ригорозни према свакој појави илегали ванзаконаког понашања. Доласком демократије у нас, почетком новога века и миленија, она раније шумска хајдучија преселила се у урбаним срединама, брзо се омасовила и прибегла најокрутнијим методама отимачине, пљачке, разбојништава, преваре и убијањима. Живот у урбаним, градским срединама сваким даном постаје све опаснији. Под разним именима организују се екстремне групе као бињни расад које ће, као у прошлости, полако али сигурно, у име слободе, наметати и ширити што милом што силом ново, опште зло које прети будућности. Не само у нас. Тако, за сада, живот у малим местима попут Предејана постаје безбедније.

Односи између родитеља и деце постали су а и даље ескалирају, све удаљенији, све је, што време одмиче, већа безобзирност деце према родитељима. Најужа породица све више постаје хетерогена и на штету сваког од ње. Настојање родитеља да задрже контролу над усмерењем детета у позитивном правцу постаје све безуспешније. Уместо владавина породице постоје владавина улице, кафића, дискотека, криминалних филмова и серија, све већа злоупотреба до сада постојећих електронских средстава. Морал је постао фетиш.

Како бих волео да је овде реч о неутемељеној црној слутњи једног песимисте који је по природи окорели и непоправљиви био оптимиста.

Живео сам, до сада, скоро девет деценија у разним околностима, друштвеним уређењима, режимима и под вођством разних владара и то искуство ми је дало прилике да упознам много различитих људи, стремљења, усмерења. Од 1930. године посебно и интезивније, ко је пратио и анализирао, могао је да види куда се свет креће. И видео финале тих догађаја. У те догађаје уклапа се судбина. Како је било објављено милион и седам стотина хиљада живота на подручју бивше Југославије. Од како је свет постао Човек је увек своју активност као појединац или удружен са већим или мањим групама настојао да дође и овлада новим сазнањима којима ће свој живот побољшати, али је истовремено смишљао оружја, методе и поступке којима ће другоме или на рачун своје користи, сломити врат или му на било који начин

наудити.

До 1990. године у нас се онде бар у Југославији није знало за дрогу. Дотле ни разбојништва, убиства нису била позната тако често. Биле су то ретке и сензационалне вести.

Упоредо са тркачким темпом научници, чак и ове младе генерације изналазе нове методе и средства да створе техничка и посебно електронска средства која ће живот људима учинити лакшим, лепшим, дужим и здравијим, дотле ти исти или неки други људи смишљају, конструишу и изграђују средства која ће друге људе, назовимо их противницима, уништити. И појединце и целе веће или мање друштвене заједнице. Ми, обичан свет, не само да не знамо него и не слутимо каква су средства у садашњем такозваном модерном свету постоје за масовно или чак и тотално уништење света или његових великих делова.

Нисам Орвел који је у својој књизи у деветој деценији прошлога века озбиљно уплашио свет предвиђењем да ће 1984. године настати смак света. Није настао. Али су настали ратови за самоуништавање у многим деловима света од којих је један онај који се догодио у бившој Југославији, а затим у Србији, чије ће последице дуго, дуго трпети многе генерације од оне која је већ искусила сву немоћ и беду нечијег лудог ума него и оне које ће долазити у наредним деценијама.

Некада смо масовно одлазили у биоскопе да гледамо филмске мелодраме. По који ратни филм као сведочење о заиста минулом и тешком времену и каубојски филм у коме је било пуно убијених без крви и у којима смо могли видети само да побеђује добро над злом. У ово време, насупрот ономе, биоскопа готово и да нема, електронска медија су препуна филмова и серија у којима се убија, пљачка, пребија, краде, силује, препуно је слика насиља сваке врсте. То је индустриски злочин, насиље над младим и млађим умовима који онда изигравају јунаке из тих филмова. Оваква, као Предејане мала места, још су некако и поштеђена таквих догађаја, али су медији свакодневно пуни извештајима о најцрњим догађајима.

Кудо то води? У деградацији морала, у насиље, у ратове на разним просторима широм света.

Пијано време које ми је, па да, и уз помоћ оне циганске врачаре поред подстакла машту и снове о лепоти живота. Лагала ме, маштом сам лагао и ја сам себе.

Живео сам, одрастајући, у хомогеној породици јер је живот

свакоме од нас у њој био од великог добра. Као домаћин тако и сам сам хомогенизирао и своју породицу и колико год да је и на њих било утицаја дехомогенизације, разбијања породице, вест о корисности заједништва била је јача од изазова спољних утицаја.

Јаз између родитеља и деце, између старих и младих, све је већи и млади углавном, увек инсистирају да стари немају разумевања за савремени начин живљења који је на разне начине подстицај посебно западног света, па и за своје несрећно живљење у том савременом свету окривљују старије генерације. Неспоразуми тако ескалирају до злочина који свој чини над својима.

Недавно је у једном граду формиран покрет за консолидацију породице са циљем да развије ширу едукативну активност кроз коју би се доказивала предност хомогенозације породице, заједнички живот у коме ће се нека врста, не по ранијем моделу али са сличностима успоставити хијерархијски ред у породици, уз поделу послова, међусобну помоћ сваке врсте кроз незаменљивог култивисања и у ужој заједници и међу заједницама. Племенита је то идеја али у ери навале деградације сваке врсте које форсирају необуздано комерцијалне телевизије и друга елетронска средства тешко да ће тај покрет учинити нешто више од лепе идеје, макар све док не добије подршку од политике, законодаваца и власти које под контролом ставе оно што држава преко својих овлашћења учини. Но, и тада, у том погледу, ни једна државна заједница није изоловано острво. И, кад се тако затвори круг, неке од визија Орвела ће се остварити.

Патријархат је систем организовања породице из давно прошлих времена. Ја сада у њему видим далеко већу бољу могућност породице у нас и здравије, праведније и хуманије односе међу људима уопште.

Један конобар, до пензионисања најстарији угоститељски радник по стажу у струци у Предејану, у време највеће експанзије мотела, једног тренутка, преморен, нервозан и збуњен, Ратко Митровић, кога је чини се цео свет познавао а странци би, кад дођу питали: „А где је Роко“, ухватио се обема рукама за главу и виче као за себе али гласно: „Јао, па шта је људи моји, има ли на овом свету још неки мотел или смо само ми“?

А при нужном помену његовог српског и странског имена, нужно је рећи још нешто о њему. Био је легенда у том послу. Пре изградње мотела радио је у малом предејанском хотелу „Слобода“. Кад би гост дошао и затражио нешто што тренутно нема, а знао је да га у

комшилуку може наћи, он би позади хотела на задња врата истрчао до куће браце Ристића, старог угоститеља и бившег власника тог хотела, и из куће тражио и добио без поговора оно што гост тражи, ако је већ знао да код Брацине супруге Персе то има. У супротном отрчао би преко пута до куће Даре Чаславове и тамо тражио и донео оно што му треба да би госту удовољио. Нико, чак по некад и нека друга домаћица из суседства њега не би одбила. И гост би морао да буде услужен, или ако никаква могућност да буде услужен није постојала, он је знао својим препорукама да наметне госту оно што има. Касније, кад је радио у мотелу, а пракса је била да у мотелу на столовима мора да има свежег цвећа у вазнама, које је у току зиме доношено из цвећаре из Врањске бање а у току лета конобари су, по договору, долазећи на посао из својих или комшиских башти доносили свеже цвеће. Роко је од своје куће до мотела пролазио поред низа кућа испред којих је, негде мање а негде више увек било цвећа. Моја супруга би примећивала и говорила „ма, неко ми краде цвеће испред куће“. И једнога дана препозна неко цвеће из своје баште у вазнама на столу мотела. И, сети се, прво погледа у Рока. А овај ће само ха,ха,ха углас и ствар легне. Њему си тешко могао да се наљутиш. Рано ујутру, кад полази на посао, успут. Данас из једне, сутра из друге баште зачас набере букет и ето свежег цвећа на мотелском столу. Зими су каранфиле млади кавалјери узимали и „поклањали“ дамама, својим партнеркама, често.

Вратио сам се мотелу и једној његовој малој легенди и још ћу се у овом раду враћати њему из многих општих вредносних али и нешто личних разлога јер је његово настајање, развој и опстајање за ову средину незаобилазно специфично. Због њега и око њега догађале су се необичне ствари, драматични догађаји. Он је у педесет година уназад део Предејана а Предејане је део њега. А биће још дуго и још и више то.

* * *

Настанак варошице или, лепше, вароши Предејана у основним линијама је познат. Она је ћерка села Предејана ка чијем имену и постојању воде назад, од 1518. године. Нисам нашао трагове који показују када је ово лепо место, ова ваздушна бања или туристичко место, добило у своме имену префикс варошице или варош. Он се, највероватније формирао као пандан селу Предејану јер, близу је

Кројач, циглар и ћурчија Радивоје Крстић, предејанчанин

Велики обућарски мајстор Јован Трајковић

Трајко Трајковић, лимар, један од тројице браће занатлија, шустера Јове старијег и шустера Душана млађег

логици да не може једно, макар и тако мало, урбано насеље, са саобраћајницама – железницом и путу и административним центром да буде село. Уз то, како су предејанчани одувек мислили и сада мисле, веома лепо и на гласу.

Предејане варош, дакле, постоји нешто више од једног века, гранична линија село Предејане – варош Предејане била би 1907. година када је, на инсистирање тада малог броја мештана али великог броја сељака из околних села и уз материјалну асистенцију железнице и интервентну асистенцију државе, изграђена железничка станица. Но, за истраживача је интересантно питање за које нема одговора зашто се насеље није звало варош Бричевље. Јесте да су село предејанчани били власници

Живојин Жика Трајковић, шустер млађе генерације, син Јован

Живојин Жика Стојановић. Дуго година у поткивачком занату у Предејану. Коњи, волови па и магарци били су његове мушерије

Димитрије Митка Анђелковић. На почетку девете деценије живота једини кројач који још не напушта потпуно своју шивађу машину на срећу грађана.

највећег дела земљишта које се налазило са десне стране Предејанске реке. Али, Петар Љубеновић, тада сељак из Бричевља први је отворио „механу“ на своме имању са леве стране, при дну Предејанске реке која је могла бити основа за подизање кућа и насељавања око ње. Било је и пре његове механа, по тадашњем називу „хан“ на крајњем северном делу садашње варошице, где је неки Прокоп звани „Кокоз“, имао имање и механу. Али, то је и сад ван варошког насеља. Петар је, дакле, био из Бричевља. Његов син, касније чувени Тома Љубеновић, чије име треба памтити, вишегодишњи председник општине као и његов отац Петар, био и председник окружног одбора у Врању, који је велики простор на своме имању, бесплатно уступио железници да на њему подигне железничку станицу 1907. године. Она је привукла већи број људи из црнотравског печалбарског краја, да преко ње у „бели свет“ путују у грађевинску печалбу... Ту је, затим, у близини железничке станице подигнута и кафана Душана Љубеновића, једног од изданака лозе Љубеновића, а на јужном делу Предејана и кућа и магаза за трговину житарским производима Велина Љубеновића и његовог сина Влајка Љубеновића, такође из велике и у то време у Предејану (ново формираном насељу – вароши) доминантне лозе Љубеновића, сви из села Бричевља. У време формирања насеља као урбане вароши, из села Предејана није било истакнутије и утицајније личности у формирању вароши, сем Божила Јовића који је у центру, преко пута железничке станице имао механу и трговину, али је за разлику од Љубеновића он био један и не тако утицајан и утемељен као што је био Петар Љубеновић, па његов син Тома. Отуда нека логичка дилема како са собом нису у новоформирану варош донели и име свога села – Бричевље.

Све до 6. априла 1941. године, мала , лепа варош била је и мала паланка чији су житељи били готово само (најбројније) занатлије многих заната, њих око двадесет и пет, трговци, кафеџије, железничари, жандари, учитељи и шумари. И само четри пољопривредна домаћинства на боковима насеља. Али нико ко би био жив из тог периода данас не би порекао да је то била чаршија вредних, предузимљивих у уређивању свога места оданих људи било које професије да су били. За њих је празник био ПРАЗНИК, било да је то била недеља или неки верски празник. Државни као нерадни дан није званично постојао иако је као државни празник обележаван 1. децембар као Дан уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у једну

државу у Краљевину Југославије, иако су вредност тог уједињења, пар деценија касније политичка новорођенчад анатемисали као невољалу, па мењали њена имена више пута док је нису растурили.

О таквим празницима радње, сем кафана нису радиле. Или се одмарало или се истински, у празничној одећи свечарило. Занатске радње, у радне дане, за бадавације и у слободним тренуцима професије биле су места за трач партије у чаршији. Места окупљања таквих који су били жељни разоноде и разбибриге били су бербери. Дуго је једини био легендарни Мита Брица, па обућари, опанчари, кројачи или како су се тада звали – шнајдери. Многе згоде и незгоде из тих времена, смишљене у тим „клубовима“ дуго су се препричавале касније.

Једино коју сам и данас чуо из тога времена, али се прича као истинита јер тада има већу вредност гласи овако. Власник једне угледне трговине био је пословно одсутан. Супруга му слободну ноћ искористила да празни део брачног кревета попуни комшијом. Али, ни супруг јој није баш био наиван, понешто је знао о комшији и његовом брачном ортаклуку, па је, одлазећи на пут за сваки случај задужио поверљивог човека да мотри. И, када се сутрадан вратио, био је о свему веродостојно обавештен. Да у кући прави скандал, рачунао је онако увређен, не би било ефекта. И смислио је други начин освете. Пошто је комшилук иначе знао за склоности његове супруге, хајд` нека је пред свима обрука због неверства. Истог дана, позвао је банду музичара трубача, Предејанских цигана, да испред радње свирају, а он ће са цвећем окићеним кондиром пуним ракије, као веселећи се, частити пиће директно из кондира и свираче али и пролазнике. Потрајало је веселье баш као да је домаћин удавао неког – блиско женско биће, али никоме није казивао разлог овог весеља и крчме. Но, није се због овога и супруга узнемирила, знала је она да он зна, па, кад је бал – нек је бал. Насмејана, помолила се на прозор са спрата, баш изнад свирача и весељака, па, да би допринела весељу, одозго бацила музикантима, ни мање ни више него целу ондашњу стодинарку. Показала је да се и она придружује весељу награђујући свираче. Не зна се колико дуго је трајало веселье ни епилог тог догађаја када су се „весели супружници“, нашли сами у четири ока али се зна да је чаршија знала о чему је реч и добила тему за трач.

А један, опет послован и угледан предејанчанин имао је надимак „мечка“. Имао је неке особине које су кумовима дале повода да му такво име надену. Оно истина, и није било баш тако лоше, макар је

указивало на снагу и опасност коју је могао да представља за неке људе. Као ниједна паланка ни чаршија како су мештани понекад знали да зову своје станиште имала је своје шерете и довитљивце који би стално били спремни да искористе шансу да неког насамаре или исмеју. У то време цигани „мечкари“ нису били реткост. Са дресираном и послушном мечком ишли би од места до места и за новчану награду појединаца, наређивали својој мечки да игра уз неку као песму ударајући истовремено у даире. Обешењаци су мечкару платили да дође пред дућан Мечке и ако мечка ту игра усправљена на задње ноге, све док се не појави она друга „Мечка“ да виде како ће реаговати, а они су са пристојне удаљености посматрали догађај. Бесан, осетивши о чему је реч, “Мечка“ је после дужег оклевања изашао и испсовао и мечкара и оне које су га послали, али како се мечкар ни тада није удаљавао овај је морао и бакшиш за мечкин плес да да како би се отарасио оне праве мечке и исмевања.

Увек је овде било, а таква мала места, паланке, где су сви све о свима знали, трач мајстора и обешењака који су забављали или увеселељавали мештане.

Тешко се уклапа, али ја чиним преседан да дам једној озбиљнијој причи о животу Предејана, једне лепе вароши и њеним људима и драматичним догађајима у којима је уткан и мој живот, испричам и по неки трач који је саставни део живота „вароши на царском друму“, који је творевина разбибрига, која може да буде истинита или смишљена, или нешто на средини. Нисам проверавао а ни могао то. Уносим их као гарнир папазјанији и истинитих догађаја који не умањују њихове трајне вредности. Зато ћу испричати још једну причу за коју кажу да је истинита али ја то не тврдим. Сипматичан догађај ако се догодио.

Сазрео Александар кога су као дете из милошти родитељи па и комшије и познаници звали Лека, за војску. Некада се по навршених деветнаест година већ у двадесетој одлазило на отслужење обавезног војног рока које је трајало најмање две а највише три године. Дуго, али такав је закон. Спремили родитељи Тома и Радунка сина за одлазак, поносни што ће имати сина војника. Тако се и говорило: ко није служио војску није мушкарац. А Лека то јесте био. Тамо, у војску Лека ће, као и остали војници имати све, и храну, и удобан кревет, можда и бољи него што га је кући имао, па и воду. Значи све. На поласку, Леку родитељи моле: па, пиши нам сине, пиши чешће, да знамо како си, како ти је, да не бринемо. И одмах по облачењу униформе војник

написа родитељима. Све ми је добро. И, на крају апелова да и они њему пишу. Пролазило време, писао Лека више него што је добијао писма, а добијао их све ређе. Његове колеге и пакете добијају. Лека не. Има он све, још пре одласка ценили су Тома и Радунка. Али Лека није тако мислио. Желео је да се и он може макар похвалити колегама да је и он добио пакет. Од пакета ништа, а и писма врло ретко. Е, Лека је већ био љут на родитеље и почео да смишља освету. После годину дана службе, Леки одобрише заслужено одсуство. У дан када је требао да пође, наговори он свог најближег друга да оде на пошту и његовом оцу пошаље телеграм да је Лека изненада умро и да ће за дан два бити допремљен. И телеграм потписа као његов друг али са лажним именом. У кући родбине кукњава и нарицање. Припремала се сахарана. Другог дана по добијању телеграма, увече, Лека бану на врата родитељске куће где бејаху и неки рођаци и комшије у очекивању мртвог сина. Препадоше се сви, у неверици. Живи Лека или вампир. Људи су у то време пуно веровали у вампире. Измичу жене, нешто гласно нешто шапутањем: Ма повампирио се Лека, вампир богами. Знало се да ђаво и вампир беже од крста. Збуњен отац не зна шта да мисли и ради, да ли да се радује или страхује па се у тој збуњености прекрсти. И кад виде да се и после крста Лека не губи већ збуњен муцајући стоји и гледа шта се догађа, тек по мало схватајући да су родитељи телеграм озбиљно схватили проговори: ја сам, ја, Лека, шта вам је. Крст Тому освести, увери се да ни после крста Лека није нестао. То је стварно он, ево, жив. Околина је брујала, прича се у разним варијантама препричавала, кућа се смири. Леку више нико никад није назвао по имену већ само Вампир. Код Вампира, до Вампира, од Вампира.

Да ли је било баш тако? Не знам! Само засигурно знам да су тог човека, предејанчанина, сви звали Вампир. Није се он љутио, сам је имену кумовао.

* * *

Женидбе, удадбе, венчања, у прошлом веку, строго гледано у његовој првој половини, нису се могли догодити без претходне сагласности родитеља. Љубав, забављање и намере кандидата за брак вођени су дискретно а кад би намера младих сазрела морали су се консултовати и међусобно контактирати родитељи који нису увек били сагласни, па је било, мада ретко, »бежања» девојке у нови дом

Предејанчани на некој свечаности испред тзв. Брацине кафане, хотела „Слобода“

што је изазивало мање или веће компликације. Интерес родитеља момка био је да девојка буде из домаћинске куће, да је у јавности лепог или макар простојног понашања, да је радна, да је васпитана и у духу добре домаћице, па богами, код богатије породице желела и да је из имућније породице, а то је значило да има мираза у који су се најпре рачунали златници (дукати које су девојке из богатијих породица, на селу, кад већ постану кандидаткиње за удају, носиле као накит око врата о свечаностима – саборима, свадбама, славама). Све се то, пре коначног споразума, од стране младожењиних родитеља разматрало. Од стране девојчиних родитеља разматран је углед момака, имовно стање његове куће, углед домаћинства у коју треба да оде. Поготову ако је девојка удавача била из «домаћинске» куће, угледне породице и имућније, готово је незамисливо њеним родитељима било да оде у кућу општег нижег ранга. Пошто су везе, комуникација између места међусобно удаљених, ретко су биле женидбе-удадбе јер су се тешко могле од стране родитеља испитати све предострожности и мане будућег брачног пара, сем ако није било посредника. Али, свеједно, и у блиским местима проводације су често играле важну улогу. Њихово је било да пред девојком и њеним родитељима хвале момка

и његову родитељску кућу док је друга страна, или често иста код момака његових родитеља најлепше говорила о квалитетима девојке удаваче и куће из које би дошла. Обично би проводаџије од стране младе лепим даром били награђени. Било је људи који су се за ту улогу са великим задовољством и уживањем ангажовали. Кћи једног занатлије који је себе сматрао газдом зато што је имао виноград из мираза и спремао себи вино за добар део године и с пролећа пекао по пар печених јагњади, била је моја симпатија. Веза лабава, као конац од ибришима, али њеним родитељима била знана. Не само пред њом, него да би спречили сваку евентуалност, и пред светом, мене називали слепцем, јер заиста нисмо као породица имали баш ништа сем части и поштења и добрих радних и неких других квалитета, препорука. Кћер су ставили под непрекидним надзором браће. Некако се са протоком времена догодило обрнуто.

У то време, по неким специфичним карактеристикама које не морају бити интересантне данашњем читаоцу, Димтрије Милошевић, кога су сви знали као Миту брицу, предејански берберин, имао је две ћерке. Старија се већ била удала за угледног финансијског службеника кад се око млађе, гле чуда, окомио неки младић из Призрена са којим се ко зна где срела, којом приликом су успостављене обостране међусобне симпатије. И тај момак, иначе у свему ваљан човек, пар пута долазио је чак из Призрена овамо да би се, уз нескривено посредовање њених другарица састајо са њом. Једнога дана пре подне путничким возом брицина кћи са младићем кидне до Лесковца а преко посредника, њених другарица поручи да ће по подне у толико сати проћи брзим возом (који у Предејане није стајао) кроз Предејане ка Скопљу и јавити се. Кад је то брица чуо, пренеразио се. Његова кћи, без његове и мајчине сагласности, за непознатог момка у далеком Призрену?! У то време, уопште, у случају смрти неког блиског, његови најближи, ожалошћени мушкарци, носили су преко руке изнад лакта, годину дана док жалост траје, ширу црну траку и црну кошуљу коју би често комшија позајмио. Мита брица је изнад лакта леве руке (до срца) везао црну мараму јер траку није могао тако брзо да обезбеди, изашао на перон железничке станице у Предејану и чекао брзи воз. Наиђе воз, брица руку са црном марамом баш према колесеку истури да буде што видљивија, кћи са момком са прозора најави се са осмехом и истовремено са сузама у очима. Брзи воз је ишао као брзи воз и зачас је пролетео. Нешто око месец дана касније у Предејану се, пред

брицином кућом, јело, пило, веселило и играло.

Од тог времена, све чешће, родитељи су имали све мање удела у одлучивању ко ће се за кога удати или њом оженити.

Свадбе су се у вароши (не само овде) обављале у току лета, касног пролећа или најчешће ране јесени када родна летина пристигне и да би за сватове и позване госте могли поставити столови напоље, а на селу свадбе приређиване с јесени када се заврше послови у пољопривреди и обезбеди богатији асортиман и количина намирница, или зими, када сељак нема важне радне обавезе.

Већ од осме деценије двадесетог века и варошани и сељаци свадбене свечаности су одржавали у закупљеним угоститељским локалима где су у својој режији доносили ракију (сељаци) и вино од пића и печење. Све остало је плаћено локалу у коме се свечаности одржала са јелом, пићем и услугом.

Психолози би то могли боље објаснити, зашто су се од тада у угостотељским објектима приређивали и испраћаји у војску, што је уопште када је реч о том чину, и рођендани дечији, па у новије време (које, Бог зна из којих разлога називају вечерама) и ручкови за родбуну и пријатеље после опела поводом четрдесет дана, пола године или године смрти покојника. Сем овом последњег, све друго и они који су врло оскудног имовног стања, задужујући се, очито је постало помодарство у коме нико није желео да буде понижен на оне предходне. И увек, сем у последњем, тамо се морало ићи са поклоном, раније у некој малој вредној ствари а у пар последњих деценија са ковертом у којој су биле стављене новчанице, чак и у страној валути. Но, то је олакшало положај многих јер су невидљиво могли да ставе у коверти неки минимум, јер без икаквих ознака поклон примаоцу, тј. млади слабостојећи могли су неоткривено да прођу јефтино. Онима који су одлазили у војску и приређиван им испраћај, ношена су ћебад, кошуље или новац али не у коверти скривено већ јавно. У ранијем, пре овога, у војску се одлазило са обавезним дрвеним кофером. Психолози су и за мене могли рећи да би то било најуверљивија дијагноза, да су за ове манифестације замена за бројне саборе, вашаре и друге друштвене скупове на којима су се људи састајали, виђали дружили, јели и пили, стварали нова пријатељства, познанства, веселили се и с њих одлазили увек пуна срца и успомена о доживљеном. Човек, по својој природи зао, али и друштвено биће које својим психолошким нагонима и порривима тражи одушка, да се испразни и напуни новом

животном енергијом. Без друштвених збивања, разноликог садржаја, човек је празан. Нема спецификума у доживљеном које у памћењу траје и служи за понос или тугу, али траје.

Време које је било тако далеко а истовремено тако блиско, до средине прошлога века, традиција је усмеравала токове живота у овим као и другим блиским срединама у свим његовим сферама. Те токове и њихове правце променио је Други светски рат који је поставио темеље једне нове идеологије. Она је збрисала што милом а што силом, многе традиционалне вредности. Мерено вековима уназад, за кратко време учињене су драстичне промене у свим сферама живљења. Живот је индустријализован, одвија се у трку, у грабежи, у лактању. Када бисте данас некоме од младих људи предочили како се некад радом и учењем од малена кретало у живот и градио на темељима рада, рећи ће вам да сте ви човек кога је време прегазило. И, гле, биће у праву, али на своју и штету генерација које живе и дуго ће живети у заблуди да се хлеба може јести и «без мотике».

Рад и јесте најзначајнија традиционалана вредност. Свеједно јел` он физички или интелектуални. Та традиционалана вредност напуштена је онога «тренутка» када је мајка престала да своје женско дете подучава шивењу, ткању, плетењу, везењу и текућим кућним пословима или мушком да обавља лакше па према тежим мушке послове у домаћинству. Ослобођено таквих обавеза женско или мушко дете, само се упустало у потрагу да свој ум или снагу нечим забави. У сусрет му је изашла технолигија, укључујући електронику која му је из дана у дан, новотаријама пружала нова задовољства. Али, уз несвесну подршку родитеља, радне навике су гурнуте у страну. Ако крајем прве половине двадесетог века нисте могли наћи женско дете, било у селу или у граду, да већ у петнаестој години не зна да везе, плете, ткаје и обавља друге послове из области домаће радиности или кућних послова, крајем тога века нисте могли наћи женско дете које зна да уради било који од ових, сем кућних послова.

Брак се ослободио пресудног одлучивања родитеља ко ће с ким пред олтар. Али, брак који је склопљен и уз благослов родитеља, кума и свештеника уз пслам: »И роди сина Емануила» био је светиња, био је плодан, продуктиван, другачији одгој, васпитање и пређутно ослобађање обавеза на рад од малена, одгајило је још интезивније, ослобаћа генерације многих традиоционалних вредности које су трајне. Предејанска варошка деца морала су ићи на занат код свога оца

ако је био занатлија или код другог занатлије, као шегрти, па калфе, па на мајсторски испит, или у трговини или кафани на три степеника по годину дана. Неки и у школама. А у школи се, опет, почињало са «коса танка успарвна дебела» па полукруг, па круг да би се од тих делова саставило слово А. И школски предмет «лепо писање». Зато су општинске ћате били људи са завршеном основном школом. Од малена је свако, мушко или женско оспособљавано за живот уз рад. Радна навика била је генератор будућности. Она то јесте и сада, крајем века, формално. У пракси она почиње, са изостанцима, у кафиће, играонице, коцкарнице.

Правце кретања одмерило је друштво па ће млади који су настали или ће настајати, бити без кривице пред собом криви. Потенцијал, техничка средства којима цивилизација располаже су огромни, али без правог усмерења које даје политика су стерилни.

Ламент над судбином текућих и будућих генерација је претенциозан. Но, слика је реална. Грешка је само у томе што се понтецира анилитичар једне хронике места које је на путу да нестане можда баш због таквог стања ствари.

* * *

Лутам мислима по времену и простору. А време је моје, твоје, његово и њихово големо, простор бескрајан, у њима, самном, људи чијег се лика и судбина тренутно сећам и газим по њиховим траговима. Сипматије су ми кроз цео живот били обични необични људи, ентузијасти, вредни, радни, стваралоци. И они обични са злехудим судбинама, проклети од судбине, незаслужно омаловажавани од људи само зато што нису били важни. Њихова заслуга је била само у томе што су статистички постојали. Читаоц ће ми замерити на несистематичност, на лутање, а ја сам управо хтео:писати о необичним људима,поред осталога, писати о људима из различитих времена са различитим обичајима,навикама,о преовлађајућем примитивизму и упорним борцима за његов опстанак и промоцију.

Био је овде један Петар Стаменковић. Циганин. Сада се такав зове Ром, али ја са поштовањем према њиховој припадности кажем Циганин. Млад се са братом Горчом доселио у Предејане из горњег тока Џепске реке које је у страшном налету збрисала њихове кућерке. Прво се населио у некој кућици, пре колиби, на крају северног дела

вароши, у Лимчишком потоку. Оженио се женом са двоје деце а онда се преселио горе, у Аиште. Једино занимање Цигана тада па и касније до дана данашњег било је музицирање. Свирао кларинет, али није био обдарен па га је друштво избегавало, једино су га његови, блиски прихватили. Али регрутовали су га и позвали у војску 1912. године, некако баш пред Бугарско-Српски рат, па Балкански, па светски. И тако пуних седам година. Седам година ратовати за домовину?! Много! Баш много! Заједно са Љубом Рајковићем из села Кораћевца. И беху специјалисти – бомбаши. Када су се после седам година ратовања вратили кући донели су обојица по прегршт одликовања, и како ми рече његов унук Станча, неко одликовање са «орлом» и неке плакете. Љуба би, онако мален, како га памтим без зуба, стиснутух вилица, кад се по нечијој милости у вароши напије, иде полако кући, застане и отегнуто виче, ју ју ју рус рус рус дум дум дум. И тако више пута до куће горе високо, са које поглед доминира Предејаном. Имитира, срасло се то са њим за седам година трајања, експлозију бачене бомбе. Тамо су, на Солуну и Колубари оставили своје животе и два Пешића, Љубине комшије, па четворица Стојановића из Граова и још много њих. И много њих који су се вратили. Али, сем ордења и медаља које су живи доносили, ништа друго. Ни Пери Циганину ништа нису дали. Умрла му жена. Да би имао мушко чељаде у кући Пера посини другог једног Перу, Перу Спасића који на десној руци имаше шест прста од којих два палца, па су га звали Пера шестопрстоња. И он беше слаб музичар. А Перу Солунца пакосници су назвали «Пера брзи воз». Ишао је улицом жустро, поносно и због те жустрине назвали су га «брзи воз». Добацивања пакосника су га, можда, и терала да без узвраћања на увреде граби даље од злобника. Скупљао је пикавце кад га нико не види. Кад би био какав празник или крсне славе, својим кларинетом би ишао пред куће слављеника и нудио се да свира. Пало је за то и нешто милостиње. А злобници, којима Перино седмиогодишње ратовање за отаџбуну није значило ништа, често су га терали да свира неко коло за које су знали да га не зна, а он би се мучио, би ли и тако понижен зарадио неку цркавицу. Терали су га да се попне у какво дрво па горе свира на кларинету. Као такав, никад се није латио туђег. Достојанствено је трпео понижења и глад, али је част очувао. Од посињеника није имао помоћи, једино је помагала једна кћи, удата за општинског пандура Благоја Станковића кога је син у осамдесетој години бедног живота сахранио.

Петар Стамнековић, Пера, »брзи воз», седам година ратник солунски, заборављен је од државе, понижаван од стране људи, отишао је без почасти али частан са овога света. Памтим га и клањам се његовој сени. Пера и Љуба били су неки и нешто само када су морали годинама ратовати бранећи своју домовину и њен народ. После, у миру, нису никоме ништа значили, сем за поткусуривање. Они су имали и понешто од ратне среће: да се из рата живи врате, што многи други нису имали. Кад је био мета понижавања, памтим, Пера је ишао са погледом напред, готово уздигнуте главе не обраћајући пажњу на добацивање, баш као да то што му раде не тиче њега. Некада је Љубино имитирање бомбаша изазивало потсмех е, а он, терао своје награђујући сам себе сећањем на оно што други око њега нису ни знали ни разумели. Никад нико није могао да открије шта се крије у дубини људске душе када је, немоћна да се одупре налету пакости и зла морала да трпи понижења, неправде, немаштине и друге невоље.

Сећање на живот беде и чемера Петра –Пере «брзог воза» и Љубе Рајковића, и њихових седам година учествовања у рату, на оног мог Ча Данила, који је прешао Албанију, лечен у Бизерти а онда трагично устрељан од бугарских окупатора горе у бекству низ Мошину Долину, на капетана Глигорија Стаменковића који је чинио херојска дела у Првом, а онда такође од Бугара невин зверски убијен, изазива горчину у односу и на ону власт између два светска рата и на ону после Другог светског рата, јер је на њихово и стотине других хероја Првог светског рата, та херојства и та страдања, у извесној, чак и доброј мери игнорисале. Исмејавање Пере и Љубе само су једна жалосна епизода о односу и обичних људи према таквим људима. Пет гробља посмртних остатака Српских ратника – рањеника који су у току лечења сахрањени у околини Бизерте, Плава гробница на Крфу, велико Гробље у Зејтинлику у Грчкој, више него скромна Спомен костурница побијених кадета у Српско-бугарском рату код Удова у Македонији, спомен плоча у Црвеном Брегу и низ других гробаља српских ратника, једино је што је за жртве ратника Првог светског рата држава учинила. За преживеле ништа. Победници на овом тлу после другог светског рата, комунисти нису као жртве вредне пажње и помена нису ни помињали. Они као и преживели из оног рата, као што је Пера „брзи воз“ нису ни постојали.

Ламент над тим и мртвим и преживелим инспирисан је једним интересантним и светлим примером чији су актери локалне власти

у Црној Трави. Помињем га због начина на који је организован и реализован. И због тога што у Предејану о тим жртвама и преживелима нема ни трага. Црнотравски пример заслужује помен, иако и у неким другим местима има споменика изгинилима у том рату, али је он на неки начин везан за Предејане.

Црнотравци су 27. јула 1927. године у центру варошице открили велики споменик на коме су уклесана имена 172 Црнотравца изгинулих у Првом светском рату. Тај споменик и данас, истина оскрнављен од Бугара, после 85 година стоји. Фасцинира организација подизања споменика, број и важност гостију, његово откривање и медијска пажња преко свих београдских листова том догађају и, посебно тадашњих лесковачких новина „Лесковачки гласник“ који поменути догађај то описује. Дуго су текле припреме. Формиран главни одбор који је координирао рад и доносио одлуке а разни пододбори и комисије биле су задужене за разне делове организације. Тадашњи новинар Лесковачког гласника СР. Динић у дужем чланку описује ток припреме и извођење завршне акције. По њему тадашња Црна Трава са својих двадесет махала имала је 3000 становника који су сви на неки начин учествовали у акцији. По другим подацима проте Божидара Поповића које наводи из летописа Цркве Црнотравске, Црна Трава има 3840 становника. Није јасно да ли овај број обухвата и села Рупље, Брод, Дарковце и Добро Поље или само Црну Траву која је била центар тога краја. Стотине приложника од највише 1500 до најмање 50 динира за споменик. 26. јула 1927. године из Црне Траве је у Предејане дошло 80 коња да дочека и однесе у Црну Траву госте који су тога дана у 8 ујутру брзим и у 10 сати путничким возом дошли из Београда и других градова Србије да присуствују свечаности откривања споменика. Гостима је, кад су возовима пристигли приређен доручак у ресторану Браце Ристића, црнотравца, истог Солунца, а најважнији међу пристиглим гостима био је епископ Нишки Доситеј, прота београдски, иначе црнотравац Мика Поповић, изасланик Краља Александра и други. У 11 сати истога дана поворка од осамдесет коњаника и њихових пратиоца кренула је преко Млачашких мејана пут Црне Траве, а на врху, на падинама Чемерника, на Ђеврљанки, госте су дочекали и наздравили председник општине Д. Илић и председник организационог одбора.

У другом чланку у Лесковачком гласнику поводом откривања споменика палим црнотравским ратницима у Првом светском рату С.

Динић је цео догађај описао на импресиван начин представљајући га врло сликовито, приписајући му значај баш какав је он и имао. Он црнотравце не само као ратнике који су у тако великом броју дали животе за слободу него и црнотравце као савршене организаторе једне значајне свечаности, као људе који су својом културом, радиношћу и интелектуалним и мајсторским способностима и пре ове свечаности и после ње широм земље оставили печат тих својих особености. Мермер за споменик израђен је по датом нацрту у каменорезачкој радњи у Београду али нема података како је допремљен у Црну Траву будући да се ради о великом споменику на чијем врху лебди раширених крила бронзани орао кога су Бугари у Другом светском рату скинули.

Листајући малу књигу „СПОМЕНИЦА“ посвећену искључиво овом догађају 27. јула 1927. године, аутор чланка Динић наводи низ интересантних података о Црној Трави и органску везу између Црне Траве и Предејана што је разлог, поред осталих, да се овде помену многи детаљи који се директно или индиректно повезују са догађајима који су у својим делима описали бечки путописац Феликс Каниц који је овуда пролазио у другој половини XIX века, али са оним што је писао историчар Стојанчевић у књизи „Југоисточна Србија“.

Овде је реч о правцима кретања Цротраваца према и из других градова и места, где је главни правац Предејане – Црна Трава и обрнуто врлетним путем преко Млачишких мејана, пут који је проблематичан јер није изграђен а ни одржаван како треба.

О проблематичности изградње тога пута од Предејана до Црне Траве поднета је чак и у Скупштини тадашње Краљевине Србије од стране посланика Жике Рафајловића интерпелација која је уродила плодом тако што је одмах послата стручна комисија која је решила трасу за пут, какав је у то време могао да буде направљен. Тврди се чак у чланку Динића да су Црнотравци успели да тим путем изађу од Предејана аутомобилом који се прошетао Чемерником.

Кад је свита гостију са владиком Доситејем возовима допутовала до Предејана 26. јула, каже аутор чланка, Предејане је било пуно народа где се играла неколико кола и народ веселио. Но одавде је свита на осамдесет коња у 11 сати кренула ка Црној Трави. Са гостима је пристигао из Ниша и вод војника који је приликом освећења и откривање споменика држао почасну стражу па затим испалио три плотуна из пушака у почаст изгинулим борцима у Првом светском рату. Црнотравци су, каже писац чланка о овој прослави, говорили како

је Предејане предграђе Црне Траве. Претенциозно али аналитички гледано истинито. Док Предејане није још ни постојало, Црна Трава је имала среског лекара, Пархоменка, амболанту, пошту, школу, жандармерску станицу и три хиљаде становника. На једном се месту другом наводи да је имала три хиљаде и шестотина.

Алекса Милчић, старији брат Драгољуба Милчића, обојица трговци, Алекса и кафеџија и пољопривредник али и политички активан, међу првима су после Првог светског рата из Црне Траве дошли у Предејане

Шта је истина од тврдње да је Предејане предграђе Црне Траве? Истина је да су црнотравски печалбари, светски људи, преко Предејана у свет кренули када је у Предејане 1907. године изграђена железничка станица. Истина је да су први пословни људи који су унели пословни амбијент створили са црнотравског подручја после Првог светског рата трговци Душан Ристић, кафеџија па хотелијер Братислав Ристић, Трговац и кафеџија Јован Јона Митровић, банкар Јонча Митровић, трговац Ратомир Дамјановић, трговац и кафеџија Алекса Милчић и његов брат трговац Драгољуб Милчић, трговац Бора Петровић, трговац и велетрговац Милутин Стајковић, трговац Милорад Илић, кафеџија Стојадин Миленковић. Та пословна елита, насељавајући се у Предејану са црнотравског подручја привукла је црнотравце као купце њихове робе и то је било основа на коју се Предејане

Часлав Стојковић најмлађи предратни предејански трговац, послератни књиговођа и директор трговинског предузећа са супругом Даром

Легенда предејанског угоститељства, конобар са најдужим стажом, Ратко Митровић, у мотелу за странце - Роко.

даље развијало.

„Споменица“ отвара и неке дилеме. Писац чланка у Лесковачком гласнику наводи попа Анђелка који је из црнотравске махале Сомчекине био учена глава од великог значаја за просвету Црнотраваца. Путописац Феликс Каниц помиње виђеног попа Анђелка, угледну личност која је живела негде испод Острозуба у чијој је кући лично гостовао. Да ли се ради о истом попу Анђелку или је у питању коинциденција? Такође, историчар В. Стојанчевић име Црне Траве везује за легенду која каже да је ради заштите од Чуме (куге) Црна Трава заорана црним воловима и тако спашена куге која је у XIX веку харала Србијом, док „Споменица“ то име повезује са турском владавином у тим крајевима.

Док Предејане није ни постојало, Црна Трава је расла досељавањем са свих страна од Шумадије па према југу и из Македоније, из чије су се Струмице доселили и трајно установили у Црној Трави у махали Струмићеве грађевинске занатлије. Од Другог светског рата Црна Трава се празни и на целом подручју 1911. године свела се на 1600 становника. Предејане је после тог рата расло све до краја двадесетог века да би од тада почело нагло да опада. Села из окружења и више од двадесет година раније.

Предејански трговци Жика Цекић, лево и Влајко Љубеновић, десно, у шетњи предејанском улицом. Влајко је син такође трговца Велина Љубеновића.

Иако партизански покрет чији је центар за Југоисточну Србију био у црнотравском окружењу, потпуно је одбацио било

какав значај борбе Србије и изгинулим борцима у Првом светском рату, ипак споменик подигнут њима 1927. године нису оскрнавили. У погледу признања али само још у великим градовима као што су Лесковац и Врање. Тако је мала Црна Трава са својим пијететом стала раме уз раме са већим градским центрима.

Околина Предејана дала је, такође, то је опште познато, велики број жртава у Првом светском рату али оне никаквим обележјем нису признате. Подигнут је споменик палим жртвама у Другом светском рату, али он на крају двадесетог века служи само као срамота Предејана и Предејанчана. Место на коме леже кости бугарских жртава из Другог светског рата није ничим обележено и за њега једва да зна неко у Предејану, сем власника парцеле. На јами жртава само је сваке године раст траве интезивнији, као једино обележје, иако нико не зна то.

Млади војник црнотравац који се писмом мајци у Црној Трави јавља негде са Косова пред полазак преко Албаније за Грчку са свом Српском војском потресним речима се опрашта од мајке и осталих чланова породице. Мајци се обраћа са Мале. Ево садржаја тог писма.

Писмо српског радника Јосифа Димића из Црне Траве писано 1915. године у пећи пред повлачење Српске војске преко Албаније:

Здраво Мале,

Ево дојде време да ви се јавим да сам здрав и жив, иако се гине сваки час ко да смо се ородили сас смрт. Мене није ич стра од смрт, ти знаш мале да ми је ово четврти рат како ратујем за ову мучену Србију. Али право да ти кажем мале, понекад ме стра увати од смрт кад помислим на вас, на дечицу, а ја сам мале син јединац, па ако се жив не врнем нема куј да ви рани и ако знам да и ви сад трпите паклене муке, па не знам коме је потешко. Ко да смо се ми Срби у Бога сас камење гађали.

Ми смо саг на наше Косово, викају ће с повлачимо преко некакву пусту Албанију, па се саг малко одмарамо пред град Пећ, збирамо душу да пођемо преко тај пустињак. Мале води рачун од дечицу, слушајте Стојанчу мојега, он је мушко, Симку моју, моје прво радовање да одаш, а Јаков је још малечак. Ако се жив не врнем казујте му куде сам оставил коске. Неје ми много жал за мене, осветил сам се на ове швапске але малко им све и њина земља па ће и нашу да ни узму.

Да знаш мале кад смо ги почели да ги брзимо из нашу земљу било је крви до колена, гинуло су ко врапци од орлови а бегали ко зечеви.

Али швапске але су але биле и остале па се повриуше после. Ко пцета су. Колко ги тепамо а они ко да извиру из земљу. Ама мале поново ми нешто гори испод груди овој докле ви пишем чими се нећу жив да додјдем. Ма неје мене стра за живот него ме стра што ћу оставим онај пилишта сама, још су нејака за живот. Кад дојде јесен које од рану приберете, ископајте рупу па крите, немој на онија бугарски зликовци да давате. Мале тебе ли да учим, ти знаш како се тој работи. Овој нам је четврти рат, научили смо да се повртамо у рат ко куче на корито.

Писал би још пуно али све викају из команду да се спремамо да појдемо преко онај пустињак, ама неје мене стра од њега, стално мислим на вас мале и на дечицу. Како помислим на моја пилишта почне да ми гори нешто испод груди предсказује ми неку голему несрећу, поголему за мене и од овуј несрећу. Саг мале да ви поздравим, тебе, жену, мојега Стојанчу, моју Симкицу и нејаког Јакова који побеже од мене кад појдо у рат. Ти ми мале таг даде благослов кад појдо у рат који ме је чувал од метак, ма нешто ми гори испод груди ко да је живи жар расипан испод груди. Мене неје жал за мене, доста сам се наратувал, сто и један пут сам оставил мене и вас. Па и нека гори још под груди, али жал ме за дечицу.

НАПОМЕНА: када је Јосиф Димић писао ово писмо није знао да му је Мале (мајка) већ умрла од дифтерије. Ускоро ће и он умрети од исте болести на острву Видо (пошто је прешао пут у Албанију гробница му је постала модра вода Јадрана). Када је писмо стигло Бог зна како после три ипо године у Црну Траву, дифтерија је завршила свој смртни поход у његовој породици. Умрли су му и син Стојанча у осамнаестој и кћер Симка у двадесетој години живота. Ратне голготе једино су преживели Јосифова жена Петка, и осмогодишњи син Јаков, којима је најчешће корен слатке папрати била једина храна.

НАПОМЕНА: ово је препис из књиге „СПОМЕНИЦА“ издате 1928. године у Црној Трави. Репринт издања 2011. године.

Ретко ми можемо да разумемо једни друге, сем привидно када је у питању интерес. Имаћете онолико пријатља колико сте на мање или више важној функцији или положају у друштву. Највише лажних. Само ако обичан човек, без значајних положаја или функција имате пријатеље који се у правом или важном тренутку доказао, то је прави пријатељ.

Човек се не вреднује по ономе што каже у разним приликама и околностима него по ономе што ради и уради.

Људи добијају имена при рођењу за приватну и службену индентификацију да се са њим крећу по целом свету и тако зна ко су. Са њим човек је и статистичка јединка. Многи људи имају и надимке, у многим местима више знају и препознају по надимку него по службеном имену. За разлику од службеног, регистрованог имена трајног карактера, надимак човек добије по неким специфичним особинама и карктеристикама. Пера „брзи воз“ је ишао одлучно, право, брзо, чему је разлог био стил по генетском ходу а делимично што је имао наметнуту потребу да се од пакосних задиркивања што брже удаљи. Свеједно, надимак је тачно одсликавао његов карактер. Вампир није могао да добије надимак који му боље пристаје. “Мечка“ је надимак човека који је био по снази, и положају у друштву и по карктеру издаје све главне особине јединке. Погрешно се често у народу за неког штедишу, шкртицу каже да је Јевреjин. Али кад неко носи стално као друго име, надимак Јевреjин, то значи да је оно што Јевреји заиста стално били: рационални, вредни, предузимљиви који су, како се у народу каже: “од један динар правили два“. А зашто је један човек, у читавој околини „и шире“ био познатији као „балавурда“ него као Љуба? Помало поспрдан надимак на први поглед, али није. Моје целовито интересовање за многе што-шта о том човеку из Црвеног Брега, па и за надимак избегавао је да задовољи један потомак из другог реда.

Био је то обично необичан човек. Без икакве школе, неписмен, али матрапаз, трговац, сналажљив. Као мачка, да га бациш са небеских висина дочекаће се на ноге. Ретка мушка јединка из тог села која се није определила за печалбарске занате. Реч му није била скупа. Изговарао је и колико треба, и кад је била истинита и кад је била неозбиљна, само да се циљ постигне. Такве људи овде су звали матрапазима, а матрапази су се бавили откупом и препродајом углавном крупне стоке идући по селима али највише по пијацама и вашарима. Причало се, продавац хвалио – купац налазио мане, продавац једну, купац, матрапаз другу цену, по десетак пута је пљуснула рука руци – па опет погађање док се руке стиснуте мушки нису мушки и затресале и тако погодба постигнута. Да би био матрапаз морао је знати да прича, да хвали, да куди кад би по пијацама или вашарима ишао, имао је помоћнике који су се случајно нашли ту, на месту погађања, па обично као

„незаинтересована страна“ напоминњали да је купац (матрапаз) баш добру цену дао. Љуба Стојановић „балавурда“ није био матрапаз али је имао све особине матрапаза. Откупљивао је орахове и трупце дивље трешње за рачун неке фирме из Кавадараца у Македонији и извесно време огревна дрва за лесковачко пекарско друштвено предузеће. Како је, онако неписмен, мерио и израчуневао кубатуру неког трупца сам Бог зна. А продавао је баш да не фали.

Прича је смешна и личи на Љубу Стојановића „Балавурду“. Био је, кажу, и откупљивач огрвног дрвета за потребе пекарског предузећа у Лесковцу, поред откупа трупаца за Кавадарце. После једне велике поплаве предејанске реке, у кориту реке остало је много дрвећа – ситног, крупног, разне врсте, али препознатљиво по начину на који је дошло тамо одакле је покупљено. Љуба је организовао прикупљање, средио га све и као једну или две и све дотадашње туре послао за Лесковац. Кад су тамо видели шта им је од дрвета дошло аламирали управу, директор предузећа зове Љубу и грди: “Шта си нам бре, ово Љубо послао, шта ти то радиш“? И изрицао претње о отказу даље сарадње. На сву грмљавину речи директора пекара Љуба само одговара: “Добро, добро, друже директоре, видећу ја одмах са Гигом“. “Ма какав Гига, ко је тај Гига, Љубо, ми са тобом имамо посла а не са тамо неким Гигом“! Љуба ће опет: „Нема проблема друже директоре, не бришите све ћу ја видети са Гигом“. Љуба и даље смирује ствар да ће видети са Гигом. Како је проблем даље разрешен не зна се, можда је ово измишњено, али познаваоци су тврдили да је разговор између директора и Љубе баш тако текао. А Гига је био професионални предејански рабаџија који је по наруџбини својим четворним колима и јаким воловима вршио разне услуге превоза а највише трупаца и огревног дрвета. Тако је Љуба и његово тражење превезао до одредишта за утовар у камион дрва скупљена у реку. Али, Љуба није имао друго оправдање пред директором већ се позивао на Гигу о коме директор појма није имао. Љуба се само сналазио али тако да никако не наљути свог послодавца.

А како је Љуба добио име балавурда. У основу имена придев балав. А то у народу значи неозбиљан, неодговоран, причалица, тек онако „без везе“. У народу се за некога ко се тако шарлатански понаша каже да балави.

Служио Љуба војску у Краљеву гарду. То већ говори о његовим бољим квалитетима: био је личан, виспрен, сналажљив. Гарда је, као и увек и свака, имала специјалне китњасте, лепе униформе јер

је то била елитна јединица за заштиту краља уз свечане државне почасти, одбрани војсци и по висини и физиономији и многим другим квалитетима. Кад је требало да пође кући, Љуба некако издејствује да кући дође са том парадном униформом да људи виде ко је он. На округлим црним капама, са црвеном чојом одозго и перјаницом на предњем делу какве је и сам краљ носио на парадама, прирећиване у његово име и част. Дошао кући, задивио мештане, подигао му се углед, јер није за сељака била знана таква да њихов млади земљак, као нико, што значи почаствован и повлашћен, буде војник у таквој уноформи. Петровдан, 12. јули, сабор у селу Рупљу коме је као седишту општине припадало и село Црвени Брег. Љуба се снађе да на сабор пође на најбољем коњу кога је село имало. Кад се Љуба на сабору, на коме се окупља цело село па и суседна, народ виде делију на коња, на дотада не виђеној униформи, па многи упрше очи у китњастог коњаника и повикоше: "У у у у у, ено дошо краљ"! Док брзо они који су били старији и Љубу познавали не рекоше да је то Љуба из Црвеног Брега. Требало је подоста времена да се од дивљења краљу одустане и схвати Љубина ујдурма, иако се очи сабора нису лако одвајале од дичног лепог „краља". И, рече ми један старији црвенобрежанин, од тада Љуба носи надимак „Балавурда". Већ сналажење да му се дозволи да кући оде у свечаној гардиској унифирми од младости показује његову сналажљивост и довитљивост са којом је, неписмен, цео живот провео на послу на коме би се могао сналазити само добро писмен и способан човек. Надимак није ружан али је за његов лик и дело одговарајући. И надасве интересантан. Па макар прича о надимку била и измишљена.

Приче из села и из сеоског живота могу да буду много богатије и вредније за уво читалаца или слушаоца да околности нису село преселиле, после Другог светског рата, у град. Пре рата, у варошима су углавном живели пословни људи – индустријалци, трговци, хотелијери, занатлије и чиновници, што се пословних тиче и то су били они промоћурни и предузимљиви људи са села који су на неки начин сишли у варош да своју памет капатализују новим предузетничким пословима или се школовали за разне друге чиновничке или предузетничке професије. Већина највећих умова у науци, прози и поезији формирана је на селу или потиче са села.

Најактивнији друштвени живот одвијао се на селу. Ако је требало градити сеоски пут, мост или какво друго друштвено корисно добро, сељаци су алатом излазили на „кулук" (касније у социјализму:

месни самодопринос), али и ако је било свадбе ишли су сви да укажу част домаћину и младенцима и увеличају веселье иако нису позвани. Сматрало се то моралном обавезом. Нису сви сватови били гошћени, али су сви могли да попију, да се веселе, да играју и тако спонтано негују дух заједништва и пријатељства. Зиме су нарочито на селу биле погодне за све облике дружења и међусобног помагања. Зимске седељке биле су богом дане прилике, готово духовне послатице за приче о стварном и измишљеном.

Тако су се, на селу испредале приче о неманима, вампирима, ђаволима, сотонама, омајама, љубавима и прељубама па, и о скривеном благу у ћуповима, под земљом. Уху зимске разбибриге годиле су теме о скривеном благу кога су Турци или Хајдуци у бегу закопавали на препознатљивим местима на која се никад нису вратили, па то благо, ето, чека срећног налазача и, као код мене, повремено јавља у глуво доба ноћи пламеном. Те су приче мамиле и „истраживаче“ и трагаче за тим благом. Прича старији бивши сељак Граовац, прича о томе како је неки Влада који је имао апарат, дошао на претпостављеном месту закопаног блага и са још неким људима апаратом тражио реакцију апарата. Апарат је, каже, зазујао и Влада тада каже „нема ништа, сад си идемо“. Преко следеће ноћи дошао, ископао и однео благо. Други пут на месту где су наводно биле две латинске цркве, каже да постоје и остаци као и латанског гробља, има нека путања којом је по кишном времену неко терао крупну стоку у једном тренутку копитама открила неки предмет. Власник стоке чепркао, чепркао и извади ћуп са златом. Али, „био га малер“, проклетство, па му све из куће помрло. Остале две јетрве које су се, каже, а он је видео, око тих пара усред бела дана пред свима тукле. Ено, и она два четника, трећег старог су стављали на ужарени вршњик док није признао и дао им Бог зна где набављено благо. А опет, овде се причало како је предејански сељак Стојилко воденичар нашао ћуп злата па њиме обогатио свога посиньеника Владу, чији су синови, опет, тако постали богати. За те приче нема везе што су ти исти његови синови преданим радом зарадили то што су имали. Село се наслађивало сензацијама. Та наслађивања трач причама о некада закопаном благу у злату, час овде час онде, множиле су се нарочито после одласка Турака са ових и ширих подручја. Приче како су готово свим врлетним стазама походили Турци или далеко раније неке друге војске и које куда закопавали ћупове пуне некаквог блага, новца, злата. Многи су то и озбиљно као добри зналци таквих тајни

знатижељницима сензација причали. Истина је да су прави стручњаци, археолози, откривајући, ископавањем, до сада познатих налазишта некада несталих али у подземним траговима осталих градовима, налазили и у та времена ковани или важећи новац од разних метала а најмање злата, којима је придаван историјски и нумизматички значај али не и нека прометна вредност. Од трајно прометних вредности су само злато и много мање сребро.

Погледајмо у историју.

На подручју већег дела данашње Србије најдуже је у промету била новчана јединица ГРОШ. Ваљда због тога данас у великом броју места и градова има кафана или других радњи под називом „ГРОШ“, последњи грош. Грош као новчана јединица почео се ковати у Италији у XII веку као крупан, дебео. Преузели су га Млеци и ковали од 1208. до 1400. године који се још називао под именом „матапана“. Имао је 2,78 грама и пречника око двадесет милиметра. На Балкану су његове верне имитације ковали Србија, Хрватска и Бугарска. Српска имитација гроша изазвала је у своје време оштре протесте Млетака. Зато су, касније, да би начинили разлику од млетачког узора у време краљева Драгутина и Уроша направљене велике измене и назвали их (сребро) италијанским именом ГРОССУС, али се он у народу звао ДИНАР. Онда су у Прагу ковали грош под именом ГРУССИ ПРАГЕНСЕС који је захватио и подручје Немачке. Имао је од 3,4 грама тежине финоће сребра. Око 1400 године тај грош захватио је промет и не само Немачке већи и добар део Средње Европе. Ковали су их онда и други. Чак и у Босни у време владавине Твртка и Томаша само нешто мањег промера и тежине, опет од сребра. Обично су имали на једној страни штит а на другој име владара и његов лик. У многим земљама под разним владарима, са различитим тежинама и промерима, грош је новчана јединица која је најдуже била у промету у целом средњем веку. Његов назив код нас се задржао највише под турском влашћу. Они су га ковали као „Гуруш“. Турски грош имао је вредност од двадесет пара, новчана јединица „пара“ арапског је порекла и у преводу значи злато.

Српски динар се први пут појављује у архивским документима 1214. године у време Стефана Првовенчаног. Од тада па све до пада и пропасти старе Србије динар су ковали сви српски владари. Сав средњовековни новац се ковао искључиво у сребру. Услед губитка самосталности српске државе, све до половине деветнаестог века у

употреби је био велики број страних монета. У последње време турске владавине над Србијом, Турци су ковали новац под називом ПАРА што је касније све до данас стоти део српског динара, при чему губи значај арапског назива „злато“.

У XIX веку, у време Карађорђа и Милоша Обреновића, у оптицају је био велики број различитих монета, од турских до западноевропских, укупно њих 43 и то 28 златних, 10 сребрних и 5 бакарних. После ослобођаења од Турака, први пут после средњовековног новца, почело се у Србији са ковањем новца. Кнез Михаило Обреновић доноси решење о ковању српске монете израђене од легуре бакра у апоенима од 1,5 и 10 пара са ликом Кнеза Михаила и годином издања 1868. Нова новчана јединица, динар, искована је у сребру 1875. године са ликом Кнеза Милана у апоенима од 0,50 пара и једног и два динара. Први златни новац у Србији искован је у апоенима у номиналној вредности од 20 динара 1879. године. Међутим, 6. марта 1872. године искован је и златни новац од 10 и 20 динара популанро назван „Миландор“, искован је са ликом Краља Милана. 1879. године изалата је последња серија кованог новца из династије Обреновића када су исковани апоени од 1 и 2 динара са ликом Александра Обреновића.

1904. године, после смене на краљевском престолу династије Обреновића династијом Карђорђевића, доласком на власт Петра I, посебним законом одређено је ковање нових апоена од 5 апоена кованих у бронзи и сребру, када је издат и јубиларни новац поводом стогодишњице Првог српског устанака. Та емисија као и оне које су коване касније 1912. и 1915. године коване су у Бечу, заправо, после рата са аустроугарском 1915. године ковање је извршено у парискоj ковници 1917. године кован је у Америци.

Прве новчанице у папиру појављују се 1814. године. 1876. године у монетарној сфери и код кованог и код папирног новца у Србији вршене су врло често промене. Једно време штампана је и папирна новчаница од 100 динара али народ није имао поверење у њу па је брзо мењао у злато што је изазвало штапмање нове од 20 динара. Динар је са честим променама гурао до Првог светског рата у току кога су у оптицају биле монете окупатора. Између два светска рата националана валута се стабилизовала али после Првог светког рата први пут појављује и новчаница од хиљаду динара. Део динарских новчаница које су биле у промету до Другог светског рата, за време окупације у Другом светском рату, под владом генерала Недића, прештампаване

су тако што је преко текста „издаје Народна банка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“ печаћен назив Народне банке Србије.

Први пут у историји, али и последњи, по завршетку Другог светског рата штампан је новац у апоену од 1 динар. То је била мала новчаница сиве боје, крхког неквалитетног папира. Међутим то је било кратког века. Тада су у Москви штапмани апоени од пет, десет, двадесет, педесет и сто динара. На новчаницама је писало да је издавач Народна банка Демократске федеративне републике Југославије. Касније, новац је кован или штампан у већ постојећој али сада модернизованом Заводу за израду новчаница у Топчидеру у Београду. Као што се види, српски новац је од Немањића до данашњег дана кован у Новом Брду код Приштине и Београду, па у Америци, Бечу, Паризу, чак и у Ослу, у Москви и на крају у Београду. Било га је у бронзи, бакру, сребру, злату, легурама од две-три врсте метала и на крају од папира.

Историја је забележила да су, од како је у Европи заживела размена материјалних добара новчаним јединицама, јединствен случај да су у Србији, на врхунцу 1993. године штампане и биле у функцији папирне новчанице од 5,50 и 500 милијарди динара.

Било је још новчаница номинованих у милијарде. Било је и милиона и хиљада али не мањих од педесет хиљада. Почело је од њих када су цене у промету дневно мењане на роби, колико ју је уопште било, зависно од инфлације. Тако је 1993. године у јануару износила 106%, у фебруару 218%, у марту 285%, у априлу 114%, у мају 205%, јуну 367%, у јулу 430%, а у августу 1881%. Званични курс немачке марке тада је износио сто седамнаест милиона и често две хиљаде динара за једну марку. Држава је запретила оштрим казнама за скривање робе, али ње једноставно није било, трговци су продавали оно што се још у радњама нашло дотле непродато, али га је све мање било, продавнице су у другој половини те године већ биле празне а сваку пару коју су добили за оно што су још имали продати, одмах су претварали у немачке марке или у било коју другу европску валуту по било којој се цени уопште могла наћи. Цена хлеба у том најкритичнијем периоду износиле су стотине хиљада динара и свакога су дана мењане навише. Већ у свитање људи су одлазили пред продавницом да заузму ред за хлеб. Ишло се и по сеоским продавницама да би се за тај безвредни новац могло купити било шта од хране.

Плате и пензије колико су исплаћиване са вишемесечним закашњењем исплаћивне су у милијардама динара и за њих се одмах

трчало купити било шта, најпре од хране што се нашло. Предејанчани су од зоре стајали пред двема тада јединим продавницама које су добијале ограничене количине хлеба да га купе, па је у отимању долазило и до свађе. За мали број лекова који су се могли наћи у апотекама одлазило се за Лесковац раним јутарњим возом, стајало се у ред да се апотека отвори ако је колико јуче или рано тога јутра апотека директно из Лесковачке фабрике лекова добила нешто. За то време трајао је рат.

Било је то време ужаса. Ни прво ни последње у нас Срба.

Та, последња највиша, августовска инфлација са новчаницама у оптицају огромних номиналних вредности, пресечена је после тога монетарном реформом коју је у Србији извршио наш банкар светског гласа Драгослав Аврамовић кога су од милошта Срби звали Чика Аврам. Није дуго столовао као гувернер народне банке. Погано време у коме реформатори, ма колико били популарни код народа, какав је био Чича Аврам, нису били популарни и код политичара. Беше толико популаран да су га добронамерни људи предлагали и за председника владе. Али добро се никако није уклапало у зло. Популарни Чича Аврам некако је убрзо нестао и из живота.

Ова кратка историја о инфлацији какву свет у сторији памти само још у Немачкој на врхунцу политичке и привредне кризе 1932. и 1933. године. Помињем ту пошаст која је тешко погодила и Предејанчане.

Направимо по́ређење тако номинованих и готово безвредних папирних новчаница са највреднијим племенитим металом од кога се кују новчанице у једанаестом веку, прво у Венецији па онда све обухватније до данашњих дана, у читавом свету, доћи ћемо до једног невероватног апсурда. Кад настаје овај рукопис цена сировог злата (у полугама) на светском тржишту је око два милиона динара (у полугама) је око 22.500 Еура, важеће и доминатне европске валуте, или по званичном курсу у нас око 2.250.000 динара. Сада је то по важећим ценама око 52000 векни хлеба. Прерађено у накит, двадесет четворокаратно злато финоће 99.6% чистоће има вишеструку вредност од ове.

Ови оријентациони параметри само су компаративна илустрација вековне помаме за златом имућних и моћних а сан за сиромашне који су као што сам био ја оно у детињству када уопште појма нисам имао о компаративној вредности злата и када су се причале бајке о скривеном благу и закопаним ћуповима. Залихе злата у полугама које једна, било

која држава поседује подлога је за презентацију своје економске стабилности и снаге пред спољним светом. Богатим човеком у нас, у првом реду, сматрао се онај за кога се поуздано знало или претпостављало да поседује већу количину злата у било ком облику. Од злата се, одувек, правило највреднији женски накит за груди и руке, чак и за ноге а не ретко у њега су екстремно богати људи и индустриски магнати или владари у разним облицима накита додавали брилијанте и дијаманте разних врста који су и тако веома вредни накит многоструко увећавали вредност. Да би у окружењу уживали већи углед и сматрани добростојећим или чак богатим људима, раније, док нису измишљени јефтинији материјали, правили зубе од злата када је требало вадити покварене, па чак су и намерно вадили оне предње и на њихово место постављали златне, само да би свој материјални статус подигли пред светом који је златни иметак чак процењивао правећи од злата бајке. Тако су настале кованице «златна кока која носи златна јаја», «златно руно», «Златан праг», «златан Траг», «исплатило се дабогда», «златне нити», «није злато све што сија», имена људи Златан, Златија.

До пре Другог светског рата у селима предејанским, у планинским али и у неким другим крајевима ондашње Србије, девојке удаваче из боље стојећих породица одлазиле су на сеоским саборима и другим важним и запаженим свечаностима, носиле су о врату ниску дуката. Са градским девојкама то није био случај. Зависно од имовинског стања породице то је могла бити ниска малих или великих дуката, или комбинација доњег средњег великог а по три са стране мала. То је била и удавачка понуда заинтересованим потенцијалним младожењама и знак околини да је девојка спремна за удају, да је спремила дарове али и да је мираџика из богатије породице. Морала се кретати у пратњи блиских млађих мушкараца ради безбедности. Злато је одувек од XI века било симбол богаства, иако је у једном делу средњег века у неким ондашњим државама имало и номиналне вредности као новчанице у промету добара.

Платина је вреднији племенити метал од злата, али је у природи врло ретка па јој историја кованица није поклањала готово никаву пажњу. После Другог светског рата, у комунизму се злато у поседовном и вредносном смислу речи није смело ни помињати. Познат је случај Братислава – Браце Ристића кога је тадашња УДБА овластили у име и за потребе државе да тајно откупљује злато у било којој форми од њему познатих предратних богатијих људи које је он познавао а који

су у њега имали поверење. Ако су послератну чистку преживели. Локални удбаши су некако прокљували ту тајну па су га и ухапсили јер ни они нису знали за Брацино овлашћење које је са врха дато, па су га по сазнању са врха и ослободили затвора.

Кад су се по селима причале фантастичне бајке о закопаним ћуповима новца, мислило се на злато јер кованице од другог метала нису имале никакв значај ни вредност сем нешто сребра од кога су неке земље ковале новчанице одређене номиналне вредности, какав је случај био са неким кованицама које је правила Србија после доласка на власт Краља Петра Првог 1904. године. Сребро је ипак, у било ком облику па и у облику новчаница имало далеко мању вредност као метал, иако је био цењенији од било ког другог метала или комбинација метала. Да би сачували вредност стеченог иметка, после рата одлазили су људи ван земље да купе златнике или златан накит, када су могли отићи, првенствено у Турску јер се сматрало да је тамо најјефтиније, а ређе у Грчку и Италију. Златаре су у целом свету, богате јувелирнице, биле и даље су мета највећих пљачки.

Дукате удаваче, после рата, нису више никад носиле јер су имаоци злата у комунистичком режиму били прокужени као капиталисти а та фела људи по комунистичким критеријумима била је највећи непријатељ народа.

Први златник, дукат, искован је у Венецији 1112. године под именом ДУКАТУС што у преводу значи ВОЈВОДСТВО а имао је тежину 3,49 грама финоће 09866 а у употреби је од 1248. године. Код нас се помиње под краљем Милутином. За кратко време дукат су копирале многе тадашње државе. Први пут се стандардизовано кује у држави Кристијанији, Норвешка у Ослу 1660. године. Ковао се и у време Краља Милутина и Кнеза Лазара, али су нумезматичари касније утврдили да је фалсификат. Од 1440. до 1462. године кован је дукат тежине 2,2 грама. До првог светског рата дукат је кован у највећем броју европских земаља и био је стандардне тежине од 3,49 грама. Код неких венецијанских и млетачких владара на аверсу дуката био је лик Исуса Христа, а на венецијанском је још уз његов лик писало „О Исусе нека ово војводство буде посвећено теби коме ти владаш“. 1450. године указом цара Фердинанда био је проглашен службеним средством плаћања па је тако био у масовном промету, али још увек мало промера и тежине 3,49. грама. 1857. године дукат је престао бити службено средство плаћања. Неке земље су почеле ковати и сребрне дукате, највише Холандија и то пуно веће тежине. Холандија и данас

издаје сребрне дукате тежине 28,25 грама, а својевремено су се и неке друге земље повеле за Холандијом издајући сребрне дукате, али ови нису имали вредност коју је златни дукат мање тежине имао. У Немачкој су неки градови ковали своје дукате са својим симболима, ковали су их Чеси, Мађари, а Аустрија је последње комеморативне дукате ковала 1915. године. Чиниле су и друге државе, покрајне и градови како би трајно оставили трагове о своме постајању, важности и вредности. Велики златни дукат исковали су Аустријанци под Фрањом Јосифом тежине 13,5 грама. Историја бележи да је свој дукат ковала и Краљевина Југославија али појединости о њима нисам нашао.

Француска је у време владавине Неполеона Бонапарте ковала златнике у народу познате као наполеоне који су у делу 18. и 20. века били у масовнијем промету од дуката а били су веће тежине од малог у народу познатог дуката, око 5,5 грама и, будући да су ковани под неколико владара. Неки су на реверсу носили ликове владара Наполеона а на аверсу ловоров венац, имао је и номиналну вредност утиснуту, 20 франака. На великом броју који су били код нас у промету на једној страни – аверсе била је утиснута фигура петла као Галски петао који је и данас симбол Француске. Наполеони као златници били су много више но дукати даривани младима за оданост породици или испраћај из породице. У народу се говорило „добио је петлић“. Али, ваља знати, да наполеон као златник значајне вредности никад није био око врата удавача као дукат.

У државним трезорима чува се злато у полугама и држава га (свака па и Србија) продаје само другим државама у нужди да би покрила виталне националне потребе или купује да би тако своје богаство увећала и чувала опет за промет у међудржавним вредносним трансакцијама. Његова вредност је висока јер је то врло редак метал који је вреднији од других метала са којима иде заједно, врло су ретки рудници чија руда поред других метала садржи и злато. Сепарација се врши под строгим надзором и контролом државе (код нас Златара Мајданпек) у полугама или шипкама, продају га у шипкама јуверилима за производњу накита или саме производе по јувелирницама продају готов златан накит највећим до мање чистоће (14 карата). Високу вредност злата чини још и његов сјај, лепота, постојаност сјаја и боје која се ни у каквим условима не може променити. Због тога се у народу прича о постојању или чак налажењу некада закопаних ћупова са златом.

СУТЕСКА, ДИВ И, ГЛЕ, НЕПОЛОМЉЕНЕ КЛУПЕ

Природа, ако из ње одстранимо човека, најлепши је божји дар свим бићима. Човеку нарочито ако је не скрнави него оплемењује и користи за уживање. Човек зна и да буде њен највећи непријатељ. Због ње смо се са мојом животном сапутницом упутили, овај пут, у Блед (или, неки кажу – на Бледу.Свеједно.) Како се осећају они који тамо живе не знам. Како смо се нас двоје осећали? Као у рају! Кад смо тумарајући на том прекрасном простору упитали неког мештанина шта бисмо интересантно могли видети у околини, набрајајући нам што-шта на првом месту стави Виндгар. То је, рече, Сутеска и руком нам показа куда до тамо треба ићи. Мало нам беше нејасно зашто Виндгар а опет Сутеска. По нашем поимању два имена. Но, видећемо. Асфалтираним путем ишли смо подуже уз благо брдо а онда се косо спустисмо на неку стотину метара у не тако малу ни велику бистру и брзу речицу. Видимо, пут даље води надоле, али кад се мостом речица пређе, са леве стране дивна зграда у типичном алпском стилу са нешто мало класичних зидова као да су колико јуче обојени јарким бојама. Тако, дабоме! То је оно како и сами мислимо да треба оку угодити. Знатижеља нас угура спонтано унутра, лепој конобарици у дивној али празној сали ресторана се извинисмо и колико да не испадне да узалуд блејимо као питасмо куда води овај пут што иде надоле. Објасни нам са благим и пријатним осмехом. То пуни батерије. Усхићује, подиже са тла, атерираш а опет ћеш кренути показаним путем. Тек смо сада ушли у пакао.

Речица или долина, како ко узме, као да се нас уплашила и побеснела. Узан кањон, једва да се парче неба види од стрмих стена. Једва да понегде, по десетак метара корачамо по чврстом тлу. Снажни, дебели, метални носачи забијени у стене, преко њих дрвене талпе, ограда метална у комбинацији са обрађеним дрветом. Испод нас пршти. Милијарде ситних блиставих водених капи по десет метара увис, роси очи, чело, одећу, удишемо воду. Понегде се по метар-два тек примири па опет лудује. Пршти. Покушавам да фотоапаратом снимим тај призор више пута, али за трен око окулар је у води. Нема шансе. Идемо у чуду, гледамо детаље, гутамо воду и питамо се Боже ем би да ли је ово могуће. Ем одушевљени, ем збуњени призорима. Ем би због ове јединствене кише што пре побегли одавде, ем би да гледамо,

да сваки детаљ видимо и урежемо у трајно сећање. Не знам колико дуго смо ишли неких два километара. Кад смо изашли, изнад гротла, поред пута бифе за окрепљење. Поглед ми привуче велики пад воде испод ове зградице, прави високо више од десет метара водопад. Куда је ова дивља а опет фантастична вода даље одлазила, не знам. Али како смо у бифе ушли, где уз шанк поред послужитеља стајаше само још један човек са чашицом не знам каквим пићем, упитао сам „имате ли Рубинов вињак“. На потврдан одговор затражих пристојну чашу па је испих као да сам у грлу сасуо какво злато. Све је у нама киптало од чуда и задовољства што смо имали срећу да и ово чудо видимо и доживимо и на крају га са задовољством залијамо нашим, српским вињаком на кога смо навикли.

Одмах на изласку, после две „чашице“ вињака утабана стаза, води узбрдо а на првој букви са леве стране путања, црвена стрелица која посетиоце Виндгара упућује на правац кретања ка изласку из долине.

Пењемо се полако и коментаришемо, све чудећи се моћи природе а надасве лепоти. Све кроз шуму букову. На свакој трећој је црвена стрелица. Да не залутате, а Ви, баш и да хоћете не можете јер то је једина путања. Црвене стрелице су само показатељ словеначке туристичке културе и педантности. Ништа се не препушта случају или дилемама и недоумицама.

Идемо полако путањом узбрдо још под утиском доживљеног. А онда... онда ново чудо. Гледамо испод ока. Десно од нас, низбрдо, другом, у обрнутом смеру путањом тера човек преда се краву. Човек? Ма хајте. Надчовек. Снага огромна. Не није дебео, једноставно снага огромна. Што је висок, рекао бих не мање од два ипо метара хајд, некако јесте чудо али, ето, могуће, али снага. Чини ми се да би могао једном руком букву исчупати. А на њему глава огромна. Као да су четри људске у једну. На глави качкет. Глава оборена, није се према нама ни једном осврнуо. Као да нас није било туда. Погнуте главе, са белим штапићем у десној руци ишао је за кравом. Кад је прошао, дискретно се окретосмо за њим мерећи снагу тог чудовишта, и, истину причам кад кажем да смо се видевши га некако уплашили. Никада, никада ни пре ни после тога нисам видео такву људску грдосију.

Изађосмо на чистину. Већа зараван. А на њој у два реда по педесет дрвених клупа дужине по најмање четри метра, испред сваког реда дрвени, од обичних дасака столови. Ту је и чесма. Ту је, напред

и ватриште. Али, клупе само са једне стране столова, све окренуте према напред, једној страни, као намештене за позориште или филм. Ни једна клупа, ни један сто, неоскрнављени. Пуца поглед на Блед и околину виде се неки снежни делови Алпа. Дуго седимо, дивимо се, размишљамо, досећамо се чему ово служи? Нагађали смо, али нисмо сигурни да смо погодили. Остало је то у дну душе и памети као фансцинантан, нама Србима нејпојмљив пример како се гради и негује општа и она, специфична, туристичка култура. Како се лепо улепшава, како се природи даје нешто, додаје нешто човек да је још више учини лепшом и привлачном. Сетисмо се како је нама близак човек самоиницијативно на пристојној удаљености уз Предејанску реку својом снагом, средствима и алатом склепао четири клупе за одмор, предах на најлепшим и најпогоднијим местима. Направио, па се дивио и својој домишљености и учинку. Али, није прошло више од месец дана тога лета, а клупе су све разбуцане, грађа однешена, ваљда да се неко, кад му време дође, пригреје. Шта ће то ту – мислио је неко.

Зашто ми то тако?

Силазећи са тог платоа према Бледу, пролазили смо поред сеоских кућа. Цвеће на свим прозорима кућа, хајд, нормално је, али на прозорима штала у корпастим жардињерама шарено цвеће. Свуда.

Два пута смо обишли гробље. Ниски мермерни споменици, а гробови праве цветне баште. У гробљу на два места пумпе за воду, крај њих на пригодан начин окачене црвене офарбане канте за заливање. Налазисмо жене како заливају, чачкају, а падоше нам за око неки жбунови ниски, невероватне лепоте. На питање шта је то одговори нам жена. Рече Грех или не грех, сложисмо се, погледасмо около па од две красне врсте те маховине исчупасмо по неколико корена, замотасмо и донесосмо кући. Засадисмо, неговасмо колико смо мислили и знали да треба, угинуше.

ОПАСНИ СИТНИ СМУТЉИВЦИ

Однеговао сам их сам. Мрави, али кад уједају боли, страшно боли. Поготову кад су сложни, повезани истим интересима.

Грабили смо напред. Организација, ред, дисциплина, штедња. Сваке године реалан раст свих параметара годинама између 10 и 20%. Суседи, балканци, желе нас. Знају уз нас дошао би и добар мираз. Кад

силом удавача из богате мора у сиромашнију породицу не може да буде срећна ни радо да пође. Надамо се. Свакодневни притисци, изненадни упади разних емисера са широким овлашћењима изазивају страх, често и панику. Збијамо редове, бранимо се. Балаканци не бирају средства, наступају директно и с бокова, имају иза себе, имају моћ власти као подрушку. Не, кажу ми, не дај нас, кад нас узму растераће нас неке у Лесковцу, неке на Власини, неке у Сурдулици, уместо нас доћи ће овде њихови људи да грабе оно што смо ми стварали и створили. Ја сам први међу њима, па морам да будем први и на челу одбране. А ови, што хоће плен, мотел, који је на ранг листи десетине таквих објеката од Београда до Скопља и по угледу и по приходима од инвеститора много јачи. Од подизања 1960., 1963. до 1980. пет пута проширивaн и дограђиван. Од 178 угоститељских предузећа у Србији при крају осме деценије по дохотку, издвајању за инвестиције и платама на трећем месту. Власт каже: може да буде боље кад одемо у крило већег и њима ближег. Али, кажу, радници би хтели али директор неда. Чува место. И то је био главни „адут“ интерес заједнице презентован кроз интеграцију, квари директор јер хоће да буде вечити директор. Траже и налазе кртице али их је мало. И слабе су. Не успевају.

Директору истиче мандат. Мора да се спроведе по конкурсу нови избор. И лицемерно пред радницима, а на избору, изјављују да досадашњем директору нико не брани да се поново кандидује. Не, сваки па и нови кандидати морају уз конкурсну документацију са молбом да поднесу и доказ о тада неприкосновеној моралној политичкој подобности. Е то даје општинска власт. Ко то не добије све му је узалуд. Једно кажу а друго мисле: за онога ко се противи интеграцији за коју се тако снажно залаже власт, нема морално политичке подобности. Мандат истиче, настаје гужва. Сарадници на разним самоуправним функцијама налазе решење и дају предлог: фирму ће водити као и до сада досадашњи директор, а формални директор ће бити овај наш друг, из наше средине, ја, наивно пристајем. Овоме другу, ако му не буду дали подобност поставићемо га за вршиоца дужности шест месеци, па опет шест месеци а дотле ће се издејстовати његово именовање или наћи друго погодно решење. И тако би.

Прође од тада година ипо дана. Интересна група поче да се окупља око директора. На пијанке, на гошћење у мотелу, па када осетише подозрење и кући код једног, па код другог. Онај стари, стварни директор поче да упозорава да то тако не може, а група око

директора као да рече: пази богати, па шта он хоће, јеси ли ти директор или он, зашто то дозвољаваш. У међувремену, стари директор даје иницијативу за изградњу новог дела мотела, много већег капацитета од досадашњег, позивајући се на податке раста промета из године у годину и све веће скучености и немоћи да се квалитетно приме и услуже сви посетиоци, гости. Колектив се слаже. Има мало приговора да ми треба мало више да посветимо пажњу бољем награђивању радника него сталном инвестирању, али аргумент да морамо мислити и о сутрашњици. Да Предејане нема друго ништа сем мотела и да треба радити на запошљавању нових људи па и да водимо рачуна о томе где ће наша деца сутра радити. Тај је аргумент био јачи. Бивши и формални а сада стварни директор је добио подршку да се замисао реализује. На предлог Удружења угоститеља Србије изабран је пројектант, дат му је пројектни задатак, са неким инвестицијама прихватао идејно решење пројекта и дат налог пројектанту да ради главни пројекат. Као бивши директор који нисам добио благолсов подобности због отпора интеграцији за који сам био главни кривац, добио сам назив комерцијалног техничког директора и руководиоца инвестиција.

Предрачунанска вредност главног пројекта који је био готов почетком 1980. године, када су сукоби између мене и групе око формалног директора све више узимале маха, била је око дванест милијарди динара. Група конобара и шефа рецепције око формалног директора наплаћивала је све услуге. То је и био мамац за све веће настојање да се из контроле искључи бивши директор. Општинска власт је тако успела да разбије јединствени отпор и да бившег директора изолује. Кад сам у том својству, борећи се до тада за обезбеђење средства и затварање финансијске конструкције као предуслова за издавање дозволе за почетак радова морао отићи на тешку операцију бубрега у војној болници у Нишу, од 6. до 31. јуна 1980. године, група око директора, изменила је и статут фирме и Правилник о систематизацији радних места да би укинула звање техничко комерцијалног директора и уместо тога увела звање руководиоца инвестиција. Власт је све то подржала. Кад сам са боловања дошао дочекало ме је решење о распореду на ново радно место руководиоца инвестиција.

Али, појавио се нови фактор.

Подвижност, полтронство било је одувек омиљена храна моћних људи, понајвише оних на власти. То је један од мамаца који су људи посебне феле вукли ка освајању власти.. Полтрони су пак, за

своју подвижност увек очекивали награду за своје „услуге“. Некако се у мени са рођењем уградила нека врста трајног отпора према тим двема врстама људи. Једноставно ја нисам знао како нисам умео, због тог унутрашњег отпора да се додворим носиоцима важних функција људи на власти. Кад ме је Миле Курдија, гделички председник општине уз помоћ полицијског инспектора удаљио са дужности директора предузећа па ухлебљење нашао код војске у Демир Капији у Македонији, само зато што се на једном детаљу директно мешао у мој посао, супроставио. Био сам очајан. Осећао сам се као да сам у некој врсти интернације, удаљен од породице, троје мале деце око 250 километара, често сам ноћу у кревету опседнут мислима о породици, плакао. Тада сам себе кривио зашто сам такав, зашто себе толико, па и супростављањем врху власти жртвујем да бих одбранио интерес предузећа. Тада сам се зарицао да ћу се, ако икад будем у прилици према носиоцима моћи понашати онако како баш желе. Али, кад сам се после три године „изгнанства“ поново нашао на истом, старом месту са кога сам тако грубо и безразложно отеран, у мени се у пуном капацитету пробудио исти отпор према полтронству. Мотел је био са својим амбијентом место где се могло гостити, јести и пити. Ја нисам умео, нисам могао појмити зашто би ја позивао или изненадне доласке моћника нудити обиљем јела и пића. То су они осећали. Али ми се због тога нису сви светили, иако се у мојим дуго провереним годинама тамо пуно њих променило на функцијама председника општине Лесковац којој је и Грделица била припојена 1966. године, и секретара комитета, не рачунајући оне нижега ранга. Само њих двојица су ме увек имали на нишану, Миле Курдија, после Грделице потпредседник лесковачке општине и Миле Вељковић, председник. Они су, у свом мандату и окончали моју каријеру када ми по истеку последњег мандата нису дали морално политичку подобност која је без обзира на све остало била први услов да неко буде поново или први пут, свеједно, именован за директора.

1980. године био је готов пројекат, по пројектном задатку, који је урадило Пројектанстко предузеће „Крушевац-пројект“, са предрачунском вредношћу од око 12 милијарди ондашњих динара. Предузеће, мотел, је имало законом прописамо сопствено учешће од две милијарде. Али је требало обезбедити још десет. Територијално најближе и незаобилазне су за кредитирање биле Лексовачке Југобанка и ЈИК банка. Иако је закон дао право банкама да слободним

средствима кредитирају привреду на основу одлука банчиних органа, без зеленог сигнала општине и комитета никоме банке нису смеле дати паре. Једноставно, за постављање директора, као и у осталој привреди била је потребна подобност. Директори банака су тако везани да могу али кад власт каже и морају само тада давати зајмове за све па и за инвестиције.

Кад сам прве разговоре са директорима ових банака водио за кредитирање, приметно су се понашали одурно, али нису залупили врата. Формално нису ни могли. Препорука је била „поднесите захтев са документацијом па ћемо размотрити и разговарати“. То је учињено. А тада се појавио онај нови фактор. Веће од двеју пројектанских предузећа из Лесковца, чији је директор био велика надмена глава, са добрим везама са моћницима, узвикнуо је „Ја ћу направити пројекат са истим капацитетима који ће бити упола јефтинији“. И, на моје инсистирање објаснио како. То је била неприменљива и неодбрањива теорија. Моћни потпредседник Курдија је рекао, “Предимензионирано и прескупо“. Треба стати са направљеним пројектом и прихватити предлог лесковачког пројектанта Маловића да направи идејно решење, да се види, па ако је тако како он тврди да уради други пројекат. Знао сам да је то само манипулација да се одуговлачи па одустане или помогне лесковачком пројектанту да добије важан и скуп посао. Супротстављао сам се, доказивао да је немогуће то што овај предлаже. Али, био сам сам против свих. Упорно и тврдоглаво увлачио сам сам себе у нови рат са моћницима, у драму. Курдија је заказао разговор у његовом кабинету. Нашли смо се очи у очи Курдија, други потпредседник Васиљковић, директор Југобанке Воја Стаменковић, директор ЈИК банке Миле Николић, директор пројектанског предузећа Маловић, ја и мој директор. Морао је поћи самном. Био је директор. Свако је изнео своје гледиште. Два потпредсеника, два директора банака и директор пројектант јединствени. Ја сам. Браним већ постојећи пројекат и њиме планиране капацитете, друга страна се залаже за Маловићев предлог. Док ја браним постојећи пројекат, мој директор клима главом у знак одобравања и само виче да, да, да... Док супротна страна брани супротно становиште, тврдећи да ја браним мегаломанију која ће сутра вероватно да заврши празна а скупо плаћена. Мој директор је исто, речи сваког од њих потврђивао, климајући главом и одговарајући да, да, да... И тако дуго, дуго. Расправа је трајала око два сата. Упоран сам био до колапса да одбраним оно што смо већ готовим пројектом

и замишљеним, по мени неопходним капацитетима, одбраним. Али ме је мој директор доводио до лудила више него остали, јер ми није било јасно, а њему понајмање, чији став и интерес он у овој расправи подржава. Попустио сам и прихваћено је, да се у року од месец дана од стране пројектаната на челу са Маловићем, направи и нама да на разматрање идејно решење који они предлажу. Прошао је месец – није готов, два – није готов, тек по истеку трећег месеца добили смо неку мало јаснију скицу и текстуално објашњење да се нови капацитети имају, због цене, градити изнад постојећег ресторанског и кухињског простора. Пројектанту сам поставио питање како ће ресторан примати госте и кухиња радити док се тик изнад њихових глава гради, рекао је лаконски да може и да ће то трајти тек неких шест месеци за којих ће све бити готово. Ноторна лаж и обмана. Многе расправе много одуговлачења, док се грађевински стричњаци, на нашу молбу изјасне, рекли су да је у пракси немогуће такав пројекат и направити и реализовати. Тада се Маловић, притишњен стручним објашњењем грађевинара, без речи, постиђен повукао, Курдија уђутао. Сада су улогу уцењивача и опструктора преузели директори банака. Моја упорност у одбрани замишљеног пројекта била је равна магарећој тврдоглавости. Године касније, када је објекат био под кровом а био сам принуђен да се повучем потпуно, поносан на то питао сам себе шта ми је то требало? Зашто сам и за кога себе излагао толиким траумама, непријатностима? Имао сам амбиције и јасан циљ али сам трпећи ударце са свих страна био тврдоглаво упоран да га остварим. Тај инат ме је скупо коштао и ако поносан на учињено, себи скоро да нисам могао да објасним шта сам ја ту за себе и своје потомство учинио те се излагао свему готово незамисливом, што сам трпео и претрпео. Будала, уображењак или, шта друго. Кад ми бројним инспекцијама и другим препадима нису могли ништа, оптужили су ме, чак и преко штампе како хоћу да будем вечити директор.

Од бројних путовања за Београд у Фонд за неразвијена подручја где смо поднели захтев за бесповратна средства у виду помоћи фонда за неразвијена подручја, Министарству туризма са захтевом да нам у виду такозване бенифициране камате на број ноћивања страних гостију са конвертабилног, западног подручја дају две милијарде динара, те за Крушевац код пројектанта за решавање низа функционалних исправки и проблема, о једном таквом путовању у негативном контексту оцрњен сам и преко новина.

Требао сам за Београд, али и Крушевац. Човеку који је носио титулу директора предузећа рекао сам да: „Сутра идем код пројектанта за Крушевац аутобусом а из Крушевца ћу такође аутобусом отићи за Београд“. Што је нормално и фер објаснио сам зашто. Рекао је: „Па добро, наше камионче (Там 2000) би требало да иде у крушевачки Рубин за зејтин и пиће па пођите са њим, не морате аутобусом“. Прихватио сам. Камионче се из Крушевца вратило а ја сам аутобусом по завршном послу са пројектантима наставио аутобусом за Београд. После неколико дана у лесковачким локалним новинама и београдској Политици, објављени су натписи под насловом: „Бивши директор за одлазак на службени пут користио камион“. Уз погрдно и оптужујуће интониран текст. Узео сам изјаве сведока – возача камиончета и шефа рачуноводства који је са свим тим био упознат, узео путни налог за возило у коме је уписан циљ одласка возила за Крушевац, возне карте од Крушевца за Београд и обратно и послао „Политици“ тражећи, уз претњу тужбом, да објаве истину о том мом путовању. Политика није хтела да објави то јер вероватно није хтела да дезавуише свог дописника из Лесковца. И то није било једино писање штампе против мене. Писано је и да се, због реда и дисциплине који су били једна од полуга угледа и успеха, називан сам деспотом који се несамоуправно понаша. Тадашњи дописник „Политике“ из Лесковца Добријевић, који је дуго времена био у пријатељским односима са мном, по налогу општинских челника окренуо је ћурак, тако је пријатељство уступило место извршавања налога општинских оца да пише против мене. “Директор сам пише сва самоуправна акта, писао је, која радници морају из страха да усвајају“. На таква писања штапме група организатора завере, жути мрави, ликовала је, мени је то давало нову снагу. У читавом животу некако сам волео изазове. Улазио сам у вербалне тематске сукобе и кад нимало нисам био сигуран да ћу бити победник. Осећао сам да зазиру и боје се мојих аргумената са којима сам улазио у сукоб. Добро сам знао вредност групе од 5-6 људи који су у моје обарање ишли уз отворену подршку врха општинских власти, без икаквог доказа о било каквом мом греху, сем да сам се несамоуправно понашао и да желим да будем вечити директор. База њиховог ораганизовања била је лични интерес које могу да остварују једино ако се отму мојој контроли, мом присуству ту уопште, јер су они наплаћивали услуге, а у циљу деобе плена у групу су увукли шефовицу кухиње. Преко, кухињских шалтера добар део прихода које је кухиња остваривала

ишла је у њихове џепове. Како су изградњу новог великог капацитета подржали још пре настанка сукоба, подржали су га и даље, па су зато мене гурнули да водим реализацију пројекта пошто они то нису могли, а себи су задржали терен на коме приходи од гостију мотела по врло једноставном механизму су се сливали у њихове џепове, укључујући и оне са рецепције где су приходи од регистрованих корисника ноћивања у такозване дневне одморе стављали у своје џепове.

Пошто сам ја или видео или био обавештен о свему што раде, морали су изменом статута и правилника док сам био у болници на лечењу да ме искључе из мешања у њихове „послове“, а ја сам још био ту. Бојали су ме се, затражили су начин да ме потпуно одстране. Са општинским челницима договорили су да им они препоруче човека кој ће доћи да из мојих руку узме у вођење инвестиција, понуђен им је висећи кадар, бивши директор лесковачког „Балкана“ који је био на белом хлебу на терет буџета општине. Са њим је уз богату вечеру и пиће одржан заједнички састанак те групе и једне вечери у кући једног конобара у новом Кораћевском насељу. Поставили су га путем директора са уверењем да он као економиста може да настави да води инвестиције, доградњу новог мотела који сам дотле довео до крова, уговоривши и ентеријер са „Треском“ из Скопља и целокупну опрему кухиње и ресторана коју је технологију урадио стручњак „Техноопреме“ Ђорђе Тихачек из Београда и са том кућом уговорио опрему. Кад је дошао, прикључио ми се нови директор у решавању текућих проблема у даљој доградњи – финализацији, док није био потпуно упознат, а онда ми, у својству директора донео решење да ме премешта за шефа сале у мотелу. Како сам био члан тадашње партије од 1948. године, требало ме је искључити и из те партије па је од општинског комитета затражио да се формира комисија која ће утврђивати моју кривицу и комитет је то учинио. За одлазак и повратак чланова из и за Лесковац, слата су неколико пута кола мотела (не камионче него путничка кола) који су по доласку овде прво лепо јели у мотелу да не би били гладни док раде а онда саслушавали мене и директора. Ја сам, својим несамоуправним понашањем и тежњом да вечито држим власт у мотелу као директор неподобан, написали су на крају у свом извештају и препоручили партиској орагнизацији мотела да ме искључе из партије. Акција је, заједно са премештањем шефа сале текла континуирано. Ја сам већ био поднео захтев за пензионисање. Добио сам позив да се пред пензионом комисијом

појавим 14. фебруара 1984. године. А синхронизација је ишла тако што је за исти дан заказан партиски састанак на коме је једна тачка дневног реда била предлог за моје искључење. Знали су да истога дана у исто време ја имам позив за комисију па да би онемогућили моје присуство и констатовали како сам побегао а то значи да нисам смео да дођем на састанак и да се суочим са кривицом, што би за јавност и раднике мотела био ваљан доказ да сам ја крив. Ја сам се на позив јавио комисији за пензионисање а они донели одлуку о моме искључењу из партије.

Кад сам прозван да уђем у собу где комисија за пензионисање ради, ја сам ушао у празну собу, а из друге, суседне, појавио се само један човек, ваљда члан комисије и питао ме колико дуго радите до сада а кад сам му одговорио рекао ми да он зна да сам радио врло тежак и одговоран посао, да сам се уморио и да ће бити добро да се одморим. То је био знак да сам пензионисан јер ми је одмах речено да сам слободан и да ћу добити решење. Док сам на шалтеру у близини у истом ходнику оверавао јављање комисији, из собе из које је изашао онај човек комисије, изашли су неки Вуксановић, који је био члан комитетске комисије за испитивање моје одговорности, директор Фонда за пензиско осигурање Ивановић и још један члан општинског комитета и прошли поред мене као да ме не познају. Тако сам видео да су они били у соби са комисијом док је само један члан комисије из те собе изашао да ми изрази жаљење да сам се уморио и да ми је потребан одмор (пензионисање), да својим присуством осигурају моје пензионисање, е да ме комисија случајно не би одбила.

Но, иако сам из партије искључен и пензионисан, ја сам на уручену одлуку о искључењу из партије, по утврђеном праву, другостепеној комисији за жалбе општинског комитета поднео жалбу на искључење на 86 густо куцаних страна износећи генезу сукоба једној групи људи, мангупа и лопова, наводећи чињенице и аргументе, сијасет датума кад и шта су чинили да дође до сукоба са мном и када и шта су чинили на штету мотела, незаконито и кажњиво чему сам се ја супростављао. На крају жалбе навео сам да, ако се на основу изнетих чињеница не предузму мере против наведених лица за оно што су чинили и учинили, ја, иако будем одлуком те другостепене комисије враћен у партију, вратити се у њу нећу јер ми таква партија не треба.

Када сам позван да дођем на седницу комисије да саслушам њену одлуку по жалби, изненадио сам се да у комисији седи око двадесет

чланова. Председник комисије, мој стари познаник који је био неколико година и председник предејанске општине, Сотир Радивојевић ми је изложио став комисије да он због дужине жалбе, није могао све да чита и о сваком детаљу расправља, али да је закључила да има и мојих грешака што сам дозволио као дугогодишњи и искусан члан партије да до сукоба дође, да је опште познато да ја имам велике заслуге за изградњу мотела и његов рад и афирмацију и велику успех у раду, па је комисија имајући све то у виду одлучила да опозове одлуку о мом искључењу а да будем само кажњен последњом опоменом, да ми комисија замера што сам на крају жалбе написао да нећу више да будем члан партије. Ја сам им одговорио да се комисији захваљујем на благонаклоности и изречене похвале на мој рачун али да ја заиста, у овом случају нећу више да будем у чланству ове партије која може да пређе преко мноштво изнетих аргумената. И изашао сам из сале.

И никад се више нисам појавио у партији као њен члан.

Кад ме је, наводно, пред више својих сарадника један пријатељ упитао да ли су ме из мотела истерали односно збацили принудно или сам својевољно отишао, без двоумљења сам рекао да су ме отерали. На то искрено признање, које и није било баш тако, присутни су се смејали. Ја се не стидим. У том тренитку са задовољством и уживањем у том друштву седео сам на тераси мотела који сам градио и због кога сам толико траума, али храбро се борећи за остварење задатог циља, доживео и преживео.

Власт има магнетну привлачну снагу. Она обезбеђује моћ над онима испод зависно од друштвеног уређења, привилегије сваке врсте а штити од злоупотребе. У нас, претеча корупције великих размера у демократском систему прве деценије двадесет првог века је не новчаног карактера, у комунистичком социјализму до деведесетих година претходног века. Једном председнику општине лесковачке из предејанске задруге ишла су дрва за зимско грејање, кромпир, јабуке, бутеви свежег телећег меса, ораси... Нису ни други пре њега били лоше среће. Јагњећа или прасећа бригада звали су их у народу јер је то била виша категорија од оне које су пре тога звали „ћувечари“.

Ја сам на том пољу био слаб. Имао сам неки унутрашњи отпор према полтронству, улизицама, подвижницима, па сам у томе и претеривао понекад нескривено манифестујући то према поседницима власти. Ирационално сам избегавао прилике да будем очекивано гостољубив када су моћни људи општине долазили у мотел.

У случају када су у спрези са општинским врхом према мени они жути мрави организовали сплетке и хајку низашта друго него што сам, са становишта општинских великаша био против припајања „Балкану“ што је значило да сам био против општег друштвеног инереса. Наступајући са флоскулом да хоћу да будем „вечити директор“ и да не поштујем самоуправљање. За жуте мраве нисам био кривац за противљење интеграцији са „Балканом“ јер су се те интеграције они више плашили него ја, па су своје поступке правдали оптужбом за вечито директорoвање. Добро су знали шта сам до тада па и тада у току те хајке увелико водио највећу градњу и доградњу мотелских капацитета.

Један социјалистички судија Окружног привредног суда често је, “успут“ навраћао у госте оном, за почетак формалном, директору. Партиска комисија општинског комитета која је била делегирана да испита догађање у мотелу, добијала је из мотела кола да је довезу, прво на јело, па онда на посао испитивања случаја, враћена је колима мотела. Подршку жутим мравима пружали су и неки локални глодари видевши приземну шансу иза себе. Пошто сам ја био скрајнут, један је одмах почео из вароши да долази у мотел на „топли оброк“ који је следовао свим радницима и службеницима у новцу. Овде му је топли оброк био «мало бољи од пређашњег.»

Победио сам. Све што сам замислио у изградњи (и опет доградњи од првобитних капацитета) у доградњи и изградњи и после толико година са поносом гледам како живи и ради. Постао је симбол Предејана познат у европским размерама. Био је и остао круна транзитног туристичког угоститељства. Кад је мотел очерупан пљачком а његови радници дошли до просјачког штапа, жути мрави су се разбежали. Од тада их је стид да прекораче праг мотела. Много су ми јада нанели, много рана на души нанели, али ме опструкцијом нису могли спречити да градњу новог великог дела безмало приведем крају. Опструкција која је започела настојањем лесковачких пројектаната да промене и замишљени и пројкетовани капацитет и квалитет, уз подршку општинских моћника и жутих мрава, градња уместо да почне 1980. почела је 1982. године, са две године закашњења, па је због тога пројектована вредност од око 12 милијарди динара до завршетка 1984. године премашила око 18 милијарди динара. Пројектована вредност покривана је зајмовима код Југобанке Лесковац од око 6 милијарди, код ЈИК банке у Лесковцу 2 милијарде, издејствована је је бесповратна

помоћ Фонда за неразвијена подручја Србије 2 милијарде динара и 2 милијарде динара издејствовано је од министарства трговине и угоститељства Србије на име бенифициране камате засноване на прилив конвертибилних средстава према оствареном броју ноћивања иностраних гостију са конвертибилног подручја.

Ево још једне приче о пар епизода из борбе за остварене помоћи од Фонда и Министарства.

Саветнику који је био задужен за обраду нашег захтева за бесповратну помоћ Фонда била је поверена Рељи Мијићу са задатком да Управном одбору Фонда реферише у којој мери сам обијао прагове фонда док су уопште пристали да приме и размотре захтев. Од Мијића је у многоме зависила одлука. Њега и његовог колегу Тому Богојевића. Иначе, црнотравца, који ме је подржавао одвео само једном на вечеру у једном лепом ресторану, по њиховом избору на Калемегдану. Тада је директор одбијао да призна учињени трошак па сам имао велику расправу док сам га натерао да то одобри. Следећи пут у тој борби одвео сам у том ресторану на вечеру начелника одељења у Министарству трговине и угоститељства Мију Ковачевића. Ту сам вечеру морао платити у готовом. Кад сам поднео за наплату, тадашњи директор није хтео да чује да то призна. "Ко вам је одобрио да водите некога на вечеру?" Питао је и одбио да призна рачун. Платио сам га из свог џепа. Следећи пут замолио сам нашег радника Обрада Игњатовића да ми донесе три литра најбоље ракије коју има. Понео сам је за Београд сада Тому Богојевићу из Фонда. Платио сам је из свог џепа. У току извођења радова, приметио сам да решење на једном делу у погледу функционалности није добро. Позвао сам пројектанте, који су били овлашћени и стручни надзор, да хитно дођу на лицу места да овај проблем решимо. Директор пројектанског предузећа Милан Милановић, замолио ме је сутрадан, ако је већ хитно, да дођем у Соко Бању где су они пројектовали у надзору извођења радова на хотелу „Моравица" и за сутра већ имају уговорен састанак тамо, да ја дођем тамо и проблем размотримо. Позвао сам директора да пође са мном, хајд да га уважим. У Соко Бањи је између мене и пројектаната у спорном препирању дошло до жустре и дуге расправе јер су Милановић и један његов инжињер бранили оно што су направили. Ја сам негирао функционалну ваљаност тога и тражио да се хитно у том делу пројекат исправи. Док сам ја излагао своје примедбе и захтеве мој директор је само климао главом у знак одобравања изговарајући само речи да, да, да... Кад су у расправи два пројектанта директор и

његов инжињер бранили пројектовано, мој дирктор је опет климао главом у знак одобравања изговарајући само да, да, да... И то се тако понављало у току целе расправе. Доводио ме је до лудила. Он уопште није могао да разуме ништа па је у том бунилу као оно са општинским властима са банкарима у Лесковцу, пружао знаке одобравања свачијем излагању.

Од почетка 1959. године када сам подносио захтев за изградњу до ове последње завршене 1984. године, у циљу пројектовања и обезбеђења средстава путовао сам возовима, аутобусима па и у КАМИОНУ, ретко колима. Одседао сам у многим Београдским хотелима нижих категорија у приватним смештају ради уштеде. Неки су ме са потцењивањем гледали неки ми се смејали, а неки и ругали. Било ми је тешко, породица је патила због тога много пута. Нисам долазио на очекивани породини ручак, вечеру, силазио сам у поноћ из аутобуса на повратку са службеног пута па пешке одлазио до стана у Грделицу, остајао сам увече на послу у мотелу и до поноћи па и више, тражио од конобара да ми нађу неки теретни камион који иде према Грделици да ме повезе до грделичке петље, оданде сам до стана ишао пешке. Повремено сам осуђивао и сам себе, али сам све то подносио да би остварио циљеве и у инвестицијама и у пословима мотела.

И после свега добио сам награду за све учињено.

Не кајем се већ се поносим, иако последице чињеног, тешке последице носим и пуно година касније.

Никад нисам веровао у партиску правду. Правда – то сам ја – могао је рећи сваки партиски функционер који је једновремено био и функционер на власти. Због тога ми је онда, а још више касније била моја глупост да пишем жалбу на преко 80 страна густо куцаног текста јер је било близу памети да је питање да ли би и прави правцати суд за извођење праведне одлуке читао толику жалбу и узео у обзир све детаље изнете у њој. Али, принцип да се за праведну ствар треба борити до крајњих могућности па макар, као у овом случају, био сигуран да је то посао залудног попа који јариће крштава – само гласи народна пословица. Када је све то прошло, после више година, једном приликом кад сам се нашао у друштву у коме сам седео, мој бивши прогонитељ и ја га питао да ми објасни зашто је то радио, одговорио ми је уз смешак: „Па да се зна ко је стари татко!“ Посредно је признао да његова сујета о сопственој величини није подносила никакво негирање и непоштовања његових мишљења, мере и ставова.

Без сценарија. Режирала га је сама природа, а ја га гледао поред осталих.

Прогнан од једног општинског моћника када сам био принуђен да јуна 1961. године поднесе и оставку на дужност директора, милошћу пријатеља, управника градње тунела и мостова и трасе аутопута на деници између Владичиног Хана и Моминог камена Васе Павловића, окренуо сам се седишту „Тунелградње“ у Владичином Хану. А кад је градња завршена ја сам по конкурсу примљен за управника друштвене исхране у Војној пошти 3982 у Демир Капији која је изводила комплетне радове на изградњи аутопута од Демир Капије до Удова у дужини од 22 километара. Вероватно најтежа деоница, са два тунела и седам мостова. Доживљено ме обавезује да поменем имена вредних стручних и ауторитативних војних руководилаца који су три године, колико сам и сам био са њима, изводили радове. Био је то Иван Љубановић, Хрват са неког далматинског острва, дипломирани економиста потпуковник, командант, његов заменик, технички потпуковник Мато Шегота, Хрват из Карловца и Јован Вујошевић, инжињер, потпуковник, Црногорац. На исхрани у пет мензи дуж трасе, од хиљаду у почетку до 1500 радника и војних лица на исхрани. Врашки тежак и одговоран посао. По свему најтеже године рада у мом животу. Од поменутог командног кадра нико ми се није мешао у посао, сем командира једне деонице – и то земљака, мајора Стојадина Станковића из околине Сурдулице.

Октобарског дана 1963. године, киша која је два дана непрестано падала достигла је кулминацију. Дотле је била сграђена целокупна конструкција од дрвене грађе са дрвеним огромним шиповима, укрштеним дрвеним везама, коловоз за бетонирање, грађа од више стотина кубних метара за десетине тоне железа које је чинило арматуру. Требало је само за два дана почети са бетонирањем моста. Мост је премошћавао Вардар баш код Демир Кпије, а са њега се дирктно улазило у два, један дужи а други краћи тунел сав у камену.

Киша је лила непрстано. Огроман Вардар прикупио је са приобаља све што је постојало и све задржава дрвена носећа конструкција моста припремљеног за бетонирање. Таложење грања, дрва, балвана, разних кршних и других ствари нису могли проћи кроз умрежену дрвену конструкцију моста па се вода језерила, километрима узводно. Вардар

је постао огромно језгро. Како одбранити мост? Командна сртуктрура била је у паници, у сталној вези са комнадом инжињерије при Генерал штабу и командантом генералом Петром Матићем. Али, нико није имао предлог за решење како одбранити мост.

Нашао сам се, увече, кад је већ мрак пао, у канцеларији команданта Љубановића где су се он и његов заменик Шегота договарали да Шегота са капетаном Зувићем и још једним поручником седну у гумени чамац и тик изнад моста, огромно језеро преполове, дочепају се са друге стране обале, да са ње прате ситуацију и по потреби интервенишу ако оцене да некаква интервенција уопште може да помогне. Загрили су се и са у сузама у очима поздрављали. Шегота је са својих два друга официра кретао на задатак из кога је, вероватноћа да се жив неће вратити, велика. Али, то се војнички морало извршити, мада и сами нису знали шта би та тројка чији се живот ризикује могла да уради.

Била је хладна кишна октобарска ноћ. Ја сам ту добио задатак да са својим људством обезбеђујем оне које уз мост дежурају снабдевам топлим чајем и по потреби храном.

Био сам са ове стране моста. Поред обеле, колико смо смели прићи. На средини моста сијалица велике снаге осветљава и мост али и огромно језеро које мост притиска, растући из часа у час. Мостовска конструкција била је велика, висока, много је воде задржала. На средини моста трешти сијалица, испод ње разводна кутија за осветљење целе мостовске конструкције која га је са много више сијалица осветљавала док се и ноћу радило. Био сам у непосредној близини команданта који је унезверено гледао развој ситуације. Грч на лицу му је мало олабавио када му је екипа с оне стране моста сигналном лампом јавила да је безбедно прешла Вардар и да се налази на сигурном. Не знам зашто, тек командант је рекао да ону сијалицу на мосту треба искључити. Али ко? Ризик је био велики да било коме нареди да пође преко моста који свакога ћаса може да буде збрисан. Није смео да ризикује ничији живот али се из његовог ваљкања закључивало да тражи добровољца. И јави се један радник. Не знам шта је ни ко је био, али сам се и сам јежио на његову смелост да закорачи тамо. Пошао је, брзо, али на прстима, као да се прикрада бојећи се да не допринесе својим кретањем рушење моста. Пришао је, искључио струју, осветљавали су мост смо рефлектори постављени на обали који су шарали по мосту и језеру које је расло и претило. Видело се да нема спаса, чекао се само тренутак. Радник се, после искљученог светла на средини моста опет брзо, на

прстима ногу враћао ка нама на обалу. И онда настаје тренутак драме који се не заборавља. Као на најузбудљивијем филмском сценарију. Прошао је стоти део секунде од како је радник и другу ногу са моста пренео на чврсто тле, настала је ужасна ломљава, огромна количина воде, мутне воде, за тили час смотала је, као сламу, грађе од које се само нека за трен видела како се преврће и нестаје. Свака реч, из било чијих уста, била је у том тренутку бесмислена, командат је сагнуте главе, тромо, као какав преморени копач злата не нашавши ни зрно највреднијег метала, пришао свом џипу који је ту дежурао и упутио се својој канцеларији, до које му је била спаваћа соба, да одмах о догађају обавести претпостављеног генерала у команди инжињерије преда Генерал штабу. Касније се чуло или нагађало да је због тог догађаја пао у немилост. Као и у сваком важном догађају било је зналаца који су ти потврђивали таман колико и оних који су неграли. Тек, његов мандат на изградњи те најтеже деонице од 22 километара био је успешно окончан. Нови мост већ средином следеће године био је готов. Касније, кад сам већ био отишао као и сви остали, пар година касније, чуо сам да је пензионисан. Једног дана сам га у Београду видео када је са друге стране улице ишао у супротном смеру у униформи. Дирнуо ме тај „сусрет“ у мимоходу. Носио сам га до овога тренутка у дубоком сећању, иако сам са њим имао пар ситних конфликата. На одласку добио сам писмену похвалу за оно што сам учинио, са његовим потписом и пригодан поклон од комплета финог керамичког посуђа за ручавање. Памтим и такве људе. Изузетно интелигентан, вредан, пожртвован са изванредно коректним понашањем према раднику и сваком човеку. И он, и његови помоћници јели су у мензи на истим клупама и за истим дрвеним столом исту храну као и радници. Ни једним гестом за три године мога боравка под његовом командом није се експонирао као неко ко је важнији и од осталих.

Читуљу у „Политици“ прочитао сам и слику онакву каквог га знам у официрској униформи, пре пар година.

СУЈЕТА

Сујета није као злоћа уграђена у човеку његовим рођењем. Она се, као какав иметак, стиче у сасвим извесним, већ познатим околностима са ипак малом генетском подлогом. Сујету, неизлечиву „болест“ стичу њој склони људи стицањем моћи: богатством, влашћу, високим друштвеним положајем, ређе високим образовањем и стручношћу. Најопаснија је она са позиције моћи коју дарује власт.

Сујета не прашта никоме ништа. Она је незасита. Жртве су омрзнути од већине људи, погрбљени или шепави, оронули, немоћни као сподобе миле међу људима. Њихова моћ је толико спласнула да их је свако без гриже савести могао шутнути по дупету. Док су били на власти њима су сви њихови поданици тако изгледали. Зато, док си млад а на власти, мисли на старост или политичку хаваријy. Треба тако али није, али није тако. Власт ошамути. Сличне особине има и сујета, само са блажим последицама по рају, иако отвара ране, често трајне, неизлечиве.

Читао сам поодавно у једном недељнику исповест једног бившег председника општине који се жали новинару. Док сам био председник – каже, тада су ме сви поздрављали где год сам се појавио. Тапшали по рамену. Кад сам говорио пажљиво су у мртвој тишини слушали, одобравали, аплаудирали, уживао сам у томе, чинило ми се да сем мене никад нико други ништа паметније од мене није рекао. Некако сам стекао пуно важних пријатеља, неки су ми се просто увлачили под кожу. А, чудно, мени је то годило. Кад сам стицајем околности сишао са власти као да ме нико није ни познавао. И они моји најбољи пријатељи једва да су ми се немушто јављали као неком неважном, случајном пролазнику. Тада сам видео колико сам био у заблуди. Моја спонтано изграђена и манифестована сујета, показало се, била је важнија од другарства. Моји су ме поданици сурово казнили.

Обичан човек пролазећи кроз живот провлачи се кроз сунцем обасјану природу али и кроз олује које га као гране повијају час на једну, час на другу страну. Некад и поломи или наломи, исцепа. Суров је живот према слабима, искренима и часнима.

Пред вече, пођох са вечном сапутницом на освежење лаганом шетњом. Слабашна ми је, држи ме под руку иако ни ја нисам неки делија. Шетња у ћаскању о вољама и невољама које прате људе у позним годинама, на пригодној рано јесењој темеператури међу људима са

„добро вече“, “Како сте“, “Добро смо, како сте ви?“, комуникација уз конвенционалне речи при сусретима или мимоходу освежава дух и окрепљује здравље. Пролазимо поред окићене куће из које се још увек чује весео жамор расположених људи који су колико јуче имали лепу породичну свечаност. Из красне авлије, стазом, као компјутерски уређеном времену да се на капији, у истом тренутку нађемо и он и ми на једној стајној тачки. Велики човек. А кад сам га видео како иде у тачно прорачунато време као да жели да ми пресече пут, чинило ми се да је вишеструко већи снажнији но што је и онако био. Следио сам се. Намргођен, чинило ми се као да из црног облака почињу громови да бију. Намах, сетио сам се. Знао сам да носи ударац, топузом. Али не такав и толики какав је уследио.

Погрешио сам и ту своју грешку већ сам окајавао пре него што је до овог сусрета дошло. Он је био мој гост, увредивши њега, уврдио си мене, дрхтао му је глас. Отерао си га са места где је био стао.

Покушао сам да објасним пуну истину. Признањем грешку, извињавам се, до ње је дошло забуном. Видео сам снажну фигуру човека који се паркирао тик на улазу према капији моје куће. Готово потпуно слеп, видео сам само човека али не и ко је, јер људе препознајем тек на метар-два удаљености. А заиста ми је засметало такво затварање улаза, али да сам могао видети ко је то, а био је то човек добро ми познат, и са моје стране цењен, ни по коју цену не би учинио. Увредивши њега, увредио си мене понављао је и не слушавши ни моје извињење како је дошло до нехотичне грешке. Окренуо се и отишао назад. Нанео ми тежак ударац, болан до сржи. Ако сам прекор и заслужио, онакав ударац нисам.

Био ми је доброчинитељ. Помагао више пута. У једном тренутку можда спасао и живот. Дужник сам његов. Годинама је од моје деце, стручан, поштован широј јавности. Мени је у обраћању персирао, што ја њему, као блиском и млађем нисам. Слабашна супруга, као да је њој нанет, тешко је, као и ја, наредних ноћи, подносила нанети ударац.

Мој доброчинитељ није праштао. Није уважавао околности под којим сам ја, по убрзом сазнању, са жаљењем учинио. Грешку „неопростиву“.

Мој доброчинитељ није праштао. Увредивши његовог госта, увредио сам и њега. И тачка. Поправити се не може. Признајем, морам, он је важан човек, који је имао важног госта. Ја сам обичан грешник.

Одувао ме као олујни ветар латицу процветале руже. Уз

сва уважавања и осећања дужника према млађем дотадашњем доброчинитељу дубоко повређен начином на који се понео према мени и супрузи, наметнуло ми се, неизбежно, размишљање о целини карактера нас, људи. Још увек тако, иако сам кроз дуги низ година живота много пута имао прилике да видим као понекад, код неких често, код неких и стално, не могу свој наступ да примере оклоностима и избагавају свој наступ према нижим од себе, исто тако људима од срца као и они. Питао сам се, наравно, да ли сам ја, или да је било ко на мом месту, таквом врстом, тежином и величином грешке заслужио такав наступ? Свеједно, ја сам га преживео, али са дубоким трагом у души, без обзира ко како мерио овакво моје размишљање.

Време у коме живимо је време зла. Погано време. Фрустрација је, чини се, код свих људи пошаст која продире у све поре организма. Сви кривимо све, спремни смо и свакога, не препознајући своју улогу у ономе што доживљавамо. Кинеска мудрост гласи: „Не криви огледало ако ти је лице ружно“. Некако ми не успевамо да видимо бар део ружноће свога лица. Похлепа, егоизам, жеља да владамо другима, да за своје недаће и грешке кривимо друге.

Дабогда имао, па немао, пословична је клетва која на неки начин илуструје време живљења доброг дела нас. Живели смо, многи од нас, у време када је држава наша била у власти једног ауторитативног владара – Тита. Многи смо били незадовољни његовом диктатуром, тачније диктатуром једне идеологије једне партије. Демократију смо претпостављали таквој једноумној идеолигији и имали смо дубоке разлоге за то јер су се догађале страшне ствари. Са садашње временске дистанце гледано ту догматску идеологију замењивала је социјална и материјална сигурност, у другој половини те владавине и слободу кретања, могућност задуживања и лакшег отплаћивања дугова, потпуно одсуство мафијаша, крупне корупције а за избор власти нисмо морали да бринемо и да се око тога свађамо и мрзимо, увек се унапред знало ко мора да буде изабран и све око тога била је пука формалност. Никако не бих пристао да се, због многих других ствари, то време врати. Али било је то време, много тога за чим се може жалити.

Лично сам желео да живим у свету демократије а не диктатуре и грубог ограничавања елементарних слобода. Та суштинска жеља није се остваривала ни мени а ни многима.

Један чувени писац у свом делу, више политичке природе,

написао је пуну истину када је на папиру ставио своје мишљење да „На власти могу бити свакојаки људи, али да су лажови гори и од лопова!“ А сада живимо у време лажова, лажова који (као, мање-више увек) не муче муку са истином.

КУЛТУРА

Предејанска општина као власт, као институција грађана која треба да им служи за организовање свих врста активности, од привредних до комуналних, културних и спортских, формирана је одмах по ослобођењу од Турака 1878. године и трајала до 31. децембра 1959. године, тачно 82. године. Док је постојало Предејане и села око њега стално су била у благом али сталном успону у свим, за ове прилике могућим, активностима. Од како је укинута стално је Предејане са околином у сталном стагнацији, такође у свакој врсти делатности, друштвене и приватне. Привредне, што је најважније.

Укидањем општине све је препуштено Месној заједници са овлашћењима и задацима законом предвиђеним, као локалној самоуправи грађана преко које се самоорганизују за вршење активности од општег интереса, па и култури као основица развијање иницијативе и активности.

А шта се догодило са Месном Заједницом? Дуго година, са једним човеком на челу, претворена је у неку врсту анонимног апсолутизма. Ипак, неке врсте активности је било. Оне која је повремено окупљала грађане да разговарају о заједничким проблемима од општег интереса и договарају се, по нешто одлучују, па се од тога по нешто и спроведе. Но, и то се угасило.

У некадашњим општинским центрима, Грделици, Вучју, Печењевцу и Брестовцу и после њиховог укидања, све до данас одвија се нека друштвена активност. Културне у првом реду а затим и спортске манифестације, и оне привредног карактера. У Предејану ништа. Месна заједница је анонимно постала “својина” једног или пар људи за које готово нико не зна да су то што су, ко их, када и по ком критеријуму бира, шта раде кад се ништа не види. А оно што се на комуналном плану и види манифестује се као активност и заслуга једног човека и тако, годинама добила једноглави апсолутистички карактер који никога не пита, никоме не каже, никоме не подноси извештај о своме (не)раду. Тако, од оних, макар каквих културних активности о

којима се гледа и слуша у другим бившим општинским центрима овде нема ништа. Неће га ни бити како ствари иду јер присвајање монопола на чињење или нечињење не пружа никакве шансе ни за активирање заинтересованости грађана.

Ламентирајући о неким вредностима из прошлих, могу се назвати и патријархалним временима у коме се, како народ каже у породици знало ко пије а ко плаћа и у коме је сеоски кмет могао тољагом пред целим селом преко гузе и леђа да испендречи прекршиоце морала и неких обичајних правила живота, нисам изразио пожуду за повратак на старо. Време иде напред, историја јесте учитељица, али се наук из ње и заборавља. Због тога се она понавља само у све тежем облику, са далеко тежим последицама. Много тога савремено јесте али погубно.

Предејане не памти крупне ексцесне догађаје драматичног карактера изузев ратних који су посебна тема. Између два рата, они, који памте, бележе у месту и околини четри убиства. Једно ненамерно, друго на мах, из освете, треће и четврто из љубоморе.

Где се Предејане, у оваквој елоборацији налазило и где се сада налази?

До Другог светског рата у организованим културним догађајима не може бити речи. Мали број људи школованих од средње школе и још мање интелектуалаца с високим образовањем у малом месту није могао са осталим обичним, без образовања грађана, нешто чинити. Једино је код градња кућа негован модернији стил са апликованим детаљима орнаметике који је естетски пријатније деловао на грађане, али то је био владајући стил у ширем окружењу, и мање куће украшавале разбијајући монотонију која је завладале касније, све до настанка ове приче, прављене без тога. Прави зидови правоуганог или квадратног облика са сивим и уопште мртвим бојама фасаде. Ако естетику прихватимо као подгрупу културе бољитком се каснији период може означити по нека лепо уређана ограда куће или терасе. Тој подгрупи може се приписати и садња племенитог дрвећа у облику уличног дрвореда који су или спонтано радили грађани испред својих кућа и локала или предратно друштво за улепшавање Предејана.

Група средњошколаца и интелектуалаца од појединаца који су учили свирање индивидуално на неколико разних инструмената, аматерски је забављало омладину. Приређивване су забаве, журке, матинеа, без пијанчења, где је самоконтрола обезбеђивала умереност, одмереност, са музиком за плес и коло, али је више оно прво. Најстарије

живеће генерације не памте да је било ексцеса и некултурног вулгаризма. У Предејану је пред рат било три или четири радио апарата, наравно стране производње. Било је четвороразредног основног школовања, на добровољној основи у Граову, Мрковици, Црвеном Брегу, Новом Селу, Репишту, Палојцу и наравно Предејану. Али се при томе мора рећи да су те, на тако ниском ступњу основног образовања школе много већу пажњу поклањале не само учењу школског штива, већ и конкретном васпитању деце како да се понашају, опходе међусобно, према старијима, на стварању радне навике и како уопште да буду од користи за друштво са посебним нагласком према својој породици. Прве најближе школе вишег ранга биле су Лесковцу и Врању.

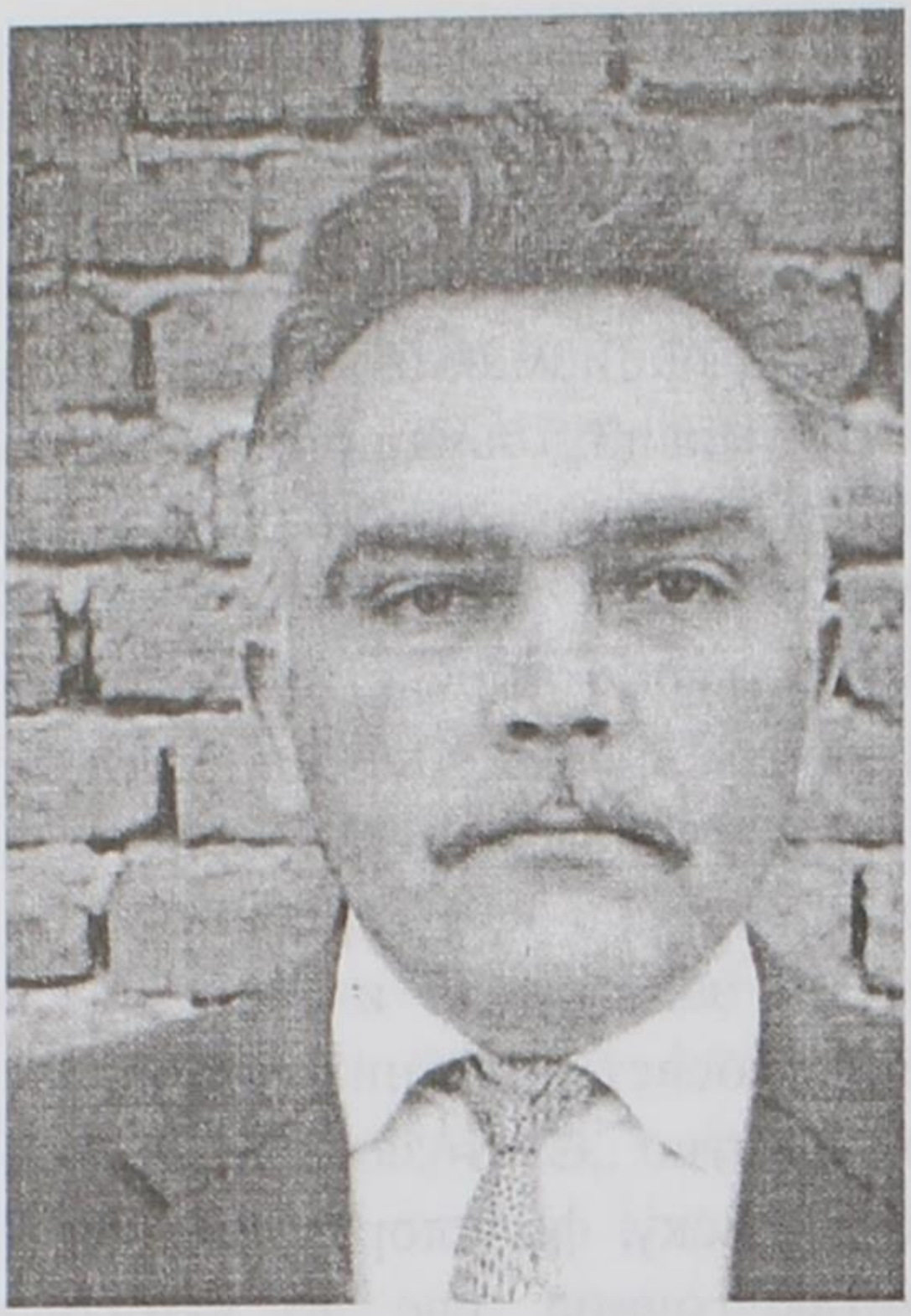
Од осталих делатности у области културе вреди барем као покушај споменути импровизацију биоскопских представа, када је кафеџија и трговац Алекса Милчић од путујуће групе откупио биоскопску апаратуру и флимове да их у својој кафани приказује. Кинооператор био је Цветко Милчић, црнотравац који је у првом покушају филмску траку окренуо наопако па су на екрану глумци ходали наглавачке што је изазвало буру смеха а онда подсмевања што је Милчића натерало да се окане тог покушаја јер му је било јасно да није једноставно руковање том техником.

Некада намењен привредном задругарству када је његова или у многим местима започета градња, такозвани задружни дом у Предејану, пошто задругарство није у почетној намери било више актуелно, претворен је у Дом културе прилично уређен за ту прилику. На спрату биоскопска апаратура са којом су неко време приказивани и филмови, у другом делу библиотека и читаоница, у приземљу хол за долазећу публику па онда сала за биоскопске прдставе, па за ингранке, па за масовне конфернције грађана, сада је пустара која се руинира, пропада, нико тамо не навраћа, поломљен је већ и по који прозор, нико о том вредном здању за овдашње прилике не води рачуна.

Од штампаних медија у Предејану се до пред рат могла купити дневна штампа „Политика“ као један од најстаријих дневних новина на Балкану, основава 1903.године од стране браће Рибникар,затим лист „Правада“,лист који је промовисао идеје Димтрија Љотића,касније у току рата од стране послератних власти означеног као немачког колаборационисте,лист „Време“ који је био изразито десничарске оријентације под утицајем тада најутицајнијег и сматрало се најјачег финансиског стручњака и неколико година и југословенске владе

Стојадоновића.“Политика“ која је највише читана била је лист леве оријентације,док су „Правда“ и „Време“ били малотиражни дневници.

Као и у свему, тако и у области културе у нас је дошло до великих промена после Другог светског рата.Држава је као и све друге узела у своје руке, и културу. Огроман број неписмених покушало се преко аналфабетских течајева,нарочито млађих људи,описменити. Организовани су течајеви у свим селима и насељима и водили су их само писмени људи из варошке средине. Одмах после рата у Предејану је почело деловати Среско културно просветно друштво у коме је ангажована омалдина и,у првом реду,просвтни раднци. А после погибије Светозара – Тозе Љубеновића, учитеља, али тада новинара у листу „Борба“ у авионској несрећи код Згреба када је са фотореопретером Раком Рубеном по задатку да извештава са Згаребачког велесајма, а како је Тоза био просветни радник друштво је преименовано и Културно уметничко друштво „Светозар Љубеновић – Тоза“ које је у свом саставу имало драмску, фолклорну, хорску и рецитаторску секцију и неких десетак година, све до укидања Предејанске општине било врло активно у давању приредби за грађане али је одлазило ван Предејана са својим програмом у свим овим секцијама. Те приредбе биле су врло посећене од Прдејанчана па је то давало крила просветним радницима и омаладини да на том пољу буду што активнији. Предејане није имало биоскоп, али је био однекуд ангажован камион који је на отвореној каросерији возио заинтересоване на биоскопске представе у Гределицу које су даване у Задружном дому, касније у седишту земљорадничке задруге. Од дневне штампе први дневни лист који се док је рат још трајао била је „Политика“ која је сада због ратних догађаја, активности нове власти и других дрматичних догађаја, долазила у Предејане у пуно већем тиражу од предратног, затим лист „Борба“ који је имао много мање читаоца али су га сви чланови партије морали читати јер је тематски обрађивао најактуелније политичке теме концепиране, дириговане и контролисане од стране Партије, па је у прво време испод имена писало „Лист комунистичке партије Југославије“, касније је ту стајало да је то лист „Соцојалистичког савеза радног народа Југославије“. Одмах после рата шта, па је и у Предејану долазило у врло малом броју лист „Република“ који је издавала Демократска партија који је представљао и потписивао Милан Грол, до Уставотворне скупштине Југославије 11. новембра 1995. године потпредседник Југословенске

Милан Миладиновић, наставник ликовног васпитања у предејанској школи, најактивнији предејанчанин на пољу културе после Другог светског рата.

владе. Излазио је и после тога кратко време а онда угашен.

1948. године, пре објављивања Резолуције имфорбироа јуна те године, по замисли творца идеологије комунистичког, руског правца претвара села по угледу на колхозе и совхозе, чији је носилац код нас био први човек до Тита, Едвард Кардељ, у свим мањим центрима окруженим селима, почели су да се граде задружни домови. Они су требали да буду центар едукације сељака да се удружују из из свог центра добијају смернице за унапређење пољопривредне производње тако удружени у такозване сељачке земљорадничке задруге. То је требало да буде прва намена, а развој културних активности кроз промоцију и конкретну изведбу културних приредби и институција као што су културно просветна друштва, биоскопске представе са покретним биоскопским апаратурама, каквих је уистину већ и било, библиотеке, предавања и још што-шта што је требало да просвећује и култивише сељака и за прозводњу на села и за културнији живот. Но, како је исте године у јуну дошла Резолуција, а она је оптуживала југословенско комунистичко руководство да не следи директиве и искуство Совјетског савеза, а како су колхози и сохвози били комунистички изум, са градњом задружних домова се на пола пута стало. Кад нас већ нападате, е, баш да не примењујемо ваше рецепте у организовању соског живота. У неким местима су после тога започети домови завршавани, формално и даље називани задружним домовима али су у ствари постајали седишта управа земљорадничких задруга или домова културе.

И тако „Култура“ оде из Предејана. Оста само њен траг – библиотека и читаоница која је, доста касно, пресељена у погодне

просторије, за разлику од претходне неприступачне, преселили у центру вароши где библиотекарка није више морала онако сама да чами у скромној просторији уз скроман број књига које је окружују. Та библиотека огранак је, прво била Грделички, а онда централне лесковачке библиотеке. На списку близу шест хиљада књига. У промету доста мање јер је добар део одживео свој век актуелности и политичке, и образоване и белетристичке и стрпан у депое. Библиотекарка избегава да каже тачан број претплатника. Осцилира – каже. Има доста школараца, има и старијих, али се књига, ипак, чита. Ретко из центра добија нове наслове а постојећи су већ правим читаоцима, правим љубитељима књиге, доста познати. Ипак, свесна своје улоге промотера или продавца културе, не знам који је израз прави, у њој живи и скромно настоји да наметне оптимизам.

Савремена електорнска средства наметнула су турбо културни експрес сајт информације, ако некога занимају.

Све остало, што се културе тиче, овде, одвија се у три кафића и две кафане. Та кафићка култура сада носи шњур. Превагу. Ја их само посматрам.

И бринем за њих.

Ни више школованих људи у Предејану, ни мање правих културних догађаја, ни мање бораца за културу.

Радовао бих се дану и тренутку, ако би се, и када би се док сам жив, појавили људи, групе или институције који иступају на сцени овога малога места као промотери или покретачи правих културних догађаја. Та неостварива жеља разлог да ме сећања снажно вуку ка оном временима у којима се какав – такав одвијао и килтурни живот у Предејану, али знам како су оновремени предејанчани са интересовањем и, рекао бих сигурно са задовољством доживљавали те културне догађаје.

Нестанком једне послератне генерације младих ентузијаста некако је нестала и предејанска општина, готово се угасила и било каква врста културне активности. Ако, наравно, искључимо бибилиотеку која траје и просвету који бих ја овде уврстио као делатност која је корен из кога је вековно ницала и као грана на великом дрвету развијала се свака врста активности људскога рода.

Тако је неким нитима и просвета повезана са културом, па, будући да се у њој нема много шта рећи, прикључујем је овом поднаслову.

Питање је, заправо, о којој делатности, друштвеној или

привредној у Предејану од укидања општине надаље треба говорити или писати. Може само о мотелу и комуналној делатности.

До 1960. године општини Предејанској о основној школи као матичној, постојале су школе основног образовања у Рупљу, Острозубу, Павличину, Новом Селу, Црвеном Брегу, Мрковици, Репишту, Граову и Палојцу.

Њима треба додати и школу у Млачишту која је дуго била у ингеренцији матичне школе у Црној Трави а касније до њеног краја у Предејану коме то, заједно са селом Бајинци подно Чемерника, гравитира Предејану. Сличан је случај са већ поменитим село Репиште које је припадало матичној школи у Цепу иако гравитира Предејану.

Живе старине Предејана са носталгијом и жаљењем се сећају колико је галаме и веселог дечјег жамора било улицама Предејана када је почињао, још више када је била пауза између часова или када се дневни школски час завршавао одласком деце зракасто на све четири стране света.

Кулминација броја ђака у наведеним школама била је, оријентационо, 1955. године одкада, статистика показује како су у једном експазивном процесу напуштена села уз истовремени пад наталитета. Нису потребни прецизни статистички подаци о перманентном сукцесивном опадању броја ђака у матичној и подручним школама да би се стекао потпун дојам о брзини тога процеса до њиховог потпуног затварања. Покупио сам неке веродостојне податке од бивших учитеља у тим школама. Кад је отишао из новоселске основне школе после краћег учитељевања у њој, 1958. године, школа је имала 108 ђака. Када се у њој опет вратио осам година касније имала је њих 88, Када је учитељица Љубинка Костић у то село дошла 1973. године било је 65 а када је из њега после проведених дванаест година из те школе пошла, оставила је 14 ђака 2001. године. Учитељ Станиша Ивановић дошао је у основну школу у Рупљу за учитеља 1957. године. Из ње је пошао 1991. године оставивши у њој десет ђака а после пет година она је затворена. Када је у Рипље дошао у махалу Острозуб, у подножју истоимене планине основна школа имала је близу 30 а већ 1980. године је затворена, у исто време у великој махали Павличине школа је имала 40 ђака а 1983. године је затворена. Школа у Црвеном Брегу имала је 42 ђака а затворена је, јер није више било ђака, 1981. године. У селу Мрковици која је 1948. године имала 202 становника и 46 ђака школа је затворена већ 1978. године. Ни једна од тих школа у првој деценији

Железничка станица у Предејану. Ту пролазе и међународни возови. „Мурал“ на њој којим „културни“ људи пред пролазећим светом демонстрирају докле штеточинство може да угрози углед свих нас.

XXI века не ради јер нема ђака. У првој години друге деценије века матична школа у вароши Предејану која теоретски опслужује села Сушевље, Бричевље, Село Предејане, Кораћевац и варош Предејане има само 168 ученика у свих осам разреда, од чега у првом уписаних 25. Стара предејанска основна школа са шест великих учионица није могла да прими све ђаке па је изнајмљиван, до 1960. године и већи простор у кући Јонче Митровића са великим двориштем почетком друге деценије. Руинирана је, и жалосно је овакву је видети, а још је у својини Земљорадничке задруге која ју је купила после изградње нове основне школе у Росуљи. Варош сада има 1188 становника по попису у октобру 2011. године, али троструко мањи број ђака него када је имала упола мањи број становника. Старачка домаћинства, претежно преко 50 година, све су ређи млади брачни парови, све је нижи наталитет. 2001. године у првом разреду је било 27 а после десет година 25.

Деца нису више будућност Предејана и његовог окружења. Све их је мање. Али, не само овде! Тако ће дугогодишњу послератну демографску лошу политику државе платити нерођена деца. Томе је знатно допринела посебна политичка и економска ситуација од 1990. године до краја прве деценије следећег века.

Постоје најмање три кључна разлога што је индивидуална или групна активност у разним културним областима у Предејану потпуно нестала: први је укидање општине 31. децембра 1959. године која је ипак, иако „гола власт“ била центар активности у свим областима живота; друго, интензивно увођење електронских апарата одвукла је пажњу младе и средње популације. Они су (радио апарати, телевизори, компјутери и друга све масовно произвођена средства), не само у Предејану већ и у другим мањим местима где нема друштвено организованих институција културе ради задовољавања интересовања за духовну разоноду, потпуно одвукли пажњу људи оваквих места; и треће, због познатих историских догађаја, сукоба на балканским просторима, Предејане је остало без омладине. Парадокс је да ње овде још има мало. Већи период календарске године проводи по градовима на школовање или (ређе) раду, па у Предејану као домицилу борави само у слободно време. А то слободно време проводи у тумарању по предејанским кафићима или уличарењу. И, томе треба додати, колико би се могао и напабирчити известан број младих људи ради груписања за било какву активност у духовном животу, за разлику од предратног и извесно време поратног периода, нема никаквог афинитета према некој било каквој врсти културне активности. Околности су наметнуле код извесног броја веће интересовање за политику него културу. Треба стрепети од оваквог развоја догађаја. И кад заврше средње, више или високе школе многи постају сирови интелектуалци, стручни али духовно сиромашни. Култивисање јединке је процес који траје колико и живот јединке и успех зависи од личних предиспозиција и афинитета и друштвених околности.

Са ових простора у другој половини двадесетог века који је био запажен и оставио трага у ликовној култури био је Војислав Воја Ивковић – Олгин који је био агроном кога је за своје потребе стипендирала Задруга, па кад је завршио, није га примила. Био је запажени академски сликар који је имао самосталне изложбе својих слика поред Београда и у европским метрополама у Њујорку, а службено је био управник Дома Културе у Гроцкој крај Београда где је живо и напрасно завршио живот. Олгин је одрастао у селу Сушевљу.

Па, зашто писати о овим, неким многим нашим понашањима, вредновањима, чињењима или нечињењима? Зашто кад је то већ опште познато? И није јединствен случај. То је наша друштвена стварност са каквом ће у овом поднебљу живети многе генерације.

Да се памти. Да зна ко смо и какви смо кад у ова два века једни до сада, а други на почетку били. Са каквим манирима, навикама и поимању културе и начина живљења уопште живели. Било би, после неку деценију, долазећим генерацијама интересантно или може послужити као наук: нека нам се чуде, смеју или диве?

СПОРТ

Као део опште у Предејану више деценија, са осцилацијама, прекидима живи и делује као део физичке културе Фудбалски клуб „МОРАВАЦ“.

Основан је још пре Другог светског рата 1935. године, трајао и имао периоде веома значајних у региону. После рата наставио је активност па се угасио, па опет оживљавао иако интересовање омладинаца никад није мањкало. Онада је 2007. године ствар са клубом узео у своје руке приватни власник мотела Драган Павловић. Откупио је одговарајући терен за игралиште, инвестирао у његово комплетно уређење и инцирао да се фудбалски тим формира са стручним руководством, финансирао је трошкове која је квалитеним играма и великим ентузијазмом одабраних и талентованих предејанских омладинаца у 2010. години заузео прво место у такмичењу 16 клубова Јабланичког округа и са тог места се квалификовао за улазак у Нишку фудбалску зону као четвртој по рангу у фудбалском такмичењу Републике. Онда се као успешни бизнисмен у Русији, предејанчанин Станисављевић укључио у спонзорство додатно обезбеђујући средства за уређење игралишта и изградњу пратећих објеката, па је клуб добио на снази и организацији и успешно се такмичи у Нишкој фудбалској зони. Предејанска јавност је са задовољством примила овакав развој клуба, масовно посећујући утакмице. Замера се само организаторима што су клуб полупрофесионализовали тако што су из клуба елимиминисали већи број предејанских омладинаца који су својим ентузијазмом и залагањем клуб увели у виши ранг такмичења и уместо њих довели већи број играча са стране, тако да у извесној мери сплашњава задовољство да предејанчани на делу у игри гледају и бодре своје омладинце. Свакако, то је у друштвеној активности предејаске омладине велики догађај, захваљујући власнику мотела и његовом пословном пријатељу из Русије. Са таквим људима предејанчани ће имати задовољство да годинама надаље уживају у тој врсти забаве.

Неколико година, до укидања општине, у шестој деценији прошлога века, Предејане је имало и Спортско стрељачко друштво, две пушке, мете и другу неопходну опрему, али се такмичење обављало у оквиру друштва са двадесетак чланова.

Иако је планинарење веома леп, а са становишта здравља сигурно најздравији спорт, иако овде постоје идеалани услови за планинарење, никоме до сада није пало на памет да оснује планинарско друштво и анимира и младе и старе да се баве овим спортом који није много захтеван што се улагања тиче.

Планинарње је један од ретких спортова који има специфичности који га битно разликују, који има неке специфичне карактеристике какавих највећи број других спортских дисциплина нема, а ипак има инзванредне вредности. Нема публику која „извођење“ прати, ужива у њему и даје свој суд о вредностима учесника. Нема такмичарски дух, врхунски спортисти тога спорта су врло ретки и нема професионалних, плаћених планинара. Он је, код оних најупорнијих и најамбициознијих праћен великим напорима и опасностима, али драж који тај спорт пружа учесницима је готово неупоредива. Код ових постојећих он је материјално веома напоран и захтеван и не може без јаких материјалних потпора и донација.

Масовно или групно излетничко или ниско рангирано планинарење има вишеструко – рекреативно здравствени значај и њега изводе на кратким рутама млади али и старији ако се дуго баве, ако су стекли висок ниво физичке спремности, физичке предиспозиције. Ту врсту условно речено спортиста емитују градске средине преко организованог друштва или ад хок организовања.

Пентрати се врлетним стазама беспућем високо по пространству које очима и души пружа врхунско уживање које ништа друго као природа не може да пружи човеку ако ништа друго психички и физички омогућује човеково здравље. Људској души ништа друго не може да пружи толико испуњење, као погледи из природе у природу и бескрајне даљине.

Ову причу треба испричати. Она је пре за новинарске репортаже намењене широкој публици која епизоде из приче није могла да гледа као што је то случај са многим другим спортовима. Овде испричана прича има кратки домет. Кратки али дуговечан, памтљив, има неку врсту историске диме јер је изузетак, редак изузетак због чега баш у књизи треба да буде испричана. Нека буде да је Предејане редак

ФК Моравац из Предејана формиран је 1935. године и само у ратним прекидима није био активан. За последње три фудбалске сезоне део се у рангу такмичења за једну степеницу. Од општинске, обласне досео је у Нишку зону у којој је бриљантном игром са највише датих и најмање примљених голова, надмоћно освојио прво место и аутоматски се за сезону 2013/2014 преселио у Српску фудбалску лигу. Нема сумње да ће, са оним чиме располаже, и тако напредовати. Овај снимак направљен је 15 јуна 2013. године, када је одиграна ревијална утакмица између "Моравца" и осталка целе Нишке зоне. На слици с лева на десно стоје: Станковић Жарко, Стаменковић Владимир, Миленковић Миомир, голман, јуниор, Николић Давор, Станковић Бобан, Стојиљковић Иван, Ристић Саша, капитен, Вукадиновић Милорад, Стаменковић Ивица, Јањић Дејан, и Арсић Ивица. Други ред с лева на десно: Станковић Марко, Цветковић Мирослав, лекар екипе, Глигоријевић Томислав, тренер голмана, Станчић Синиша, тренер играча, Цветковић Драган, тим менаџер, Пешић Саша, председник клуба, Петровић Драган, спортски директор и Стојковић Божидар, секретар клуба. Трећи ред, чуче: Марковић Никола, Димитријевић Небојша, Петровић Милан, Златковић Душан, Вукојевић Радомир, Николић Милош, Младеновић Ђорђе, Љубеновић Дејан, економ екипе.

Тим који је ФК „Моравац“ из Предејана увео у нишку фудбалску зону 2012. год. Стоје с лева на десно: тренер, Љупча Јанков; голман, Миомир Миленковић; играчи, Милан Миладиновић, Мирослав Момчиловић, Жарко Миленковић, Милорад Вукадиновић, Небојша Димитријевић, Бранимир Стевановић; чуче: Саша Ристић, Марко Мишић, Игор Цветков, Марјан Стаменковић, Владимир Стаменковић.

изузетак у том врхунском спортском достигнућу, које није завршено. Још траје.

Одатле где је рођен и живи Зоран Павловић подно Грделичке Клисуре, почиње планина. Она која је за истинске планинаре најнижа. Чемерник који крије Црну Траву и околину, рекли смо већ, планинска села. Од њега се провокативно позивом јавља Варденик, јужно, па Бесна Кобила и даље. А са те висине се већ поглед пружа далеко. За дивљење.

Зорана Павловића су те привлачне планине мамиле па је 2005. године почео да се пење све више грабећи према висинама упијајући лепоте које оне пружају и ваздух који се тамо удише. А онда му је на ум пало да види и осети дах других и већих планина са којих се поглед пружа још дање, много дање. Учланио се у планинарско друштво „Железничар“ у Нишу, па већ следеће године прешао у чланство истоименог друштва у Врању где је нашао „пајташе“ са

Фудбалски клуб „Моравац“, снимак од пре Другог светског рата

амбицијама и жељама сличним његовим. Пели су се на планинске врхове по Македонији, Црној Гори, Словенији, а затим у „комшилук“, у Бугарској, Грчкој, Румунији, Аустрији док им није пала на памет

Фудбалски клуб „Моравац“ из Предејана после Другог светског рата. Слика потиче из осме деценије

сулуда мисао претворена у озбиљну намеру да се покушају попети на највиши планински врх Африке Килиманџаро, висине 5895 метара. Небу у облацима. Код добрих људи на власти и предузетника наишао је на материјалну помоћ и кренули су. Преко Лондона и Најробија, подно планине на коју су се, њих тројица, намерачили. Већ после четири хиљаде метара нападе га висинска болест. Мука, повраћање па и болови. "Врати се, будало, настрдаћеш" мислима каже Зоран. Али стид ме од самога себе да то учиним. Трпи и гурај док душа може да издржи. Млад, снажан, али планину нико никад, ни једну, није победио ако се њеним законима не повинује. На врху планине сузе радоснице само што не крену. Цео свет преда мном. Раширих руке, гледам раширених руку као да желим полетети, радујем се и скоро да себи не верујем да сам то ја, да сам овде, на Афричком крову. Ма на крову света, већи, виши кров од овога за мене и колеге не постоји.

Али амбиције су сада порасле. То је нама и поред тешкоћа које смо овде имали показало да можемо још, још више, и на друге високе планине. Па, не пење са макар ко на Килиманџаро? Снажном ухрањеном момку одоше килограми. Али, дође снага, воља, амбиција. Идемо даље. За сваку следећу планину по неко други од другара из Друштва.

Е то је при крају 2012. године а до сада, од 2008. године попео се Зоран Павловић, Предејански планинар се попе преко седамдесет планинских врхова висине преко две хиљаде метара уздигнутих у тридесет пет земаља Европе, Азије и Африке. Они ниже се и не броје .Скоро пола планина, свака висина, сваки град па и село уписано је а много фотографија као докази „ако коза лаже рог не лаже". Слика са врха Килиманџара, првог од многих врхова, и најдража, па слика испред Таџ Махала у Индији, па слика са афричким црнцима, са Чан Чанфир Кадри, један од импресивних врхова Хималаја са индиске стране са шерпасима, тешко висинско прилагођавање горе-доле, горе - доле по више пута. На тим висинама ужива се само једна до три трећине кисеоника потребног човековом организму и организам треба прилагодити тим условима. И многим другим на којима наш организам није навикао. Али, планина вуче. Висина мами. Много је набројати све планинске врхове, на некима је испред њега на платну заштитни знак и натпис Мотел Предејане. Ето, после гласа о мотелу Предејане који се проширио надаље градовима и путевима целе Европе и других делова света. Име Мотела Предејане доспело је и до највиших планинских врхова света.

Прича Зоран Павловић и показује импресувну документацију у облику слика са многих врхова, путева, градова, села, слике са афричким црницима. Па и јахање камила кроз пустињу, спавање на пустињским песковитим динама, бескрај беспућа, баршунасти песак са амбијентом кога ни у сновима нема.

Тражим да ми наброји барем оне најзначајније и најатрактивније планинске врхове на којима се до сада попео. Да се зна, да траје, у књизи ће дуже но другде потрајати. А он наизуст зна, ја записујем само неке. Прва, једна од највећих, са најснажнијим утиском где се калио као озбиљан планинар, стекао прва врло важна искуства која ће му касније послужити и за припреме и за спремност без великих изненађења сем новог света, амбијента доживљаја, Килиманџаро. Драж тог искуства и успеха био је пресудан да га охрабри и импресионира, инспиришући га на нове подухвате. Килиманџаро има врх од 5895 метара надморске висине, на таквим врховима планинари имају на само једну трећину кисеника који се налази на нултој надморској висини. Организам се мора маневрима горе-доле, па логоровањем извесно време на некој коти прилагођавати и све тако, када се иде ка великим врховима, док се на њима попне. Али тако тешки услови врло ретко натерају планинаре да одустану. Када осете да им сопствени организам то „наређује“. Морају, каже наш планинар пити велику количину воде. Ње нема свуда. И кад се нађе има места сумњи у њену исправност, постоје за планинаре специјалне таблете које се стављају у воду ради пречишћавања или се у њој стави по која кап јода. Већ на три хиљаде метара висине са обичним плином односно бутан гасом колико год да гори идући даље према висини, никако не може да изазове врење воде. Зато планинари за грејање боце са додатком неке смесе, значи други гас. Догађало се да се на неким планинама тешко долази до извора или текуће воде. Тада се, ако и тога има, прибегава топљењу снега или леда а уз помоћ таблета или јода прочишћава. Муке су то планинарске, али слатке муке. Утисци су фантастични. Кад смо се са пријатељима попели на највиши врех Балкана, у масиву Рила у Бугарској, врх Мусала са кога се виде огромне даљине и планине чак до Шар Планине. Одушевљени овим врхом и погледом са њега ту смо се, на предлог једног од нас прво као мало у шали па то претворили у план, да се попнемо на Килиманџаро.

Ређају се у причи нашег планинара врхови мањих преко седамдесет од 2000 до 6620 метара на једном од врхова Хималаја са

Зоран Павловић, предејанчанин, планинар, на врху Афричке планине Килиманџаро, Танзанија, 5896 м, 24.1.2009. год.

индиске стране, кад смо пешачили 110 километара, а онда се пели на 4 па на 5 хиљаде метара, па поново спуштали на 4000 метара и тако више пута навише – наниже док се нисмо климатизовали за један од највиших врхова Хималаја у Индискоj држави Лафак. Попео се и на једном од највиших врхова Азије у Ирану, на угашеном вулкану и када смо се попели на једну његову ивицу, унутра, доле, лежи угашено гротло на дубини од 1800 метара. Тај је вулкан избацио огромне количине сумпора, каже Зоран. Следи пењање на Библиској планини у Турскоj 5613 метара надморске висине. После смо се спустили у највећу Синајску пустињу Палмиру коју сам као пустињу први пут доживео, али то је изванредан доживљај. Какав контраст између планина и пустиња? Следи планински врх северне Африке у Мароку. После ње, пошто са тих простора почиње пустиња Сахара спустамо се тамо, јашемо камиле и спавамо између дина, пустињског непрегледног брашнастог песка који мења боју код заласка сунца дочаравајући незамисливо леп призор. У Мароку смо обилазили и чувене градове Маракеш, Казабланку и друге и свида смо доживљавали нешто друго, нешто ново, нешто различито. Следи затим пењање на највећи врх

Зоран Павловић, планинар из Предејана, на врху планине „Арарат“ у Турској, 5137 м, 30.7.2009. год.

Кавказа у Русији 5645 метара. Вечити снег и лед. Ходамо по „ивици ножа“, лево и десно провалије којима се дно не види, опасност врхунска. Научили смо у случају да један од нас падне на једну страну.

Пошто смо нас тројица повезани конопцем, онај други, на другом крају, мора да се баци на другу страну да би спасао онога што је пао на супротној. Не пење се на планину увек без ризика. Често и са великим мучењем организма терајући га да издржи оно на шта у нормалном животу није навикао, мора да се мења, да се прилагођава. Тај се врх на Кавказу зове Елбрас. Наводи и пењање на највиши врх Ирана 5671 метар који је такође вулканског порекла. Готово да нема планинског врха изнад 2000 метара висине у Европи а да се нисам попео а на оне у бившој Југославији све и на нешто нижим планинама.

Питања и немају баш неког смисла кад се чују како памти сваку планину на коју се попео, њену висину, њене каракеристике, неке посебености у односу на друге, у свакој и на свакој, укључујући ту и дружење, људе, села, градове. Најегзотичнија и најспособнија је Африка са свим оним што се може видети и доживети.

Зоран Павловић из Предејана, планинар, на врху планине Елбрус на Кавказу, 5642 м, 3.7.2010. год.

Зоран Павловић, предејански планинар на врху огранка Хималаја у Индији, Чамсер Кангри, 6622 м.

Прича нема краја. Вулкански избија из њега доживљено и виђено, посебно оно људско, величанствено осећање када се пењете на око седам хиљада метара изнад мора па када јашете цео дан камилу кроз пустињу, на нивоу мора али где се небо и пешчане дине спајају скоро тик ту испред тебе. Ти си тај из тамо неког Предејана које окружује и посетиоце очаравају реке, брда, шуме, ливаде, ти обилазиш врхове планина, пркосиш опасностима, излажеш се мукама. 15 дана си у Хималајима, у Индиском Ладаку отсечен од света, без икаквих комуникација. Вратио си се. Ипак је, каже Зоран, овде најлепше. Али, планине маме, вуку .Опет ћу. Идем даље. Правимо планове са друштвом. Јужна Америка, пет година планинарења до сада. Није доста. Изазови су ту, планина има још невиђених и недоживљених. Канкагву, а онда Индонезија на острву Јави обилазак три вулкана, а онда се иде даље. Износи планове, међу којима је, а ко би други, него онај што га је 1960. године савладао Енглез Едмунд Хилари – Хималаји.

О свему виђеном, о свим врховима, планинама, пустињама, па и градовима, Зоран Павловић има сијасет лепих фотографија а планира да у сарадњи са још једном домородачким „авантуристом“ Драганом Павловићем организују галерију слика направљених у току ове до сада изведене врхунске а и овдашњем свету мало познате. Ова књига има за циљ и задатак да од њега до сада учињено и оно што се још забележи за памћење, ако је и до сада забележено, имена људи и догађаја који су у Предејану и Предејане нешто значајно и за трајно памћење учинили.

Мрав у болници

Ето малог мрава, вреднику по свему будаластом по брзом доношењу одлука, који је, ни болестан ни погодан на било који начин за ову кућу, ево га у болницу. Да, у болницу. А да и мрав може да буде авантуриста са тако малом главом као и велики мрав, ушетао тамо где паметнији никако не би пошао.

Елем, мој рођени Велики Мрав невољом доспео овамо лежи у великом мрављем кревету, стење, јауче, гута без речи све што му неки људи у белим мантилима тутну под нос. Хтео не хтео мора да буде ту. Али шта ће овај јадник, малени слепи, шупљоглави мали мрав. Која је невоља њега довела овамо? Посматрам га, што сажаљиво, што грех

нека је на нечију душу, подругљиво, посматрам га и питам се зар је толико изгубљен, да убог, нигде другде но у болницу где је место само мравима. А ево како је баш било, како је мали мрав баш себи лоше смишљеном авантуром себи велико зло пресудио.

Великом Мраву рођени су од куће понели у болници колаче и какве друге ђаконије за клопу, да му баш у овој прилици што боље угоде, стављајући му на болнички сто све донето, па, ако може, и колико може једе, не би ли тако помогао белим мантилима да га излечи од природних невоља које су га задесиле. Али, мали мрав се, док су укућани у торбе и кесе стављали благоту, са још неколико другова умува илегално у тај транспорт који је ишао према болници. Није малоглаво створење пошло у корпу тек тако. Знано је да је хваљено као вредно. Каквим се рузику излаже кад се илегално са друштвом укрцава у трансорт.

Кад је транспорт дошао на одредиште, у болницу, и благота из њега "искрцана", излетео је и вредан малиша са својим малим друштвом из багаша.

И гле чуда, туц-муц, трк овамо, трк онамо што брже може али ваљда је он нека небеска туђина где нема места за мале мраве.

Седео сам на суседном кревету. Видим, један мали мрав жури негде, али никуда, па види да мравињака нема, па се враћа, па опет на другу, трећу страну. Попне се на кауч великог лежећег, није то ту за чим он трага, ено и његовог друга где без главе јури тамо-амо. Гледам, оцењујем да је и он као и његови другови схватио да ту нема места за њихов посао па и опстанак. Нестаје испод кревета, јури, па се опет враћа до мојих ногу, па опет до неког простора испод кревета мог Великог Мрава, тако, све у круг, мали круг као омајен. Он или неко од његових, што ми жао, што ми смешно, дуго посматрам ту безнадежну јурњаву која не даје мраву могућност да се врати дому и свом мрављем животу у мрављем друштву.

Склањам главу и размишљам о невољама мог Великог „Мрава" испод кога по поду мали мрав јури. Ма и после једног случајно баченог погледа на под, откривам и пуну жалосну позицију малог мрављег друштва. Јуре, не састају се, мазе се и пазе се, свако од њих као и ми, људи, мисли да га је онај други преварио и укрцао у очигелни транспорт, па се сада презриво мимоилазе, свако мислећи да ће баш он у трци пронаћи пут избављења, пут који води назад у мрављу куполу. Далеко је, непролазан је пут којим су стигли овамо. Посматрам трку за спаса по болничком поду од линолеума, борбу какву за живот воде са

неизвесним исходом за спас. Они горе, у креветима, у којима је и ова моја драга љубав због које овде дежурам и посматрам ова сићушна, вредна, паметна, жива бића која су доспевши наивно овде чак на четвртом болничком спрату, извесно осуђена на смрт. Кад су после више сати, у болничкој соби упаљена светла, пронашао сам усахлим очима које, ипак, по жутом линолеуму могу да виде мрава, гледао сам дуго, сажаљиво и радознало. Мрава више није било. Нестали су али шта је с њима? Вероватно нису доспели тамо где могу да сачувају своје вредне животе. Размишљао сам, упоређивао ту борбу са борбом за живот мог, ту поред мене у кревету великог али и осталих великих мрава и ништа паметно нисам могао смислити.

Опседнут размишљам о томе како је мали мрав доспео овде, како јурњавом тамо амо на уском простору испод кревета мог великог лежећег драгог, нисам ни приметио да је пала ноћ, да су се светла свуда упалила. Покушавам да телепатски повежем присуство и борбу за налажење излаза и спашавања живота овог малог мрава са борбом онога мог, великог, болесног мрава због кога ме, у неописивој жељи да својим присуством помогнем. Зашто је тај мали мрав баш овде између мојих ногу и испод кревета мог Великог Мрава тако дуго, готово неразумљиво, трчао тамо-амо тражећи излаз за спас. Има ли овде какве везе између ова два случаја. То је тема која ће ми дуго у овој ноћи вући у размишљање. Мали мрав је после дуге, колико занимљиве и сажаљиве трке, био изгубљен. Шта ће бити са овим мојим Великим „Мравом“. Ја ћу пробдети овде крај њега још једну непроспавану ноћ. Да ли ће бити од користи?

Изгубих малог мрава. Утече ми погледу. Не видех куд нестаде. Остави ме прожетом у великом размишљању одакле је, како је и зашто је баш сада дошао и зашто се тако дуго, тако брзо, кретао у круг, на малом простору, баш између мене и кревета где је болан лежао мој Велики Мрав? Да ли је привиђење, да ли је весник зла, да ли је то једина посета те врсте, најмањег вредног створа, опроштајна посета Великом Мраву? Без дозволе белих мантила. Своје размишљање враћам мом Великом Мраву. Стрепим. Слутим. Мали мрав, као да мало час, хитро утече негде. Велики, убрзо, из болнице оде и мој Велики Мрав праћен звуцима црквених звона уз појање песама певача у црним одорама, до хумке изнад које је на крсту стајало само име „Велики Мрав“. Мој верни животни сапутник, драги. Велики Мрав. Малог Мрава у пратњи не беше. Само у мислима.

ЛИТЕРАТУРА

-Проф. Јован Трифуноски

-академик Владимир Стојанчевић, "Југоисточна Србија у 19. веку"

-проф. Јован Трифуноски, "Предејане, годишњи зборник Филозофског факултета у Скопљу, књига 9 1956 год.

-Проф. Јован Трифуноски: "Природне лепоте и карактеристике "Грделичке клисуре" Лесковачки зборник 1961 год.

-Добривоје Ранчић: "Ханови у Грделичкој клисури" Лесковачки зборник 1961.

-Феликс Каниц, "Србија – земља и становништво", Глава IX.

Милан Дј. Милићевић "Краљевина Србија, Београд 1884

Проф. Димитријевић Кулић,

"Бугарска окупација Југоисточне Србије 1941 – 1944." – издавач Јустиција 1992.

-СПОМЕНИЦА: Освећење споменика у Црној Трави

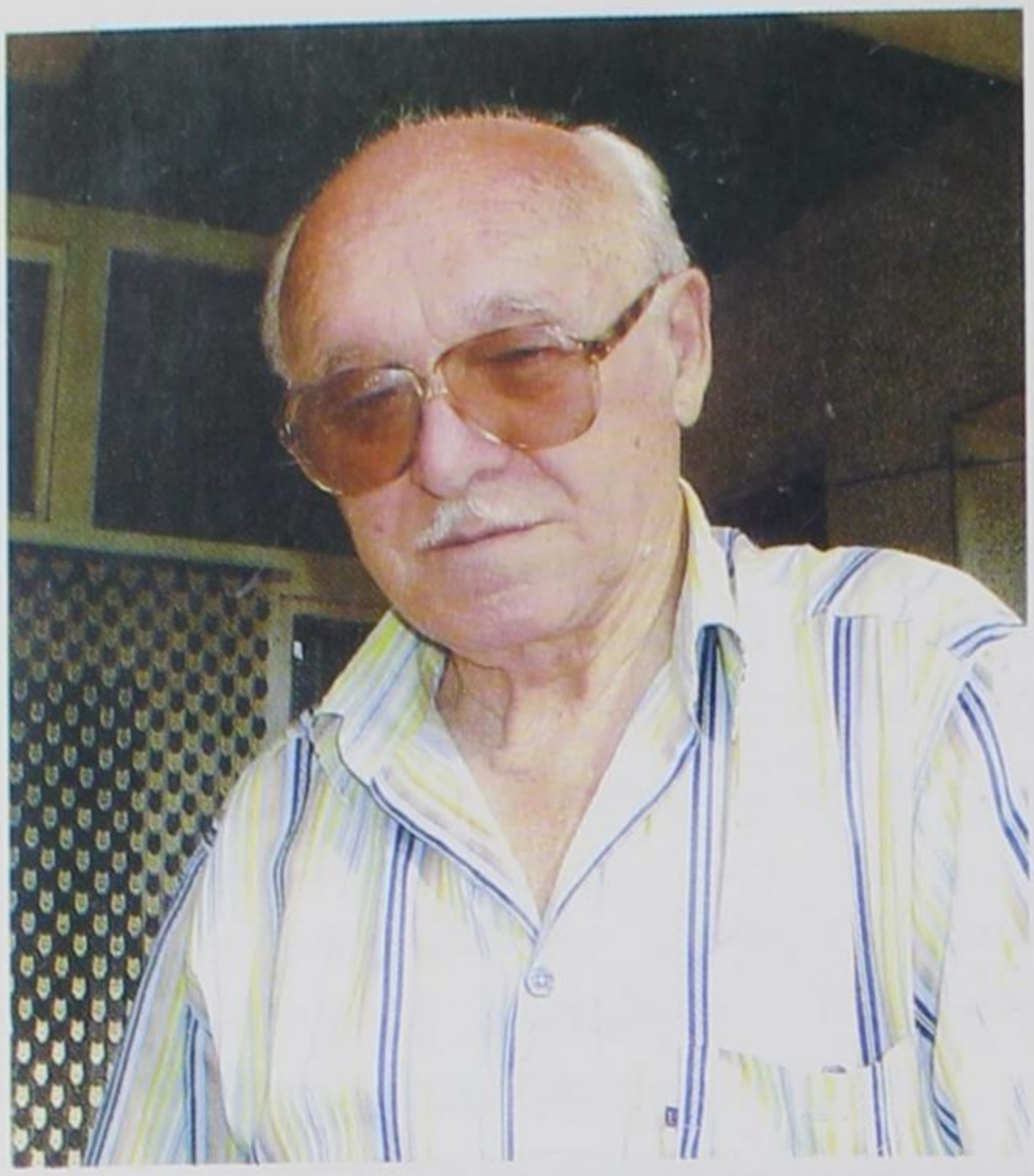
-Дипл. Инж. Срећко Станковић "БРОД село код Црне Траве"

ДРАГОЦЕНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ ЗА САЗДАЊЕ ОВЕ КЊИГЕ ПРУЖИЛИ СУ МИ:

Проф. Миша Дубеновић
Дипл. Инж. Небојша Станковић
Пензионисани метеоролог села Граова, Бора Стојановић
Пензионер Живојин – Жика Крстић
Пензионер Добривоје Рајковић
Пензионер Станислав Петровић
Дипл. Економ. Пензионер Раде Милосављевић из Ниша
Милева Стефановић
Проф. Дубиша Милосављевић
Јелена Младеновић, службеник рецепције мотела
И многи други о појединостима из живота села и вароши.

Дужан сам неизмерну захвалност на материјалној помоћи у издавању књиге, драгом пријатељу и свестраном добротвору господину Драгану Павловићу.

Књигу посвећујем, у знак захвалности и чувању драгоцених успомена на плодан и пун оданости и љубави 62-годишњи заједнички живот, недавно преминулој драгој супрузи Манцики.

РЕЧ АУТОРА

Педесет хиљада дана, плус-минус која хиљада постојања и живота једнога места, које је еволуцијом постало варошица, па је литерарном манипулацијом аутора добило и назив варош, није много. Тако ова варош о којој ја причам, припада млађим генерацијама варошких насеља, па и оних као и Предејане специфичних због свог географског положаја, као што су Грделица (раније Дервен) или Владичин Хан који је раније насељен око хана који је легендарни владика Пајсије на том месту имао. Имало је и Предејане свој хан, Бричевски хан по коме Предејане није добило име. А, како је већ било речи, Грделичка Клисура је до почетка друге половине деветнаестог века имала доста ханова.

Рачунам дане постојања Предејана од 1878. године када му је као окосницу постепеног насељавања поставио Петар Љубеновић који је, одмах по ослобођењу од Турака од тадашњег начелства среза масуричког у Сурдулици затражио дозволу за бољу категоризацију свог до тада хана, да добије назив механа и да због тога, тако подигнут ниво, мора да на хану изврши адаптацију, чак и поплочавањем дворишта и прилаза калдрмом, познатом као у то време најмодерније подлоге за саобраћање. Ако овако импозантан број дана претворимо у реалнију временску и лакше разумљиву меру, то је 135 година.

Тај оновремени почетак насељавања, спорог све до завршетка Првог светског рата, обележен је, и то је дало додатни импулс насељавању, изградњом такозваног Царског друма који је организовао и извођење надзирао, по султановом одобрењу, хатишерифу, спроводио нишки Митхад паша у чијој је, за време турака ово подручје било ингеренцији.

У то мноштво дана и једноиповековног развоја, од сеоског насеља Предејана са неколико кућа пољопривредника и љубеновићеве механе, овде су се догађале многе промене. Као, уосталом и свуда, али ипак са неким специфичностима и догађајима који су завредили моју пажњу и зажелео сам, спонтано, забележити их. Нисам сигуран којем жанру припада овако, речју, сликама прошлост ове дивне паланке. Поготову због тога што сам, нарочито у овој, другој књизи, писао у првом лицу, легитимишући део садржаја и као аутобиографију.

Мислио сам да ће свака прича испричана непосредно, без интерпретација, бити аутентичнија. Проширио сам теме и тематски и локациски јер је Предејане органски, поготову после Првог светског рата, везано за дубље окружење према истоку из кога и сам потичем. То окружење је дало потенцијал за развој Предејана, подстичући и друге, са других страна. Како се већ зна, да овде, на некада шипражјем, дрвећем па и њивама и ливадама селопредејанчана и бричевчана, поткопавају благу стрмину и попуњавају удоле и увале, градећи себи животни и пословни дом.

У овом, напред изреченом контексту, са задовољством и мислима духовним, бележим људе које генерације предејанчана треба да памте, почев од Љубеновића до Павловића. Јер, свуда, и у ужем и у ширем смислу, свака средина и свако време има оне који су по неким, стварали и деловали на свим пољима не само за себе и свој интерес већ и за средину у којој су живот живели.

У тридесет и нешто хиљада дана мога живота пролазио сам кроз Сциле и Харидбе, путовао колико ми је било довољно да упознам свет, људе са готово невероватним разликама између удаљених крајева света, доживљавао их својом дубином душе и те доживљаје депоновао у своја сећања, вољно или невољно. Из тих депоа, сада, као квасцем натопљена, подижу се, нарастају и траже претакање у слике речима насликане о тим давно или недавно, или до сада, протеклим временима и људима.

А тамо где су људи, својим деловањем они стварају историју. Чине или не чине добра и зла.

Памти ово предејанска историја пуно ратова, од оних када су 1878. године Турци занавек протерани, са већ забележеном битком између Турака и Српских устаника на улазу у Грделичку Клисуру код Мале Копашнице, па Балканских ратова на почетку

Двадесетог века за којим одмах иде Први светски рат, па Други светски рат, па такозвани грађански рат којим је растурена Југославија, па, на крају, ето, и рат за одбрану Косова. Пролазиле су у тим бројним ратовима овим Царским друмом многе војске. А од њих народ бежао горе, у планине, што даље од дохвата њихових руку. Али и страдао.

Процват, Предејане је доживело између два светска рата. Други је, не само однео много живота него и донео промене које су фундаментално промениле живот живих. У овим текстовима напред ја сам покушао да читаоца и оног садашњег и оног потоњег, упознам колико ми је било могуће са тим стравичним временима и догађајима. И сам сам их проживљавао.

Сва моја сазнања упућују на закључак да су на овим просторима увек живели добри људи, иако им, генерално, култура није била јача страна. Вечито нека ратовања, превирања били су препрека да се народ овога краја отргне из сиромаштва које је било најбољи савезник примитивизма. Руку на срце ни ментални склоп којим природа и није била дарежљива није нам ишао на руку. Ту ни образовно култивисање, генерално, није било много од помоћи. Поднебље брани примитивизам од културе. Овакав закључак никако не негира претходни о доброти овдашњих, и прећашњих и садашњих људи.

Ако ми ко замера на овакво мишљење о нама свима то је само зато што смо увек, готово сви устали у одбрану себе од себе и не стајемо испред огледала да видимо јел оно криво што нам се лице баш увек не свиђа.

Предејане постаје све старије. Куће све празније. Предејанчана све мање. Учених све више а културних догађаја ни за лек души. Власти нема за разговор и договор о текућем. Претенденти за власт на свим нивоима растрче се тек кад се зажеле привилегија које ће им евентуално макар мало власти донети прегршт привилегија. И мало разметања. Прича о селима, како год да се прича, тужна је, тужнија и од све убрзанијег пражњења предејанских кућа.

Све више људи, можда и због све већих невоља, иде о празницима у цркву. А Црква? Црква са окружењем, укључујући и парохијски дом адаптирана, лепа како се само зажелети може. Треба без резерве и јасно поменути два имена за то заслужних:

највећег донатора, као и у многим другим акцијама, Драгана Павловића и Драгана Савића, председника Месне заједнице.

Спортска активност је значајно узнапредовала и ту треба записати и заслуге напред првоуписаног.

Нисам о здравству записао ништа. А требало је. Некада је у Предејане са стране прво из Владичиног Хана па из Лесковца једном недељно долазио лекар да прегледа болесне. И апотекар да их лековима снабде. Сада у Здравственој станици раде већ дуже време два дивна лекара којима је и реч лековита, три медицинске сестре, један лекар дентиста, два апотекарска (фармацеуткиње) техничара, административни радник и хигијеничарка. Проблема у здравственој заштити има много али ни један се не може ставити на душу набројеном особљу станице.

У привредној активности ништа ново. Сиромаштво је десетак трговинских радњи довело до просјачког штапа и затварања. Два кафића и две класичне кафане таворе. Једина светла тачка је мотел о коме сам у овој као и у претходној књизи пуно тога заслужено записао.

Ја писац нисам. Делове целога свога живота из хобија, посветио сам, са великим духовним задовољством и страшћу, читању и писању.

Човек се роди са плачем и умире са плачем. Разлика је само у томе што плач при рођењу не прате и сузе а пре или при умирању плач није гласан али сузи, и очима и срцем. Пратња му је туга, тиха а тешка. Ко не верује нека се бори да остари.

Не желим да читалац у мени препозна старог човека.

Живот почиње пузањем, а завршава, кад се доживи, поштапањем. У међувременском простору се хода, трчи, скаче, прескаче. Много тога чини или неће да чини, покаткад је задовољан и срећан а исто тако несрећан или тужан.

Нису ово фразе. Погледајте у свој календар живота!

Идући уназад својим траговима, видим онај поменути несиметрични шарени ћилим пун дугиних боја, од беле, преко црвене, до црне.

У току целога живота био сам непоправљиви оптимиста! И онда када ми је било најтеже. То је најбољи лек ако га трајно "конзумирате"! Истина, уз то иде пуно тога "ако".

У центру моје пажње и кад сам ходао по овој земљи, и кад

сам писао, и кад сам читао. У том правцу се и у овој књизи бавим њиме као добром или злом човеку (или људима), као оваквим или онаквим да не набрајам све особине.

Најлепше што вам се може догодити је да имате искреног или више искрених пријатеља. Истинских. Имао сам их мало. Лажних сам имао пуно и често сам их као такве препознавао касно, када сам већ морао да видим право лице њиховог "пријатељства". А тада човеку буде жао што је у неком тренутку, краћем или дужем, био преварен.

Добар део књиге има аутобиографски карактер. Описујући своје доживљаје описивао сам живот, не само мој него и многих људи у једном времену, у једном овоземаљском простору и окружењу међу и са људима свакојаким. Писано на други начин све то може бити роман.

Црна Трава, Брод, Рупље, Бајинце, Млачиште, у књизи сам називао Црнотравско подручје или Црна Трава. А то уствари јесу и набројана села која су дуго својевремено била општинска седишта са низом махала у свом саставу. Међузависност између тих села и Предејана била је велика и судбинска. Њиховим гашењем, полако нестаје и Предејане. Не знам да ли дефинитивно или заустављиво. Показаће будућност која није обећавајућа.

Имам хиљаде страница записа за лично задовољство, о онооме што сам видео, чуо, доживео, прочитао, сазнао. То духовно штиво сопствене производње сада не могу да користим, на моју жалост, јер су ми очи отказале послушност. Оне су и "криве" што ће читалац у књизи наћи недостатке свакојаке којих сам био свестан и док сам ово, више насумице, не могавши да се добро контролишем, написао уз помоћ мојих, најпре унука Милице и Милене и сараднице Лале Илић.

Најдражи су ми записани утисци са путовања. На њима сам и изградио своју изузетну љубав према туризму као једном од најдражих духовних задовољстава, због чега сам, ваљда, много година провео успешно послујући у тој грани привреде коју и данас, колико ми је могуће, пратим, посебно преко пословања мотела у Предејану.

Поздрав читаоцу који је имао стрпљења и разумевања и за лоше стране ове књиге.

Захвалност свима који су ми пружили помоћ у прикупљању

података, докумената, књига, снимака, да ова књига може пружити задовољство онима који ће из ње и сада и можда много касније сазнати оно што нису знали о Предејану и људима који су у њему живели и радили.

ПС. У тематским деловима књиге, кроз целу књигу, убацивао сам апликације или означене звездицама или посебним међунасловима. Учинио сам то због, по мени, што те литерарне апликације нисам могао да уметнем у тематске делове а посебно се односе на неке људе и догађаје који су стварни, истинити, а посебно интересантни, неки сеизмички потресни, неки драматични а неки комични. Чинило ми се да ће такве, кратке апликације учинити тематске делове интересантнијим. Такве су Кондоров лет, Сутеска, Вампир, Сујета, Мрав у болници, Филм...

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Рођен сам 9. октобра 1927. године у селу Броду, селу суседном Црној Трави. Ово је печалбарски крај врсних грађевинара, док их је било тамо. Отац Јордан, сеоски трговац, бакалин, мајка Гена, једна од једанаесторо деце врсног грађевинског предузимача у Нишу, Тасе Кузмановића.

У Броду сам завршио основну школу. Прву годину гимназије напустио сам (у Нишу) већ средином школске године, јер сам волео трговину. Мени је као детету било лепше тамо где има бомбона, чоколада и других слаткиша, па и пара за које сам мислио да су све што дођу у очевим рукама његове. А отац и мати били су попустљиви према првом од петоро деце.

Кад сам се већ стицајем несрећних околности крајем Другог светског рата нашао у Предејану, где се породица доселила уз помоћ очевог старијег брата који је овде држао приватну кафану, а ја без школе, прво сам коју годину после рата уписао неку школу за стручно образовање књиговодствених и административних радника у Београду, у коју сам повремено ишао на предавања а кући учио из скрипта. Касније сам као синдикалиста у Предејану организовао ванредно двогодишње школовање за све који нису имали и другу половину до осмогодишње школе, коју сам и ја тако завршио. Надаље, завршио сам и школу за квалификоване угоститељске раднике, а потом и вишу угоститељску школу у Београду.

Стицајем околности, нашавши се на служби при војсци, при Министарству за образовање владе Македоније, положио сам испит за познавање средње стручне спреме из области књиговодства и администрације, са извесним специфичностима за службу у војсци. Касније, похађао сам ванредно Вишу туристичку школу у Пећи па онда у Новом Београду, али сам у другој години напустио даље школовање, зашавши већ у средње године а и оптерећен пословима које сам обављао.

Тако скроман ниво образовања подизао сам великом љубављу према писаној речи. Много сам књига читао и прочитао, упуштао се у писање, па сам тако најчешће писао такозване реферате за свечане академије поводом државних празника 1. маја и 29. новембра у

Предејану, писао стално за зидне новине, које су деценију и више после рата обавезно једном недељно у месту постављане, дневни лист „Политика“ читао сам, почев прво од подлистка „Дечје новине“ још од основне школе, јер је отац сваке вечери долазећи с после доносио „Политику“ и читам је самостално и до дана данашњег. Кад су материјалне прилике дозвољавале, редовно сам дуго читао и „НИН“ и „Илустровану политику“, па повремено и Књижевне новине. Тако сам од 1956. до 1961. године био и хонорарни дописник лесковачке „Наше речи“ за предејанску и грделичку општину. Цео радни век био је по радној садржини у писању, читању, рачунању, праћењу прописа и њихово спровођење.

Први посао обављао сам у канцеларији Општине предејанске 1945/46. Било је тада мало писмених али поверљивих и новом поретку оданих људи, па сам ја као наводно писменији као осамнаестогодишњак био општински писар. Кад је на то место дошао мој отац, ја сам постао трговачки помоћник у тада још толерисаној приватној трговини Радомира Петровића и мога оца Јордана, а то је било звање у складу са тадашњим номенклатуром занимања. Кад је та трговина затворена, отишао сам у Титоград, по вези са даљим братом, где је он био директор Грађевинског предузећа „Црна Гора“, за благајника на изградњи дуванских магацина, од којих сам на једном са 250 радника ја био благајник. Политичка иницијатива је, крајем 1947. године дошла из Предејана да се вратим у Предејану за председника омладинске организације, па кад сам се вратио, био сам постављен за шефа трговинске радње Земљорадничке задруге, одакле сам јуна 1948. године отишао на савезну омладинску радну акцију на изградњи хидроцентрале Маврово у Македонији. После два месеца примљен сам на рад у Повереништву за трговину и угоститељство среза Пољаничког у Владичином Хану, одакле сам септембра исте године отишао на одлсужње обавезног двогодишњег војног рока у Билећи, па у Требињу, Даниловграду и Титограду а убрзо по доласку у Билећу, стављен сам за батаљонског писара, а касније у Требињу за књиговођу пуковске пекарске чете, све до Титограда, када сам септембра 1949. године прекомандован на рад у Дванаестој управи (КОС) Шесте војне области у Сарајеву, где сам остао до демобилизације, са двомесечним одлажењем, децембра 1950. године. У Сарајеву сам у речној Управи радио на административним пословима. Тако сам се и оженио при крају служења.

По повратку из војске, постављен сам 1. јануара 1951. године за директора Уреда за цене при срезу у Владичином Хану. Касније са супругом, која је такође радила у Хану, премештен сам за војног референта Општине предејанске.

Тадашња Влада Србије донела је закон којим је одређено да свака општина може да има на бужет број службеника у сразмери са бројем становника на својој територији, па сам ја са још једним младићем остао без посла, јер ми је и отац радио у Општини. Прихватио сам се посла конобара у тадашњем угоститељском предузећу „Грделичка клисура“, где сам вршећи посао пословође, прво кафане „Црна Трава“ па хотела „Слобода“, остао готово три године. Ту сам стекао драгоцено искуство из области угоститељства које ми је добро користило у даљој пословној каријери. Тада сам од тадашњег управника Шумске управе у Предејану, инж. Стојковића, позван за писара у Управи, где сам провео само неколико месеци, када сам постављен за начелника за привреду Општине предејанске.

Како је угоститељство у међувремену запало у тешкоће, из Општине сам послат, постављен за директора Угоститељског предузећа, сада под именом „Планинар“ у Предејану. Априла 1959. године, иницирао сам изградњу мотела у Предејану, тада новог тима угоститељских објеката каквих до тада није било у Србији, а било их је три, експерименталног карактера између Београда и Загреба. После обезбеђивања потребних средстава, по типском пројекту који је урадила пројектантска организација „Туристпројект“ из Београда, јула 1950. године почела је изградња мотела. Било је пре тога великих тешкоћа одбранити локацију јер је у међувремену предејанска Општина припојена Грделичкој, па је тамошње општинско руководство настојало да се локација пребаци у Грделицу. Јуна 1961. године, због мотела у првом реду, дошло је до сукоба између мене и председника општине, који ми је набацио на врат тадашњи СУП, чији ми је иследник после три дана малтретирања саветовао да дам оставку и изгубим се из Предејана. 6. јуна 1951. године поднео сам оставку, која је одмах усвојена а ја остао без посла. Тада ме је управник градње „Тунелградња“ из Београда, која је градила аутопут од Владичиног Хана до Моминог Камена, примио за књиговођу друштвене исхране.

Кад је „Тунелградња“ завршила посао и селила се у Вогошће код Сарајева, ја сам по конкурсу примљен за управника друштвене исхране инжењеријског војног полигона у рангу пука у Дємир Капији

у Македонији који је градио аутопут од Демир Капије до Удова у дужини од два километара. Ту сам остао три године, а кад се полигон селио за (ово у Босни ја сам одбио да идем), крајем децембра 1964. године, али сам одмах позван да поново прихватим место директора и водим угоститељство у Предејану и Грделици, од 1. јануара 1965. године, где сам успешно привео крају своју пословну и радну каријеру 14. фебруара 1984. године, одласком у пензију. И у пензију сам, у пуној снази принудно отеран, јер сам се, уз подршку својих радника, супротстављао интеграцији мотела, односно сада угоститељско туристичког предузећа „Победа“, интеграцији са предузећем „Балкан“ у Лесковцу, те је руководство општине против мене као препреку његовом настојању окривило мене и водило хајку преко разних скоро свакодневних инспекција и оптужби, наравно лажних, чак и преко штампе и локалне и београдске, те ме тако натерало да се повучем у пензију. У међувремену дошло је до промене у општинском руководству тако да је намера да се мотел предејански прикључи много слабијем „Балкану“.

Тако, иако сам принудно натеран да затражим пензионисање, данас после толико година, пун сам задовоства што сам се према том настојању лесковачког општинског руководства супротставио. Данас „Балкан“ више не постоји, ни један бивши му објекат не ради, а мотел предејански успешно послује.

Мени се, из низа других разлога сопствено жртвовање није исплатило, напротив. Остало ми је само задовољство што данас видим да је вредело, макар због других, и због Предејана.

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
БИБЛИОТЕКА

САДРЖАЈ

Истина је, не љути се човече? И, злочин са осмехом. 7
Детињство и у сиромаштву лепше је од богатства
у позним годинама 15
Опет сам тамо? 21
Врата пакла се отварају? 70
Војска 127
Зарасле су стазе моје 145
Нови живот у Предејану 152
Друга прича о селу 208
Предејане као стратиште за жртве са ширег подручја
од границе са Србијом до Бујановца за време рата 230
Прелазни период између рата и мира 261
Привреда општине Предејане 264
Метеоролошка станица 310
Мотел 317
Предејане некад и сад и друштво у целини у најкарактеристичнијим
цртама 341
Опасни ситни смутљивци 384
Култура 403
Спорт 412
Реч аутора 428
Биографија аутора 434

АПЛИКАЦИЈЕ

Стр. 210, 212, 225 „Кондоров лет“. 225
„Ноћни сусрет“ 260
Стр. 302, 304, 314, 333, 353, 358, 372
„Сутеска, див и гле, неполомљене клупе“ 382
„Филм“ 397
„Сујета“ 400
„Мрав у болници“ 422

РЕПУБЛИКА СРБИЈА

Издавач
FILEKS - Лесковац

Миомир Ј. Миленковић

ПРЕДЕЈАНЕ ВАРОШ НА ЦАРСКОМ ДРУМУ

КЊИГА ДРУГА

Уредник
Радисав Филиповић

Лектор и коректор
Слађана Ранђеловић

Техничка припрема
Кристиан Аризановић

Насловна Страна
Радисав Филиповић

Тираж
300 примерака

Штампа
FILEKS, Лесковац
Учитеља Мите 8
016 260 649
fileks016@yahoo.com

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА "ДЕСАНКА МАКСИМОВИЋ"
З 908
МИЛЕНКОВИЋ М. Ј.
Предејане. Књ. 2; Пла.
300002473
COBISS
ВЛАСОТИНЦЕ

Предејане 1935. године

Предејане 1980. године